

Nosyon

Uluslararası Toplum ve Kùltür Çalışmaları Dergisi

International Journal of Society and Culture Studies

ISSN 2667-5951

2022 Kış
Sayı 10
Winter / Issue 10

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kùltür Çalışmaları Dergisi
Nosyon: International Journal of Society and Culture Studies

Hakemli Elektronik Dergi
Refereed Electronic Journal

Dizinlenme Bilgileri / Indexed by: İdeal Online, ROAD, CiteFactor, ASOS İndeks,
ResearchBib, DRJI, EuroPub

K1ř / Winter 2022

Sayı 10 / Issue 10

ISSN: 2667-5951

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Barış Çağırkan, bcagirkan@gmail.com, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Bircan, ufuk.bircan@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

YÖK 100-2000 Bursiyeri Hasan Yurdakul, hasanyurdakull@hotmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Alan Editörleri / Section Editors

Doç. Dr. Bahar Kayıhan, bahar.kayihan@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Doç. Dr. Bilge Narin, bilge.narin@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yonca Altındal, yoncaaltindal@balikesir.edu.tr, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, Türkiye

Arş. Gör. Dr. Arda Umut Saygın, ardaumutsaygin@hotmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Dr. Zafer Demir, zaferdemir1919@hotmail.com, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Ayşe Kübra Birey, ayse.birey@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Demet Fırat, demetfirat14@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Elçin Akçora As, elcin.akcora.as@ege.edu.tr, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Arş. Gör. Feyyaz Fırat, feyyazfiratt@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Arş. Gör. Nurgül Akdoğan, nakdogan@cumhuriyet.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Teknik Editör / Technical Editor

Öğr. Gör. Oğuzhan Şenel, oguzhansenel@istanbul.edu.tr, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Günal Bilek, gunalbilek@gmail.com, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Öğr. Gör. Hüseyin Kürşat Durmaz, hkursat85@hotmail.com, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye

Son Okuyucu / Proof Reader

Arş. Gör. Deniz Hasancebi, hasancebi.deniz@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Özkan, abduallahozkan@istanbul.edu.tr, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Alev Fatoş Parsa, alev.parsa@ege.edu.tr, Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Ayhan, bayhan@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Cem Yaşın, cem.yasin@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Enderhan Karakoç, enderhan@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Aksoy, eaksoy@ahbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz Anık, cengizanik61@gmail.com, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Giray Saynur Derman, saynurb@marmara.edu.tr, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Hamit Coşkun, hamitcoskun2000@ibu.edu.tr, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin Köse, huseyink180@yahoo.com, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Sezgül, ibrahimsezgul@ybu.edu.tr, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Luís Xabier Martínez Rolán, xabier.rolan@uvigo.es, Universidade de Vigo

Prof. Dr. Metin Kasım, mkasim@comu.edu.tr, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir, dknesrin@aku.edu.tr, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Nahide Konak, nahide.konak@ibu.edu.tr, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kalyoncu, kalyoncu_n@ibu.edu.tr, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Nezh Orhon, enorhon@anadolu.edu.tr, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Sema Yıldırım Becerikli, becerikli@ankara.edu.tr, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar Sağlam, serdar.saglam@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamilla Abbashanlı-Aliyeva, t.aliyeva@alparslan.edu.tr, Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Banu ALAN SÜMER, banu.alansumer@idu.edu.tr, İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Cem Koray Olgun, colgun@adiyaman.edu.tr, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Çağrı Eryılmaz, cagri.eryilmaz@bakircay.edu.tr, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Doç. Dr. Gürcan Şevket Avcioğlu, gsavcioglu@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal Avcı, kavci@kastamonu.edu.tr, Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Kerem Özbey, ozbey-kerem@artvin.edu.tr, Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Morano Fuduric, mfuduric@efzg.hr, Zagreb Üniversitesi

Doç. Dr. Natalija Konovalova, natalija.konovalova@riseba.lv, Riga Uluslararası Ekonomi ve İşletme Yönetimi Okulu

Doç. Dr. Yener Lütfi Mert, ylmert@hotmail.com, Üsküdar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Anzavur Demirpolat, ademirpolat@gmail.com, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif P. Devrani, posos@tau.edu.tr, Türk-Alman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeki Aktaş, zaktas@beu.edu.tr, Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl Güler, zuhalguler69@hotmail.com, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Fritz Kohle, fritz@fritzkohle.com, University of Edinburgh

Yayıncı (Publisher): Prof. Dr. Himmət Hülür

İçindekiler / Contents

Editörden / From the editor	i-ii
Araştırma makaleleri / Research articles	
Amerikan gotik edebiyatının erken bir örneği: Brockden Brown'ın kısa öyküsü “Somnambulizm” An early example of American gothic literature: Brockden Brown's short story “Somnambulism” <i>Erel Mez</i>	1-11
Yeni medya, kimlik ve zihinsel dönüşüm New media, identity, and mind transformation <i>Ebrar Aydoğan</i>	12-25
Popper'da bilgiyi üretme biçimi ve eleştirel akıl kavramı The form of producing knowledge and the concept of critical reason in Popper <i>Ali Taner</i>	26-37
Yeni toplumsal hareketler bağlamında Mısır devriminde sosyal medyanın rolü üzerine bir değerlendirme An evaluation on the role of social media in the Egyptian revolution in the context of new social movements <i>Aysun Arslan</i>	38-52
Henry David Thoreau'nun sade yaşam felsefesi Henry David Thoreau's philosophy of simple life <i>Fatma Erkek</i>	53-65
Risk, belirsizlik ve korku toplumunda afetler: COVID-19 örneği Disasters in society of risk, uncertainty, and fear: The case of COVID-19 <i>Nusret Gökteş & Celal İnce</i>	66-81
“Düşlemenin poetikası” doğrultusunda Necip Fazıl Kısakürek'in “Açıklarda” adlı şiirine bakış An evaluation of Necip Fazıl Kısakürek's poem “Açıklarda” in line with “Düşlemenin poetikası” <i>Emel Hisarcıklılar</i>	82-94
Bireysel ve kültürel travma tarihinin ilişkiselliği The relationality of individual and cultural trauma history <i>Ayşe Burcu Tunca Kömürcü</i>	95-106
Şiddet mağduru kadınların kadına yönelik şiddet algısı: Karaman örneği The Understanding of violence against women by women victims of violence: The case of Karaman <i>Ahmet Özalp & Ahmet Albayrak</i>	107-121

Araştırma makaleleri / Research articles

- Birey, toplum ve çevre ilişkisi bağlamında sinema: 2040 belgesel filmi örneği 122-133
The Cinema in the context of the relationship between individual, society, and
environment: An example of the 2040 documentary movie
Nebiye Konuk Kandemir & Selin Kiraz Demir
- Türkiye’de kadınların siyasal katılımı ve sosyal sermaye ilişkisi 134-145
The relationship between political participation of women and social capital in
Turkey
Samet Talha Turgut
- Yeni-sosyal medyanın sosyo-siyasi boyutu 146-168
The socio-political dimension of the new-social media
Seyedmorteza Mousavi

Editörden

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi olarak her sayıda içimizde taşıdığımız yayın heyecanımızı 10. sayımızla birlikte daha da arttırıyoruz. Nosyon dergisi her yeni sayı ile akademik yayın yolculuğuna tecrübelenerek devam etmektedir. Nosyon dergisi olarak toplum ve kültür alanında farklı alanlardan çalışmaları okuyucularımızla buluşturmak için her zaman daha iyiyi hedeflemekteyiz. Bu sayımızda farklı alanlardan bilimsel çalışmalar ile siz değerli okuyucularımızın karşına çıkmış bulunuyoruz. Nosyon dergisine kabul edilen bütün çalışmalar kör hakem uygulamasına tabi tutularak ve en az iki hakemden olumlu değerlendirme raporu alınarak yayına hazır hale getirilmiştir.

Nosyon dergisi sosyal bilimler alanında özgün çalışmaları okuyucularımızla buluşturmayı temel amaç edinmektedir. Bu amaç doğrultusunda her sayıya yeni bir heyecan ile hazırlanmaktadır. Her sayıda olduğu gibi bu sayının da çıkmasında emeği geçen başta çalışmalarını değerlendirmek üzere dergimize gönderen yazarlarımıza, kıymetli zamanlarını ayırarak dergimizde hakemlik yaparak katkı sunan hocalarımıza ve büyük bir özveri ile çalışmaları inceleyen ve bütün yayın süreçlerini yöneten editör hocalarımıza ayrı ayrı teşekkür etmek isterim. Nosyon dergisi sizlerin katkıları ile yoluna devam etmektedir. Son olarak belirtmek isterim ki Nosyon Dergisi Haziran 2021 7. Sayısı ile birlikte kör hakemlik uygulamasına zarar vereceği nedeniyle hakem listesi yayınlamamaktadır. İlgili sayının hakemleri diledikleri taktirde hakemlik belgelerini editörler aracılığı ile temin edebilirler. Son olarak, her sayımızda olduğu gibi gelecek sayılarımızda da bilim hayatına katkı sağlayacak özgün çalışmaları dergimize beklemekteyiz. Yeni sayımızda buluşmak dileğiyle...

Barış Çağırkan – Baş Editör

From the editor

As Nosyon: The International Journal of Social and Cultural Studies, we are increasing the excitement of publication that we carry in every issue with our 10th issue. Nosyon journal continues its academic publication journey with each new issue. As Nosyon journal, we always aim for the better in order to bring together studies from different fields in the field of society and culture with our readers. In this issue, we present different scientific studies to our esteemed readers. All studies have been subjected to blind review, and positive evaluation reports have been obtained from at least two referees.

The Journal of Nosyon aims to bring together original studies in the field of social sciences with our readers and each issue is prepared with a new excitement for this goal. I would like to thank to our authors who contributed to the publication of this issue as in every issue, especially to our authors who sent their works to our journal for evaluation, to our professors who contributed their valuable time by being a referee in our journal, and to our editorial team who assessed the studies with great devotion and managed all the publishing processes. Nosyon continues on its way with your contributions. Also, I would like to point out that the Journal of Nosyon does not publish a list of referees as it may harm the blind review procedure after the 7th issue of June 2021. The referees in this issue can have the referee documents through the editors whenever they would like. Finally, as in every issue, we expect original studies that will contribute to the scientific life in our future issues of the Journal of Nosyon. Hope to meet you all in our next issue...

Baris Cagirkan – Editor-in-Chief

Amerikan gotik edebiyatının erken bir örneği: Brockden Brown'ın kısa öyküsü "Somnambulizm"¹

Erel Mez*

Öz

Amerikan doğasına özgü bir gotik yaratabilmek için Avrupa gotiğindeki klasikleşmiş öğelerin aksine, gizemli Batı Amerika'nın vahşi doğasına yer veren Charles Brockden Brown'ın eserleri kendine özgü bir Amerikanlık barındıran doğüstü şiddet unsurları içerir. Brown, Bağımsızlık Savaşı'nın ardından yeni bir ulusun kurulmasıyla şekillenen egemen fikirleri kendine has bir şekilde yorumlarken, siyasetin de sınırlarını zorlayan bir yazardır. Brown'ın "Somnambulizm: Bir Fragman" adlı eseri ise zihnin çatallanmış doğası ve insanın algısal verileri doğru yorumlayıp makul çıkarımlara varma yeteneği hakkında sorular ortaya koymanın yanı sıra, erken dönem Amerikan edebiyatının en iyi kısa öykülerinden biri olarak da değerlendirilebilir. Eserlerinde duygusal ve ruhsal olarak uç bir gotik bağlam kullanan Brown, bu psikolojik derinliğin yanında, mutluluğun tahrip edilmesi ve kötülüğün kışkırtılması gibi, insanoğlunun uç eylemlerini ortaya koyan sıra dışı bilinç durumlarını da sergilemiştir. Bu gibi yaklaşımlarıyla Amerikan gotik edebiyatının kendine özgü hatlarını çizen Brown'ın "Somnambulizm" öyküsü, hem yeni Amerikan demokrasinin tehlikelerini sunmakta, hem de federalist düşüncenin de bu tehlikelerle baş edebilme kapasitesinin olmadığı gerçeğini de yansıtmaktadır. Bu da gotiğin ayrıca Amerikan düşünsel boyutunda ele alınmasını sağlamaktadır. Bu çalışma, karakter yaratma sürecinde şiddetin kaynağına odaklanan bir açıyla eserler kurgulayan Brown'ın "Somnambulizm" adlı kısa öyküsünü, anlatıcıya ait kişisel deneyimlerden üretilmesi veya otantik gerçeklere dayandırılabilme özelliğiyle ayrıca, Amerikan edebiyatında kısa öykünün temelini oluşturacak olan başarılı yazarlara ilham kaynağı olarak hizmet etmesi bakımından da önemi açısından incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kısa öykü, gotik, Amerikan gotiği, Amerikan edebiyatı

An early example of American gothic literature: Brockden Brown's short story "Somnambulism"

Abstract

Charles Brockden Brown's works, which are usually set in the wild nature of the mysterious West America, contrary to the typical elements of European gothic, contain elements of uncanny violence that have a distinct Americanness in order to create a gothic of American nature. Brown is a writer who pushes the boundaries of politics while interpreting the foremost ideas shaped by the establishment of a new nation after the War of Independence in his own unique way. His "Somnambulism: Fragment" could be regarded as one of the best short stories in early American literature, besides raising questions about the split nature of the mind and the human ability to properly interpret perceptual data and draw rational conclusions. Using an emotionally and spiritually extreme gothic context in his works, Brown, along with this psychological deepness, also presents extraordinary states of consciousness that expose the extreme actions of human beings such as the destruction of happiness and incitement of evil. Drawing the distinctive lines of American gothic literature with such approaches, Brown's story "Somnambulism" not only presents the dangers of the new American democracy, but also reflects the fact that

*Öğretim Görevlisi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,

E-posta: erelmez35@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0011-5743

¹Bu çalışma "Erken On Dokuzuncu Yüzyıl Amerikan Edebiyatında Kısa Öykü Türü ve Gotik" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 01/08/2022

Kabul - Accepted: 21/11/2022

Atıf – Reference: Mez, E. (2022).

Amerikan gotik edebiyatının erken bir örneği: Brockden Brown'ın kısa öyküsü "Somnambulizm". *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 10, 1-11.

federalist thought has no capacity to cope with these dangers, and also reflects gothic in its American intellectual aspect. Brockden Brown is an author who constructs works with an angle that deals with the source of violence in the character creation process, being produced from the narrator's personal experiences or based on authentic facts; and within this respect, this study focuses on his gothic short story which can also be considered really important as it serves as an inspiration for renowned writers who would form the basis of the short story in American literature.

Keywords: Short story, gothic, American gothic, American literature

Giriş

Charles Brockden Brown, Batı edebiyatında gotik türünü Amerikanlaştıran isim olarak görülmektedir. Yazar, Avrupa gotiğinin alışılmış öğelerinin yerine, Amerikan Batısı'nın uç sınır boyundaki mağaralar, uçurumlar gibi Yeni Dünya doğasını temsil eden imgeleri kullanmıştır. Brown, kendisini Avrupa gotiğinden uzaklaştıran bu yeni mekânsal kurgusunun yanı sıra, karakter yaratma süreçlerinde de şiddetin kaynağına odaklı bir bakış açısı ile kurguladığı eserlerinde duygusal ve ruhsal olarak uç bir gotik bağlamı da yakalamıştır. Eserleri, psikolojik bir derinlikle birlikte, insanoğlunun uç eylemlerini, özellikle kötülüğün kışkırtılması ve mutluluğun tahrip edilmesi gibi eğilimler gösteren patolojik bilinç durumlarını da sergilemiştir.

Brown, kendini politik bir yazar olarak da nitelemiştir. Edebiyatın amacının bireyleri tarihsel ve politik bağlamda yansıtmak ve bu şekilde öğretici olmak olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, Richard Gray'e (2011, s. 44) göre Brown'un eserleri, pek çok etkinin birleşimini yansıtmaktadır. On sekizinci yüzyıl İngiliz siyasi yazarı William Godwin'in ahlaki ve toplumsal amaçlarına, Gray'e göre, Brown'un eserlerine, İngiliz romancı Samuel Richardson'ın duygululuğu ve bireyin ruhuna olan ilgisi eklenmiştir; ancak hepsinden öte, yazar, gotik edebiyat ekolünün sapmaları ve hiddetini de barındırmaktadır: "Brown'u ilgileri ve etkileri gotiği bir Amerikan geleneğine çevirir ve cinayet, delilik, cinsel çekim ve olağandışı olaylar gibi sansasyonel unsurlar ile sosyo-politik ve felsefi düşünceleri birleştirir". Son olarak, Gray (s. 46), Brown'un anormal insan psikolojisine, insan düşünce ve davranışındaki sapmalara olan ilgisi üzerine güvenilmez birinci şahıs anlatıcı kullanmasının Poe'nun eserlerinin bir öngörüsü olduğunu ifade etmekle birlikte, yazarın sembolik dil kullanımı ve gotiği tuhaf, olağan ile olağandışının gerçeküstü karışımına çevirmesinin, Hawthorne ve Melville'in habercisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışma, erken dönem Amerikan öykücülüğünde gotiğin nasıl ele alındığını yansıtmakta, Charles Brockden Brown'ın "Somnambulizm" öyküsünde gotik unsurların, tipik Avrupa gotiğinin aksine Amerikan kültürü ve toplumuna özgü biçimde gösterildiğine odaklanmaktadır.

1. Brown ve gotiğin Amerikanlaşması

Brown, *Edgar Huntly* adlı romanının ön sözünde, okurların ilgisini kazanma amacıyla, Avrupa gotik geleneğinden uzaklaşıp gotiği Amerikanlaştırmaktan söz etmektedir: "Çocuksu batıl inançlar ve abartılı davranışlar, gotik kaleler ve yaratıklar, genellikle bu amaca hizmet eden araçlardır. Kızılderili düşmanlığıyla ilgili mevzular ve Batıdaki vahşi doğanın tehlikeleri (Amerikan gotiğine) çok daha uygundur" (Crow, 2009, s. 25).

Amerikan edebiyatının ilk gotik ustası Brown, kısa ve öz bir kariyerinde kullandığı konu ve tekniklerle kendisinden sonra gelen yazarlara öncülük etmiştir. Amerika'nın yazarlığı meslek edinen ilk yazarı olmasına karşın finansal olarak başarılı olamamıştır. Kırk yaşına gelmeden tüberkülozdan vefat etmiştir. 1790'larda kaleme aldığı romanları Amerikan edebiyatının ve Amerikan gotiğinin ilk önemli eserleri arasındadır. Roland Hagenbüchle'ye (1988, s. 123) göre,

Gotik konvansiyonda görüne bile, Brown'ın yazıları, muadillerinde nadiren bulunan epistemolojik bir unsur ortaya koymaktadır. Dahası, Emily Bronte'nin *Uğultulu Tepeler*'i - Brown'ın eserleri gibi

“ciddi gotik” denebilecek akıma aittir – on dokuzuncu yüzyıl İngiliz romanları arasında benzersiz olarak kalması karakteristiktir. ... Dehşet verici gotik olaylar çoğunlukla romanın sonunda açığa çıkarılıp akıl ve mantık ile açıklanır. Ancak, 1797’de yazımı başlanan *Northanger Manastırı* adlı romanı gibi gotik gelenele alay etme eğilimde olan Jane Austen’in aksine Brown, insan hayatının gotik yönünden bariz biçimde etkilenmiş ve gotik gizem geleneğini insanın cehaletine ve yabancılaşmış durumuna dikkat çekmek için kullanmıştır.

Bu yüzden Brown’u, daha sonraları Hawthorne ve Melville tarafından sürdürülüp Henry James tarafından mükemmelleştirilecek olan sınırlı bakış açılı anlatım tekniğinin yaratıcısı olarak görmek abartı sayılmaz (Hagenbüchle, 1988, s. 135). Edward Cahill’e (2001, s. 37) göre, Brown’ın kurgusundaki hayal gücü, hiç şüphesiz, uç sınırlar ve aldatıcı kuruntulara odaklanmaktadır.

On sekizinci yüzyılın sonlarında, ruhtaki aşkın mükemmelliği olarak algılanan hayal gücüne “deha” olarak bakılmaktaydı. “Çağdaşlarının çoğu gibi, Brown için de deha, hayal gücünün temel yaratıcı gücünü belirler ve böylece, Lock deneyimciliğinin rasyonelliğine romantik bir alternatif sunar”. Charles Brockden Brown sadece Amerikan gotiğinin öncüsü olarak değil aynı zamanda Amerikan romantik romanının babası ve ilk profesyonel yazarı olarak da nitelendirilebilir. Günümüzde, Ann Radcliffe ve Matthew Lewis ile özdeşleşmiş Avrupalı gotik romanını, Bağımsızlık sonrası Amerikan dönemi özelliklerine uyarladığı dört gotik romanı ile bilinmektedir. Bu romanlar şunlardır: *Wieland, or the Transformation. An American Tale* (1798), *Ormond; or the Secret Witness* (1799), *Arthur Mervyn; or the Memoirs of the Year 1793* (1799), ve *Edgar Huntly; or, Memoirs of a Sleep-Walker* (1799) (Weinstock, 2011, s. 83). Brown’un, James Fenimore Cooper, Edgar Allan Poe ve Nathaniel Hawthorne gibi yazarları etkilemiş olduğu değerlendirilmektedir. Weinstock’a (2011, s. 85) göre,

İlk gotik Amerikan romanı *Wieland*’ı yayımlamasının haricinde, Brown ayrıca gotiğin dört alt kategorisinin de önemli bir mucidi olarak görülmelidir: psikolojik gotik, Batı uç sınır boyunda geçen gotik, kentli gotik ve dişil gotik. Psikolojik gotik açısından, her ne kadar korkunun odağını dış unsurlardan değil de insanın kendi sorunlu bilinçaltına yönlendiren ilk yazar olarak Poe gösterilse de Brown’ın romanlarında en net olarak görülen unsur, Aydınlanma rasyonalitesine ve insan aklının duyulara dayanarak kesin çıkarımlara varabileceğini savunan Locke’un sezgisel psikolojisine karşı duruşudur. Poe ve Freud’dan çok daha önce Brown, okurlarına duyusal etkiler ve bilinçaltının yersiz gücüne dayanan çıkarımların şüpheli olduğunu gösteren bir bilişsel model sunmuştur. Brown’ın eserlerinde, lanetli olan yer dış dünyadan ziyade insan zihnidir.

Edgar Huntly romanı ve “Somnambulizm” adlı kısa öyküsü ve biraz da olsa *Wieland* romanı ile Brown göreceli olarak, Amerikan gotiğini yaratabilmek için Amerikan vahşi dünyasının potansiyelini ilk keşfeden yazar olmakla birlikte, bu yaklaşımından dolayı Amerikan edebiyatının kendine özgü hatlarını çizmiştir (Weinstock, 2009, s. 86). Sevil Özçelik’e (2010, s. 15) göre Amerikan gotiği, Brown’ın 1798’de *Wieland* adlı romanını yayımlaması ile başlar. Bu, mektuplardan oluşan bir romandır ve Clara Wieland’ın dilinden bir dizi yazıdan oluşur. İngiliz kadın gotik karakterlerden farklı olarak Clara, kendi hislerini ve zihnini sunabilecek konumda ve zekâdadır. Bu bakımdan, edebiyat dünyasında yeni bir figürdür. Clara’nın dünyası ve kimliği, dış bir unsur tarafından değil de kendi mekânında kendi sevdiği ve çevresi tarafından yıkılınca yerli bir gotik ögesi ortaya çıkar. *Wieland* romanı Amerikan edebiyatının erken döneminin edebî örneği olmasının yanı sıra gotiğin Amerikanlaştırılması sürecinde önemli bir eser olarak görülmüştür. Özçelik’e (2010, s. 18) göre öncelikle harabe halindeki şato veya uzak egzotik yerler yerine ilk olarak bu eser, mekân gelişimiyle önem arz eder; olaylar bilindik bir çevrede gelişir. İkincisi, gotiğin yumuşatılması yoluyla, tehdit içten bir hâle gelir, kendi ailenden, evinden, kendinden. Üçüncüsü, Eski Dünya’dan tematik olarak ayrılmasının haricinde, felsefi olarak evrensel unsurlar içerse de ister tarihi ister siyasi olsun tüm atıflar Amerikan toplumdur. Böylece Horace Walpole’un romanı *Otranto Şatosu* Britanya için ne ise *Wieland* da aynı şekilde Amerikan gotiğinin doğuşunu temsil eder.

2. Erken bir gotik öykü olarak “Somnambulizm”

Wieland ve *Edgar Huntly* romanlarında olduğu gibi Charles Brockden Brown’un tam adı “Somnambulizm, Bir Fragman” olan kısa öyküsü de uygarlık ve vahşi yaşam arasındaki Batı uç sınır boyunda geçmektedir. Öyküsünün mekân seçimi ve olay örgüsü Batı sınır boyundaki Amerikan yaşantısından esinlenmiştir. Bu coğrafya içerisinde Brown, Avrupa gotik geleneğinden unsurlar kullanmıştır. Gecenin karanlığı, tehlike altında bir genç kız, belirsiz bir varlık ve okuru suçun kaynağına götürecek ipuçları geleneksel unsurlardandır. Öykünün anlatıcısı Richard Althorpe uyanık iken sürdürdüğü yaşantısını, dönemin Federalist siyasi ve toplumsal atmosferinin öne sürdüğü erdemler olan neo-klasik dekorla, mantık, sınır ve düzenle donatılmış bir dünyada geçirmektedir. Karakter, sosyo-politik bağlam çerçevesinde, romantik ruhunu yönetmek için genellikle başarısız bir mücadele vermektedir: “Hayal gücüm capcanlıydı. Tutkularım, ben aklımı çelmelerine izin verdiğimde, kontrol edilememekteydi. Hislerim gibi hareketlerim de bir çöküş ve alelacele bir enerjiyle yönetiliyordu” (Brown).

Literary Magazine’de Mayıs 1805’e kadar yayınlanmamasına karşın, “Somnambulizm” öyküsünün genellikle daha erken bir tarihte yazıldığı düşünülmektedir. Bazı eleştirmenlere göre ise bu öykü aslında *Sky-Walk*’un bir parçasıdır, bazılarının göreseyse *Edgar Huntly*’nin hatalı bir başlangıcıdır (Cody, 2002). Öykünün anlatıcısı, sözü geçen yerin Brown’ın dördüncü romanında Edgar’ın uyurgezerliğinin geçtiği, adı ve betimlemesi Norwalk’a benzeyen Norwood olduğunu belirtir. Her ikisi de birbirine benzer Batı uç sınır boyu bölgeleridir. Bu kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda, Brown’un öyküyü *Vienna Gazette*’deki bir rapordan kısa bir alıntı ile, şu an kayıp olan romanı *Sky-Walk* ya da *Edgar Huntly*’nin bir parçası olarak muhtemelen 1797 – 1798 yıllarında kaleme almış olduğu anlaşılmaktadır.

Brown’un bariz biçimde *Vienna Gazette*’nin 14 Haziran 1784 baskısından alınmış olan bir yazıyı öykünün önüne koyması, bu fragmanın ne olduğunu anlamamızdaki kilit noktayı gözler önüne sermektedir. Bu gazete kupürü, bir erkek uyurgezerin âşık olduğu ve “güvenliği için çok tedirgin olduğu bir yolculuğa çıkan” genç bir kadını öldürmekle suçlandığını anlatmaktadır. Genç adam cinayeti, uykusunda ve tamamen bilinçsiz biçimde gerçekleştirmiştir. Brown öyküsünün girişinde yer verdiği bu gazete kupüründe gerçek olarak sunulan bir durumu, kendinden geçmiş bir âşık uyurgezerin duygusal ve psikolojik kurgusal bir dramı olarak sunmaktadır.

Brown’un burada basılı olarak verilenden çok daha fazlasının var olduğunu vurguladığı, öyküyü başlatıp bitiren iki dalgalı kesik çizgi arasında, Constantina Davis’i öldüren Althorpe belirsiz bir rüya dışında hiçbir şey hatırlamamaktadır. Farklı yorumlar bulunsun da okurların pek çoğu uyurgezer olarak cinayeti işleyen Althorpe olduğunda hemfikir olmaktadır. (Cody, 2002)

Amerikan gotik kurgusunu üreten ilk yazarlardan biri olarak sayılmasının yanı sıra Brown’un eserlerinin daha sonralarının Amerikan kısa öykü türünün temelini attığını unutmamak gerekir. Görünüşe göre, Brown’un “Somnambulizm”i ve diğer eserleri, ‘Amerikan Öyküsü’nün başarılı (kısa öykü) yazarlarına ilham kaynağı olarak hizmet edecektir. Göreceli olarak kısa bir anlatı olan ve bir olay veya olay dizisinin sunumunu yapan öykü hakkında tamamen kurgusal olabileceği, anlatıcıya ait kişisel deneyimlerden üretildiği veya otantik gerçeklere dayandırılabilmesi yorumu yapılmıştır. “Öykü ayrıca, erken dönem Amerikan edebiyatının en iyi öykülerinden sayılmaktadır” (Cody, 2002).

“Kaba, uzak ve yalnız” Norwood, Amerikan gotiğinin gelişme sahnesi olarak, Avrupa’nın şatoları ve manastırlarının yerine geçer. Böylelikle uçurum bölgeleri ve eski meşe ağaçları, tehlike ve lanetlenmişliğin yeni merkezi olurlar. Amerikan Batısının uç sınır boyu gotiği, “Somnambulizm”deki ormanlığın ortasına gece yarısı işlenen bir cinayet ile başlar. Bu konuda Weinstock’un (2017, s. 36) yorumu şöyledir: “Amerikan coğrafyasının gotik potansiyelini ‘Somnambulizm’de başlatan Brown, romanlarında da benzer bölgeler kullanır; öyküdeki Norwood, *Edgar Huntly*’de karşımıza (biraz daha hareket sinyali vererek) Norwalk olarak çıkar; meşenin yerini karaağaç alır ve öyküdeki Nick Handyside romanda da karşımıza

çıkarması". *Wieland* romanı gibi "Somnambulizm" de zihnin çatallanmış doğası ve insanın algısal verileri doğru yorumlayıp makul çıkarımlara varma kabiliyeti hakkında sorular ortaya koymaktadır. Her iki eserde de mekân seçimi olayı yapılandırmada ve korkutucu olayların meydana gelmesinde önemli bir rol oynar.

Öyküdeki bilinçaltı güdüler ve insanın kendine yabancılaşması temaları girişte, *Viyana Gazetesi*'nden verilen kısa haberde bile bellidir. Öykünün geri kalanı böylesi bir olayın dramatisasyonudur (Weinstock, 2013, s. 99). İlk olarak 1805'te yayınlanan "Somnambulizm" okurlar için ne ifade etmiş olabilir? Brown eserde oturmuş bir toplumsal düzenin aslında mümkün olduğuna dair geleneksel Federalist beklentileri direkt olarak çürütmektedir. Brown'ın *Wieland* romanı, yeni ulusun giderek liberalleşen kesiminde ya makul düzene ya da toplumsal dengeye olan inancın Brown'ın savunduğu artan liberal bireyselcilik kadar güvenilmez olduğunu gösterir. Bir "Amerikan Dönüşüm" anlatısı olan roman hem Federalistlerin klasik cumhuriyetçiliğini hem de Fransız İhtilali'nin radikal demokrasisini eleştirir. Benzer bir fikri keşif, "Somnambulizm"de de mevcuttur (Cody, 2002).

3. "Somnambulizm" ve Amerikan özellikler

Cody'ye (2002) göre Brown'ın öyküsü, Fransız İhtilali'nin kaosu ile oluşan radikal demokrasi fikirlerine karşı bir eleştiridir. Uyurgezer Althorpe, tüm sınırlardan bağımsızdır ve tıpkı insanı saf bencillik ve ahlaksızlıktan uzakta tutan mantık, eğitim, kişilik, ahlaki değerler ve akıl gibi unsurlar bilinçli bireyin doğal aristokrasinin otoritesine uygun hareket etmeyen Fransız devrimciler gibi bilinçsiz davranır. Nick Handyside karakteri ise belirgin biçimde akılsız ve mantıksızdır, toplumdan dışlanmış. Davis'lerin vahşi Batı uç sınır boyunda yüzleşebileceği potansiyel bilinmezliklerdendir, fakat onun çılgınlıkları kolaylıkla teşhis edilebilir ve engel olunabilir durumdadır. Çiftçi Davis'lere Nick'in hareketlerini mantıklı biçimde açıklamış ve düzgün otoriter bir uyarının Nick'i uzak tutacağını söylemiştir. Öte yandan bilinçli Althorpe, bilindik ve tanıdık bir unsurdur. Davis'ler ile amcasının yanında sosyal bir mevkii vardır, ancak toplumun ona koyduğu baskı üzerinden kalkınca, özellikle de idi, egosunun kontrolünden uyku sayesinde bağımsız kalınca, bir bilinmez unsur olan Handyside'dan bile çok daha tehlikeli hale gelecektir. Eğer Davisler onun bu gizini baştan fark etmiş olsaydı, Nick Handyside gibi bildik tanıdık bir kişi olarak karşılayacaklardı. Ancak onun iç dünyasında bir kâbus hâkimdi, tıpkı Fransa'daki şiddet yılları gibi: bomboş bir hürriyet, düzensizlik ve mantıkdışı demokrasi.

Bu bağlamda Cody (2002), "Somnambulizm" öyküsünün sadece yeni Amerikan demokrasinin tehlikelerini sunmakla kalmadığını, federalist ideolojinin de bu tehlikelerle baş edebilme kapasitesinin olmadığı gerçeğini de temsil ettiğini ifade etmektedir. Nitekim geç on sekizinci ve erken on dokuzuncu yüzyıllar, federalizmin mantıklı ve ahlaki unsurlarına karşı gelip, bunları ihlal etmeyi göze alan bireylerle doludur. Duygusallığın ve dönemin dergilerinde ahlaki edebiyatın artışı düşünülürse, Brown'ın okurlarının, en azından bilinçaltılarında, hayatın düzenli ve organize olması gerektiği düşüncesinde bireyler olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, federalist ideolojinin yetersizliklerine rağmen belli bir düzen ve organizasyona ulaşabilmek için vatandaşların ahlaklı ve erdemli davranmalarının önemi ve toplumun iyiliği adına kişisel arzularından vazgeçilmesi gerektiği gibi ilkelerin farkındaydılar (Cody, 2002).

Brown'ın öyküsü bu beklentilere karşıdır. Batı uç sınır boyu, kurulu uygarlık düzeni ile eski dünya düzeni arasında olduğu gibi, aynı zamanda genç Amerikan ulusu ile ilkel vahşi Batı arasındaki metaforik bir sınırı temsil etmektedir. Bu bağlamdan bakılırsa, yeni ulusun hayatı henüz belirsiz, tahmin edilemez ve hatta tehlikelidir; Brown'a göre ne akılcılık ne de kentli cumhuriyetçi erdemliliği, insanı fiziksel ve ruhsal tehlikelerden korumaya yeterliydi. Davis'ler, kendilerini de genç Althorpe'ü da gece yola çıkmanın hiçbir tehlikesi olmadığına ikna eder, ancak bu güvenleri, bilinene dayalıdır; karanlığın kendisinin hiçbir tehlikesi yoktur, bataklıklardan uzak durulabilir, yoldaki kayalar ve ağaçlar gibi engellere dikkat edilebilir. Karanlıktaki figür belirmeye başladığında bile Constantia, babasını iki kişi oldukları için bir

kişinin onlara hiçbir şey yapamayacağına dair ikna eder. Sınırlı bir açıdan bu mantıklıdır, ama bilinmeyenler, tanımadıkları bir yol ve karanlık orman bu mantığı şüpheye düşürmek için de yeterlidir. Brown'a göre dışarıdaki hayatta, Davis'ler gibi mantığa güvenenler, akıl ve mantığın onları tehlikelerden koruyacağına inanarak kendilerini kandırmaktadırlar. Brown'un gerek Avrupa gerek Amerika'da entelektüel ve siyasi liderlerin iddia ettiği kadar yaygın olmadığını düşündüğü Aydınlanma'nın kendisi gibi, mantıkçı cumhuriyetin düzeni ve balansı da liberal Amerika'nın sınırındaki hayatı kontrol edemez.

Brown'un Mart 1805'te öyküsünün yayımlanmasından sadece iki ay önce yayımlanan "Özgür veya Despotik Hükümetler İnsan Mutluluğunda Ne Derece Etkindir" adlı makalesinde belirttiği gibi "Somnambulizm"de de özgür toplumda dolaşan unsurlar, sık sık şiddetli bir biçimde çarpışmak durumundadırlar (Cody, 2002). Bu liberal bireycilik durumundaki çarpışmaların şiddeti, çarpışan unsurların fiziksel, ruhsal ve ideolojik farklılıklarının derecesine bağlıdır. "Somnambulizm" öyküsü, bu açıdan bakıldığında, olay örgüsü ve karakter unsurlarında gelişen aşırı uçların keşfini temsil etmektedir: Âşık bir adamın, aşkına karşılık vermeyen kadınla, tedbirsiz bir akılcılık ile kontrolsüz mantıksızlığın, sağlam bir federalizm ile radikal demokrasinin, neo-klasik akılcılık ile romantik hayal gücünün sert çarpışması. Eğer Althorpe öykü boyunca bilinçli olarak kalsaydı, belki de öyküdeki en kötü çarpışma, demokratik Althorpe'un nezakete ve hürmete uygun davranış sergileyemediğinde, gece yolculuğu hakkındaki tartışma anı olacaktı. Tartışmada her iki taraf da kendi çıkarına göre davranmaktadır, ancak tehlikeli şiddet sadece Davis'ler naif bir şekilde dünyanın, mantıklı ve bilinir olmasını umdukları ve Althorpe'un bilincini ve vicdanını kaybettiği ve bilinmeyen hâle geldiği noktada olacaktır. Brown için bu dünya görüşü ve bu insan ilişkileri, aşırı bile olsa, günün romanları ve dergilerinde sıkça görülen duygu ve ahlak edebiyatından daha gerçekçi ve daha yararlıdır. Bu yüzden Brown, "Somnambulizm" öyküsünde, kendi ahlakına göre davranmanın, eğitilmiş ve bilinçli olmanın, yeni doğmuş bir ulusun bireylerine, Constantia'nın ve Richard Althorpe'un yaşadığı gibi trajik deneyimlere karşı güven sağladığını anlatmaya çalışmıştır.

Amerikan gotik yazarları öyküleriyle sık sık doğaya anlam yükleme aracını ve okurlarla genel fikirler aracılığıyla iletişim kurma amacını kullanırlar. Eserler, "Somnambulizm"de olduğu gibi, genellikle yinelenen mekân ve doğa unsurları ile doludur. Örneğin, sık sık söz edilen meşe ağacı, okur üzerinde yükselen aksiyon etkisi bırakmakta, hatta korkunç bir olayın gerçekleşeceğinin uyarısını vermektedir. En karanlık orman da benzer bir şekilde, karakterlerin başına kötü olayların gelebileceğinin işaretidir. Bu bağlamda, karakterlerin doğada yaşadıkları her zorluk, insanın aklının sınırlarına doğru yapılan bir yolculuktur. Karakteristik olarak Amerikan olan bu yolculuk, kışkırtır ve korkutur. Bu bakımdan yazarlar, duygusal olarak dengesiz karakterleri yaratabilir ve onların öznelliği etrafında dolanarak olasılıkları arttırabilirler. Althorpe kendini tehlikeli bir etki altında bulur ve bir iç mücadele yaşar; sanki iki ayrı kişidir ve içinde gizli olan karakter daha tehlikeli olandır. Sevdiğinin ve babasının tehlikeli bir yolculuğa çıkmakta olduğunun farkında olması marjinal bir gerçekliktir ama yine de onlara katılmak için sayısız sebep sıralayabilmektedir. Bir taraftan doğayı güvenli olarak görürken, diğer yandan doğa onun için tehlikelidir.

Constantia Davis'in babasının aracından biraz uzaklaştıktan sonra karanlıkta vurulduğunu biliyoruz. Olayların anlatı sırası, Constantia'ya âşık olan anlatıcı tarafından karmaşıklaştırılmıştır. Katil, beklendiği üzere Nick Handyside midir, yoksa Brown'un ipuçlarının gösterdiği gibi Althorpe mudur? Althorpe, baba ve kızı yola çıkmadan önce tehlikeler konusunda şiddetle uyarılmış olmasına rağmen onları ikna edememiş olmasının etkisiyle rüyasında kendini onları korumaya çalışırken görmüştür. Sabah uyandığında ise yatağında değil, bir sandalyededir ve rüyasında Constantia'ya saldıran birisine ateş ettiğini anımsar. Okuyucu, öykünün sonunda parçaları bir araya getirdiğinde, uyurgezerlikten mustarip olan anlatıcının, rüyasında gördüklerini gerçekte yapmış olduğu, âşık olduğu kadını koruyarak

veya ondan intikam alma istenci ile kendi aşk nesnesini öldürmüş olduğu sonucuna varmaktadır. Öyküdeki karanlık Norwood ormanı, içindeki vahşi hayvanlar ve vahşi insanların aslında biz olabileceğimiz bir yere dönüşür. Crow (2009, s. 26), “Bu ormandaki keşif ve tespitlerimiz, Aydınlanma Çağı felsefesine uymamaktadır. Mantığa ve akla göre biz, dünyayı hislerimizle anlayabileceğimiz düşüncesine inanmak isteriz, ancak öyküde hislerimiz güvenilirmez, gerçekle hayal ayırt edilemez veya bizim aslında düşündüğümüz kişi olmayabileceğimizi görürüz” der (s. 26).

Althorpe’un birinci şahıs anlatımı hakkında ilk anlaşılan, bu karakterin sorgulayıcı kişilik yapısı ve duygu kontrol eksikliğidir. Brown’un genel anlatımına ayak uydurarak Althorpe potansiyel durumları varsayıp, hâlihazırda vardığı sonuçları haklı çıkarmaya çalışarak soru üzerine soru ekler. Örneğin, güzel Constantia’ya sevdalı olan Althorpe, genç kız ve babasının aniden çağırılmasının olası sonuçlarını düşünmeye başlar. Constantia ile ilgili her türlü soru ve onunla ilgili nasıl harekete geçmesi gerektiğinin yanı sıra özellikle genç kızın başka bir talibi olduğuyula ilgili düşünceler üretmeye başlar:

Ancak bir dakika! O nişanlı değil mi? Öyleyse neyden korkmam gerekiyor? Bu bilinmeyen hayranla nasıl başa çıkmalıyım? Benim böylesi koşulsuz bir halde olduğum doğru mu? Oraya bağlayan nedir beni kaçınılmaz bir şekilde? Ona hayranlığım için bir motivasyona veya bahaneye ihtiyacım mı var? Ama neden hayranlığımı ertelemeliyim? Neden hemen yolda onlara katılmıyorum? Tüm yol boyunca değil ama en azından bir kısmı için? (Brown, t.y.)

Althorpe’un burada mantıksal akıl yürütmeden uzaklaşmakta olduğu görülmektedir. Constantia’nın ifadelerine, tercihinin başkasından yana olmasına ve her biri onu bu ilişkili sorgu zincirine başlamadan önce, yüzeysel olarak çıkardığı sonuca götüren çeşitli olasılıkları tahmin eden tedirginlik verici bir temele dayanan bir sorgulayıcılığa düşüyor: “Asla etkilendiği nesnenin gözünün gördüğü yerden uzaklaşmaması gerektiği çıkarımına varıyor. Brown’ın bu soru dizisiyle bize derhal gösterdiği, algıya dayanan hisleri değerlendirmenin önyargısız veya nesnel bir yolu olmadığıdır” (Weinstock, 2013, s. 99).

Althorpe, Constantia’nın etkilerini, görsel uyarıcılarını, kendi arzu ve anksiyetelerinin ışığı altında yorumlar. Yine Weinstock’a (2013, s. 100) göre;

Althorpe’un çoğu zaman onu neyin motive ettiğinin bilincinde olmadığını vurgular. Kendi tepkilerine sanki başka biri veya başka bir yerden geliyormuş gibi davranır ve bir açıdan aslında öylelerdir: Tuhaf bir şekilde bilincine erişilemeyen bir kısmının zaten onu hem mecazi olarak hem kelimenin tam anlamıyla belirli bir hareket tarzına yönelttiği görülüyor. Bir bakıma uyanık olsa da zaten uyurgezer haldedir. (Brown, t.y.)

Althorpe’un anlamadığı ve kontrol edemediği etmenlere göre hareket ettiği daha öykünün ilk sayfasında, Constantia’nın gideceği haberine verdiği tepkinin şaşkınlık olduğunu kabul ettiğinde bellidir. “Benim kendi anlayışıma göre, benim içimde yarattığı şok, bir şaşkınlık öznesiydi. Bunun durumun dengeleyebileceğinden daha büyük olduğunu düşünmeden edemedim,” der. Davis’lerin yolculuklarını erteleme konusundan sonra itiraf eder: “Neden bu yolculuğun sıra dışı tehlikelerle dolu olacağını düşündüğümü açıklayamıyorum.” Yarattığı gerilimi düşününce, yaklaşan ayrılma ihtimalleri üzerine, açıklar: “Bazen tüm insanlar açıklanamaz duyguların etkisi altında kalır. Görmezden gelmek için çaba sarf etmesine karşın, fikirler kafasının içinde döner durur. Önyargılarının herhangi bir uygun nedeni bulunmamaktadır.” Althorpe burada kendi tepkisini bütün insanlara geneller. Aydınlanma ile çelişkili olarak, aklın mantıklı uygulanmasına ve mantıklı düşünceye vurgu yapar. Althorpe, Constantia’ya olan duygusal tepkisinden çıkarım yaparak, tüm insanların çeşitli zamanlarda akıl dışı düşünce süreçleri yaşayabileceğini düşünür. Bu fikrini sürdürerek ekler: “Bir inancın gücü, her ne zaman rasyonel bir temelden bağımsız olursa, onun güvenilirliği için yeni bir zemin oluşturuyor gibi görünür. Önce bir kabullenmişlik hisseder, ardından kurulduğu zeminin yetersizliğini anlayarak düşünceden vazgeçmek yerine, ona daha da zorla bağlanırız”.

Brown'ın aslında burada Althorpe aracılığıyla yaratmaya çalıştığı, Poe'nun "Kara Kedi" adlı kısa öyküsünde, yaklaşık kırk beş yıl sonra "sapkınlık" olarak adlandıracağı ve yapmamamız gerektiğini bilmekten başka yapmak için hiçbir motivasyonumuz olmayan bir deşışkendir (Weinstock, 2013, s. 101). Althorpe'a göre herkes en azından ara sıra mantıksız veya potansiyel olarak zararlı düşünce veya dürtüler hissedebilir – ve biz rasyonel bir temele sahip olmadan düşüncelerimize daha sıkı bağlarız. Fikri daha ileri götüren Althorpe, okura "hayal gücüm canlıydı. İzin verdiğimde tutkularım kontrol edilemezdi. Davranışlarım, hislerim gibi, çöküntü veya uzun süreli enerji ile karakterize edildi," şeklinde açıklama yapar.

Althorpe gün içinde düşüncesizce hareket ettiğinde ve mantıkdışı davrandığında, gece kendini tamamen bilinçaltı dürtülerinin kontrolüne bırakmaktadır. Brown'un öyküde benlik varoluşu ve insan bireyselliği iddiasını görmezden geldiği radikal tutum, uyurgezerliğin bir aracıdır. Althorpe uyanırken bile bilinçaltı güçler tarafından yönetilmektedir ve bunun farkındadır. Ancak en temel ve en rahatsız edici durum, uyku halindeyken ortaya çıkar. Davis'ler ayrıldıktan sonra Althorpe, kaderin bir şekilde Constantia'yı tekrar görmesine izin vermeyeceği düşüncesi ile deliye dönmüş halde derin bir mahmurluğa dalar. Ertesi sabah trajik haberi alır: Constantia yolda vurulmuştur. Farklı tanıkların anlattıklarından birleştirdiği parçalarla Althorpe gerçeği anlar (Weinstock, 2013, s. 101).

4. "Somnambulizm"de gotik unsurlar

Davisler'in ormanda yolculukları boyunca kullandıkları dil bariz biçimde gotik bir dildir. Gece vakti, Norwood'un "kaba, uzak ve yalnız" vahşiliğinde kendilerinin izlendiğini hissetmektedirler. Bay Davis der ki "bu şey, her ne ise, bize musallat oldu." Aslında ormana musallat olmuş bir canavar vardır (Weinstock, 2013, s. 101). Nick Handyside, tuhaflikları, hiçbir şeye benzemeyen sesi, çarpık özellikleri ve garip kafa şekli ile canavar adını hak etmektedir. Ancak "Somnambulizm" alışılmış bir canavar öyküsü değildir. Öykünün başındaki ön not ve Althorpe'un kendinde olmayışına dair detayların tümü, okuru olaydaki suçlunun, hiç görülmeyen Nick olmadığına, aksine, tıpkı baştaki haber yazısında olduğu gibi, uyurgezer halde iken sevdiği kişiyi öldürenin Althorpe olduğu sonucuna götürür. Bu noktada yaşananlar derinden endişe vericidir. Brown'un anlatımı, Freud'un bu konudaki açıklamalarından yaklaşık yüz yıl önce insanın bilinçaltı güdüler ve net bir bilgimiz olmayan veya kontrol edemediğimiz endişe ve arzular tarafından yönetildiğini göstermiştir. Bu anlarda sanki içimizdeki başka biri bize yön verir, uyanırken reddedeceğimiz düşünceler, bilinçsizken bizi ele geçirir. "Somnambulizm" öyküsü sadece insanların mantıkdışı güdülerini olabileceğini göstermekle kalmayıp, Brown'ın psikolojik gotiğinin en merkezinde aklın, musallat olunmuş bir ev olduğunun da farkına vardırır. Hepimizin içinde rasyonellik örtüsünün altında bir canavar gizlidir. İnsan durumunun özü, içimizdeki canavarın bize içten musallat olmasıdır.

Brown, psikolojik olarak karmaşık ana karakterlerin, algısal bilgileri kendi önyargıları ve eğilimlerinin ışığı altında yorumladıkları sahneler sunar ve bu karakterlere onlara içlerinden yapmak istedikleri şeyi yapmaları imkânını tanır. Althorpe uzun süren bir muhakeme süreci sonunda Davisler'i takip etme dürtüsü ortaya çıkar ve bunu uykusunda gerçekleştirir. (Weinstock, 2013, s. 104)

Öykü bütün olarak ele alındığında Brown bizi Viyana'dan alıp Amerikan Batısının uç sınır boylarına taşır ve yaşanmış olan gerçek bir olayı yeniden kurgulayarak öyküyü suçun şüphelilerinden birinin ağzından anlatır. Öykünün sonunun ipucu, ön yazıdaki haber tarafından verilmiş ise de Brown kurguya başka karmaşıklıklar da ekler. Anlatıcının kontrol edilemez tutkuları ve canlı hayal gücü, Althorpe'un düzensiz anlatısının perspektifinden gece yolcuların yaşadığı ürkütücü olayların anlatımına ani bir dönüş, ormanda gezenleri korkutması ile tanınmış bir bölge sakini ve öykünün belirsiz biçimde bitirilmesi bu kurgusal karmaşıklıklara birer örnektir. Bu bağlamda, Robert Lee'ye (2008, s. 25) göre;

Brown'da gotik, gerçek bir fikir gücü ve bitmeyen bir irade bilgisi içerdiğinden; 1776'daki bağımsızlığa ve beraberinde getirdiği yeni Amerikan umut söylemine ve insanlığın kusursuzluğuna inancına karşın, kendisini hâlâ hem içerden hem dışarıdan, karanlık tarafından beslenen bir dünyaya bakıyormuş gibi gördü. Tekrar tekrar, insan yaşantılarındaki ötekiliği, öngörülemeveni ve tesadüfleri, görünüşün aldatıcılığını, herhangi bir görünür sebep olmadan kendine ve başkalarına karşı dönebilecek olan bireysellikteki tuhaflık ve uzaklığı ele aldığı için, Brown'da gotik basit bir heyecandan veya geçici bir histen çok daha fazlasını ifade eder.

Brown, bariz biçimde Amerikan mekânlar kullanmış ve bir fikir adamı olarak, çağının bilimsel teorilerini dramatize etmiştir. Yazar aynı zamanda Amerikan gotik geleneğinde temel olan ilk örnek teknikleriyle kendine özgü bir kurgu kavramı geliştirmiştir. Ayrıca Amerikan edebiyatındaki karanlık romantizm bağlamında Poe, Hawthorne ve Melville'in öncüsü olduğu belirtilebilir. Korkuları, dışadönük Aydınlanma Dönemi iyimserliğinin uzak olduğu bilinçaltına gizlemiştir.

Genellikle ilk Amerikan roman yazarı olarak görülen Brown, eserleriyle, var olmayan ögeler üzerinden giderek korku yaratmaya çalıştığı için içi boş olarak görülebilecek Avrupalı gotiği Amerikanlaştırmasıyla gotik edebiyat geleneğinde önemli bir isimdir. Brown'ın geliştirdiği model Ann Radcliffe gibi yazarların gotik romansından çok uzak da olsa, eserleri gotik olarak değerlendirilmiştir. Özetle Brown'ın edebiyatı, bir takım bağımsızlık dönemi alt türleri ile geç Aydınlanma döneminin bilimsel ve tıbbi bilgilerini de kapsayan başka biçimlerle birleştirmiştir. Crow'a (2009, s. 25) göre;

Brown'dan sonra gotik, yazarların teknik yenilikleri denedikleri bir alan haline gelmiştir. Belirsizlikleri vurgulaması ve güvenilmez anlatıcı kullanımı, sonraları Poe, Hawthorne ve Melville tarafından uygulanacaktır. "Somnambulizm" öyküsü, Brown'ın korkutucu soğuk bir gece, ormandaki yolculuk, şiddet sahnesi ve farklı yorumlara açık anlatılar vermesi gibi en belirgin özelliklerini taşır.

Gotik edebiyat daima güç ve gücün kötüye kullanımı konularıyla ilgilenmiştir. On sekizinci yüzyıl İngiliz yazarları Walpole, Lewis, Godwin ve Radcliffe'in korku edebiyatından Brown'ın Amerikan gotiğine varasıya, gotiğin işlevi, özgürlükle tiranlık, egemenlik ve özerklik arasındaki mücadeleyi yeniden sergilemek olmuştur. Michaud'a (2009, s. 16) göre;

Gotiği ataerki baskının, Katolik batıl inancın veya feodal sistemlerin siyasi ifadelerinin bir yansıması olarak da ele alsak, anayasal düzenin soylu savunucuları ile radikal muhalefet arasındaki Aydınlanma Çağı ikilemelerinden doğan tiranlık biçimlerinden söz etmekteyizdir. Gotik tiranlığın temeli olan Katolikliğe odaklanmak, öznellikten Atlantik'in her iki tarafındaki devrimci nesli tanımlayan vatandaşa doğru çalkantılı geçişi görmezden gelmektir.

Brown, insan varlığını bir uç deneyim olarak tanımlayarak gotiğe yalnızca Avrupa geleneğinde eksik olan epistemolojik boyutu eklemekle kalmayıp, Amerika'ya özgü bir öyküleme biçiminin de öncüsü olmuştur. Romantik aşırılığın akıl almaz deneyimlerinin aksine sınırları aşmak edilgen bir hareket değil, güçlülük ile ilerleyen, belirsizlik ve suç ile donatılmış bir harekettir (Hagenbüchle, 1988, s. 144). Benzer şekilde Brown'u kastederek Nathaniel Hawthorne (2003, s. 173-174) da şöyle yazmıştır:

Her çağda, hayal gücü âlemlerinde ilahların, yarı tanrıların heykel veya büstleri durur görkemli bir salonda. Homer'in büyük eski zarafeti, Dante'nin karanlık varlığı, vahşi Ariosto, Rebelais'nin derin neşesi, Cervantes'in içten ve acıklı mizahı, tüm şanıyla William Shakespeare, Edmund Spenser. Alegori üstatlarımızı unutmayalım: John Milton'ın şiddetli ilahiyatı ve Bunyan, kil ile kaplanmış ve yersiz, ancak göksel ve ateşten bir içgüdü olan – başı çeken kişilerdir. Henry Fielding, Samuel Richardson ve Sir Walter Scott da göze çarpan yerlerdedir. Belirsiz ve gölgeli bir yerde ise durur bizim memleketlimiz, *Arthur Mervyn*'in yazarı.

Sonuç

Leslie Fiedler'e (aktaran Weinstock, 2017, s. 2) göre Brown, Avrupa'nın gotik geleneklerini Amerika'ya başarıyla adapte etmiş ve Poe ile Hawthorne'u etkilemesiyle Amerikan gotik

edebiyatının geleceğini belirlemiştir. Brown, farklı eleştirmenlere ve tarihçilere göre Amerikan feminizminin, Amerikan milliyetçiliğinin, Amerikan gotiğinin ve hatta Amerikan realizminin başlangıç noktası olarak kabul edilir (s. 3). Cahill (2001, s. 47), “Brown’ın estetik keyif ve yargılamayı, zayıflık, kusurluluk, siyasi radikalizm, delilik ve cinayet ile bariz bağdaştırması bağlam içinde anlaşılmalıdır,” der ve şöyle ekler: “Güzellik, sanat ve hayal gücü, en erdemli karakterler için olduğu kadar en kötü karakterler için de önemlidir ve bunlar, en ahlaki olarak zayıf karakterlerde en şüphelidir”. Brown eserlerinde sürekli insanların duyusal bilgi ile ne derece kesin sonuçlara varabileceğini ve eylemlerinin sonunu ne denli öngörebileceğini sorgulayarak Aydınlanma iyimserliğinin karanlık arka yüzünü göstermiştir (Weinstock, 2013, s. 88).

Kısacası, ilk olarak 1805’te anonim olarak yayınlanan bu kısa öykü, yakın zamanda gerçekleşmiş olan Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve yeni ulusun kuruluşunun ardından, zamanın egemen ideolojilerini kendine özgü ifadesiyle yorumlarken politikanın sınırlarını zorlamıştır. Romanları kendine özgü bir Amerikanlık tadı içeren şiddet ve doğüstü unsurlar bulunduran Charles Brockden Brown, bu öyküsüyle de Avrupa gotiğinin alışılmış öğelerinin aksine, Batı Amerika’nın uç sınır boyundaki uçurumlar, mağaralar gibi Yeni Dünya doğasını temsil eden imgeleri kullanarak, gotiğin Amerikanlaştırılmasında önemli rol oynamıştır. “Somnambulizm”, bunun yanı sıra, özellikle on dokuzuncu yüzyılda hızlı bir gelişim gösterecek olan Amerikan öykücülüğü için de önemli bir erken dönem eseri olarak da büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Brown, C. B. (t.y.). Somnambulism: A fragment. Erişim Adresi (20 Ağustos 2019): <http://faculty.etsu.edu/codym/Somnambulism.pdf>
- Cahill, E. (2001). An adventurous and lawless fancy: Charles Brockden Brown’s aesthetic state. *Early American Literature*, 36(1), 31-70.
- Cody, M. (2002). Sleepwalking into the nineteenth century: Charles Brockden Brown’s “Somnambulism”. *Journal of the Short Story in English*, 39, 41-55.
- Crow, C. L. (2009). *History of gothic: American gothic*. Cardiff: University of Wales Press.
- Gray, R. (2011). *A brief history of American literature*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Hagenbüchle, R. (1988). American literature and the nineteenth-century crisis and epistemology: The example of Charles Brockden Brown. *Early American Literature*, 23(2), 121-151.
- Hawthorne, N. (2003). *The hall of fantasy (from Mosses from an Old Manse)*. New York: Modern Library.
- Lee, R. A. (2008). *Gothic to multicultural: Idioms of imagining in American literary fiction*. Amsterdam: Costerus New Series.
- Michaud, M. (2009). *Republicanism and the American gothic*. Cardiff: University of Wales Press.
- Özçelik, S. (2010). Revisiting the canon: The evolution of evil in American gothic short fiction (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Weinstock, J. A. (2011). *Charles Brockden Brown*. Cardiff: The University of Wales Press.
- Weinstock, J. A. (2013). Brown, Charles Brockden. D. Punter, W. Huges & A. Smith (Ed.), *The Encyclopedia of Gothic* (s. 83-90) içinde. West Sussex: Wiley Blackwell.
- Weinstock, J. A. (2017). *The Cambridge companion to American gothic*. New York: Cambridge UP.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Yeni medya, kimlik ve zihinsel dönüşüm

Ebrar Aydoğan*

Öz

Teknolojinin hızla ilerlediği günümüz dünyasında insanın bu hızla adapte olmasıyla ilgili birçok çalışma ve incelemeler yapılmıştır. Bugün artık dijital dünya gerçek dünyadan daha çok vakit geçirdiğimiz bir yer haline gelmiştir. Bireylerin yoğun zaman geçirdiği bu ortamda varlıkları da bu alana göre şekillenmektedir. Bu çalışmada sadece bireyin dijital dünyada geçirdiği zamanı değil, dijital dünyayla birlikte yaşadığı dönüşümü de incelenecektir. Endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan modern toplum, bireyin yaşantısı üzerindeki toplumun belirleyiciliğini zayıflatmış ve bireylerde bir kimlik sorununa yol açmıştır. Modern toplumda bireyler bir kimlik arayışı içine girmiş ve bununla birlikte yabancılaşma olgusu ortaya çıkmıştır. Henüz bu yabancılaşmayı aşamayan birey hızla gelişen teknolojik devrimle birlikte yeni bir kimlik sorunuyla daha karşı karşıya kalmıştır. Birey, dijital dünyada kendine istediği şekilde kimlik yaratabilme olanağına kavuşmuştur. Endüstri devriminin belirlediği toplumda bulamadığı kendini gerçekleştirme imkanını dijital dünyada bulmuştur. İnsanların kolayca ulaşabilmelerinden dolayı hızla enformasyon ve veri akışı sağlayan sosyal medya bugün güçlü bir kamusal alan yaratma yeteneğine sahiptir. Sosyal medya ağlarına katılan bireyler zihinsel bir dönüşüm geçirmekte, bu dönüşüm ise sonuçta toplumun dönüşümüne yol açmaktadır. Bireylerin uzun zaman harcadıkları sanal dünya içerisinde düşüncelerimiz, kararlarımız ve bakış açılarımız da bu dünya kodları tarafından şekillendirilmektedir. Bu çalışmanın odak noktası bireylerin kimliklerinin ve zihinlerinin dijital dünya tarafından nasıl belirlendiğidir. Bireylerin sosyal medya ağlarında işlenen kodlarla düşüncelerinin biçimlendirilmesi Laswell'in (1930) geliştirdiği Sihirli mermi olarak da bilinen önceleri propaganda olarak kullanılmaya başlanan Hipodermik iğne kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Yeni medya ağlarında bireylerin daha fazla zaman geçirmesiyle birlikte işlenen kodlarla kimlik ve zihinlerinin nasıl dönüştürüldüğünü gözlemlemek amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda bireylerin gerçek dünyadan uzaklaşarak sanal dünyada daha çok zaman geçirmeleri sonucunda kimlik ve zihinsel yapısının sanal dünyaya uyarlanması bireyin dijitalleşmesini anlamak adına önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zihin, yeni medya, dijital dünya, kimlik, kamusal alan

New media, identity, and mind transformation

Abstract

In today's world where technology is rapidly advancing, many studies and examinations have been made about the adaption of people to this speed. Today, the digital world has become a place where we spend more time than the real world. In this environment where individuals spend intense time, this existence is shaped according to these areas. In this study, not only the time an individual spends in the digital world will be examined. The modern society that emerged with the industrial revolution has weakened the determination of the society on the life of the individual and has led to an identity problem in individuals. In modern society, individuals have searched for an identity and with this, the phenomenon of alienation, has faced a new identity problem with the rapidly developing technological revolution. Individuals have the opportunity to create their own identity in the digital world. He found opportunity to realize himself, which he could not find in the society determined by the industrial revolution, in the digital world. Social media, which provides rapid information and data flow because people can easily access it, has the ability to create a strong public space today. Individuals participating in social media networks undergo a mental transformation, which ultimately leads to the transformation of society. Our thoughts, decisions, and perspectives in the virtual world where individuals spend a long time are also shaped by the codes of this world. The focus of this study is how individuals' identities and minds are determined by the digital world. The shaping of individuals thoughts with the codes processed in social media networks was examined within the framework of

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
E-posta: ebraraydogan8@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3299-6554

the Hypodermic Needle Theory, which was developed by Laswell (1930), also known as the magic bullet, which was used as propaganda before. As individuals spend more time in new media networks, it is aimed to observe how their identities and minds are transformed with the codes processed. As a result of the study, it is important to understand the digitalization of the individual, as a result of individuals spending more time in the virtual world, away from the real world and adapting their identity and mental structure to the virtual world.

Keywords: Mind, new media, identity, digital world, public space

Giriş

Dünya hızlı bir evrimleşme sürecine girmiştir. Bu evrim sadece insanlar için değil; hayvanlar, bitkiler, ülkeler, uluslar ve teknoloji gibi her boyutta yaşanmaktadır. Bu evrimleşme sürecine en zor ayak uyduran tür, insan türü olmuştur. “Evrim kavramı, en kısa ve basit tanımıyla, bir süreci, zaman içinde oluşan bir değişim sürecini ifade eder. Biyolojik evrim kavramı ise, zaman içinde, yaşam biçimindeki değişime (ve dönüşüme) gönderme yapar ve yaşamın da bir tarihi olduğunu; bu yaşamın zaman içinde değişip çeşitlendiğini anlatır” (Ateş, 2009, s. 15). İnsan, 100 binlerce yıllık var olma tarihi boyunca aydınlanma çağı, endüstri devrimi gibi birçok sürece dahil olmuştur ve bu devrimsel süreçlere adaptasyonu uzun yıllar devam etmiş hala da devam etmektedir. Henüz Endüstri 4.0’ın getirdiği yeniliklere ayak uydurmakta zorlanan ve bu yönde adaptasyon sürecini tamamlayamamış olan birey için yakın zamanda daha geniş boyutlu bir devrim yaşanmıştır. Bu da demokratik ve sosyal devrimden farklı olarak bireylerin hayatını büyük ölçüde etkileyen dijital devrimdir. Bu devrim henüz tamamlanmamış olup, yarattığı uygulamalar gibi sürekli olarak güncellenmektedir. Küreselleşen dünyayla birlikte Zygmunt Bauman (1999) bireyleri dijital ve gerçek dünyada yaşayanlar olarak ayırmış ve adapte olamayanların dışlandığından bahsetmiştir. Bu da bireyin teknolojik gelişmelere olan adaptasyonunun önemini göstermektedir. John B. Thompson (1995) medyanın modern dünyaya olan yansımalarını inceleyerek, medyanın dünyayı belirleyiciliğini vurgulamıştır. Diğer bir yönden ise birey sürekli değişen ve gelişen bu teknolojiye ayak uydurabilmek adına beynini daha çok kullanmakta ve bu yönde düşünce geliştirmektedir. Bu bağlamda insan beynine uygun geliştirilen uygulamalar da bu adaptasyonu kolaylaştırmaya yönelik oluşturulmuştur. Bu uygulamalarda görsel ve işitsel anlamda insan beyninde konfor alanı sağlayacak biçimde çıkarılan dijital ürünler görülmektedir.

Bireyin zihni zamanla içinde bulunduğu dijital dünyaya göre şekillenmektedir. Günlük pratiklerini de bu yönde düşünerek oluşturur. Richard Sennett’in (1998) bahsettiği “karakter aşınması” endüstri toplumuyla beraber yaşanmaya başlamış ve dijital dünyaya girilmesiyle birlikte bireyler iki farklı dünyaya yönelik karakter edinmiştir. Birey için gerçek hayatın yanı sıra dijital hayat da var olmuştur. Bunun sonucunda 24 saat birey için yetersiz hale gelmiştir. Zaman sorununun çözülebilmesi için birçok günlük pratiğin dijital ağlar üzerinden sağlayabilecek uygulamalar geliştirilmiştir. Bu da gerçek hayattan koparak dijital dünyaya yönelmeye sebep olmuştur. Bunların sonuçlarından bir diğeri ise insanın birey olarak dünyadan koparak, dijital dünyada varlık göstermesidir. Bu bağlamda birey dijital dünyada, gerçek dünyadan bağımsız bir kimlik yaratmıştır. Manuel Castells (2013), enformasyon toplumu, internet ve gerçek sanallığın toplumsal sonuçlarının bireye olan yansımalarıyla incelemiştir. Endüstri devriminin getirisi olan yabancılaşma hala gündemdeyken, birey gerçek dünyadan ayrı olarak dijital dünyada bir yabancılaşma içine girmiştir. Dijital dünyaya yabancı olmak istemeyen birey ise gerçek dünyadan çok daha kolay ve hızlı bir şekilde dijital dünyaya uygun bir kimlik yaratarak bu sürece dahil olmuştur.

Dijital dünyada sosyal medya ağları en çok etkileşim içeren uygulamalardır. Günümüzde sosyal medyanın en çok vakit geçirilen yer olması sonucunda çoğu birey için sosyal medyada oluşturulan kimlik, gerçek kimlik kadar önem arz etmektedir. Bireyin kimliği içinde bulunduğu toplumdaki birçok faktöre bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda sosyal medya ağlarında geliştirilen kimlik de bu ağlara uygun olarak şekillendirilmektedir. Sosyal medyanın yüksek

popülerite sağlaması en çok talep görme sebeplerinden biridir. Gerçek hayatta kimlik arayışı içinde olan birey, sosyal medyada bu medya türlerinin kodlarını ve hedef kitlesini doğru saptar, bu yönde çalışmalar gerçekleştirirse popülerite edinerek dijital dünyada statü sahibi olabilir. Bunun sonuçlarından biri ise sosyal medyada oluşturulan toplumsal alanlardır. Birey sosyal medya ağlarında her türlü örgüte dahil olabilir ve kolaylıkla da buralardan ayrılabilir. Görüşlerini daha hızlı ve açık ifade edebilmektedir. Aynı şekilde ulaşılmak istenen enformasyon da hızla yayılıp amaçlanan yerlere ulaştırılabilmektedir. Jan Van Dijk (1999), *Ağ Toplumu* adlı kitabında da bireylerin ağlarla kitleleşmesini, enformasyon sağlamasını ve bu bağlamda ağların bireyselleşme üzerine olan etkilerini incelemiştir. Gerçek hayatta toplumsal alana dahil olma ölçütleri daha sınırlıdır. Sosyal medya ağlarının küresel boyutta işlenmesinden dolayı oluşturulan kimliğe uygun kamusal alanlara rahatlıkla erişilebilmektedir. Geliştirilen en güçlü iletişim ağı olan Dünya Çapında Ağ (*World Wide Web*) sayesinde enformasyon saniyeler içerisinde iletilip belirlenen hedef kitleye ulaştırılabilmektedir. Sosyal medya ağlarının küresel boyutta olmasına bağlı olarak gündem yaratılarak kamusal alan yaratımı daha hızlıdır. Kamusal alan gerçek hayatta belli bir kesim, bölge ya da zamanla sınırlıyken, dijital dünyada varlık gösterme alanı sınırsızdır. Hız ve erişim olanakları küresel boyuttadır.

Dijital dünya birçok yönden bireyin kimliğini ve toplumsal hayatını şekillendirirken benliğini ve zihnini de şekillendirmektedir. Bu da zihinsel dönüşüm niteliğinde sonuçlara yol açabilmektedir. Sosyal medya ağlarına bağlı bir yaşam sürdüren bireylerin düşünceleri de sosyal medyaya bağlı şekilde oluşabilmektedir. Harold Lasswell'in (1948) iletişim zinciri kuramını medya üzerinden inceleyen Denis McQuail (1981) ağ toplumu oluşması sonucunda medya kullanımının toplumu parçalayacağı ya da birleştirici olacağından bahsederken bilinçli olan bireyin medyadan daha az etkileneceğini savunmuştur. Bu da bilinçli sosyal medya kullanımının önemini göstermektedir. Gerçek dünyada yaşanan olayların sosyal medyaya yansımaları ağların içerikleri ve türlerine göre değerlendirilerek zihne bu yönde işlenmektedir. John V. Pavlik'e (2001) göre yeni medya ile kamusal alan, içerik üretimi ve paylaşımlar gibi birçok etken yeni medya platformlarında şekillenir. Bu da bireyin düşüncelerinin medyadan edindiği enformasyona göre oluşmasına yol açar. Dijital veya gerçek dünyada algı gerçeğin de üstünde bir gerçekliktir. Yaratılan algı gerçeğin önüne geçer. İşlenen bir konuda herkesin algısı farklı olabilir ve bu da kişinin kendi benliğindeki kabul ettiği gerçeği olur. Bu bağlamda sosyal medyanın bireyin hayatına dahil olmasıyla birlikte algısı da bu yönde şekillenir. Gerçek hayatta yaşanan olaylar sanal dünyada dijital ölçekteki ilkeler boyutunda değerlendirmekte ve bu yönde zihne kodlanmaktadır. Bu da sosyal medyanın düşüncelerimizi ve zihnimizi şekillendirdiği gerçeğini doğurmaktadır.

Günümüzde enformasyona hızlı ulaşmak için sosyal medya ağlarının içinde bulunulması gereklidir. İnsanın bu ağlara olan yönelimini gören medya kuruluşları ise oluşturmak istedikleri algıyı sosyal medya türlerine göre şekillendirerek bu yönde çalışmalar yapmaktadır. Karşılaşılan görsel bir içerik birden fazla anlama sahip olabilir. Bu anlam sosyal medya ağına, paylaşım sahibine, görselin renk tonuna, paylaşım saatine göre birçok yönden işlenerek zihinde istenilen algı yaratılabilmektedir. Schiller'in (1993) "Zihin yönlendirenler" kitabında bahsettiği gibi sosyal gerçekte karşılığı olmayan mesajlar ürettiklerinde, medya menajerleri zihin menajerleri olmaktadır. Gerçeğin farklı algılanmasına ve sanal dünya boyutunda düşünen zihinler oluşturmak için üretilen mesajlar manipüle amaçlı geliştirilir. Bu bağlamda sosyal medya ağları düşünceleri oluşturabilmekte ve yön verebilmektedir.

Küresel dünyada var olmak adına sanal dünyaya uyum sağlayan bireyin kimliksel olarak ne yönde değiştiği ve bunun sonucunda toplumun ne yönde kamusal alan oluşturduğu incelenecektir. Henry Jenkins (2006) bireylerin aynı cihazlarla farklı medya türlerine girmesi sonucu yoğun enformasyona maruz kalmasıyla yakınsama içinde olduklarını savunmaktadır. Medya türüne göre kimliksel olarak değişen insanlar bu medya türlerine topluluklar halinde

dahil olur. Oluşturulan sanal toplumsal alanlarla bireylerin nasıl değiştiği ve tüm bunların getirisi olarak da insan zihninin sosyal medya yoluyla manipüle edilerek yönlendirildiği incelenecektir. Araştırma sırasında nitel yöntem kullanılarak içerik analizi yapılmış ve sosyal medya ağı kullanıcılarındaki değişimler incelenmiştir. Herhangi bir nicel veri içermemektedir. Bireylerin dönüşümlerinin ne yönde olduğu ve sonucunda biçimlenen şeklin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu anlamda Hipodermik iğne kuramı çerçevesinde medyanın bireye olan manipülasyonu ve kimlik değişimi eleştirel olarak incelenecektir.

1. Dijital medya ve kimlik dönüşümü

Sanayi devrimi sonrası yoğun bir işçi toplumunun oluşmasıyla köylerden kentlere göç yaşayan bireyler, kentlerde sınıflaşmayla oluşan toplumsal farklılık sonucu bir kimlik karmaşası yaşamıştır. Bunun sonucunda Karl Marx'ın yaygın kullanımıyla literatürde yer bulan "yabancılaşma" kavramı önem kazanmıştır. Bu yabancılaşmayı hala aşamamış olan bireyler günümüzde yeni bir yabancılaşmayla karşı karşıya kalmıştır. Bu da köylerden kente göçten sonra, kentlerden de dijital dünyaya geçişle birlikte olmuştur. Köylerden kente olan göçte insanlığı yabancılaştıran en önemli etken zaman ve mekan kavramının değişmesidir. Zaman daralmış, mekanlar ise genişlemiştir. Zaman daha hızlı işlemektedir ve çalışma sisteminin yoğunluğu sonucu bireyin kendine zamanı kalmamıştır. Mekan ise büyük bir boyut kazanmış ve bireyler bu farklı mekanlarda kendilerini konumlandıramamıştır. Teknolojik devrim sonucu geliştirilen dijital dünya ise zaman ve mekan kavramını ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar içermektedir. "Böylelikle toplumsal hayatta mekân ve zaman sınırlamasını bertaraf eden internet teknolojisi, ağ mantığıyla yeni toplumsal ilişkiler üretir duruma gelmiştir" (Çaycı, 2015, s. 37). Bu toplumsal ilişkiler ağlar üzerinden olması dolayısıyla online kodlara yönelik kurgulanmaya başlanmıştır. Sosyal medya ağları kullanıcıların birbirlerine ulaşımını sağlamasıyla medya kodlarına uygun ilişkiler kurar ve bireyler de yönelimlerini bu doğrultuda gerçekleştirir.

Endüstri devriminden sonra teknolojinin hızlanması sonucu geliştirilen araçlarla medya kavramı hayatımıza dahil olmuştur. Medya yoluyla küreselleşen dünyada yaşanan güncel olaylar yeniliğini kaybetmeden toplumlara iletilebilmektedir. Bu geliştirilen araçlar sayesinde bireyler hızlı bir şekilde enformasyona ulaşabilir ve bunu yayabilir hale gelmiştir. Karaismailoğlu'nun (2014, s. 302) tanımına göre yeni medya farklı birçok etken ve görüşleri içine dahil ederek düşüncelerin tüm dünyaya ulaşacak şekilde iletişim kurulmasına olanak sağlayan bir medya türüdür. Medyanın gelişmesiyle birlikte hayatımıza dahil olan yeni medya bireylere tek yönlü iletişim ağından, çok yönlü iletişim kurma olanağı sağlamıştır. Bu sayede bireyler anlık olarak medya araçları sayesinde hızlı bir şekilde birbirleriyle iletişim kurabilir hale gelmiştir. Yeni medya çok yönlü iletişim sağlamakla beraber çok yönlü erişim olanaklarına da sahiptir. Bireyler geliştirilen sosyal medya ağları ve teknolojik bağlantılarla yeni medyayı kullanıma yönlendirilmektedir.

Birey endüstri devrimi sonrasında adapte olamadığı kent yaşamına sanal dünyanın da eklenmesiyle yerleşik hayattan, zaman ve mekandan bağımsız olan bir yabancılaşmanın içine daha dahil olmuştur. Gerçek hayatta kimlik edinmek toplumsal faktörlere daha bağımlıken, sanal dünyada bu alan daha özgürdür. Endüstri toplumunda kimlik oluşturmak statüyle ilişkilendirilir. Aşkın'ın (2007, s. 213) söylediğine göre kimlik, bireyin tüm özelliklerini kapsayan, kendisini nasıl gördüğü ve toplumun onu nasıl konumlandığı ile ilgilidir. İnsan sosyal bir varlıktır ve en büyük sosyalleşme aracı toplumdur. Kimliğini ortaya koyduğunda toplumda bu kimliğiyle benimsenir ve tanınır. Kimlik ise bireyin kültürel, toplumsal ve ideolojik kodlar arasından kendine uygun olanları kabul edip zamanla kendi davranışları içerisinde eritip içselleştirmesiyle oluşmaktadır. Bunun toplumda kabul görmesi sonucu oluşan ise edindiği statüdür. Sanal dünyada oluşturulan kimlikler de sosyal medya ağlarında yer edinmeye yönelik oluşturulur. Sanal dünyada oluşturulan kimliklerin onaylanması popüler

olmakla ilişkilidir. Sosyal medyada oluşturulan kimlik popülariteye uygun olduğu ölçüde talep görür ve onaylanır. Sosyal medyada bu kimliklerle var olabilmek için sosyal medyanın kodlarına uygun içerikler üretilmesi gerekir. Popülariteye uygun yaratılması sanal dünyada kimliğin onaylanmasını sağlar.

Kimliğin oluşum sürecinde içinde bulunduğu çağda yaşanan olaylar, toplumsal, kültürel etkinlikler gibi birçok faktörün söz konusu olduğu görülür. Goffman (2009), *Günlük Yaşamda Belğin Sunumu* kitabında bir bireyin kendini ve yaptıklarını nasıl sunduğu, başkalarının kendisiyle ilgili izlenimlerini nasıl yönlendirdiği ve denetlediği, başkalarının karşısında neler yapıp yapmadığıyla ilgili sosyolojik bir bakış açısının yansımalarıdır” (aktaran Hülür, 2017, s. 158) biçiminde kimlik ve benlik ilişkisini ortaya koymuştur. Günümüzde kimlik oluşumu sanal dünyada sanal içeriklerle gerçekleştirilebilmektedir. “Artık günümüz toplumlarında toplumsal aktörlerin sosyal paylaşım site ve uygulamalarını kullanarak oluşturmuş oldukları profiller, paylaşımlar, dahil oldukları sanal topluluklar ve paylaşımlar diğer kullanıcılar için birer benlik sunumu ve aynı zamanda sanal kimlik ve aidiyet algılarını ifade etme biçimidir” (Çağırkan, 2021, s. 361-362). Bireyler sosyal medya ağlarında var olabilmek adına sosyal medya ağlarına uygun kimlikler geliştirmektedir. Bu ağlarda kimlik oluşturma süreci sosyal medya ağlarının belli biyografi oluşturma sınırları ölçüsünde ve sonrasında kendi profilinde üretilen içerikle gerçekleştirilir. Bireyin takipçi/beğeni sayısına bağlı olarak oluşturdukları sanal kimliklerin talep görme oranı gözlemlenebilmektedir. Gerçek dünya ve sanal dünyada kimlikler ayrılmış durumdadır. Bireyler gerçek ve sanal halleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bunun öncelikli sebeplerinden biri sanal dünyada insanların kendilerini yeniden yaratabilme olanaklarının özgür oluşudur. Gerçek dünyada birey sınırlandırılmıştır. Zaman, mekân, maddi ve manevi birçok etkene bağlı oluşturduğu kimliğiyle vardır. Sosyal medya ağlarında yaratılmak istenen kimlik bireyin gerçek dünyada sınırlılıklar dolayısıyla gerçekleştiremediği ve gerçekliğini hayal ettiği kimliktir. Bu bağlamda gerçekte ulaşılamayan veya var olan kimliğin toplumda kabul görmemesi sonucu ya da yetersiz derecede kabul görmesi sonucu bireyler kabul edilecekleri ya da olmak istedikleri kimlikleri sosyal medya ağlarında kolayca gerçekleştirebilmelerinden dolayı buralarda kimlik oluşturmaya yönelir. Bu da bireylerin gerçeklikten koparak, sosyal medya ağlarında kimlik oluşturma ve var olma isteklerine yol açmaktadır. Sosyal ağlar bireyleri küresel işleyişe dâhil etmesinden dolayı uyum sağlamak ve görünür olmak adına bu ağlara uygun kimlikler oluşturulmasına yol açar. Küresel boyutta işleyen bu ağlar bireyleri aynılaştırır ve farklılıkları dışlayan bir boyuta gelmiştir.

Dünya genelinde hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir süreç olarak kabul edilen küreselleşme, ekonomiden siyasete, kültürden toplumsal yapıya pek çok alanı etkilemektedir. Kendi kurallarını kendi inşa eden bu süreç, etkilerini kimlik başta olmak üzere birçok alanda hissettirmektedir. Küreselleşme yaşamakta olduğumuz hızlı teknolojik, ekonomik, kültürel dönüşümler sayesinde somutlaşmaktadır. Algımızı da bir belirsizlik çemberi içine alan bu değişimin hızı kendisiyle birlikte toplumsal bir insanın imkânını ve bu insanın merkezine konan insani değerleri ortadan kaldırma endişesini beraberinde getirmekte, böyle bir durumda insanı geleceğin ne olacağıyla ilgili belirsizliğe sevk etmektedir. Çünkü küreselleşme zaman ve mekânı yok etmekte, sınırları ortadan kaldırmakta ve buna bağlı olarak bireylerde kimlik karmaşasına yol açmaktadır. (Eryentü, 2020, s. 371)

Küreselleşme sonucu bireyin dijital dünyada varlık gösterme sebeplerinden biri de toplumdan dışlanmamaktır. Bireyin toplumda var olabilmesi ve bunu sürdürebilmesi moderniteyi ve geliştirilen uygulamaları takip etmesi gerekmektedir. Küresel dijital dünyada sağlanan hızlı enformasyon akışına erişim sağlaması gerekir. Bu bağlamda Bauman’ın (1999, s. 114) da söz ettiği gibi, küreselleşen dünya farklı olanları soyutlayarak “aylaklar ve turistler” olarak ayırmıştır. Küreselleşmeye ayak uydurabildiği sürece var olunabilen bir dünya haline gelmiştir. Enformasyon akışının yoğun ve hızlı bir şekilde dijital ağlarla aktarıldığı dünyada varlık gösteremeyenler verilerle saptanarak ayrıştırılabilmektedir. Küreselleşmeyi toplumsal sonuçlarıyla inceleyen Bauman (1999, s. 108), Dünya’yı birinci ve ikinci dünya olarak

ayırıştır. Sosyal medya ağlarına dahil olmayan bireyler ikinci dünyada mekana bağlı hale gelmiş ve turistler tarafından görünmez kılınmıştır. Birinci dünyada, yani hareket alanının küresel olduğu dünyada mekan artık sınırsız olmuştur ve hem gerçek dünyada hem de sanal dünyada hareket edebilmektedir. İkinci dünya ise Bauman (1999) tarafından “yerel dünya” olarak adlandırılmış ve yerelliğe bağlı olanların hareket etmesi engellenmektedir. İkinci dünyada kalan bireyler yeniliklerin gerisinde kalarak zamanla görünmez olmaktadır.

Küreselleşmenin sonucu olan popülariteye bireylerin uyum sağlaması gerekmektedir. Medya ağlarında sadece var olmak yeterli değildir. Sosyal medya ağlarının kodlarına uygun dahil olmak da dışlanmayı engellemektedir. Çambay’ın (2015, s. 244) da bahsettiği gibi, yeni medya sayesinde bireyler aktif ve interaktif olarak buldukları yerden hiç kalkmadan dünyadaki her alanla iletişime geçme olanağına sahip olmuştur. Kültürel ve yerel kodlar olduğu gibi sosyal medya ağlarının da kendi oluşturduğu kodları vardır. Bu kodlar bireylerin sosyal medya ağlarına kimlik tanıyacak niteliktedir. Farklı uygulamalara girildiğinde farklı içerikler üretilmesi veya erişilmesiyle sosyal medya ağlarının kendine ait kodları bireylerin zihninde üretilmiş olmaktadır. Bunlar bireyin dijital dünyadaki üretim ve algılama alanının sınırlandırılmasına yönelik geliştirilir. Bu kodlara uyum sağlandığı boyutta bireyler popülariteye ulaşabilmekte ve varlık gösterebilmektedir. Popülarite sürekli olarak değişir. Özyurt’un (2012, s. 192) söylediğine göre, Postmodern kimlikler, teknolojinin hızla gelişmesine bağlı olarak toplumların da hızla değişip karmaşıklaşmasıyla ortaya çıkan kırılmalı ve değişken kimliklerdir. Hızla akan küresel dünyada her an her yerden sağlanan veri akışından dolayı gündem sabit kalmaz. Buna bağlı olarak popülariteye uygun olmak adına kimlikler buna yönelik olarak değiştirilmekte ve bireylerde kimlik karmaşasına yol açmaktadır. Güz’ün (2017, s. 106) bahsettiği gibi iletişim teknolojilerinin gelişmesi sonucu kimlik de artık yeni medya ile şekillenmektedir. Bireyler Facebook, Twitter, Instagram vb. sosyal medya hesaplarında kendilerine sanal, gerçek ya da sahte kimlikler yaratabilmekte ve kendilerini bu şekilde tanıtmaktadır. Bu sosyal medya ağlarında yaratılabilen kimlikler bireyin istediği ölçüde şekillendirilebilir. Bireyin olmak istediği veya olabileceği kimliği sosyal medya platformlarındaki belirli noktalara bilgi girerek oluşturmakta ve sosyal medya profilini iletirmektedir.

Sosyal medya ağlarında bulunan sayfalarda yer alan bilgi kısımlarına bireyler gerçeklikten bağımsız olarak istediği bilgiyi girebilir. Aynı şekilde sosyal medyada bireyler hesaplarını takip ederek birbirlerine erişim sağlar. Dijital sınırlamalar sayesinde bireyin kendi hesabına erişim sağlayabilecek kişiler de gizlilik esaslarına göre sınırlandırılmaktadır. Sosyal medya ağları özgürleştirdiği kadar karşıt bireyleri sınırlandırıcıdır. Sosyal medyada cinsel, fiziksel, zihinsel, sosyal, politik vs. birçok türden kimlik inşa edilebilmektedir. Oluşturulacak profilin bireyin yaratım gücüne bırakılması bireylere gerçek dünyada sağlayamadıkları kimlik ve statüyü burada yaratabilme olanağı sunar. Elitaş ve Keskin’e göre (2014, s. 163), sosyal medya, bireylerin toplumsal gerçeklik dışındaki ilişkilerden yaratılan gerçek dışı dünyanın yarattığı yeni toplumsallıktır. Sanal kimliklerin sahte veya olmak istenen şekilde oluşturulduğuna dair eğilimlerine bakıldığında gerçeklikten uzak birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar faktörler arasında: oluşturulan takma isimler, *photoshop* tekniğiyle görüldüğünden farklı paylaşımlar, fikir/görüş paylaşımlarının toplumdan dışlanma korkusundan uzak olarak özgürce ifade edilebilmesi, popülariteye dahil olabilmek için popüler içerik üretimi, popülarite sağlayarak kabul görmek adına satın alınan takipçi/beğeni hesapları vs. bulunmaktadır.

Bunun bir diğer boyutu ise “sosyal medya türlerine göre” kimlik oluşturma sürecidir. Sosyal medya türlerinin her birinin kendine ait bir kimliği vardır. En popüler ağlardan biri olan *Twitter*, yazı içerikli paylaşım ve siyasi içerik ağırlıklıdır. *Instagram*, görsel ve popülariteye yönelik paylaşımların yaygın olduğu bir sosyal medya türüdür. Bu bağlamda bireyler farklı sosyal medya türlerinde farklı bir kimlik oluşturabilmektedir. Popülarite anlık gelişen, çok hızlı

yayılan ve çok hızlı bitebilen bir şeydir. Bireylerin bunu kendileriyle içselleştirip uyum sağlaması ise sosyal ağlar kadar hızlı ilerleyememektedir. “Bu değişikliklere uyum sağlamanın kuralı ise yeni koşullara hazır olmak, yaşamımızın tüm özelliklerini gelip geçiciliğe alıştırmak yani “yüzer-geçer” kimliklere sahip olmaktır” (Özben, 2012, s. 172). Bu bağlamda bireyler popülariteye uyum sağlamak için kimliklerini sürekli olarak değiştirmektedir ve bu da kimlik karmaşasına yol açabilmektedir. Bu durum kişinin kendi iç dünyasından koparak popülariteye bağlı bir içsellik oluşturmaya sebep olur. Erventü’nün (2020, s. 394) de bahsettiği gibi, kimlikler “kullan at” hale gelmiş ve aidiyet kavramını kaybetmişlerdir. Endüstri devrimi sonrasında işçi toplumunun oluşmasıyla yaşanan bireyin kendine yabancılaşması sonucu kimlik edinme arayışındayken, sosyal medya ağlarında görülen kimlik sorununda birey kimliğini kendi oluşturabilse dahi aidiyeti olmayan bir kimlikle kendinden uzaklaşmaktadır.

Kişi yarattığı kimlikle tamamen popülariteye odaklanmıştır. Gerçek dünyada kimliğiyle var olamayan birey sosyal medyanın kodlarına uygun içerikler üreterek, belli süreçte doğru hedef kitleye ulaşarak varlık gösterebilir. Sosyal medyada oluşturulan kimlik bir anlamda bireyin kendi reklamıdır. Oluşturulan kimlik gelir sağlayabilen bir reklam olabilmektedir. Eğer kimlik talep görmezse yönelimi, içerikleri ve hedef kitlesi değiştirilerek yeni bir kimlik oluşturabilir. Tüm bu değişkenler bireyin kimlik ve statü sahibi olmak istemesindeki egosuna hitap etmektedir. Popülaritenin içinde buldukça ve oluşturulan kimlik talep gördükçe ego devreye girer ve gerçek benlikten kopup sosyal medyada talep gören benlikle devam etmek istenir. Zamanın büyük kısmını sosyal ağlarda geçiren birey için bu unsur gerçeklikten kopmasına sebep olmaktadır. Dünya gerçeklikten kopuş ve dijitalde var olmaya ilerlemektedir. Günümüzde birçok ünlü isim veya fenomen isimler sosyal medyadan yüksek kazançlar sağlayabilmektedir. Sanal dünyada elde edilen kimlikle gerçek dünyada var olan birçok birey vardır. Bu anlamda sanal dünya gerçekliğe yön verebilmektedir. Gerçek dünyadaki kimliğiyle görünmez olsa dahi, birey sanal dünyadaki kimliğiyle tanınıp var olabilmektedir. Z kuşağı direkt olarak dijital dünyanın içine doğmuştur. “Söz konusu olan bu kuşağın üyeleri bebeklik dönemleriyle birlikte teknolojik cihazlarla iç içedir” (Mahmutoğlu, 2016, s. 9). Kimlikleri bu kodlara bağlı oluşmaktadır. Gerçek hayatta bir ortam sağlayamadan dijital dünyada varlık gösterirler. Z kuşağı olarak adlandırılan bireyler için durum böyleyken, Y kuşağı kimlikleri oluştuktan sonra sanal dünyaya dahil oldukları için kimlik karmaşasını daha yoğun yaşamaktadır. “Bir önceki kuşak olan X kuşağından daha dijital düşünerek yeni teknolojik düzenin getirdiği gereklilikler ekseninde gerek iş dünyasında gerekse sosyal yaşamda tutunmayı öğrendiler” (Mahmutoğlu, 2016, s. 9). Y kuşağına sahip olan bireylerin gerçek hayatta oluşturdukları ve benimsedikleri bir kimlikleri vardı. Henüz endüstri devrimi sonrası yabancılaşma atlatılmamışken, sanal dünyaya uyum sağlamak adına yeni bir kimlik yaratma ihtiyacı duyarlar. Eryentü (2020, s. 395), çoklu kimlikler arasında sanal olarak kendine kimlik edinmeye çalışan bireylerin kimlik karmaşası yaşayarak sahte kimliklere edindiğini ve sonuç olarak bireyin kendi içselleştirdiği benliğine de yabancılaştığından bahsetmiştir. Ancak dijitalleşen dünyadan haberdar olabilmek ve var olabilmek için bireyin dijital kimliğe sahip olması gerekmektedir.

2. Yeni medya, yeni kamusal alan ve kimlik

Tarihin ilk dönemlerinden beri bireyler topluluk halinde yaşamını sürdürmeye alışagelmıştır. Herkes kendi görüşleri doğrultusunda belli topluluklar oluşturmuş ve bu şekilde ayrışmalar yaşanmıştır. Kamusal alanın tanımlanmasında önemli çalışmaları olan Sennett’e (2010, s. 18) göre, sonuçta, kamu yaşamı ile mahrem yaşam arasında bir karışıklık ortaya çıkıyor. İnsanlar, yalnızca kişisel olmayan anlamlama kodlarıyla üstesinden gelinebilecek kamusal sorunlara, kişisel duyguları açısından yaklaşıyorlar. Bu bağlamda bireyler kendilerine yakın hissettikleri, içinde güvende oldukları topluluklarla bulunmayı tercih etmiştir. Bulunulan topluluklarda

hemfikir olunan görüşler yaygınlaştırılmış ve geliştirilmiştir. Bu da zaman içerisinde kamusal alanın oluşmasına yardımcı olmuştur. Kamusal alanda belli başlı görüşlerin paylaşılmasıyla farklı görüşte olan bireyler dışlanmaya maruz kalır. Neumann'ın (1974) ifade ettiği kuram olan Suskunluk Sarmalında ortaya koyduğu gibi topluluklar içinde farklı fikirler ifade edilemez olur ve kişi kendini göstermekten çekinerek düşüncelerini gizler.

İnsan sosyal bir varlıktır ve bulunduğu ortamdaki konfor alanını tehlikeye atacağı için toplumdaki ayrışmak istemez. Bulduğu toplumsal alanda dışlanmamak adına görüşlerini belli gruplar içinde dile getirmekten çekinebilmektedir. Sosyal medya ağlarında ise bireyler sahte veya anonim kimlikler yaratarak dışlanma korkusu olmadan istedikleri alana dahil olabilmektedir. Bu sayede yeni medyada toplumsal hareketler daha gerçek ve geniş alan bulabilmektedir. “Geleneksel medyada kendine yer bulamayacak birçok toplumsal hareket yeni medya ortamlarında farklı kişilere ulaşabilmekte, sosyal medya kullanıcıları coğrafi sınırları kullanabilmekte, sosyal medya kanalıyla kullanıcılar toplumsal hareketin organizatörlerine ulaşabilmektedir” (Hülür & Yaşın, 2020, s. 13). Buna bağlı olarak dijital dünya örgütlenme ve topluluk oluşturma anlamında hızlı bir iletişim olanağı sağlamaktadır. Çambay'ın (2015, s. 238) bahsettiği gibi, teknolojik gelişmelerin hızla geliştiği dünyada, iletişim alanında yeni toplumsallaşma türleri de ortaya çıkmıştır. Sosyal medya ağları sayesinde bireyler kolaylıkla fikirlerine uygun örgütler bulup dahil olabilmekte ve sosyalleşmeyi hızlı bir biçimde gerçekleştirebilmektedir. “Kamusal alana açılan yurttaşların görüşlerinden oluşan içerikler yurttaşların daha fazla dayanışmasına imkan vermiştir” (Hülür & Yaşın, 2020, s. 17). Fikirler, görüşler sosyal medya ağları sayesinde hızla aktarılabilir ve küresel boyutta gündem oluşturabilmektedir. Habermas'ın (1962) kamusal alan tanımı teknolojinin gelişmesiyle bireylerin yeni medyada yer alması sonucu daha özgürlükçü ve kolay ulaşılabilir bir ortam haline gelmiştir. Medya ticari boyutundan dolayı zaman içerisinde kamusal alanı içerisine dahil etmiştir. Ancak yeni medya sayesinde özellikle sosyal medya ağlarının liberal yapıdan uzak olması dolayısıyla bireyler çıkarılardan bağımsız olarak tarafsız ve özgür kamusal alanlarda yer edinebilmektedir. Sanal dünyada gerçek hayattan daha özgür yer bulabilen birey bu geniş ağa yoğun eğilim göstermektedir. Sosyal medyanın gelişmesi ve fazla talep görmesiyle birlikte sanal dünyada geniş bir kamusal alan yaratılabilmektedir. Dijk (2016, s. 41-42), ağ toplumunu sosyal medya ağlarının toplumun her türlü örgütlenme tarzını belirleyen bir toplumsallaşma türü olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda kamusal alanın oluşması için gereken enformasyon ve düşüncelere direkt olarak ağlar üzerinden erişilmesiyle yeni toplumsal alanlar sosyal medya ağlarında oluşur hale gelmiştir. Özellikle siyasi ölçekte siyasi liderlerin direkt olarak yayınlar yaptığı veya toplumsal içerikli haberlerin gazete veya haber kanallarından önce sosyal medyalarından duyurulduğu görülür. Bu anlamda birey enformasyona hızlı ve birinci elden ulaşımı sağlamak için sosyal medyaya yönelmektedir.

Sosyal medya ağları sayesinde birey maddi bedel ödemediği hızlı ve kolay bir şekilde toplumsal örgütlere dahil olabilmesiyle sosyal medya ağlarında kamusal alan oluşturmayı tercih etmektedir. Gerçek dünyada kamusal alan oluşturabilmek daha zahmetli ve fikirsiz anlamda kitlelere ulaşması uzun zaman alabilmektedir. Sosyal medyada kamusal alan hem saniyeler içerisinde hem de veri analizleri yoluyla doğru kişilere ulaştırılabilmektedir. Çambay'a (2015, s. 239) göre, bireylerin toplumsallaşmasında belirleyici olan davranışlar, değerler veya bulunduğu çevre gibi birçok etken vardır ve sanal ağlar sonucu bunları yönlendiren birçok araç geliştirilmiştir. Sosyal medya ağlarında büyük ses getiren kamusal alanlar bireylerin dijital dünyaya verdiği ağırlıklar sebebiyle daha çok talep görür ve katılım oranı da artar. Jenkins'e (2006, s. 3) göre, sanal dünyayla oluşan çokluk sonucunda bireylerde oluşan yakınsama sadece teknolojik araçlar veya kültürel boyutta değildir. Bu yakınsama bireylerin zihinlerinde ve sosyal

alanlarda da görülmektedir. Bireylerin gerçek dünyadan farklı olarak dışlanma korkusu yoktur. Sanal olmasından dolayı arasında duygusal iletişimin olmadığı, gerçekliğin olmadığı insanlarla bir topluluk oluşturulmuş olmasından dolayı herkes kendini daha açık şekilde ifade edebilmekte ve bu da sanal ortamda gerçek görüşlerin daha çok var olabilmesine olanak tanımaktadır.

3. Dijitalleşme ve zihinsel dönüşüm

İnsanlık tarihi ilerledikçe bireyin düşünme biçimleri ve fikirleri değişip, gelişmiştir. Düşünme ve algılama işlevini gören beynimiz de bu değişime dahil olmuştur. İşlevlerin ve düşünce biçimlerinin değişimiyle birlikte modern endüstri toplumu dönüşmüş ve yerini post-moderninden, post-dijital bir çağa bırakmıştır. Bu evrim sürecinde değişen tek şey düşünme biçimleri ya da çağ değil toplumsal yapı, kimlik ve zihin de olmuştur.

Bireyin eski çağlardaki gelişmelere ayak uydurabilme hızıyla bugünkü gelişmelere ayak uydurabilme hızı arasında fark vardır. İnsanlık her gün ilerleyen teknolojik yeniliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Teknolojinin ilk cihazları sayılan telgraf, radyo veya telefona bireyin alışma süreci uzun yıllar almış olsa dahi bugün gerçekleşen yapay zeka gibi üst düzey yeniliklere adaptasyon sürecini hızlandırmaya maruz kalmıştır. Diğer bir yönden ise bu hızlı adaptasyon bireyi konumsuzlaştırarak anlam karmaşası yaşamasına sebep olabilmektedir. Birey zaman içerisinde bu gelişmelere hızla adapte olmazsa dünyadan soyutlanacağını düşünerek hayatının içine bu teknolojik gelişmeleri hızla dahil eder. Bu hızlı değişen teknolojik gelişmelerin bireyi birçok yönden etkilemesiyle beraber zihne işleyen ciddi bir boyutu vardır. “Bu dijital dönüşüm sürecinde sadece bilgisayarlarımızın kapasite ve hızları gelişim göstermiyor, insanların da sürekli olarak bilgiyi işleme hızları ve kapasiteleri artıyor. Belli ki dijital dönüşüm insanın evrimine bu yönde ciddi bir etki yapıyor” (Canan, 2015, s. 4). Birey her gün sosyal medya araçlarıyla saniyeler içerisinde milyonlarca veriye maruz kalmaktadır. Teknolojik araçların verileri işleme hızı bir çip içinde olsa da birey için bu durum beynini kullanımına bağlıdır. Bu bağlamda bir kitap okurken veya haber programı izlerken algılanan veriler anlamlandırmak adına daha yavaş ve düşünülerek işlenirken, sosyal medya ağlarında yoğun olarak gönderilen birçok veri ayrıştırılmadan ve anlamlandırılmadan beyne işlemektedir. Bu bağlamda telefonların bellek kapasitelerinin artırılabilmesi gibi zihnin de teknolojik verileri fazlaca almasından dolayı algı biçimi bu şekilde veri boyutunda dönüşmektedir. Diğer bir yönden ise bu beynin daha az kullanılmasına yol açar. Birey verileri saniyeler içerisinde analiz etmeden sadece depolar ve gerekli bilgileri *Ipad*, *Notebook* gibi teknolojik araçlara kaydederek beynin hafıza kapasitesi daha işlevsiz hale getirilir. “Asıl önemlisi ise bu yeni dönemin teknolojileri bir önceki dönemin makinelerinden farklı olarak insanın beyninin uzantısı olarak gelişiyorlar. Büyük sanayi döneminin makineleri insanın beden gücünün uzantıları olarak gelişmişlerdi ve üretimdeki yerlerini almışlardı. Şimdi ise insanın beyninin uzantısı olarak gelişen bir teknoloji söz konusu. Yapay zeka insanın kendi beyin kapasitesini de aşarak geldiği bir nokta” (Çaycı, 2015, s. 147). Tüm bunlara rağmen beyin yoğun veri akışı sayesinde daha hızlı çalışır ve verileri daha çok ayıklar duruma gelir. Beynin işlevini yavaşlatan teknoloji beynin içindeki zihni hızlandırmış ve çoklu düşünebilen bir hale getirmiştir. Sosyal medya ağlarının artması ve içeriklerinin çeşitlenmesi de bireylerin zihin yapısının bölünmesine yol açmıştır. Birçok sosyal medya ağını kullanan birey her birinin farklı yapısına uygun düşünceler ve içerikler geliştirerek uygulamaları zihninde bu şekilde kodlamıştır. Bunun sonucunda bireyin zihninde sosyal medya ağına göre bir algı oluşur ve hangi medyaya girerse ona yönelik anlamlar üretir. Sosyal medya ağlarının çeşitlenmesi ve popüleriteye bağlı olarak kullanım alanının genişlemesi de bireyleri her birinin içinde bulunmaya teşvik etmektedir.

Günümüzde en çok kullanılanlar arasında Instagram, Youtube, Twitter, Facebook başta gelmektedir. Bu tür yoğun talep gören sosyal medya ağlarının da paylaşılan içeriklerine bağlı olarak kendilerine ait kimlikleri oluşmuştur. Bunlardan birkaçını inceleyecek olursak;

Instagram, görsel içerik ağırlıklı bir paylaşım sitesidir. Anlık gelişen tüm olaylar veya haberlerin hızlı bir şekilde paylaşılabilirdiği bir alandır. Yakın zamanda gelişen takipçi ve beğeni sayısına bağlı olarak gelişen *Influencer* kavramıyla birlikte gelir sağlanabilen bir alana da dönüşmüştür. Video içerikli bir paylaşım sitesi olan Youtube, her türlü video içeriğinin oluşturulabilirdiği ve artık sanatçıların bile albüm yapmak yerine şarkılarını ilk olarak buradan yayınladığı medya türlerinden biri olmuştur. Yazı içeriği ağırlıklı bir paylaşım sitesi olan Twitter, 140 karakterle başladığı *tweet* atma eylemini talepler doğrultusunda zaman içinde artırmıştır. Çoğunlukla siyasi boyutta içeriklerin paylaşıldığı, gündem yaratılan, gündemi *trendtopiclerle* kolaylıkla takip etmeyi sağlayan bir medya türüdür. Facebook ise sosyal medya türlerinden küreselleşen ilk medya olmasına rağmen daha fazla kullanıcı tarafından tercih edilmesiyle popülerite için Instagram tercih edilir duruma gelmiştir. Görsel, yazı içerikli paylaşımlara olanak sağlar ancak daha çok haber paylaşım içeriğiyle, haber takip yönüyle, enformasyon sağlamasıyla orta- üst yaş tarafından kullanılmaktadır.

Bu sosyal medya ağlarının hemen hemen hepsi görsel ve yazı içerikli paylaşım siteleri olmasına rağmen kullanıldıkları içeriklere bağlı olarak zaman içerisinde kendilerine ait bir kimliği oluşmuştur. Bunlar paylaşım içerikleri, hedef kitleleri, kullanıcı yaşı gibi kategori edilebilir. Bu bağlamda sosyal medya ağları bireyin zihnine bu kategori edilen özellikleriyle yerleşmektedir. Zihin, medyanın kimliksel yapısına göre harekete geçirilebilmektedir. Bir fotoğraf paylaşımı aynı birey tarafından Instagram'da farklı, Twitter'da farklı yorumlanabilmektedir. Castells'in (2014, s. 17) ifadesiyle, zihinlerde oluşturulan ağlar mekanlardan bağımsızdır ve bu ağlar sayesinde bireylerde algılar ve anlamlar oluşturulmaktadır. Bu tamamen sosyal medya türlerinin kimlik yapısına ve bireyin zihninde oluşturduğu kategorilere bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Kullanılan sosyal medya ağı değiştiğinde algılanma biçimi de bireyin zihninde o medyayı konumlandığı ölçüde değişir. Bu bağlamda algı gerçekliğin de üstünde olan bir duruma gelir. Her şey bireyin algıladığı boyutta var olmaktadır ve zihinde bu şekilde konumlandırılmaktadır. Dijital dünya ise yarattığı araçlar ve geliştirdiği uygulamalarla hem ticari kazanç sağlamak adına hem de algı boyutunda bireyi yönlendirme eğilimindedir. Her sosyal medya ağının içeriklerine bağlı olarak geliştirdiği kimlik sonucu bireyler de medyada üretilen içerikleri bu boyutta algılamaktadır. Bu da bireyin zihninde düşünme, süzgeçleme veya sorgulama mekanizmalarını daha az kullanmasına sebep olmaktadır. Birey medya türlerini kimliklerine uygun kabul ettikçe daha kolay adapte olur ve uyum sağlar. Bu da paylaşılan içeriklerle manipülasyonun kolayca yapılabilmesine olanak verir. Medya oluşturduğu kimlikle bireyin algısını biçimlendirip, şekillendirebilmekte ve kararlarını yönlendirebilmektedir. “Bugün geçerli olan ilke, sistemde var olan direnme olanaklarının kitlelerden gizlenebilmesi için, kitleleri kaçamayacak biçimde kısırtmaktır. Bunun sonucu olarak, kitle iletişim araçlarını da içine alan medya bir yandan tüketicilerin tüm gereksinmelerini karşılarken, öte yandan kitlelere, kendilerine sunulanla yetinmelerini önermektedir” (Boschelle, 2020, s. 20). Bu bağlamda medya içerikleri hedef kitleye belli algıların oluşturulması amaçlı kodlanabilmektedir.

Örneğin siyasi içerikli bir paylaşım Instagram'da fazla talep görmeyebilir ancak Twitter'da doğru hedef kitleye daha kolay ulaşacaktır. Bu bağlamda sosyal medyada oluşturulan içerik doğru medya türünde olduğu zaman hedef kitleye yönelik doğru algı oluşturulabilmektedir. Bu algı oluşturma yöntemlerinden bir diğeri ise yayınlanan içeriklerdir. Sosyal medya türüne göre oluşturulan içerik türleri de değişkendir. Elitaş ve Keskin'e (2014, s. 175) göre, anlamların sanallaşması, zihinlerin sanal gerçekliklere göre şekillenmesine sebep olur. Sanal dünyanın, gerçek dünyaya olan bağlantısı zihinlerin gerçekliğin sonsuz bir alanda kaybolmasına sebep olabilmektedir. Instagram'da ve Twitter'da yayınlanan aynı içeriğin farklı algılanabilmesinden dolayı paylaşımlar sosyal medya türlerine göre biçimlendirilmektedir. Bireyler sosyal medyaların kimliklerini tanımlarıyla içerikleri incelemeyen zihninde konumlandırır. Verilerle bireylerin eğiliminin saptanabilmesinden paylaşımlarla da duygu

analizi yapılarak buna yönelik içeriklerin oluşturulması aşamasına geçilmiştir. Duygu değişimine sahip olan bireylerin eğilimlerinin değişebileceği gibi nöropazarlama alanı bireylerin bilinçaltındaki arzularına erişmeyi hedefleyen bir çalışma alanıdır. Nöropazarlama olarak adlandırılan insan beyninin tanınmasına yönelik bu alanda, beyne yerleştirilen elektrotlarla beynin işlevleri incelenerek hangi veriye beynin nasıl tepki verdiği veya neyi, kimin ne kadar kabul ettiği saptanabilmektedir. Bu çalışmalar sayesinde hedef kitleyi etkileyecek ve direkt olarak beyninin kabul edeceği içerikler üretimlerine olanak sağlamaktadır. Nöropazarlama'yla birlikte bireylerin neye nasıl tepkiler verdiği bilgisi önceden elde edilerek sosyal medyada buna uygun paylaşımlar daha kolay oluşturulabilmektedir. Bu bağlamda pazarlama, seçmen gibi bireyleri manipüle ederek kazanım sağlamaya yönelik işlemlerde veya sosyal medyada popülerite sağlanması beklenen işler de ne yönde çalışmalar yapılması gerektiği saptanabilir. Bireylerin karar mekanizmaları önceden bilinerek, buna uygun oluşturulan içeriklerle bireylerin özgür iradelerinden bağımsız olarak etkilenerek karar vermeleri sağlanabilmektedir.

Birey edindiği deneyimlere göre karar verir ve hayatını bu şekilde yönlendirir. Sosyal medyada oluşturulan içeriklerde nöropazarlama gibi yöntemlerle edinilen bilgilerle yönlendirici şekilde kurgulanabilmektedir. Gün içerisinde yüzlerce veri akışına maruz kalan beyin her veriyi incelemeyi bilinçaltına işlemektedir. Bu anlamda bilinçaltına yönelik üretilen içeriklerle bireyde istenilen algı oluşturulabilmektedir. Seçeneklerin az olduğu dönemde daha uzun vadeli hareketlerde bulunabilirken, bugün saniyede yüzlerce gelen veri akışının algılanması kimliği, benliği ve zihni birçok boyutta yönlendirebilmektedir. Dijital ortamda karşılaşılan içerik eğer siyasiyse bireyin politik yönüne hitap ettiğini düşünülürken aslında zihinde birçok şeyi çağrıştırıp harekete geçirebilmektedir. Bu anlamda gün içerisinde binlerce manipüle edici ve karmaşık veri akışıyla karşı karşıya olan kimlikle birlikte bireyin zihni de karmaşaya girmektedir.

Sonuç

Dijital dünya bireyin hayatının merkezine yerleşmiş durumdadır. Bu bağlamda hayatı birçok yönden etkilemekte ve yönlendirebilmektedir. İlk çağlardan beri evrim ve adaptasyon sürecinde olan insan bugünlerde de dijital anlamda teknolojik devrim olarak da nitelenen bir evrimleşme sürecinin içerisine girmiştir. Diğer tüm devrimler insanı gerçek hayatta ve fiziksel boyutta etkilerken dijital devrim sanal bir dünya olmasından dolayı bireyi zihinsel boyutta etkilemektedir. Sanal dünyaya birey isteyerek ya da küresel dünyadan dışlanmama arzusuyla dahil olur. Bu anlamda isteksiz bir şekilde sadece gündemden uzak kalmamak ve çağın getirilerine ayak uydurmak için bulunan birey için zihinsel manipülasyon çok daha kolay bir biçimde gerçekleştirilmektedir. Birey dijital dünyanın kodlarına hakim olmamasından dolayı manipülasyonlara karşı savunmasız kalır. Bu bağlamda daha kolay bir şekilde sosyal medya ağlarıyla manipüle edilebilmektedir. Dijital dünyanın kodlarına hakim olan birey bilinçli bir kullanıcı olarak manipülasyonlara daha az maruz kalarak kendini buna yönelik geliştirerek doğru bir kullanıcı olabilmektedir. Bu bağlamda bireyin içsel dünyasıyla birlikte zihnen de dijital dünyaya adapte olması gerekmektedir. Sadece varlığıyla değil, dijital dünyanın getirileriyle birlikte hayatını şekillendirebilir ve bu sanal dünyanın kodlarına uygun düşünceler geliştirebilirse eğer varlığını sürdürebilir. Bu anlam arayışı içinde sadece zihinsel değil kimliksel boyutta da birey artık dijital ölçekte farklı bir kimliğe sahip olmak isteyebilmektedir. Bu teknolojiyle birlikte sosyal medyanın bir getirisidir. Dijital dünyada gerçek dünyadaki kimlikle var olabilir ve bu yönde içerikler üretilebilir. Sosyal medya ağlarının içinde var olan birey, bu ağlarda istediği kimliği tanımlayabilmesinden dolayı kendine sınırsız bir alan yaratabilmektedir. Bu bağlamda istediği kimliği yaratarak varlık göstermektedir.

Sosyal medyanın bugün ön plana çıkan küresel boyutu popülerite yaratmasıdır. Gerçek hayatta kendine toplumsal kimlik ve statü arayan insan bunu sosyal medyada yaratabileceği

popülariteyle çok kolay sağlayabilmektedir. Bu bağlamda da gerçek dünyada yabancılaşmayla birlikte kimlik arayışı içinde olan bireyler sosyal medyanın popülarite sağlamak için olan belli kodları doğrultusunda yarattığı kimliğiyle istediği statüye ulaşabilmektedir. Gerçek hayatta kimlik oluşturmak, bunu sürdürmek ve toplum tarafından da onaylanmasını sağlamak birçok etkene ve uzun sürece bağlıdır. Sosyal medyada ise gündeme, popülariteye uygun yaratılan kimlik ve doğru hedef kitleye uygun içeriklere daha kısa zamanda kimlik kabulü sağlayabilmektedir. Sağlanan kimlik ve statüyle birlikte gelir boyutu da sağlayan bu ölçek sosyal medyada bireyleri her anlamda popülariteye uygun kimlik tasarlamaya yönlendirmektedir.

Bu süreçte yaratılan kimlikle beraber sosyal medya ağlarının kodlarına hakim duruma gelmektedir. Sosyal medya bugün kendine ait kodlarıyla birçok şekilde manipüle ederek karar verme sürecine etki edebilmektedir. Kendine ait kimliği olan sosyal medya türlerine göre de bireyler kimliklerini her medya türü için farklı şekilde oluşturabilmektedir. Bu bağlamda dijital dünya ve içeriğinde büyük pay sahibi olan sosyal medya ağları bireyin içsel ve zihinsel dünyasını beyin ölçeğinde de birçok yönden etkilemekte ve şekillendirebilmektedir. Her gün geliştirilen sosyal medya ağları sürekli olarak çeşitlilik göstermekte ve varlığını sürdürebilmesi açısından da bireyi içine dahil etmeye çalışmaktadır. Sosyal medya ağlarına dahil olmayan birey kendini bulunduğu çağdan soyutlanmış hisseder. Küresel anlamda işeyen bu ağlar sayesinde bireyler gündemi burada yaratmakta ve takip etmektedir. Gündemden uzak kalmak ise dijital dünyaya yabancılaşmaya sebep olmaktadır. Sosyal medyanın içinde yarattığı dünyanın da kodlarını kendi belirlemesinden dolayı zihinsel düşünce yaratma gücünü kendi kodları etrafında şekillendirir. *Twitter*'ın 140 karakteri gibi tüm yaratım, ifade, içerik ve özgürlüğü bu şekilde sınırlandırılmıştır. Ancak bu sınırlamaya rağmen 140 karakterle atılan bir *tweet* milyonlarca insana ulaşır gündem yaratma potansiyeline de sahiptir. Sınırlar içinde yaratılan bir sınırsızlık vardır.

Bu çalışma sonucunda bireylerin gerçek hayatta sağlayamadığı kimliklerini küreselleşmeyle birlikte geliştirilen dijital ağlarda sağlayabilme olanağına sahip oldukları görülür. Bunun sonucunda ise bireyler gerçek dünyadan bağımsız olarak ulaşmak istedikleri kimlikleri sosyal medya ağlarıyla yaratmaktadır. Gerçekten bağımsız olarak, özgürce yaratılabilen bu kimliklerle bireyler sosyal medya ağları sayesinde kamusal alanlara da aynı şekilde özgürce dahil olabilmektedir. Bireysel ve toplumsal alanda kimlik sağlamada özgürlük sağlayan bu ağlar aynı zamanda kendi kodları çerçevesinde bireyi sınırlandırmaktadır. Sosyal medya ağlarının kendine ait kimlikleri çerçevesinde bireyin düşüncelerini şekillendirmesi sonucunda bireyin zihni de yönlendirilmektedir. Tüm bunlara bağlı olarak birey istekleri doğrultusunda kimlik yaratabilse veya kamusal alana dahil olabilse de düşüncelerinin bu ağlar ölçeğinde şekillendirilmesiyle tam anlamıyla özgür oldukları söylenemez. Sosyal medya ağları tarafından sağlanan özgürlükler sınırları çerçevesinde bireyin düşüncelerinin yönlendirilerek kimlik ve düşünce geliştirmesi sağlanır. Sanayi devrimi sonrasında kapitalizme uyum sağlayamayan bireyin yabancılaşması gibi, dijital ağlara uyumlu kimlik geliştiremeyen birey de kendinden uzaklaşmayla yüz yüze kalacaktır.

Kaynakça

- Akgül, S. & Pazarbaşı, B. (2018). *Küresel ağlar odağında kültür kimlik ve mekan tartışmaları*. İstanbul: Hiperlink.
- Akgün, Ö. & Ergün, G. (2016). Yeni bir pazarlama yaklaşımı olarak nöropazarlama üzerine kuramsal bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, 223-235.
- Aşkın, M. (2007). Kimlik ve giydirilmiş kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 213-220.
- Ateş, K. (2009). *Dünü ve bugünüyle evrim teorisi*. İstanbul: Evrensel Yayın Basın.

- Avşar, Z. (2013). Medya okuryazarlığı, *İletişim ve Diplomasi*, 2, 5-17.
- Babacan, M. (2015). Yeni medya bağlamında toplumsal hareketler ve yeni insanın karakter analizi. *Folklor/Edebiyat*, 21(83), 295-307.
- Bauman, Z. (1998). *Küreselleşme toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayarçelik, E. (2020). *Dijital dönüşümün insan kaynakları yönetimi üzerine etkileri*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Boschelle, F. (2020). Sürdürülebilirlik, tüketim ve medya. *İnsan ve İnsan*, 7(26), 11-23.
- Canan, S. (2018). *Dijital gelecekte insan kalmak*. İstanbul: Tutukitap.
- Canan, S. (2015). *Kimsenin bilemeyeceği şeyler*. İstanbul: Tutukitap.
- Canan, S. & Çift, P. (2016). *Beynin sırları*. İstanbul: Tutukitap.
- Castells, M. (2013). *Ağ toplumunun yükselişi/ Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür cilt 1* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2014). *İsyan ve umut ağları: İnternet çağında toplumsal hareketler* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Koç üniversitesi Yayınları.
- Çağırkan, B. (2021). Ağ toplumunda sanal kimlik ve sanal aidiyet algıları. H. Hülür & C. Yaşın (Ed.), *Yeni medya, toplum ve iletişim biliminin dönüşümü* (s. 355-374) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çambay, S. (2015). Bir toplumsallaşma aracı olarak yeni medya: Kuramsal bir değerlendirme. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 238-247.
- Çaycı, B. (2015). Yeni dijital çağda toplumsal hareketlerde meydana gelen dönüşüm. *Türkiye Online Tasarım ve İletişim Dergisi*, 5(1), 27-43.
- Dijk, J. (1999). *Ağ toplumu* (S. Özlem, Çev.). İstanbul: Kafka Kitap.
- Eryentü, M. (2020). Küreselleşmenin kimliksiz kimlikleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 64, 369-398.
- Favaro, A. & Akşit, O. (2014). Zihinsel haritaların ve deneyimin dönüşümü: Total recall. *Yeni Dünya Bilimleri Akademisi E-Dergisi*, 9(2), 11-26.
- Göksu, O. (2021). *Algı yönetimi: Siyasal ve dijital iletişim, sosyal medya ve kitle iletişimi*. Konya: Literatürk Academia.
- Güngör, N. (2018). Dijital çağın insanı. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(13), 143-151.
- Gürel, M. (2020). Küreselleşmenin kimliksiz kimlikleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 64, 369-398.
- Güz, N. & Yegen C. (2017). Ölü canlar'dan Instagram'a: Kimlik ve statü sahibi olmanın allomorfizmi üzerine. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 45, 104-123.
- Habermas, J. (1962). *Kamusallığın yapısal dönüşümü* (M. Sancar & T. Bora, Çev.). Ankara: İletişim Yayınları.
- Hülür, H. & Yaşın, C. (2019). Küresel insanın hayal ürünü olarak Twitter'ı anlamak. H. Hülür & C. Yaşın (Ed.), *Bilgi, doğruluk ve Twitter* (s. 9-38) içinde. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hülür, H. & Yaşın, C. (2020). Yeni medya, toplum ve siyasal iletişim. H. Hülür & C. Yaşın (Ed.), *Yeni medya, toplum ve siyasal iletişimin dönüşümü* (s. 9-89) içinde. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hülür, H. (2000). Küreselleşme ve toplumbilimsel kuramlaştırma sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 1(2), 27-36.
- Işık, M & Erdem, A. (2008). Tüm yönleriyle medya ve iletişim. Konya: Eğitim Yayınevi.
- İspir, N. & Kucur, A. (2019). Yakınsama kültür ve transmedya hikaye anlatıcılığı. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 27(2), 161-171.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture*. New York: New York University Press.

- Jenkins, H. (2016). *Cesur yeni medya teknolojiler ve hayran kültürü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karagöz, K. (2013). Yeni medya. *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 1(1), 1-199.
- Karaismailoğlu, E. (2014). *İnsanlık toplumu eski medya köleliğinden dijital medya efendiliğine geçebilecek mi: Dijital panorama*. Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Kırık, A. (2012). Arap baharı bağlamında sosyal medya-birey etkileşimi ve toplumsal dönüşüm. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 87-98.
- Kırık, A. (2017). *Medya çağında iletişim*. İstanbul: Çizgi Yayınları.
- Kotler, P., Kartajaya, H. & Setiawan, I. (2017). *Pazarlama 4.0* (N. Özata, Çev.). İstanbul: Optimist Yayın.
- Kurzweil, R. (2016). *İnsanlık 2.0: Tekillige doğru biyolojisini aşan insan* (M. Şengel, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kürkçü, D. (2016). *Yeni medya ve gençlik*. İstanbul: Kriter yayınları.
- Mahmutoğlu, M. (2016). Suskunluk sarmalı bağlamında y kuşağının sosyal medya kullanımı (Yayımlanmamış yükese lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Marx, K. (1844). *1844 El yazmaları* (M. Belge, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- McQuail, D. & Windahl, S. (1981). *İletişim çalışmaları kitle iletişim çalışmalarında* (K. Yumlu, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Morley, D. & Robins, K. (1997). *Kimlik mekanları* (E. Zeybekoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Neumann, E. (1974). *Kamuoyu suskunluk sarmalının keşfi* (M. Özkök, Çev.). İstanbul: Dost kitapevi.
- Özben, M. (2012). *Yüzer-gezer kimlikler: Turistler ve aylaklar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özgül, G. (2012). Bir görme biçimi olarak yeni medya: Kamusal bir alan imkanının araştırılması. *Yaşar Üniversitesi E-dergisi*, 7(26), 4526-4547.
- Özyurt, C. (2012). *Küreselleşme sürecinde kimlik ve farklılaşma*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Pavlik, J. (2001). *Yeni medya ve gazetecilik* (M. Demir, & B. Kalsın, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Schiller, H. (1993), *Zihin yönlendirenler* (C. Cerit, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sennett, R. (1998). *Karakter aşınması* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, Richard (2010). *Kamusal insanın çöküşü* (S. Durak & A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Thompson, J. (1995). *Medya ve modernite* (S. Öztürk, Çev.). Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Utma, S. (2018). Dijital çağda medyanın psikolojik gücü: algı yönetimi perspektifinden kuramsal bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2903-2913.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Popper’da bilgiyi üretme biçimi ve eleştirel akıl kavramı

Ali Taner*

Öz

Bilim dünyasındaki yenilikler toplumları etkilediği kadar bilimin kendisini de doğrudan etkilemekte ve dönüşmesini sağlamaktadır. Gelişmekte olan bilginin üretim süreci ise farklı bakış açılarını beraberinde getirmektedir. Bilgi üretim sürecinde bilimsel gelişmeler genelde tartışmalı olarak gerçekleşmektedir ve bunun bir parçasını da pozitivism oluşturmaktadır. Pozitivizm akıl doğrultusunda deney ve gözlem yöntemini kullanmaktadır ve bilimsel bilginin çizgisel gelişimine inanmaktadır. Özellikle mantıksal pozitivistler bu görüşü sıkı sıkıya benimsemekte ve metafizik değerleri reddederek tüm dünyayı fizik yasalarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Popper ise bu anlayışa eleştiriler getirmekte, doğrulama yerine yanlışlama yöntemini ele almakta ve yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bilimde doğrulama mantığı yanlış sonuçlar içerecek ve dogmatizmi doğuracaktır. Bilimsel araştırmalarda şüphecilğe önem veren Popper mutlak doğruya ulaşmanın imkânsız olduğunu düşünmekte bu yüzden eleştirel aklın kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca tümevarım konusuna da eleştiriler getiren Popper genel geçer bilgi kümelerini reddetmektedir. Bilimsel yaklaşımda eleştirel kapasite üzerinde duran Popper, elde edilen bulgular ne kadar eleştiriye açıksa onların o kadar bilimsel gelişmeye hizmet ettiğini ifade etmektedir. Bilimsel gelişmelerin ancak özgürlükçü, eleştiriye açık ve demokratik toplumlarda yaşanabileceğini söyleyen Popper, toplumsal yapıda açık toplumların önemini vurgulamaktadır. Çalışma kapsamında Popper’ın bilimsel bilgi üretimine dair görüşleri ele alınacak ve bilimsel bilgiye yaklaşımı, eleştirileri ve toplumsal düzen için kavramsallaştırmaları açıklanacaktır. Ayrıca filozofun açık topluma dair görüşlerine yer verilerek ideal toplum kavramsallaştırması anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Popper, yanlışlama, eleştirel akıl, bilimsel bilgi, toplumsal yapı

The form of producing knowledge and the concept of critical reason in Popper

Abstract

Innovations in the world of science not only affect societies, but also directly affect and transform science itself. The production process of developing knowledge, on the other hand, brings different perspectives. Scientific developments in the knowledge production process are generally controversial, and positivism is a part of this. Positivism uses the method of experiment and observation in line with reason and believes in the linear development of scientific knowledge. In particular, logical positivists strongly adopt this view and try to explain the whole world with the laws of physics, rejecting metaphysical values. Popper, on the other hand, criticizes this understanding, deals with the method of falsification instead of verification, and offers a new perspective. The logic of verification in science will cause false results and breed dogmatism. Popper, who gives importance to skepticism in scientific research, thinks that it is impossible to reach the absolute truth, so he emphasizes that critical reason should be used. Also, criticizing the subject of induction, Popper rejects the generally accepted knowledge sets. Emphasizing the critical capacity in the scientific approach, Popper states that the more the findings are open to criticism, the more they serve for scientific development. Stating that scientific developments can only be experienced in liberal, open to criticism and democratic societies, Popper emphasizes the importance of open societies in the social structure. Within the scope of the study, Popper’s views on scientific knowledge production will be discussed and his approach to scientific knowledge, his criticisms and conceptualizations for

*Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, E-posta: 32tanerali32@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8237-1467

social order will be explained. In addition, the ideal society conceptualization will be explained by giving the philosopher's views on open society.

Keywords: Popper, falsification, critical reason, scientific knowledge, social structure

Giriş

Bilim insanlık tarihinin başlangıcından beri insanların yaşamında var olmuştur. Tekerleğin icadı bilimsel bir gelişme iken aynı zamanda yer çekimi kanunu da bir bilimsel gelişmedir. Bu noktada bilim insanlık tarihi boyunca toplumların en önemli uğraşları arasında yer almıştır. Tabii ki her bilimsel gelişmenin kendi dönemi içerisinde önemli bir işlevi vardır. Bu durumda insanlar yaşadıkları dönemde ihtiyaç duydukları konularla alakalı buluşlar gerçekleştirmişlerdir.

Bilgi üretimi zaman içerisinde bazı dönemlerde birtakım baskılara maruz kalmıştır. Farklı dönemlerde var olan baskın güçler bilginin nasıl olması gerektiği üzerinde görüş bildirerek, bunun dışındaki fikirlerin ortaya çıkmasını engel olmuştur. Böyle bir durumda bilimsel bilginin üretimi ve yeni fikirlerin ortaya atılması mümkün olamamıştır. Skolastik dönem tam da böyle bir zamana örnek olarak verilebilir. Çünkü skolastik dönemde kilisenin sınırsız güçleri vardı. Bu gücü doğrudan tanrıdan aldığı söyleyen kilise, topluma inanç üzerinden baskı yapıyordu. Araştırmaya ve yeni fikirlere kapalı biçimde sadece kutsal kitap üzerinden bir yaşam biçimi dayatan kilise, insanlara zorunlu bir hayat formu sunmaktaydı. Bu zorunlu yaşamın sınırları, kilisenin görüşleri çerçevesinde çiziliyordu. Böyle bir dönem bilimin ilerlemesi önünde büyük bir engel olarak durmaktaydı.

Akıl pozitivistizmin bilime yaklaşımında temel olarak görülmekteydi. Aklın rehberliğinde bilimsel faaliyetler deney ve gözlem öncülüğünde gerçekleştiriliyordu. Bilimsel bir gerçekliğe ulaşabilmek için uygulanacak yöntem deney ve gözlem öncülüğünde olmalı ve bilim adamının ele aldığı konuya nesnel bir yaklaşım içerisinde olması gerekmektedir. Klasik pozitivistizmi kökten savunanlar arasında Viyana çevresi olarak adlandırılan, o bölgede fikir alışverişinde bulunan filozoflar vardı. Pozitivistizmin deney ve gözlem üzerine dayalı bilim anlayışını savunan bu grup deney alanı dışında yer alan her şeyi metafizik olarak görür ve reddederdi. Bilimsel bilginin ancak görgül olan yani deney ve gözlemlerle ispat edilebilen analizlerden üretilebileceği savunuluyordu.

Viyana çevresine gelen en büyük eleştirilerden biri kendi bünyesinde yer alan bir yazar olan Karl Popper'dan gelmiştir. Popper, Viyana çevresini mantıksal pozitivistizm üzerinden eleştirmektedir. Aslında Popper da pozitivist bilim anlayışına sahiptir. Ancak onlardan ayrıldığı birçok nokta vardır. Doğa bilimleri ve sosyal bilimlerde geçerli olabilecek bilimsel bir yaklaşım olabileceğini söyleyen Popper'ın Viyana çevresinden ayrıldığı nokta ise uygulama yönündedir. Doğrulamacı bir anlayışla bilim yapmanın eksik ve yetersiz olduğunu söyleyen Popper yanlışlanabilirlik ilkesi ile bilimsel bilginin üretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bilimsel bilgi hususunda Popper eleştirel akla önem vermektedir. Üretilen her bilimsel bilgiye şüphe gözlükleriyle bakılmalıdır. Böylece bilimsel ilerleme mümkün olabilecektir. Çünkü şüphe duyulan bilginin eksiklikleri dile getirilebilir ve yeni bilimsel bilgiler elde edilebilir. Pozitivistizmin çıkış noktası kapalılığı ve akli geri plana atan anlayışı yıkmak olmuştur. Popper'a göre bilimsel bilgi eleştiriye açık olmadığı sürece, aynı skolastik dönemde olduğu gibi bilimsel bilginin üretiminde yeni gelişmeler ortaya çıkamayacaktır. Bu noktada da eleştirel akıl oldukça önemli bir yer tutmakta ve bilimsel gelişme yolunda vazgeçilmez olmaktadır.

Bu çalışmada da Popper'ın bilimsel bilginin üretimine bakış açısı incelenecektir. Çünkü Popper pozitivistizmi benimseyen ve aynı zamanda savunan biri olarak bu alana eleştiriler getirmektedir. Eleştirileri de pozitivistizmin katılığı ve kesinliği üzerinedir. Bilimsel bilginin belirsiz olması, genellemelerin yapılmasının zorluğu ve aynı zamanda bilimsel bilginin ilerlemesindeki en büyük engelin kesin sonuçlara dayanması Popper'ı diğer pozitivist düşünürlerden ayırmaktadır. Bu ayırım Popper'ın bilimsel bilgi üretme üzerine görüşleri çalışma için önemli olarak görülmüştür.

Çalışmada Popper'ın bilimsel bilginin nasıl üretilebileceği üzerine düşünceleri genel olarak incelenecek ve bunun yanı sıra ideal toplum tipine bakış açısı değerlendirilecektir. Bu çerçevede de Popper'ın bilimsel bilginin üretimine ilişkin görüşleri ve üzerine durduğu birtakım kavramlar çalışmanın kapsamını belirlemektedir. Bu çalışmada bilimsel bilginin üretilmesinde pozitivismi hem eleştiren hem de onu dönüştürmeye çalışan Popper'ın eleştirel aklın nasıl kullanılması gerektiğini ifade biçimini göstermek ve klasik pozitivist anlayıştan farkını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.

Bilimsel bilginin nasıl üretileceğine dair görüşlerinden sonra Popper'ın toplum düzenine dair görüşleri ele alınacaktır. Tarihselciliğe yönelik eleştirileri ve onun uzantısı olan kapalı toplumların bilimsel gelişime olan engeli çalışmada anlatılacaktır. Son bölümde ideal toplum yapısı olarak kurguladığı açık toplum kavramsallaştırması incelenecektir.

1. Karl Popper'ın bilgi anlayışı

Bilgiye ilişkin yaklaşımlar, yüzyıllar boyunca bilimsel bilginin üretimi süreci ile ilgili tanımlamalar yapmıştır. Ancak bilgi bazı dönemlerde baskı altında kalıp tartışılma ortamını yitirmiştir. Aydınlanma çağıyla beraber ise aklın devreye girmesi, bilimsel olanın ön plana alınması sonrası, bilgi tekrar tartışılabilir bir hal almıştır. Avrupalı düşünürler bilimsel bilgiye ilişkin birçok kavramsallaştırma getirmişlerdir. Özellikle deney, gözlem ve akıl rehberliği dönemin birçok düşünürünün benimsediği yol gösterici yöntem olmuştur. Pozitivist dönemde aklın yüceltilip her şeyin deney ve gözlem ile açıklaması gerektiği görüşü hâkim olmuştur. Zamanla bu görüşe de doğrudan muhalefet edenler olduğu gibi yöntemi kısmi olarak eleştirenler de olmuştur. Bu noktada Popper klasik pozitivismi belli noktalarda eleştirip daha farklı çözüm önerileri sunan bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aydınlanma karşıtı düşünce Kant'a göre bir ergin olmama halidir. Bu yüzden modern dönemlerin öncesine Kant'ın ergin olmama durumu egemendir demektedir (Hülür ve Bircan, 2020, s. 25). Aydınlanma dönemi filozofları kanıksanmış eski kalıpları yıkarak bilimin ışığında yepyeni bir anlayışın benimsenmesini sağlamıştır. Dönemin düşünürlerinin amacı aklın egemenliğinde bilimsel faaliyetlerin sürdürülebilmesi ve böylelikle dünyayı anlama çabasının devam ettirilebilmesiydi. Temel inanç aslında şuydu; doğal yasalar evrene hakimdir ve onların toplumsal dünyaya da hâkim olması gereklidir (Ritzler & Stepnisky, 2018, s. 10). Bu dönemde akıl ön planda olurken Viyana çevresi düşünürleri de mantıksal pozitivism ışığında bilimsel bilgiyi üretmenin çabası içerisindeydiler.

Bilim bir insan etkinliği olmasına karşın bilimsel ideoloji onu ussal sınırların içerisine gömmektedir. Bilimsel etkinliklerin yalnızca akıl vasıtasıyla yürütülebileceği düşünülmektedir (Hülür, 2006, s. 209). Viyana çevresi düşünürlerine göre bilimsel bilgi yalnızca kanıtlanmış önermelerin toplamından meydana gelebilmekteydi. Doğrulama ilkesi temelli bu görüş bilimsel bilgiye deney ve gözlemlerle ulaşabileceklerini söylemekte ve metafizikle birlikte doğrulanamayan her şeyi anlamsız söz dizgeleri olarak görmekteydi. Çünkü bu düşünürlere göre metafizik zaten anlamsız yargılar olarak düşünülmekteydi (Demir, 2009, s. 42). Metafizik değerlerin sahte ve yanıltıcı olduğu, bireyleri yanıltıcı ifadeler taşıdığı bu ekolün düşüncelerinde en temel yerde bulunmaktaydı. Doğruluğu ispatlanabilir öğelerle, ispatlanamayan yani sahte önermeleri ayırabilmek için deney ve gözlem ışığında doğrulama; bir olayın akli delillerle uyuşup uyuşmadığını vurgulamaktaydı. Mantıkçı pozitivistler metafiziği sahte önermeler dizgesi olarak gördüğü için gerçekte sahte arasındaki ayrımı vurgu yapmakta ve akıl doğrultusuyla bilimsel bilginin üretilebileceğini söylemekteydiler (Altınörs, 2003, s. 123-124).

Mantıksal pozitivistlere göre bilimsel bilgiyi üretmenin tek yolu akıl ve gözlemdir. Bu yöntem tüm bilimler için geçerlidir. Fizik, kimya, matematik, edebiyat ve felsefe de dahil hiçbir disiplini ayırmaksızın hepsinin bilime yaklaşımının aynı olması gerektiği Viyana ekolünün ortak fikridir. Peano, Frege, Whitehead ve Russell'in ortaya koydukları mantıksal çözümleme

yoluyla tüm bilimler için geçerli bilgi birikimi oluşturulmak istenmektedir. Bu yolla metafiziğin anlamsız sorunlar ve önermelerden arındırılması, doğrudan gözlemlenebilir ögelere indirilmesi hedeflenmekte ve deneysel bilimin yöntemiyle kavram ve anlamlar üreterek anlamsız her şeyin ortadan kaldırılması, açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır (Galison, 1990, s. 732).

Mantıksal pozitivistler doğrulanabilirlik ilkesiyle en başta sağlam ampirik altyapıya sahip bir anlam katmanı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu ampirik gözlemler ise bilimsel bilginin tekrarlanabildiği ve aynı koşullar altında aynı sonuçları verdiği ölçüde daha anlamlı olduğunu ortaya çıkarmanın yoludur. Böylelikle genel yargılara ulaşılarak her zaman her yerde geçerli bilgi birikimi mevcut olacaktır. Bilimsel bilgi tekrarlandığı ölçüde anlamlı olurken aynı zamanda doğrulanması gerekmektedir. Aynı sonuçların olmaması o bilginin doğrulanmadığı sonucunu doğurmakta ve geçerli bir bilgi üretiminin gerçekleşmediğine işaret etmektedir (Naylor & Finger, 1967, s. 92). Bilginin bilimsel olabilmesi hususunda Viyana çevresi çok fazla deney sonucunda kanıtlanmış deneyleri temel almaktayken Popper ise bu duruma karşı çıkmakta ve bilimin bu şekilde ilerlemesinin mümkün olmadığını aksine gerileceğini söylemektedir. Doğrulamacı mantığı reddeden Popper bu görüşün tersine yanlışlama mantığını benimsemektedir. Viyana çevresi bilimsel bilginin çizgisel bir şekilde ilerlediğini ifade etmekte ve deney ve gözlemlerle açıklanamayan hiçbir şeyin doğru olmadığını söylemektedir. Popper ise bu duruma yöntem kısmında karşı çıkarak bilimsel bilginin üretiminin çizgisel olmasının doğru sonuçlara ulaştırmayacağını düşünmektedir.

Viyana çevresinin doğrulama mantığının tamamen karşısında olan Popper bu tür bir yaklaşımın doğru sonuçlara ulaşmayacağını aktarmaktadır. Popper doğrulama yerine yanlışlama teorisini önermektedir. Popper'a göre bir kuram ya da bir kuramsal bilgi yanlışlanabildiği ölçüde daha doğru sonuçlar ortaya koyabilir. Yanlışlama ile yanlışlanabilirlik ayırımına da değinen Popper, yanlışlama için bir kuramın önermelerinin artık yeni önermelerle çelişmesi durumudur demektedir. Yanlışlanabilirliği ise bilimsel bilginin, bilimselliğin ölçütü olarak ele almaktadır (Popper, 2005, s. 109). Çarşamba günleri hiç yağmur yağmaz önermesi bilimseldir. Çünkü herhangi bir çarşamba günü yağmur yağarsa yanlışlanabilecektir (Chalmers, 1994, s. 85). Popper yanlışlanabilirliği kesin doğruların olmadığı anlamında söylememektedir. Ona göre bilim koşulsuz doğrulara ulaşma yolu değil, daha doğru bilimsel içeriklere yönelme uğraşdır.

Bir sorunun açık bir şekilde ortaya koyulabilmesi hipotezle mümkündür. Sorunun çözümü ise ilk başta ortaya koyulan problemle alakalı ya da o probleme yönelik yeni hipotezlerin üretilmesiyle sağlanabilecektir. Sunulan önermelerin sorgulanması yani probleme yeni öneriler getirilmesi için kullanılan yegâne yol ise yanlışlamadır. Sorunlar çürütüldüğünde yeni bilimsel gerçekler ortaya çıkarılacak ve böylelikle bilim doğrulandığı değil yanlışlandığı sürece genişlemiş olacaktır. Popper bu durumda hem doğa bilimlerinin hem de sosyal bilimlerin problemlerin üzerine giderek deneme yanılma yoluyla bilgiye ulaşmaya çalışmalarını söylemektedir. Yalnızca deney ve gözlem yoluyla bilimsel bilgiye yönelik kuramsal çabalar Popper'a (2015, s. 27-28) göre yanlıştır ve bilim bu şekilde daha doğru bilgiye ulaşamayacaktır.

Yanlışlama teorisi temelde eleştirme potansiyeli üzerine kuruludur. Bir teori eleştirilebiliyorsa geçerlidir ve onun bu özelliği bilimselliğini artırmaktadır. Çünkü bir teorinin eksik yanlarının bulunması yeni bir bilginin keşfine yol açacaktır. Eleştiri olmazsa yanlışlama mantığı çalışmayacaktır. Bilim iki ya da daha fazla görüş içerisinde tartışılabiliriyorsa gelişim gösterebilecektir (Sunar, 2008, s. 99-100).

Yanlışlama teorisi deney ve gözlemi reddetmez. Teorik birikimi de yıkmaz. Popper gözlem ve deneylerin belli bir teori ışığında yapılacağını ifade etmektedir. Ancak karşı çıkılan durum doğrulama yoluyla oluşturulan dogmaların önüne geçmektir. Bilim eleştirel olmalıdır (Çağlar, 1989, s. 35). Popper doğrulama sürecine doğrudan karşı çıkmamakta, bilimsel bilgiye erişimde doğrulamanın da bir yol olduğunu söylemektedir. Yanlışlama eleştirisini ise sadece doğruya ulaşma yolunun yanıtacağı üzerine getirmektedir. Önemli olan bir düşüncenin

sınanabilir olmasıdır (Manafov, 2020, s. 81). Bazen doğru olarak görülen şeyler değişebilmekte ve eski kesinliklerini yitirebilmektedir. Doğruluğa ulaşma bilimsel bir faaliyettir fakat yanlışlama süreci kesin ve net doğruya ulaşamayacağı yönünde bir girişimdir. Popper doğruya ulaşmayı yeni eleştirileri kabul etmeme noktasında eleştirmektedir. Bilimsel bir bilgide eksiklik kabul etmek aslında tam da bu noktada bilimin ilerlemesine yardımcı olmak, bilimin çapının genişlemesini sağlamaktır. Bilimin yanlışlanabilirlik ölçütünü sağlaması gerekmektedir. Çünkü bilim aslında insan işidir (Popper, 1989, s. 351-352).

Yanlışlanabilirlik ilkesine bir örnek veren Popper nesnel bilimin kesinlik taşımaması gerektiğini söylemekte ve “bilim kayaların üstüne kurulu değildir” demektedir. Bilim aslında bataklıkta kazıkların üstüne kurulmuş bir yapıyı ifade etmektedir. Kuramlar gelişimini devam ettirdikçe daha derine batmaya başlar ancak bir tabana oturmaz. Bilimsel gelişmelerin ağırlığıyla bataklığa doğru inen bilimsel birikim sağlam bir zemine otursa da daha derine gitmekten vazgeçilmemelidir. Ancak kazıklar bilimsel bilgiyi taşıyorsa bilimsel bilginin sağlam bir zemine oturduğu söylenebilir. Fakat bu sağlam zemine olan inancımız her zaman olduğu gibi geçici bir süreliğinedir. Bilim asla kesinlik içermemelidir (Popper, 2012, s. 135-136).

Popper mantıkçı pozitivistimin bir seçme işlemi ile anlamlı olanla anlamsız olanlar arasında ayırma gittiği doğrulama ilkesine yanlışlanabilirlik ilkesiyle karşı çıkıp, bilimin kestirilemez olduğunu vurgulamaktadır. Popper’a göre tikel olaylar doğrulansın ya da doğrulanmasın kuramsal yasalara ulaşma yolunda tikel önermelerin birlikteliği önemli değildir. Bu tikel önermelerden tüm dünya için geçerli tümel varsayımlara ulaşılması yanlıştır ve bu tür tümel varsayımların geçerliliği yoktur. Doğrulama ilkesi sadece metafiziği ortadan kaldırmamakta aynı zamanda bilimin içeriğini de boşaltmaktadır. Çünkü doğru bilgiye ulaşma yolunda doğrulama engel teşkil etmektedir. Aslında tarihsel olarak incelendiğinde bilim metafizikten çıkmıştır (Magee, 1990, s. 44). Anlaşılacağı üzere Popper doğrulama mantığını eleştirmekte, bilimin yanlışlama üzerine hareket etmesi gerektiğini söylemektedir. Bir düşünce yanlışlama üzerine kurulmuyorsa Popper’a göre bilimsellik taşımamaktadır.

2. Bilimsel bilginin kestirilemezliği

Bilimin temeline yanlışlama teorisini koyan Popper’ın bir diğer eleştirisi tümevarımsal önermelerin doğru olmadığı üzerinedir. Popper genel kuramsal birikimleri eleştirerek, bu tür genel yasaların her zaman aynı sonuçlar vermesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Bu yüzden bilimsel bilgiye ulaşma yolunda amaç kesin sonuçlar elde etme yerine yeni bilimsel bilgiyi keşfetme üzerine olmalıdır.

Popper doğrulama mantığı sonucunda bir sürü önermenin birleşimi yoluyla tümevarımsal bir kuramın bilimsel bilginin tek kriteri olmasını şiddetle eleştirmektedir. Popper’a (2005, s. 52-53) göre aslında tam tersi bir durum olmalıdır. Bilim özelden genele doğru değil genelden özele doğru bir işlerlikte olmalıdır. Bilimsel önermeler her ne kadar çok olursa olsun her ne kadar denenmiş olursa olsun mantıksal olarak kesin sonuçları olan genel bir yasa veya kurama bağlı kalmak oldukça yanlıştır. Bu bağlılık yeni gelişmelerin, bilimin ilerlemesinin önünde oldukça büyük bir engeldir. Tümevarım yaklaşımı çok sayıda deney sonucu aynı sonucun alınması durumunda elde edilen bilginin genelle yayılması üzerinedir. Bu noktada da bilim her yerde geçerli kesin sonuçlara işaret etmektedir. Ancak Popper’a göre tümevarım mantığı bilimsel bilginin gelişimi önündeki bir barikattir (Türkdoğan, 2012, s. 142).

Bilimsel gözlemler sonucunda bir önerme, yapılan birçok deney sonucunda aynı sonucu verebilir. Bir noktada tekrar eden bilimsel bilgi mantıksal pozitivistlere göre genellenmektedir. Popper bu noktayı eleştirmektedir. Çünkü ne kadar çok deney yapılırsa yapılsın sonuçlar her ne kadar aynı olursa olsun daima yanlışlanma potansiyeli vardır. Sayısız gözlem sonucu elde edilen bilgiye muhalefet edebilecek tek bir örnek o gözlemi çürütebilir (Gower, 1997, s. 203). Tümevarımsal genellemelerle ilgili şöyle bir örnek verilebilir. Kuğuların beyaz olmasıyla ilgili çok fazlaca gözlem olsa da ortaya çıkan tek bir siyah kuğu “tüm kuğular beyazdır” önermesini

geçersiz kılmaktadır. Böylelikle tümevarımsal önermelerin her zaman genel geçer yargılar taşımayacağı görülmektedir. Bir siyah kuğunun çıkması tüm kuğular beyazdır önermesini bazı kuğular beyazdır önermesine dönüştürmekte ve siyah kuğu yeni bir bilimsel bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada deneysel genellemeler doğrulanamaz ancak yanlışlanabilirler (Magee, 1990, s. 21).

Bilimin ilerlemesinde teoriler geliştirilebilir. Ancak bu teoriler hiçbir zaman mutlaklık ve değişmezliği bünyesinde barındırmamaktadır. Popper elde edilen tüm teorik bilgileri yanlışlama sürecinde süzgeçten geçmiş düşünceler olarak ele almaktadır (Cevizci, 1999, s. 694). Bilimsel faaliyetlerde önemli olan verili olanın gözlemlenmesi değil, daima hipotezlerin sorgulanarak yeni hipotezlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu bağlamda gözlem yoluyla deneyler yaparak oradan kuramlar oluşturmaya giden tümevarımsal süreç gerçekliği çarpıtmaktadır. Bilimsel gözlem açısından hiçbir zaman; genel teori içindeki bizim bilimsel fikrimize rehberlik edecek, sayısız gözlem arasından bize ilgi çekici olarak gelen, bilimsel bilgiler olmadan yola çıkılmamalıdır. Buradaki yola çıkış daha önce gözlenen hesaba alıp yeni bir problem ya da hipotez kullanarak bilimsel gelişmenin devam ettirilmesidir. Bilimsel bir faaliyetin cevaplaması gereken ise kuramlar nasıl test edilir olmalıdır (Popper, 2008, s. 151). Tümevarım sürecini bilimsel bir faaliyet olarak görmeyen Popper bu tür uğraşların gerçeklikle örtüşmediğini vurgulamaktadır. Çünkü tüme varmak imkansızdır. Sonsuz sayıda gözlem bile olsa tersi tek bir durum gözlemin geçerliliğini yitirmesine neden olacaktır. Bilgiye erişimde tümdengelim mantığı kullanılmalıdır ve elde edilen bilgi hiçbir zaman mutlaklık taşımamaktadır, kestirimseldir (Batak, 2008, s. 245). Dolayısıyla Popper için bilimsel bilgi kesinlikten uzak olmalıdır. Kesinlik iddiası bilimin gelişmesi önündeki en büyük engeldir. Bilimsel bilgi tahmini ve eleştirel olursa yeni hipotezlerin gelişimi bu yolla mümkün olacaktır.

Popper yanlışlama teorisi ve tümevarım eleştirisinden sonra bilimsel bilgi üretim sürecine eleştirel akıl oturtmaktadır. Bilim adamının eleştirel bir bakış açısıyla fikirlere yaklaşması, böylelikle yeni bilimsel fikirlere ulaşma çabası Popper'ın bilgiye yaklaşımının temel noktasını oluşturmaktadır.

Bilimsel yaklaşımda en temel hususlardan biri Popper'a göre eleştiriye açık olma durumudur (Dancy vd., 2010, s. 598). Bir hipotez ne kadar eleştiriye açıksa o kadar çok bilimsel gelişmeyi hızlandırır. Popper'a göre bilim adamı da eleştirel olmalıdır. Verili olanı gözlemek yerine eleştirel kapasitesini kullanabilmelidir (Güzel, 1994, s. 44). Mantıkçı pozitivistler de akıl ışığında hareket etmektedir. Ancak burada Popper'ın kullandığı akıl biraz daha farklıdır. Mantıkçı pozitivistler akıl ile doğrusal önermelere ulaşırken, eleştirel akıl doğruya ulaşmak için değil yanlışlama yapabilmek üzerine bir tutumu benimsemektedir. Eleştirel akılda Popper deneyciliğe karşı değildir. Sadece akıl dışı önermeler ve bilimde eleştirel kapasitenin kullanılmaması Popper'ın karşı çıktığı durumdur (Açar, 2011, s. 27). Popper eleştirel olmayı yöntimsel olarak benimsemektedir. Yanlışlama yapma sürecinde akli eleştirel kullanma durumunun oldukça önemli bir yeri vardır. Eleştirel olma durumu bilgiyi bireysel kanılardan uzak tutmakta ve tartışılıp fikir alışverişi yapılabilmeye olanak sağlamaktadır (Kökdemir, 2012, s. 16)

Eleştirel akıl kavramsallaştırmasının temel varsayımı bilimin olgunluğa ulaşabilmesi için yanlışlama teorisinin olması gerektiğidir. Çok sayıda önerme sonucunda ulaşılmış ve uzunca süredir niteliğini koruyan bilimsel bilgi kuramlarının bile yanlışlama öğretisiyle çürütülebilme potansiyeli barındırması gerekmektedir. Bu durum dogmalardan ve konformizmden sakınmayı sağlayıp bilim insanlarını merak içerisinde yeni keşiflere yönlendirmektedir. Ayrıca bilimin sürekli devinimi egemen olarak bilimsel çalışmalarda kolaycılığa kaçmayı engellemektedir. Eleştirel akıl insanların düşünüş yapısını değiştirdiği için daha nitelikli bilginin üretilmesinin önü açılmakta ve bilimsel faaliyet sürekli devam etmektedir (Baudouin, 2003, s. 53).

Eleştirel akılcılıkta yöntem, yanlışları öne sürülmüş bilgi kuramlarının elenmesi vasıtasıyla bu kuramların sıkı sorgulamalarla yeniden ele alınmasını ön planda tutmaktadır. Doğrulamacı bilim anlayışı toplumda bir düzen sağlamak ve aynı zamanda doğada geçerli bilimsel keşifleri ulaşma hedefindedir. Bu yolla doğaya hâkim olarak bilimsel kesinlikler üzerine durulur. Popper bu durumun dogmatik düşünceye neden olduğunu bilimin gerçeklikten uzaklaştığını ifade etmektedir. Eleştirel akıl bu tür durumların oluşmasını engellemek üzerine kuruludur. Bilim bu noktada kuramlara eleştirel bir bakış açısı getirerek onların zayıf noktalarına vurgu yapar. Ayrıca bu yolla bilimsel birikim serbestçe tartışılabilir olacaktır. Eleştirel aklın bu yöntemiyle geçici kuramlar oluşturulabilir. Akılla birlikte deneme yanılma yoluyla bilim insanları kendi kafalarındaki engelleri aşar, saplantılarından kurtulur. Kendi fikirlerini sınıyan insanlar sürekli yeni fikirlere kendini adapte ederler. Yeni fikirlere açık olmak doğrulamacı mantığın ilkeleriyle değil de yanlışlama teorisinin eleştirel kapasitesiyle mümkün olmaktadır (Popper, 1989, s. 191-192).

Eleştirel akıl mantığı temelini rasyonalite üzerine kurmaktadır. Klasik rasyonalizmden ayrı olarak farklı düşünme, yanlışlığa odaklanma, bilimsel gelişmelere ayak uydurma gibi farklı çözüm mantıkları eleştirel akılcılığın önermeleri arasındadır. Yanılgılardan ders çıkarma ve yeni fikirlere açık olma önemli olarak görülmektedir. Bu yöntemlerle yola çıkılarak kuramlar eleştirel olarak incelenmekte aynı zamanda bu kuramlara getirilen eleştiriler yoluyla daha önce görülmemiş deney ve gözlemlerin ortaya çıkması sağlanmaktadır. Popper'ın bilgi üretme yolu sürekli yeni problemler yaratma üzerinedir. Kuramların kesin doğruluğu kabul edilmediğinden onların doğruluğuna inanmak yerine eleştirel bakış açısıyla yeni açıklamalar getirilebilmektedir. Bilimsel bilginin açıklayıcı gücü fazla da olsa bu açıklama gücü yine de geçicidir. Yoksa bu duruma aldanıp bilimsel gelişme durma noktasına gelir. Akılcı tutum şu şekilde olmalıdır; ortaya konulan bilimsel fikir belli eksiklikler barındırabilir, tam olarak açıklamalar getiremeyebilir. Eleştirel akıl yoluyla yeni fikirler düşünülebilir. Yaratıcı yorumlar getirilerek bilgi birikimi artırılabilir. Eleştirel akıl bunu önermektedir (Popper, 1989, s. 208-209).

3. Popper'ın tarihsicilik eleştirisi ve toplumsal yapı ile ilgili görüşleri

Popper bilimsel bilginin üretimi için farklı öneriler getirmiş, mantıkçı pozitivizme karşı durup bilimsel bilgiye farklı bir açıdan bakmıştır. Popper tüm bunların olabilmesi için ise öncelikle toplumsal yapının buna açık olması gerektiğini aktarmaktadır. Toplumsal yapı ile ilgili fikirlerini aktaran Popper tarihsici yaklaşımı eleştirmekte ayrıca toplumların akıl yapısının farklı görüşlere açık olması gerektiğini söylemektedir. Bu sayede toplumda yeni fikirlerin üretilebilmesinin önü açılmış olacak ve toplum buna hazır olacaktır.

Toplumsal yapı Popper'ın ilgilendiği konulardan biridir. Toplumsal hayatta var olan bireylerin yaşayış biçimleri, düşünme süreçleri ve toplumsal yapıdaki genel geçer fikir yapısı hakkında Popper tarihsicilik açıklaması yapmaktadır. Popper tarihsiciliği insan doğasını anlama bahanesinin arkasına sığınarak özgürlüğü, yaratıcılığı ve eleştirel düşünme becerisini engelleme noktasında eleştirmektedir. Tarihsici bakış açısı adeta insan enerjisini sömürmekte ve toplumsal gelişimin önüne bir set çekmektedir. Tarihsici bakış açısı insan hayatına tarihsel ruhun egemen olduğunu belirtmekte ve tarihin insan kaderinde rol oynadığını söylemektedir. Bu durum tarihsiciliği örneklemektedir (Kroner, 2010, s. 642-643). Popper (2008, s. 25) tarihsiciliği şöyle ifade etmektedir: “Burada ‘tarihsicilik’ derken, tarihsel öndeyinin sosyal bilimlerin esas hedefi olduğunu ve bu hedefe, tarihin evriminin temelinde yatan ‘ritimler’ ve ‘örüntüler’, ‘kanunlar’ ve ‘yönelimler’in açığa çıkarılmasıyla varılabileceğini kabul eden bir yaklaşım tarzını kastettiğimi söylemem yeterli olacaktır”.

Tarihsicilik tarihin evrensel yasalara sahip olduğu, tarihin bir amaca ulaşmak için bu doğrultuda bir sona ilerlediği düşüncesidir. Bu amaç Hegel için tanrı ve insanın bütünleşmesi sonucu ulaşılabilecek mutlak özgürlükken, Marx için sınıfsız toplum, Fukuyama için ise liberal

toplum düzenidir. Tarihsici bakış açısı totaliter rejimi, kaderciliği, determinizmi reddedermiş gibi görünse de örtülü şekilde bunları içinde barındıran evrenselci tarih görüşlerinin genel kümesidir. Geçen yüzyılın tarihsici anlayışında ulaşılabilecek hedefe doğru tarihin aktığı yer almaktaydı. İnsanlık tarihinin belirli bir düzlemde ilerleyeceği fikri bir anlamda geleceğe ipotek koymayı içeriyordu (Doğan, 1999, s. 136). Tarihselci yaklaşım totaliter toplumların benimsediği bir tutumdur. Modern toplumlarda bu tür anlayışlar daha azdır. Popper bu yüzden modern demokratik toplumların bilimin gelişimindeki önemini vurgulamaktadır (Clark, 1995, s. 153).

Tarihsici anlayış Popper için farklı düşünmenin, eleştirel yaklaşımın önünde bir engeldir. Aynı zamanda tarihsici anlayışın sonucunda kapalı toplumlar oluşmaktadır. Kapalı toplumlar ise eleştirel akla kapalı ve sadece idarecilerin ya da dini temellerin gölgesinde bilimsel bilgi üretimin olduğu yerlerdir. Popper bu tip toplumları eleştirmekte ve ancak açık toplumun insani gelişimin, bilimsel farkındalığın oluşabileceği yer olduğunu söyleyerek açık toplumu savunmaktadır.

Toplumsal yapı Popper'a göre kapalı toplumlar ve açık toplumlar şeklinde formüle edilmektedir. Bunlardan ilkinin oluşturan kapalı toplumlar ise bilgiye ve yeniliğe kapalı olan toplumları göstermektedir. Bu tür ortamlarda insanlar aklını yeterince kullanmamakta bilimsel bilgi ile çabalar ise sınırlı kalmaktadır.

Popper'ın toplumların yapısıyla ilgili üstünde durduğu önemli hususlardan biri de kapalı toplumların varoluş biçimlerini içermektedir. Rasyonaliteden uzak büyüsel güçlere inanan kabile tipi bu topluluklar küçük bir alanda belli tabulara göre yaşamaktadırlar (Balcerczyk, 2018, s. 101). Popper (1989, s. 192) kapalı toplumları yarı-biyolojik bağlarla birbirine bağlanmış, ortak çıkarlar güden, yaşama sevinçleri ve kadere olan inanışları aynı olan adeta bir sürü ya da eski tip bir kabileyi andıran yarı organik birimler olarak adlandırmaktadır. Bu tip toplumlarda birbirine adanmışlık yüksek, ait olan grubun normlarını kayıtsız kabul etmek elzemdir. Duygusal bağlılık bu grupta hat safhadadır ve dünyayı anlamlandırmada buradan güç almaktadırlar (Jarvie vd., 2006, s. 251). Kapalı toplumların sonucu olarak da diktatoryal bir yönetim anlayışı hüküm sürmektedir. Bireysel varoluşun mümkün olmadığı bu tür toplumlarda toplumsal kurallar katı bir şekilde benimsenmektedir (Robinson & Bawden, 2001, s. 2).

Kapalı toplumlarda bireyler kendilerini yaşadıkları toplumda güvende hissetmektedir. Zorlu durumlar ve güçlü düşmanlara karşı kabilenin kendilerini güvende tuttuğunu düşünürler. Kabilede kendine biçilen rolü harfiyen yerine getirir ve böylelikle o birliğin devam etmesini sağlarlar (Kuriki, 2011, s. 29). Popper kapalı toplumları tarihsici anlayışın bir uzantısı olarak görmekte ve dünyayı kavrayış biçimindeki kadereci ya da kestirimsel bilgi yapısının bu toplumlarda yer aldığı aktarmaktadır. Tarihsel olarak eski çağlarda görülen sihirci ve kabileci toplumlar ile günümüzdeki kolektivist toplumlar kapalı toplumlara örnektir (Baudouin 2003, s. 22). Bu noktada dikkati çeken önemli durumlardan bir tanesi de kapalı toplumlarda eleştirel zekanın olmayışıdır. Kapalı toplumlar adeta bir sürü parçadan oluşan dev bir organizmaya benzemektedir. Herkesin ayrı bir fonksiyonu vardır. Amaç herkesin birleştirdiği organizmayı yekpare ayakta tutmaktır (Lordoğlu, 1988, s. 113-114).

Kapalı toplumlarda doğa ile toplumun iç içe olduğu görülmektedir. Örneğin Yunan şehir devletlerinde bu durum vardır. Antik Yunan'ın polis şehirleri sadece toplumsal ve siyasal bir örgütlenme biçimi değildir. Polis şehirleri aynı zamanda dinsel, askeri ve ekonomik birliktelik içerisindedir. Bu şehirlerde yasalara karşı gelmek aynı zamanda Tanrı'ya karşı gelmektir. Bu yüzden kapalı toplumlarda bireyler tek bir yapının küçük temsilcileri gibidir (Ağaoğulları, 2013, s. 16). Bu toplumlarda yaşayan insanların hissiyatı ise, yurttaşlık üzerinedir. Mensubu olduğu toplumla onun gelenekleri ile gurur duymakta, önemli idealleri olduğunu varsaydığı grubun çıkarları ve öğretileri ile hareket etmektedir. Tarihsel geçmiş bu toplumlarda oldukça önemlidir (Russell, 2015, s. 63).

Popper ideal toplumsal düzeni açık toplumlarda kavramsallaştırmaktadır. Bireylerin hür iradeleriyle hareket ettiği, toplumsal yapıların baskısından kurtulduğu ve yeniliğe açık kişilerden oluşan açık toplumlardır. Bu tür toplumlar kapalı toplumların tam tersidir. Popper kapalı toplumları açık toplumların önünde büyük bir engel ve aynı zamanda düşmanı olarak tanımlamaktadır.

Açık toplum kavramı bireylerin kişisel kararları ile yaşadığı, birbirlerine bu kararları açıkladığı ve özgürce bunların tartışıldığı toplumsal yaşama karşılık gelmektedir. Bireylerin özgürce yaşadığı, kendi kendini yönetebildiği hatta açık toplumun kendisini bile eleştirebildiği yer açık toplumlardır (Catton & Macdonald, 2004, s. 189). Bu tür toplumlarda kurumlar akılcı şekilde bilimle paralel olarak işleyişlerini sürdürmektedir. Yasalardan yürütme tarzlarına baştan sona her kurum birbiriyle bağıntılı çalışmaktadır. Bu çalışma düzeni eleştiriye açık ve aynı zamanda yeniden dönüştürülebilir formdadır. Popper her zaman daha iyiye ulaşmak için açık toplumların sürekli kendini geliştirmesi gerektiğini söylemektedir (Jarvie & Pralong, 1999, s. 76). Popper'ın ideal düzen olarak tanımladığı bu toplumlarda bilim adamları özgürce hipotezlerini test edebilmekte ve eleştirel kapasitelerini kullanarak elde ettiği bulguların geçici bir süreliğine olduğunu bilmektedir. Ayrıca açık toplumlarda kapalı toplumların aksine tekil düşünce ortadan kalkmakta ve eleştirel düşünmenin önü açılmaktadır (Vernon, 1976, s. 267).

Popper açık toplumları bir ütopya olarak görmemektedir. Mümkün olan en ideal yapının açık toplumların olduğunu söyleyen Popper (1989, s. 186) bu tanıma en uygun yer olarak da demokrasiyi işaret etmektedir. Bilim adamlarının serbestçe düşüncelerini ifade edebilmesi ve bu yolla bilimsel gelişmenin hızlanması ancak demokrasilerde gerçekleşebilecektir. Çünkü eleştirel fikrin gelişmesi toplumsal refahın artmasının en temel şartlarından biridir (O'Hear, 2007, s. 143). Popper'ın yapmak istediği şey demokrasiye evrensellik kazandırmaktır. Çünkü serbestçe fikirlerin tartışıldığı, bilimsel gelişmenin en doğru şekilde yaşanabileceği toplumlar açık toplumlardır. Popper toplumların çıkarıcı bir tavır içinde olması gerektiğini söyleyerek toplumsal hayatta yaşanan problemlere karşı çözüm aranırken eleştirel yaklaşımların normal karşılanması gerektiğini söylemektedir. Açık toplumun anlamlarından biri de siyasal bir fikrin özgürlükçü bir ortamda tartışılarak, eleştirilerek siyasal politika olabileceğidir. Yani toplumda bilgi eleştiriden geçerek üretilebilecektir (Quinton, 1994, s. 151-155).

Açık toplumların devamı için kurumların doğru bir şekilde işlemesi hayati önem taşımaktadır. Demokrasiyi ideal bir tip olarak tanımlarken ona tam bir güven içerisinde değildir. Popper çoğunluğun sağduyusuyla hareket ederek özgürlüklerin önüne engel konulabileceğini de vurgulamaktadır. Ancak yine de toplumsal sistemde şu an uygulanabilecek en iyi düzen demokrasidir. Popper'ın demokrasiyi bu kadar önemsemesindeki önemli etkenlerden biri açık toplumu devam ettirebilecek ve daha iyiye doğru dönüşmesini sağlayacak nitelikte olmasıdır. Bu yüzden demokrasi var olacak en iyi düzendir (Popper, 1989, s. 137-138).

Popper'ın toplumsal sistemle ilgili fikirleri aslında onun bilimsel bilgiye olan yaklaşımıyla aynıdır. Toplumlar çıkarıcı bir bakış açısıyla çözüm odaklı örgütlenmelerdir. Tıpkı bilim adamı gibi toplumlar da çözüm için uğraşırlar. Ortaya çıkan problemleri toplumlar bir bilim adamı edasıyla çözebilir. Popper için politika gerçeklikle sınanan ve deney ile düzeltilebilen bir varsayımlar kümesidir. Bir politika düzeltileceğinde tıpkı bilimsel bilgi üretiminde olduğu gibi toplumda eksiklikleri belirtilmeli ve bu eksiklikler düzelttikten sonra uygulamaya konulabilecektir (Baudouin 2003, s. 19-20).

Eğer toplumlar insanca yaşamak ve doğru yolda ilerlemek istiyorsa açık toplum tek yoldur. Açık topluma giden yol ise akıldan geçmekte ve bu akılla bilinmeyene doğru bir yöneliş gerçekleştirilmelidir. Bilinmeyenler daha çok açılmalı ve daha güvenli ve özgürlükçü yol olan akıl rehberliğinde hareket etmeyle bilimsel ilerleme gerçekleşecektir (Popper, 1989, s. 191). Bu durumda umut açık toplumların varlığındadır. Özgürlük bile bir sınamadan geçerek herkes için eşit koşulların yaratılması gerekmektedir. Şiddete başvurmadan siyasal reformlarla özgürlükçü demokrasilere geçilmeli ve bu sayede toplumsal akıl oluşturulabilmelidir. Açık toplum eleştirel

aklı yoğun bir şekilde kullanırken böylelikle her zaman daha doğru bir ideale ulaşmaya çalışmaktır. Popper (1989, s. 191) açık toplumun niteliğinin aynı bilimsel bilginin gelişiminde olduğu gibi durmadan daha iyiye doğru hareket edecek şekilde olması gerektiğini söylemektedir.

Sonuç

Bilim tarihi çok çekişmeli tartışmalara sahne olmuş ve bilimsel bilginin gelişimi için birçok iddia ortaya atılmıştır. Diktatoryal yapılardan skolastik düşünce dönemine, aydınlanma sonrası pozitivistlerden postmodern dönemlere kadar birçok alanda çeşitli fikirler hep tartışılmıştır. Bu çalışma açısından ise bilimsel bilgi üretiminde Karl Popper'ın fikirleri ele alınmış ve bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Popper ilk olarak bilimsel bilginin üretilmesiyle alakalı klasik pozitivistlerden farklı bir bakış açısını ortaya koymuştur. Bu çerçevede Viyana çevresini eleştirerek başlamıştır. Viyana çevresine göre bilimsel bilginin gelişimi doğrulamacı mantık üzerine kuruludur. Bilim deney ve gözlem yoluyla ancak açıklanabilir bunun dışında deneye ve gözleme dayanmayan her şey bilim dışıdır, anlamsızdır. Popper bu mantığı eleştirmektedir. Bilim doğrulama mantığıyla ancak kendi içerisine gömülmektedir. Bilim doğrulama mantığı yerine yanlışlamayı getirmelidir. Ancak bu şekilde bilimsel bilginin gelişimi mümkün olabilecektir. Popper'ın yanlışlama teorisi alana oldukça farklı bir bakış açısı getirmektedir. Çünkü şüpheyle bilime bakarken aynı zamanda akli da kullanarak bilimsel bir bakış ortaya konmaktadır. Şüphe ise bilime değer katmaktadır.

Popper ayrıca tümevarım eleştirisi getirmektedir. Tümevarım mantığı tekil birçok önermeden yola çıkarak her durum için geçerli yasaların ortaya konmasıdır. Popper'ın şüpheci bakış açısı bunu reddetmektedir. Çünkü genel yasaların yanlışlanması çok basit olabilmektedir. Her durum için geçerli yasaların sağlanması oldukça zordur. Popper bu mantıkla hareket etmenin bilimin önünü tıkayacağına işaret eder demektedir. Çünkü genel yasalar bir zamandan sonra kanıksanmış olacak, yanlışlanamayacağına dair bir kanı olacağına inanmaktadır. Bu sebeple tümevarım değil yanlışlama bilimin temel değeri olmalıdır. Popper ayrıca eleştirel akla vurgu yapmakta bilgi birikimini geliştirirken mantıkçı pozitivistler akli kullanma biçimini reddetmekte ve bunun yerine eleştirel akli koymaktadır. Eleştirel akıl ise doğrudan inanmayı reddederek her türlü bilimsel bilgiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmayı önermektedir. Popper'ın eleştirel akli ve tümevarım eleştirisi olgulara belli açılardan bakmanın yanlışlığı ile alakalıdır. Yani bilimsel bilgi orada karşımızda durmamakta olgular her yerde aynı her koşulda aynı değildir. Şüphelilik bilimin temel mantığında olmalıdır. Bilim ancak eleştirilebildiği ölçüde gerçekliğini koruyacaktır. Tümevarım bilginin ilerlemesinde dogmalara yol açmaktadır. Popper bunun ancak eleştirel akli kullanarak giderilebileceğini ifade etmektedir.

Popper bilimsel bir ortamın yaratılabilmesi için öncelikle toplumun buna hazır olması gerektiğini de düşünmektedir. Çünkü tarihsiciliği eleştirirken aslında toplumsal yapıdaki kökten gelenekçi anlayışları eleştirmektedir. Burada kapalı toplumlara vurgu yapmakta ve onların kendini gerçekleştirememiş ancak bir organizmayı yürüten insanlardan meydana geldiğini aktarmaktadır. Kapalı toplumlardan açık toplumlara geçişin kaçınılmaz olması gerektiğini söyleyen Popper açık toplumları en ideal düzen olarak görmektedir. Açık toplumların ise demokrasilerle mümkün olduğu aktarılmaktadır.

Popper toplumsal hayattaki kavramsallaştırmaları ideal bir düzenin oluşturulması ve böyle bir toplumda hem bireylerin daha özgür ve sorumluluklarını bilen kişiler olarak yaşayabilmesi için istemekte aynı zamanda toplumun bilimsel gelişmelere hazır olması ve bu gelişmeleri desteklemesi amacıyla savunmaktadır. Popper'ın temel yaklaşımı akıl odaklı ve bilimsel gelişmenin sonsuz ve sürekli olması üzerinedir. Bilgi üretiminde şüpheci olmak ve böylelikle bilimsel bilginin durağan olmadan devamlı olmasını sağlamak bu çerçevede Popper için önemlidir.

Kaynakça

- Açar, H. R. (2011). *Karl Popper ve metafizik*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2013). *Kent devletinden imparatorluğa*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Altınörs, A. (2003). *Dil felsefesine giriş*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Balcerczyk, I. (2018). Society in the theory of Karl Popper. Erişim adresi (26.04.2022): https://ch.ahe.lodz.pl/sites/default/files/balcerczyk_ch_13.pdf
- Batak, K. (2008). Bilim tümevarım kaynaklı mıdır ya da tümevarım diye bir şey var mıdır? Karl Popper'in tümevarım eleştirisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, 237-246.
- Baudouin, J. (2003). *Karl Popper* (B. Gözkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Catton, P. & Macdonald, G. (2004). *Karl Popper: Critical appraisals*. London: Routledge.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Chalmers, A. (1994). *Bilim dedikleri*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Clark, P. (1995). Popper on determinism. Anthony O'Hear (Ed.), *Karl Popper: Philosophy and problems* (s. 149-162) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çağlar, Ü. (1989). Bilim felsefesinde gelişmeler, bilim ve iktisatta ilerleme fikrinin evrimi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1(4), 31-44.
- Dancy, J., Sosa, E. & Steup, M. (2010). *A companion to epistemology*. Wiley: Blackwell.
- Demir, Ö. (2009). *Bilim felsefesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Doğan, Ö. (1999). Felsefi hermeneutiğe geçiş yolu olarak tarihselcilik. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40, 127-145.
- Galison, P. (1990). Aufbau/Bauhaus: Logical positivism and architectural modernism. *Critical Inquiry*, 16(4), 709-752.
- Gower, B. (1997). *Scientific method: An historical and philosophical introduction*. London: Routledge.
- Güzel, C. (1994). Karl Popper, Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim kavramı ve rasyoneliter kavramı (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hülür, H. (2006). Bilimde yöntemciliğin reddi ve çoğulculuk: Feyerabend'in epistemolojik dadaizmi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 199-218.
- Hülür, H. & Bircan, U. (2020). Immanuel Kant'tan Michel Foucault'ya aydınlanma sorunsalı ve modernlik. *Journal of Modernism And Postmodernism Studies*, 1(2), 23-38.
- Jarvie, I. & Pralong, S. (1999). *Popper's open society after fifty years*. London: Routledge.
- Jarvie, I., Milford, K. & Miller, D. (2006). *A centenary assessment. surrey*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- Kökdemir, D. (2012). Üniversite eğitimi ve eleştirel düşünme. *Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Eleştirel-Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı Dergisi*, 21, 16-19.
- Kroner, R. (2010). Tarih ve tarihsicilik (M. Alican, Çev.). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(2), 637-643.
- Kuriki, J. (2011). Philosophical fundamentals for sustainable development in Kenya: Karl Popper's perspective. *Current Research Journal of Social Sciences*, 3, 28-33.
- Lordoğlu, V. (1988). Karl Popper'in düşüncesinde bilim siyaset ilişkisi (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Magee, B. (1990). *Karl Popper'in bilim felsefesi ve siyaset kuramı* (M. Tuncay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Manafov, R. (2020). *Karl Popper aklı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Naylor, T. H. & Finger, J. M. (1967). Verification of computer simulation models. *Management Science*, 14(2), 75-92

- O’Hear, A. (2007). Hayek And Popper: The road to serfdom and the open society. Edward Feser (Ed.), *The cambridge companion to Hayek* (s. 132-147) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Popper, K. (1989). *Açık toplum ve düşmanları I. Cilt* (M. Tuncay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Popper, K. (2005). *Bilimsel araştırmanın mantığı* (İ. Ata & İ. Turan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Popper, K. (2008). *Tarihselciliğin sefaleti* (S. Orman, Çev.). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Popper, K. (2015). *Hayat problem çözmektir – Bilgi, tarih ve politika üzerine* (A. Nalbant Çev.). İstanbul: YKY.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2018). *Modern sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Robinson, L. & Bawden, D. (2001). Libraries and open society; Popper, Soros and digital information. *Aslib Proceedings*, 53, 167-178
- Russell, B. (2015). *Toplumsal yeniden insanın ilkeleri* (T. Doğan & Ş. Duran, Çev.). İstanbul: Best Yayınları.
- Sunar, İ. (2008). *Düşün ve toplum*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (2012). *Çağdaş bilimsel araştırma metodolojisi ve sorunları*. İstanbul: Iq Yayınları.
- Quinton, A. (1994). Karl Popper: Özler olmadan siyaset. A. Crespigny, R. Kenneth & M. Minogue (Ed.), *Çağdaş siyaset felsefecileri* (s. 151-169) içinde. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Vernon, R. (1976). The “great society” and the “open society”: Liberalism in Hayek and Popper. *Canadian Journal of Political Science*, 9, 261-276.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Yeni toplumsal hareketler bağlamında Mısır devriminde sosyal medyanın rolü üzerine bir değerlendirme

Aysun Arslan *

Öz

Günümüz dünyasında gelişen iletişim teknolojisi bağlamında yaşanan değişimler ve sosyal medyanın insan hayatına dâhil olması beraberinde toplumsal hareketleri de değişime uğratmıştır. Yaşanan bu değişime bazı araştırmacılar tarafından “yeni” adı verilmiştir. Bu noktada, yeni medya ve uzantısı olan sosyal medya etkileri ile toplumsal hareket kavramı “yeni toplumsal hareketler” adı ile gündeme gelmiştir. Sosyal medya ortamlarının yapısal özelliği gereği; etkileşime açık, anıdalık, zaman ve mekândan bağımsız ve “anonim” olması, gerçek yaşamda örgütlenen bir hareketin amaçlarına ulaşmasında kolaylık sağlamaktadır. Ancak, sosyal medyanın sunduğu bu avantajlar dışında, toplumsal hareketi doğrudan etkileyebilecek birçok dezavantajı da bulunmaktadır. Sosyal medyanın her bir bireyin erişimine açık olması, herhangi bir kimlik doğrulaması ve iletişim bilgisi sorgulamadan kullanılıyor olması bu ortamda gündeme gelen bir hareketi amacından kolaylıkla saptırabilmektedir. Bu bağlamda; herhangi bir toplumsal hareketin haklı olarak başlattığı bir eylem, başka kişi veya gruplar tarafından sosyal medya ile durumu tamamen tersine çevirebilme gücüne sahiptir. Ayrıca internet ve sosyal medya ortamlarında yaşanan bilgi kirliliği, haber akışının kontrolsüz ve çok hızlı oluşu gibi etkenler toplumsal hareketin doğruluğunu zedeleyebilmektedir. Tüm bu etkenler göz önüne alındığında, var olan yeni toplumsal hareketlerin toplumda bir değişim yaratma düşüncesi pekte mümkün görünmemektedir. Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın amacı, yeni toplumsal hareketler bağlamında “Mısır Devrimi” olarak adlandırılan bu süreçte sosyal medyanın etkilerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler, sosyal medya, Mısır, Mısır devrimi

An evaluation on the role of social media in the Egyptian revolution in the context of new social movements

Abstract

Changes in the context of developing communication technology in today's world and the inclusion of social media in human life have also changed social movements. This change has been called “new” by some researchers. At this point, the concept of social movement with the effects of new media and its extension, social media, came to the fore with the name of “new social movements”. Due to the structural characteristics of social media environments; being open to interaction, immediacy, independent of time and place and being “anonymous” makes it easier for a movement organized in real life to reach its goals. However, apart from these advantages offered by social media, there are also many disadvantages that can directly affect the social movement. The fact that social media is accessible to every individual and is used without questioning any identity verification and contact information can easily deflect a movement that comes to the fore in this environment from its purpose. In this context, an action rightly initiated by any social movement has the power to completely reverse the situation with social media by other people or groups. In addition, factors such as information pollution on the internet and social media environments, uncontrolled and very fast news flow can damage the accuracy of the social movement. Considering all these factors, the idea of existing new social movements to create a change in society does not seem possible. The aim of the study prepared in this context is to examine the effects of social media in this process called “Egyptian Revolution” in the context of new social movements.

Keywords: Social movements, new social movements, social media, Egypt, Egypt revolution

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
E-posta: aysuunarsln@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7201-5234

Giriş

Günümüz iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelere paralel olarak toplumsal hareketlerde de değişim gözlenmektedir. Meydana gelen bu değişim ‘yeni’ kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Bu noktada ‘yeni’ kavramı ile var olan hareketler eski olarak adlandırılmakta ayna zamanda eski kavramının genellikle işçi ve sınıf çatışmalarını anlatmak için kullanıldığı, yeni kavramının ise iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile bağlantılı olarak; feminizm, kadın hakları, nükleer karşıtı, barış ve benzeri gibi hareketleri anlatmak için kullanıldığı bilinmektedir. İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve sosyal medya ortamlarının toplumun neredeyse her yerinde kabul görmesi, toplumsal hareketlerin iletişiminde büyük bir değişim yaratmıştır. Teknolojinin sunduğu imkânlar ile gelişen toplumsal hareket ve aktivistlerinin, sosyal medya ortamlarını haber alma ve haber verme eylemleri için sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Gerçekleşen yeni toplumsal hareketlerde sosyal medya ortamlarının kullanılması, kitlelerin harekete geçirilmesi ve örgütlenmesi yeni toplumsal hareketlerin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Böylelikle sosyal medya, bir toplumsal hareketin haberleşmesi, örgütlenmesi, görünürlük kazanması ve ulusal\uluslararası bir harekete dönüşmesinde etkin bir araç haline geldiği bilinmektedir. Sosyal medyanın sunmuş olduğu bu avantajlara paralel olarak dezavantajları da toplumsal hareketleri doğrudan etkilemektedir. Özellikle kontrolsüz bilgi akışı hareketin amacından saptırılmasına zemin hazırlarken, farklı kişi veya grupların eylemlere destek vermesi hareket içindeki grupları tedirgin edebilmektedir. Bu noktada toplum yararı için haklı bir toplumsal hareket, sosyal medya ile amacından bağımsız yeni bir eyleme dönüşebilir. Bu veriler ışığında araştırmamızın konusu olan, genelde adı Arap Baharı, özelde ise Mısır Devrimi olarak adlandırılan bu süreçte meydana gelen eylemler üzerine yapılan birçok araştırma, Mısır’da yaşananları “devrim” olarak adlandırmakta ve bu devrimi gerçekleştiren en önemli gücü ise “sosyal medya” olarak nitelendirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda bakıldığında Dünya üzerinde yaşanan eylemlerde sosyal medyanın etkileri gözle görülür hale gelmiştir. Bu kapsamda hazırlanan çalışma, yeni toplumsal hareketler de tam olarak neyin yeni olduğunu, yeni hareketlerden biri olarak nitelendirilen Mısır Devrimi’nde sosyal medyanın ne gibi etkilerinin olduğunu teorik bir çerçevede ve literatür taraması şeklinde ortaya koymaktadır.

1. Toplumsal hareket kavramı

Eski ve yeni toplumsal hareket ayrımı yapılmadan önce toplumsal hareket kavramının temeline bakmak gerekmektedir. Toplumsal hareket kavramı ilk olarak 18. yüzyılda Saint Simon tarafından kullanılmıştır. Fransız bir yazar olan Simon’un bu kavramı başta Fransa olmak üzere diğer ülkelerde de varlığını gösteren toplumsal eylem ve protestoları tanımlamak için kullandığı bilinmektedir. İnsanların yerleşik hayata geçmesi, toplulukların oluşması ile birlikte var olan siyasi güce ve politikalara karşı eylemler görülmüştür. Çeşitli grupların bir araya gelmesi ile gerek ekonomik gerekse siyasi amaçlar olsun her zaman bir değişim/dönüşüm talep edilmiştir. Bu bağlamda talep edilen değişimin kabul görülen adı; toplumsal hareketlerdir. Toplumsal hareketin genellikle hedefinde, yöneticiler ve güç sahibi kişiler var olmuştur. Bu kişiler, toplumsal bir hareketin veya başkaldırının çıkmasına yol açabilecek eylem ve kararlar almaktadırlar. Bu noktada yöneticiler tarafından toplumsal hareketler gayrimeşru bir hareket olarak tanımlanmaktadır.

Arrighi, Hopkins ve Wallerstein (2015, s. 35) ise toplumsal hareketleri, “sistem karşıtı hareketler olarak tanımlamışlar ve onlara göre, bu hareketler sadece iktidarın zayıf olduğu anlarda gerçekleşebilmiştir”. İktidarın veya yöneticilerin izin verdiği sürece hareketlerin devam edebileceğini ve genellikle kısa sürdüğünü belirtmektedirler. Toplumsal hareketlerin kısa sürmüş olması hiçbir başarı veya kazanç elde edilmediği anlamına gelmemelidir. Her bir toplumsal hareket mevcut bir soruna veya haksızlığa dikkat çekmek için gerçekleştirilmekte ve oluşan organize kalabalık ile savundukları fikri diğer bireylere duyurmaktadırlar. Ayrıca toplumsal hareketler, bir toplumda toplumun yaşamını etkileyen ve haklarını tehlikeye sokacak

birtakım olaylar ve kararlardan duyulan rahatsızlıkların dile getirilmesi olarak da tanımlanmaktadır. “Bu nedenle toplumsal hareketler, benzer kültürel yönelim içerisindeki bireylerin bu kültürden beslenen toplumsal eğilimlerini yönetmeyi amaçlayan aktörlerin de hareketidir” (Işık, 2013, s. 1). Marshall’a (1999, s. 746) göre, toplumsal hareketler, “dikkate değer sayıda insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim” olarak tanımlanmaktadır. Touraine’ye (2018, s. 304) göre ise, toplumsal hareket, “kolektif bir ediminin bir toplumun “değerleri”ni, kültürel eğilimlerini (iktidar ilişkilerinin kendisini bağladığı bir rakibin eylemine karşı çıkararak) eline geçirmek için gösterdiği çabadır” şeklinde tanımlanmaktadır. Mellucci’ye (2016, s. 78) göre “toplumsal hareketlerin, fırsatlar ve kısıtlılıklar sistemi içerisinde bilinçli bir yönelim olduğunu ve hareketlerin amaç, kaynak ve engel üçgeninde yer bulduğunu söylemektedir”. Bu bağlamda toplumsal hareketin başlaması için bir amacın olması, sürdürülebilmesi için kaynağın ve hareket karşısında yer alan bir gücün olması gerekmektedir. Aynı zamanda bireylerin içinde yer aldığı toplumsal yaşamı ve düzeni tehdit eden bir durumun oluşması ve bu durumun ortadan kaldırılması için bazı grupların belirli bir fikir veya çözüm etrafında bir dayanışma ortamı oluşturması toplumsal hareketlerin belli başlı özellikleri arasında sıralanabilmektedir.

Toplumsal hareketler Batı Avrupa’da 19. yüzyılın başlarında sınıfsal çatışmalarda kullanılmıştır. Bu dönemde sınıfsal yapılar, ekonomi ve işçi hareketlerinin ortaya çıkmaya başladığı bilinmektedir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde “toplumsal hareketler, örgütlü proleterlerin yanı sıra, çiftçileri, kadınları ve hak talebinde bulunan diğer kesimleri de kapsayacak biçimde genişlemiştir” (Yaylacı, 2012, s. 36). İnsanların yerleşik hayata geçmeleri, “ben” ve “benim” gibi sahiplenme ve aitlik içgüdüsünün ortaya çıkması ile birlikte birçok sorun ve gereksinim ortaya çıkmıştır. Bu süreçte insanlar ihtiyaçlarını, sorunlarını ve taleplerini çeşitli eylemler ile dile getirmiştir. Bu küçük başkaldırıları ilk toplumsal hareket örnekleri arasındadır. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde toplumsal hareketler tam anlamıyla sahnede kendisini göstermeye başlamıştır. İktidara ve otoriteye karşı hareketler olarak kendisinden söz ettiren hale gelmiştir. İvme kazanan bu hareketler için bazı araştırmacılar tarafından yeni tanımlamalar yapılmıştır. Göker’e (2014, s. 28) göre, “Toplumda değişim ya da dönüşüm yaratmak, herhangi bir uygulamayı protesto etmek ya da bir baskılamaya karşı direnmek amacıyla sıkı ya da gevşek bir örgütlenmeyle bir araya gelerek teorik veya eylemsel olarak aynı hedef için hareket eden bir insan grubunun oluşturduğu eylemler olarak tanımlanmaktadır”. Bu bağlamda toplumsal hareketlerin, toplumun düzenini veya huzurunu bozacak her konu ve eylemde teorik veya eylemsel olarak meydana gelebileceği görülmektedir. Genel anlamda bir toplumsal hareket, toplumun düzeninde ve yaşamında bireyleri doğrudan etkileyen bir aksaklık, sorun veya insan haklarına karşı çeşitli eylemler ile oluşur ve kolektif bir yapıya dönüşür. Çeşitli grupların ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelmesi toplumsal hareketlerin temelini oluşturmaktadır. Bu hareketlerin devamlılığını etkileyen en önemli unsurlardan biri hareketin gerçekleştiği toplumun yapısı, iktidar sahipleri ve ekonomik koşullardır. Bir hareketin son bulması var olan amacın gücüne, topluluğun birliğine ve iktidarın gücüne bağlıdır. Özellikle devletin yapısı, faaliyet gösteren toplumsal harekete karşı tutumu ve sergileyeceği davranış hareketin yönünü ve seyrini doğrudan etkilemektedir. Giddens’a (2000, s. 540) göre toplumsal hareket “en temel anlamda, yerleşik alanın dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çabadır” şeklinde tanımlanmaktadır. Örneğin, işçi hareketleri, savaş karşıtı hareketler ve çevre hareketleri, ortak bir amaç uğruna girişilen hareketlerden bazılarıdır. Ancak ülkelerin gelişmişlik, ekonomik ve demokratik düzeylerinin eşit olmaması sebebi ile verilen örneklerin her ülkede aynı zaman ve aynı gelişim aşamalarını izlemesi beklenemez.

Toplumsal hareketlerin özellikle Fransız devrimi ve ekseninde değişen olgulardan kaynaklı doğduğu bilinmektedir. Ancak Immanuel Wallerstein, bu bilginin yanlış olduğunu

toplumsal hareketlerin Fransız devriminden çok daha önceleri var olduğunu ileri sürmektedir. Toplumsal hareketlerin özellikle Fransız devrimi ile anlam kazandığının belirtilmesinin nedeni ise, “devrimin toplumsal hareketlere laik bir biçim ve toplumsal meşruiyet kazandırmasıyla, ideallerini tüm dünyaya yaygınlaştırma imkânı sağlaması (1993, s. 11) şeklinde açıklanmaktadır. Bu noktada Fransız devriminin toplumsal hareketlere meşruluk kazandırmasından dolayı dönüm noktası olarak anılmaktadır. Toplumsal hareketler geçmişten bugüne dek eylem, isyan ve devrim gibi yöntemler ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ortak bir amaç için toplanan grupların gerçekleştirdiği hareketler toplumsal hareket sayılmamaktadır. Tilly’ye (2008, s. 17) göre mevcut hareketin hedefinde olan otoritelere karşı ortak bir amacın var olması ve hareketin hedefleri, amaçları ve davranışlarının makul olması aynı zamanda gruba bağlılığın sağlanması gerekmektedir. Genel olarak bu özellikleri taşıyan hareketler toplumsal bir hareket olarak tanımlanabilmektedir. Bu özellikten mahrum olan gruplar veya toplulukların gerçekleştirdiği hareketler toplumsal hareket bağlamında ele alınmamalıdır.

2. Toplumsal hareketlerin ögeleri

Ortaya çıktığı koşullara uyum sağlayarak değişen ve gelişime uğrayan toplumsal hareketler kendi içerisinde bazı ögelere ayrılmaktadır. Bozkurt ve Bayansar’a (2016, s. 281) göre toplumsal hareketlerin ögeleri; kitle, kaynak mobilizasyonu ve örgüttür. Bu ögeler, toplumsal bir hareketin üzerinde doğrudan bir etki yaratma ve aynı zamanda hareketi yönlendirme gücüne sahiptir. Kitle, ögesi demografik ve psikografik özellikleri dışında ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelen kalabalığı ifade etmektedir. İlk çağlardan günümüze kadar insanlar bir araya gelerek yaşamlarını sürdürmektedirler. Çeşitli ihtiyaçlar ve istekler doğrultusunda birbirlerini tanıyan veya tanımayan insanların bir araya gelmesi ile topluluklar (kitleler) oluşmaktadır. Toplumsal hareketlerin kolektif bir yapısının oluşu kitlelerin varlığını zorunlu kılmaktadır. Kitlelerin ortak bir amaç doğrultusunda bireysel hedeflerini terk etmesi toplumsal hareketin başarıya ulaşmasında önemli bir basamaktır.

Kaynak mobilizasyonu, toplumsal hareketin eyleme dönüştürülmesi için gerekli araçların temini anlamında kullanılmaktadır. Bu ögede genellikle toplumsal hareketin istekleri, hareketin kendisini nasıl tanımladığı, amacının ne olduğu, amacına ulaşması için hangi koşulların veya durumların gerektiği gibi sorulara cevap aramaktadır. Kaynak mobilizasyonunda toplumsal hareketin çıkarları ve mobilize olma durumları değerlendirilmektedir. Kaynak mobilizasyonuna göre toplumsal hareket, “siyasi sistemin dışında bulunan kolektif bir aktörün o sisteme dahil olmak ve yerini korumak amacıyla yürüttüğü enstrümantal ve rasyonel eylemi olarak tanımlanmaktadır” (Işık, 2011, s. 15). Toplumsal hareketlerin son ögesi örgüttür. Örgüt, ögesi toplumsal hareketin davranışını incelemektedir. Örgütsel davranış hareketin gidişatını doğrudan etkilemektedir. Toplumsal hareketin bir parçası olan bireylerin davranış, görüş, duygu, düşünce, tutum ve harekete olan bağlılık, hareketin amaçlarını benimseme gibi birçok konu üzerinde incelemeler yapılmaktadır. Toplumsal hareket ve örgütteki bireyler arasında bir ara yüzün oluşmasında örgütsel davranış analizleri önemli yer tutmaktadır.

Toplumsal hareketlerin ögelerine bakıldığında eski/yeni ayrımının yapılmadığı görülmektedir. Hareketlerin Fransız devriminde ortaya çıkmış olması ve günümüzde farklı şekil ve biçimlerde gerçekleşmesi, toplumsal hareketleri oluşturan temel ögelerde değişiklik yaratmamıştır. Toplumsal hareketlerin, 18. yüzyılda henüz ekonomik, teknolojik ve demokrasi gibi olguların tam anlamıyla netlik kazanmadığı dönemlerde belirli bir grup üzerinde ekonomik ve siyasi güç kazanmak üzere ortaya çıktığı bilinmektedir. Ancak teknolojiye yaşanan gelişmeler, ekonomik kalkınmalar, demokratik haklar ve küreselleşme ile birlikte yeni bir dünya düzeni oluşmaya başlamıştır. Kurulan yeni düzene paralel olarak toplumlarda da değişimler yaşandığı bilinmektedir. Bu gelişmelerin ekseninde var olan toplumsal hareketler

eski olarak adlandırılmış, gerçekleştirilmeye başlanan veya gerçekleşmesi planlanan toplumsal hareketlere yeni adı verilmiştir.

3. Yeni toplumsal hareketler

Toplumsal hareketler kavramında ‘eski ve yeni’ ayrımı 1960’lı yılların başlarında Alain Touraine öncülüğünde ortaya çıktığı bilinmektedir. Uncu’ya (2012, s. 175) göre, yeni toplumsal hareketler teorisi “Avrupa toplumları endüstriyel toplumla endüstrileşme sonrası toplum arasında bir geçiş aşamasıdır ve bu aşama içerisinde işçi hareketleri 20. yüzyıl başında sahip olduğu merkezi rolünü toplum içinde yavaş yavaş kaybetmekte, yerini sınıfsal ideolojiler etrafında şekillenmeyen, daha kültürel içerikli toplumsal hareketlere bırakmaktadır”. Böylelikle eski olarak adlandırılan toplumsal hareketler (işçi vb.) yerini yeni hareketlere (özgürlük, feminizm vb. gibi) bırakmaktadır. 1960’lardan günümüze kadar eski yeni tartışmasında ortak bir yargıya varılamamıştır. Ancak eski kavramının genellikle işçi ve sınıf çatışmalarını anlatmak için kullanıldığı, yeni kavramının ise feminizm, kadın hakları, nükleer karşıtı, barış gibi hareketleri anlatmak için kullanıldığı bilinmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde, sınıf ve işçi hareketlerinde olduğu gibi büyük kitleler ortaya çıkmamıştır. İncelenen yeni toplumsal hareketlerde katılımcıların eski hareketlere göre daha dağınık halde buldukları ve ortak bir merkezin\liderin bulunmadığı görülmüştür. Yeni toplumsal hareketlerin gündeme gelmesinin ardından araştırmacılar tarafından yeni tanımlamalar yapılmış ve bazı noktalar üzerinde durulmuştur. Önder’e (2008, s. 597) göre, endüstriyel gelişimin yarattığı yeni sorunlara karşı çıkan tepkiler, sanayi toplumunun oluşması, devlet ve toplum ilişkilerinin yeniden inşası, teknoloji ve ekonomik koşulların yarattığı yeni bir eğitilmiş sınıfın ortaya çıkışı ve modernlik karşıtı tepkilerin gündeme gelmesi var olan hareketleri yeniden biçimlendirmiştir. Bu bağlamda, yeni kavramının ortaya çıkışını küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve toplum yapısında yaşanan değişimler hızlandırmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin ivme kazanması yukarıdaki sebeplerin yol açtığı bunalımlara gösterilen tepkiler ile gerçekleşmiştir. 1960’larda gündeme gelen yeni toplumsal hareketlerin, araştırmacılar ve kuramcılar tarafından neden yeni olarak kabul edildiği ile ilgili bir uzlaşmanın olmadığı aşikârdır. Fikir birliği sağlanmamış olsa da yeni olanın ne olduğu ile ilgili bazı niteliklerin belirlendiği görülmüştür. Önder’e (2008, s. 598) göre yeni toplumsal hareketler özellikle eğitilmiş kişileri devşirmekte ve toplumun her kesimine ulaşmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, yeni hareketler sabit ve merkezi bir sisteme bağlı değildirler. Bunun yerine, çoğulcu bir kültür etrafında toplanarak farklı olmayı ve farklılığın hakkını savunurken, geleneksel olanın dışında kalan siyasi bir katılım hakkı geliştirmektedirler. Bu niteliklere göre yeni toplumsal hareketlerdeki yeni kavramı ile katılımcıların daha eğitilmiş, ekonomik bir güvene sahip, orta sınıf, tek bir amaç ve birey üzerinde toplanılmayan kişilerden oluştuğu belirtilmektedir.

Yeni toplumsal hareketler teorisine göre, eski ve yeni toplumsal hareketler arasında bir kopuşun yaşandığı ileri sürülmektedir. İşçi ve sınıf hareketlerinin yaşandığı eski hareketler yerini insan hakları ve özgürlüklerin ön planda tutulduğu yeni hareketlere bırakmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin en belirgin karakteristik özelliklerinden biri de genel kabul gören fikirleri paylaşan ve sunan kişilerin bizzat hareketin içinde olan kişilerden çıkmasıdır. Oysaki eski toplumsal hareketlerde hareketi gerçekleştiren kişiler fikir beyan etmezdi. Hareketi inceleyen kişilerden veya seçkinlerden bir/birkaçı tarafından açıklamalar yapıldığı bilinmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin belirli bir sınıfsal yapısı olmadığı dile getirilmektedir. Ancak, bu noktada yeni toplumsal hareketlerin bir sınıfın ve kitlenin içindeki farklılıklar ile oluşturduğu homojen bir hareket olduğunu söylemek daha doğru görülmektedir. Bu noktada yeni toplumsal hareketler, “devleti fethetmeyi, iktisadi talepleri ve işçi sınıfını örgütlemeyi önüne koymuş eski tip hareketlerden kopuşu ve sivil toplum içinde örgütlenen, iktidar hedefi olmayan, savunmacı, kısmi talepler peşinde koşan, kimlik ve hayat tarzı üzerinde duran hareketlere yönelmeyi ihtiva

etmektedir” (Çetinkaya, 2014, s. 483). Söz konusu bu farklılaşmalar eski ve yeni arasında bir değişimin var olduğunun açık göstergesidir. Yeni toplumsal hareketler, harekete katılımı teşvik eden bir hiyerarşi üzerine kurulmuştur. Öyle ki sunulan demokratik davranış sayesinde toplumun birbirinden farklı yaşam tarzı, tutum, karakter ve ekonomik düzeye sahip olan bireyler harekete destek vermek için katılmaktadır. Bu noktada, eski toplumsal hareketler de sık sık ekonomi ve iktidar üzerine yapılanmalar kurulurken yeni hareketlerde toplumun yaşamı, özgürlük ve kamu hakları ön planda tutulmaktadır. Bu durum ise daha çok katılımcıya hitap etmesine, farklı toplumsal statüden bireylerin harekete ilgi duymasına olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak, eski ve yeni arasında belirgin farkların olduğu ve bireylerin taleplerinin değiştiği net bir şekilde görülmektedir. Değişen dünya düzenine paralel olarak değişen toplum ve isteklerinin de gelişen yeni hareketler ile hayat bulması normal kabul edilmektedir.

4. Yeni toplumsal hareketler ve sosyal medya

Yeni toplumsal hareketlere ‘yeni’ kavramını kazandıran en önemli faktörlerden biri yeni medya araçlarıdır. Yeni medya kavramı “genel olarak var olan medyayı, etkileşimli olarak, sayısal veriye dönüştürmeye yönlendiren ve bilgisayar aracılığıyla üretim, dağıtım ve paylaşım sağlayan ortamlar” (Manovich, 2001, s. 19) olarak tanımlanmaktadır. Yeni medya kullanıcılarına içerik üretme, değerlendirme, yorumlama imkânı vermekte ve içerisinde birçok iletişim ağını barındırmaktadır. Yeni medyanın en önemli bileşeni olan sosyal medya ortamları toplumsal hareketler içinde ayrı bir önem taşımaktadır. Sosyal medya, “kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terimdir” (Sayımer, 2008, s. 123). Başka bir tanıma göre sosyal medya, “insanların online olarak birlikte “zaman geçirmelerine” ve özel konularda birbirleriyle etkileşim ve bağlantı kurmalarına izin veren sanal iletişimdir” (Cheung, 2011, s. 1337). Yeni toplumsal hareket aktivistleri internet ve sosyal medya ortamlarını aktif bir şekilde kullanmaktadır. 1990’ların sonunda iletişim teknolojisinin sunduğu imkânlar ile gelişen toplumsal hareketler, internet ve sosyal ağlar ile birlikte etkisini uluslararası alanda göstermeye başlamıştır. Yeni toplumsal hareketler teorisine göre, iktidara karşı yapılan eylemlerde ve bireylerin kendilerini, fikirlerini ve haklarını savunma tarzlarında değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimin neden olan etkenler arasından en önemlisi internet ve sosyal medya ortamlarının insan hayatına dâhil olmasıdır.

Yeni toplumsal hareketlerin eylem yöntemi hareketi görünür ve etkili kılan etkenlerden biridir. Aktivistlerin hareketi duyurabilmek, destek bulabilmek, etkisini artırabilmek ve en önemlisi görünür olabilmek için sosyal medyaya ihtiyacı vardır. Sosyal medya hem gerçek yaşamda hem de sanal ortamda hareketi görünür hale getirirken, hareketi destekleyen grupların dijital ortamlarda da değişimler yaratmasının önünü açmıştır. Özellikle e-eylemcilik olarak adlandırılan bu ortam ile bireylerin harekete katılmaları için gerçek yaşama dâhil olmaları gerekmemektedir. Öyle ki bu ortamda bir “tıklama” ile harekete katılma ve görüş yansıtma mümkün hale gelmiştir. Aynı zamanda bireyler sosyal medya aracılığı ile kendilerine sanal bir kimlik oluşturarak paylaşım yapabilmektedirler. Bu durum “Anonim” kavramı ile açıklanmaktadır. Anonim kimlikler ve takma isimler ile hangi bireyin, hangi ülkede, kaç yaşında, adresi vb. hiçbir bilgisi gözükmeden paylaşım yapılabilmektedir. Bu sayede güç grupları veya iktidar korkusu olmadan desteklenen hareket için yanlış/doğru fikir beyan etmeleri mümkündür.

Gelişen iletişim teknolojilerine paralel olarak yeni toplumsal hareketlerde de gelişmeler yaşanmıştır. Sosyal medya bireylerin; düşüncelerini, fikirlerini ve isteklerini herhangi bir iktidar baskısı veya muhalif bir grubun etkisi olmadan dile getirebildikleri ve seslerini duyurma imkânı buldukları bir ortama dönüşmüştür. Özellikle sosyal medyanın yeni toplumsal hareketler için yeni bir alan haline geldiği söylenebilir. Yeni toplumsal hareketler, iletişim teknolojileri ile koordinasyonu sağlamakta ve sosyal medya ortamlarında sayfalar, profiller ve

bağlantılar oluşturarak etkinliği görünür hale getirmeye çalışmaktadırlar. Bauman ve Lyon (2013, s. 55) son yıllarda gerçekleşen yeni toplumsal hareketler bağlamında benzerlikleri şu şekilde ifade etmektedirler. Yeni hareketlerin bir merkezi örgüt tarafından yönetilmediği, belirli bir liderlerinin olmayışı, toplumun her kesiminden destekleyicilerin bir arada var olmaları, her destekleyicinin barışı korumak ve toplumsal düzenin önündeki engel teşkil eden her bir bariyerin yıkılmasını hedeflemektelerdir. Her bir bariyerin yıkılması protestocuların bir amacına daha ulaşmasını simgelemektedir. Bauman ve Lyon'a göre, her açıdan farklı insanları bir araya getiren yeni toplumsal hareketler amaç ve hedeflerin bir olduğunu kimsenin yalnız olmadığını dile getirmektedir. Özellikle yeni iletişim teknolojileri sayesinde büyük bir dayanışmanın oluşacağı düşünülmektedir. "Ayrıca bu dayanışmanın, işçi hareketi gibi seçilmiş davayı paylaşma anlamında değil, meydana bir araya gelen insanların bir amaç etrafında toplanarak "biz" olması ile bir davaya sahip olma anlamında bir dayanışma olduğunu vurgulayarak işçi hareketleri ile arasındaki farkı "dayanışma" kavramı üzerinden tanımlamaktadırlar" (2013, s. 55-56). Eski toplumsal hareketlerde görülen işçi hareketinin bu noktada neden eski olduğu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin sosyal medya ortamları ile ortak bir akıl ve ruhtan uzaklaştığı daha bireysel bir yapıya büründüğü görülmektedir. Bu bağlamda sosyal medya etrafında birey merkezli kurulan ve sürdürülen ortamın toplumsal hareketleri de dönüştürdüğü ve etkilediği ifade edilebilir.

Toplumsal hareketlere yeni bir alan sunan sosyal medya ortamları harekete katılımı da büyük oranda etkilemektedir. Eski hareketlerde kapalı bir iletişim ve söylemsel eylemler görülmekte iken yeni hareketlerde demokratik ve açık bir iletişim alanı bulunmaktadır. Ancak sosyal medya ile harekete katılmanın bir tıkla sağlanması hareketin tam anlamı ile desteklenip desteklenmediğini anlama konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Örneğin birçok birey çoğu harekete sadece gündeme ayak uydurmak için veya görünür olmak için destek vermektedir. Bu durum ise hareketin istatistiklerinde sapmalar yaşandığını göstermektedir. Bir başka örnekte ise sadece 19 Mayıs veya 23 Nisan'da profil fotoğrafını ve durumunu güncelleyerek bir fark yaratacağını düşünen bireylerin varlığı medyada sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin sosyal medya ve yeni iletişim teknolojilerinin kullanılması ile büyük bir değişime uğradığı görülmektedir. Bu noktada özellikle "2011 yılının ilk aylarında başta Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da başlayan halk hareketlerinin örgütlenme ve iletişim aracı olarak sosyal medya araçlarından yararlanılması, yaşanan halk hareketlerine sosyal medya devrimi" (Babacan, 2014, s. 143) gibi ifadelerin yer alması sosyal medyanın gücünü ve etkisini bizlere kanıtlamaktadır. Yeni toplumsal hareket aktivistleri sosyal medya ortamlarını kullanarak gerçekleşen hareketin amaçlarını ve haklarını savunan paylaşımlar yaparak örgütlenmeye çalışmaktadırlar. Bu süreçlerde sosyal medyanın, hareketin en önemli iletişim aracı olduğu kabul görmektedir. Sosyal medya aracılığı ile aktivistler yapılan eylem veya protestoları, yaptıkları açıklamaları, hareketin amaçlarını ve hareket esnasında yaşanan sorunları tüm dünyaya duyurmaktadırlar. Genel olarak bakıldığında sosyal medya, yaşanan bir toplumsal hareketin görülmesini, örgütlenmesini ve haberleşmesi anlamında birçok kolaylık sunmaktadır. Ancak tüm bu artı yönlerinin yanında, sosyal medyanın sahte kimliklere açık olması, kolaylıkla yönlendirilebilir olması ve hareketin amacından saptırılabilir olması, var olan toplumsal hareketi ciddi bir tehlike ve yükümlülüğün altına sokabilmektedir. Bu bağlamda masum bir hareket olarak başlayan bir eylem, sosyal medya ile kontrol edilemez ve amacından uzaklaşmış, farklı işleyen bir harekete dönüşebilmektedir.

5. Modern mısır tarihi

Mısır'ın tarihine siyasi açıdan bakıldığında sürekli olarak askeri bir yönetim tarafından yönetildiği görülmektedir. "Yöneticilerin hiçbirinin seçiminde fikir beyan edemeyen Mısır halkı, yaklaşık 60 yıl boyunca asker kökenli yöneticiler tarafından ve güçlü bir "ordu" unsuruyla yönetilmiştir" (Sınmaz, 2019, s. 1). 1952'den beri Cumhuriyet rejimi ile yönetilen

Mısır'ın Muhammed Mursi dışındaki tüm yöneticileri askeri kökenlidir. Mısır, ülke konumu, ekonomisi, kültürü, düzenli ordusu ve Mısırlıların deyimi ile Dünyanın Anası konumundadır. Mısırın Arap ülkelerinden ayrışmasının en önemli sebebi, topraklarının dünyanın en eski uygarlıklarına şahitlik yapmasıdır. “Akdeniz, Afrika ve Arap kimliklerinin kesişimin de yer alan ülke, dünya ticaretinin üçte birinin akışını sağlayan Süveyş Kanalı'na ev sahipliği yapmaktadır ve dünyanın en uzun nehri olan Nil Nehri'nin kıyıdaş ülkelerinden biridir” (Sınmaz, 2019, s. 2). Genel olarak Mısır, uzun yıllar Osmanlı Devleti yönetiminde kalmıştır. Osmanlı yönetimi Fransız işgali ile sona ermiş ve 19. yüzyıla gelindiğinde yarı İngiliz kontrolünde yarı bağımsız bir ülke konumunu almıştır. 1956 yılına gelindiğinde Mısırlılar kadar Batı için de önemli olan Süveyş kanalı millileştirilmiştir. Süveyş kanalı; Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan en kısa deniz yolu olması sebebi ile tüm dünya için önemli bir konumda bulunmaktadır. Süveyş kanalının millileşmesi sonucu çıkarları tehlikeye giren ülkeler siyasi olarak yaptırımlara ve askeri güce başvurmuş ancak bu başvurular başarılı olmamıştır. Mısır siyasi bir başarı elde ederek Süveyş kanalını millileştirmiştir. Bu dönemi başarı ile yürüten Cemal Abdül Nasır 1970 yılında hayatını kaybetmiş ve yerine Enver Sedat getirilmiştir. Enver Sedat, batı dünyası ile ilişkilerini iyi bir şekilde yürütmüş ve Mısır ekonomisi özel sektöre bırakmıştır. Aynı zamanda “mısır ekonomisinde özel sektöre yeniden yer vermiş, açık kapı politikası uygulamaya başlayarak yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlamıştır” (Chapin & Metz, 1990, s. 209). Enver, 1981 yılında bir suikast ile hayatını kaybetmiş; yerine Mısır devriminin gerçekleştirilmesindeki başlıca sebepleri yaratan, askeri kökenli Hüsnü Mübarek getirilmiştir. Mısır literatürüne göre, Mübarek dönemi boyunca ElWafd, Tagamma ve El-Karama gibi muhalefet partileri varlığını Mübarek'in izin verdiği sürece sürdürmüşler ve bu sayede siyasal bir ortamın var olduğu savunulmuştur. Aynı zamanda Mübarek, “halkını anayasal haklarından mahrum bırakmış, devleti olağanüstü hal yasalarına göre yöneterek polis ve tutuklanma yetkilerini genişletmiş ve bu yönetimin İslamcı terörle mücadele için gerekli olduğunu savunmuştur” (Yücel, 2014, s. 50). Mübarek'in görevi boyunca ülkeyi olağanüstü hâl gibi yönetmesi, halkı baskı altında tutması, ekonomik açıdan halkını düşünmemesi ve ülkenin refah seviyesinin düşmesi Mısır Devrimine zemin hazırlayan faktörlerdir. Mübarek, ülke yönetimi sürecinde, kendine karşı bir muhalefet oluşmasına izin vermemiş ve tek parti, tek iktidar yönetimini benimsemiştir. Girdiği dört seçimi de kazanan Mübarek, demokratikleşme, özgür düşünce gibi kavramları görmezden gelmiştir.

6. Mısır devrimi

Hüsnü Mübarek'in baskıcı yönetim şekli ve üst üste beş kez iktidara gelmesi ile halk içinde ayaklanmalar çıkmaya başlamıştır. Özellikle mısır devriminin yaşanmasının temel nedeni, baskıcı rejimin sonra ermesi, demokratik bir düzen kurulması ve Mısır halkının siyasi, sosyal, ekonomik gibi birçok açıdan iyi bir konuma gelme isteğidir. İlk olarak 2011 yılı 25 Ocak günü Tahrir Meydan'ında gösteriler meydana gelmiştir. Mübarek'in anayasal reformlar yapmaması eylemi görmezden gelmesi ile eylem Tahrir Meydanı'nda şiddetini artırarak devam etmiştir. Bu noktada gerçekleştirilen toplumsal hareket karşısında çaresiz kalen Mübarek, 11 Şubat 2011 tarihinde görevinden ayrılacağı haberini duyurmuştur. Gelen istifa haberinden sonra, “Mübarek'in silah arkadaşlarının görevi devralması meydandaki halkın beklentisini karşılamamış ve halk adil seçimlerin bir an önce yapılmasını ve halkın seçtiği kişilerin yönetimi devralmasını talep etmişlerdir” (Ayhan, 2012 s. 113).

Mısır tarihinde sıklıkla görüldüğü gibi Mübarek'in istifası ile yerine halkın istediği biri değil askeri yönetim devralmıştır. Tüm bu karışıklıklar yaşanırken Mısır bir seçime gitmiş ve Müslüman kardeşliğin partisi öne çıkmış ve kardeşliğin aday olan Muhammed Mursi seçimi kazanmıştır. Bu bağlamda Mısır'da “demokratik seçimler sonucu işbaşına gelen ilk lider olma özelliğine haiz Muhammed Mursi, 30 Haziran 2012 günü Cumhurbaşkanlığı görevini resmen devralmıştır” (Yücel, 2014, s. 55). Mursi'nin hazırladığı anayasa ve meclisteki İslam

gruplarının fazlalığı halkı huzursuz etmeye başlamış, bir İslam devletinin kurulacağı demokratik ve özgürlük haklarının yeniden yok olacağı halkı huzursuz etmiştir. Bu süreçte halkın ekonomik düzeyindeki düşüş var olan krizi tetiklemiş ve Mursi'nin istifası istenmiştir. Yeniden sokaklara ve meydanlara çıkan halk ile iktidar arasında bir çekişme yaşanmış, iktidar yanlısı ve karşıtı olarak halk ikiye bölünmüştür. Bu noktada 3 Temmuz günü Mursi'nin görevi ordu tarafından sona erdirilmiştir. Son noktayı koyan askeri güç, Mısırlı bir yargıç ve politikacı olan, Adli Mansur'u cumhurbaşkanı olarak tayin etmiş ve en kısa sürede seçimlerin yapılacağını iletmiştir. Bu süreçte Müslüman kardeşliği terör örgütü olarak kabul edilmiştir.

7. Yeni toplumsal hareketlerde sosyal medya

Toplumsal değişimlerde toplumun karşılıklı iletişimini, örgütlenmeyi ve hareketin duyurulmasında sosyal medya olarak adlandırdığımız çevrimiçi iletişim platformlarının rolü büyüktür. Çevrimiçi iletişim; “televizyon, radyo ve gazetelerden oluşan geleneksel medyanın tek taraflı iletişim mantığından farklıdır ve yeni medya araçları kullanıcılarına sadece mesajı alma değil aynı zamanda gerçek zamanlı olarak yorum yapma ve paylaşımında bulunma imkânı sunmaktadır” (Telli, 2012, s. 71). Çevrimiçi iletişimin sunmuş olduğu avantajlar toplumsal hareketler için oldukça önemlidir. Hareketlerde yaşanan olayların insanlara duyurulması, hareketin amacının net bir şekilde kitlelere aktarılması, sürdürülmesi ve maliyetinin oldukça düşük olması çevrimiçi ortamları hareketlerin vazgeçilmezi haline getirmektedir. Toplumsal hareketlerde başarı kazanmak isteyen aktivistlerin özellikle sosyal medyayı iyi tanımaları gerekmektedir. Sosyal medya ile bireyler kazanılabilir, amaç ve hedefler aktarılabilir ve toplumla iletişim düşük maliyetli bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Sosyal medya, sunduğu gizli profiller ve sanal kimlikler ile gerçek hayatta bir toplumsal harekete katılamayacak, özgüvensiz veya çekingen birini, harekete katılacak hatta söz söyleyecek biri haline getirmektedir. Sosyal medyada gerçekleşen bu hareketleri Arthur Kroker siber aktivizm olarak adlandırmaktadır. Siber aktivizm'in mısır devrimine yansımaları ise şu şekilde açıklanmaktadır. “Otokratik toplumların cesur vatandaşları, bütün siyasi rejimlerin en ele avuca gelmez hakkını, yani bireylerin karşılık görme korkusu olmadan toplanma, hapse atılma tehlikesi olmadan konuşma, şiddete maruz kalmaksızın muhalefet etme, geçmişten farklı bir gelecek için oy kullanma hakkını savunmak üzere sokaklara çıkmıştır” (aktaran Telli, 2012, s. 72). Bu noktada, açıkça görülmektedir ki halkın isteği ve sosyal medyanın gücü birleştiğinde büyük etkiler yaratmak mümkün olmaktadır. Mısır'da yaşanan bu devrim günümüzde de hem sanal hem de reel bir devrim niteliğindedir.

Sosyal medya sayesinde bireyin toplumsal hareketlere katılması sadece bir “tıklama” ve “beğenme” uzağındadır. Bu durumun yukarıda da bahsedildiği gibi birçok avantajı bulunmaktadır. Bunun yanında yapılan bazı araştırmalarda dezavantajları da olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, bazı kişiler sadece ben de varım demek, görünürlüklerini artırmak, takipçi, beğeni ve bu ağlarda popüler olmak için çeşitli eylemlere ve hareketlere katıldıkları görülmüştür. Bu durumu Karagöz (2013, s. 145) şu şekilde özetlemekte; “Yani pek çok internet aktivisti, aslında neyi, neden desteklediğinin veya neye, neden karşı çıktığının bile farkında değildir. Yalnızca belirli günlerde profil fotoğrafını değiştirerek bir şeyleri değiştirebileceğine inananlar, yaralanan vicdanlarını bu şekilde rahatlatarak, tepkileri etkiye dönüşmeden uysallaşmaktadırlar”. Bu bağlamda, gerçekleştirilen toplumsal hareketlerde sosyal medya kapsamlı bir şekilde analiz edilmeli ve hareketin amacının dışına çıkmaması için sürekli olarak takip edilmelidir. Sosyal medya ortamları özellikle Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal hareketlerde sıkça gündeme gelmiştir. Bu hareketlerin içinde araştırma konusunu oluşturan Mısır Devrimi de yer almaktadır. Genel anlamda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan hareketlerin sosyal medya ile dünyaya duyurulması bazı araştırmalarda sosyal medya devrimi olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

8. Mısır devriminde sosyal medya

Arap Baharı sürecinde Orta Doğu'da yaşanan internet kısıtlamaları ve yasaklara rağmen Mısır'da internet kullanımı şaşırtıcı derecede yüksek seyretmektedir. Bu süreçte Mısır, internet kullanımı açısından dünya genelinde 21. sırada yer almıştır. Kullanım oranlarının yüksek olmasına paralel olarak isyan sürecinde sosyal medyanın öne çıkması şaşırtıcı olmamıştır. Sosyal medyanın kontrolünün zor olması, Mısırlı aktivistler için büyük avantaj sağlamıştır. Bu noktada aktivistler sadece seslerini Mısır halkına değil, dünyaya duyurma fırsatı da elde etmişlerdir. Bu durum ise hareketi uluslararası ölçekte görünür hale getirmiştir. Bhuiyan'e göre, "Sosyal medyanın Mısırlı protestoculara sunduğu hızlı ve etkin iletişim halinin, seslerini tüm dünyaya gerçek zamanlı olarak duyurma imkânının yanında; rejimin, protestoların önünü kesmek için uygulayacağı politikalara bakıldığında, sosyal medyanın bu süreçteki rolüne de temkinli yaklaşmak gerekmektedir" (aktaran Aktar, 2016, s. 37). Öyle ki sosyal medyanın sunduğu imkânları doğru ve etkin kullanmak, aktivistleri hükümete karşı güçlendirebilir aynı zamanda zayıflatabilir. Bundan dolayı aktivistlerin yaşanan süreci iyi analiz ederek doğru adımlar ile sosyal medyayı yönlendirmeleri hareketi doğrudan etkilemektedir.

Taranan kaynaklarda ve araştırmalarda; Mısır'da eylemlerin yapıldığı, grupların örgütlendiği sokaklarda ve Tahrir Meydanı'nda insanları yönlendiren, yaşanan sürece dikkat çeken ve isyanın haklı sebeplerini duyuran çeşitli öncü grupların disiplinli bir biçimde alanlarda varlığı bilinmektedir. Bu gruplar, insanlar ile konuşmanın dışında internet ve sosyal medyayı da aktif şekilde kullanmışlardır. Ancak aktivistlerin yanı sıra özellikle olayların başladığı 25 Ocak tarihinde Rassd Haber Ağı olarak bilinen (RNN) sunduğu hızlı haber akışı ile rakip gazete, televizyon kanalları ve uluslararası medyaya yaşanan olaylara ilişkin haber ve bilgi sağlamıştır. Başta Tahrir Meydanı olmak üzere sokaklarda yaşanan eylemleri, ordu şiddetini, duvarlara çizilen resimleri ve isyan sürecinde yaşanan daha birçok olayı, dünyaya aktivistler ve Rassd Haber Ağı sosyal medya ortamları ile sunmuştur. Bu süreçte politik açıdan deneyimi olmayan ancak internet ve sosyal ortamları iyi kullanan bireyler bilgilerini açığa çıkarmadan devrim ile ilgili haberler hazırlayıp dünyaya içerik akışını sağlamayı başarmışlardır. Aktivistler, sosyal medya ile "Mısır toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan alt sınıfının sokak tabanlı "shaabi" leri, Shabab'al Facebook (Facebook Gençliği) olgusunu oluşturarak, dijital çeşitlenme ile bölünmeler yaşayan grupların tekrar birleşip kitlesel olarak harekete geçmesinde etkin olmuş ve Tahrir'de başı çeken muhalif grupların bir araya gelmesini" (Aktar, 2016, s. 39) sağlamıştır.

Mısır'da henüz halk ayaklanması başlamadan önce, 6 Nisan Hareketi grup öncüleri Facebook sayfalarından Tahrir Meydanı'nda toplanma çağrısı yapmıştır. Bu çağrıda 89.250 kişinin Tahrir Meydanı'nda yapılacak eyleme katılacağı bilgisini paylaşmışlar ancak Strafor İstihbarat Şirketi bu verinin doğru olmadığını, yapılan eyleme çok daha az kişinin katıldığını belirtmiştir. Bu durumun nedeni, halkın internete erişiminin kısıtlanması olarak yorumlanmıştır. Erişimi kısıtlanan kişilerin isyanlar ile ilgili yapılan haberleri takip etme, paylaşma veya yorumlama imkânı da olmamaktadır. Hareketin paylaşımlarına ulaşabilen bireylerin büyük çoğunluğunun daha önce benzer hareketlere katıldığı veya örgütlü gruplara üye olduğu bilinen kişilerden oluşmaktadır. Nopujaim'a (2013) göre,

Kahire'nin banliyölerinde yaşayan ve birçoğunun evinde televizyon bile olmayan insanlar, isyanlara katılmıştır. Bu insanların isyana katılmasını sosyal medya ile hiçbir alakası yoktur. Zira Kahire sokakları çoktan bir isyan havasına bürünmüştü. İnsanlar sokaktan geçenlere, balkondan seyredenlere sesleniyor, ev ev, dolaşım insanların kendilerine katılmalarını istiyorlardı.

Bu durum, aslında Mısır Devrimi'nin sadece sosyal medya devrimi olmadığını en büyük kanıtlarından birisidir. Eyleme katılma çağrıları gün geçtikçe tüm şehre yayılmış ve Kahire'de herkes sokaklara dökülmüştür. Eylemler aktif olarak devam ederken bir yandan da Mısır Devrimi ile ilgili birçok sosyal medya hesabı açılmış ve bu hesapları takip edenler üzerinden çeşitli analizler yapılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda bu sayfalara üye olan kişileri temel alarak aktivistlerin gerçek sayısının hesaplanmasında doğru verilerin ulaşılmayacağı da göstergesidir. Paylaşılan verilere göre açılan sayfayı 3,4 milyon kişi takip etmektedir. Bu noktada, sanal ortamlardaki paylaşımların ve destek çağrılarının sadece soyut eylemler olarak kaldığı tespit edilmiştir. Farklı bir araştırma sitesi olan "Sysomos'un Mısır ile ilgili atılan tweetler üzerinden yaptığı araştırmaya göre toplamda 52 milyon Twitter kullanıcısının sadece 14 bin 542'sinin yaşadığı yer olarak Mısır, Yemen veya Tunus olarak gösterdiği ortaya çıkmıştır" (Berkan, 2011). Ortaya konulan veriler, sosyal medya ortamlardaki çoğunluğun sadece bir yanılığdan ibaret olduğunu açıkça göstermektedir.

Eylemlerin artması ve açılan sosyal medya sayfalarının kontrol altına alınması için hükümet, internet üzerinden halkı yıpratma çalışmalarına başlamıştır. Çeşitli bölgelerde internet kesintileri, internetin yavaşlatılması ve şebeke sorunları yaratılmış olsa da aktivistler ise bu durumu önemsemeyip bu duruma çözümler üretmişlerdir. Konu ile ilgili anket çalışmaları yapmış olan Navid Hassanpour, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır; "Cep telefonu ve internet hizmetlerinin kesilmesi huzursuzluğu en azından üç önemli şekilde şiddetlendirdi. Huzursuzluktan habersiz olan ya da ilgilenmeyen birçok apolitik yurttaşı uyandırdı; yüz yüze iletişimin artmasını yani sokaklarda daha fazla fiziki varlık gösterilmesini zorunlu kıldı (2012, s. 36). Bu noktada, hükümetin yapmak istediği durum Hassanpour'un da belirttiği gibi tam tersine dönmüştür. Hareketten haberi olmayan veya uzak durmayı tercih eden bireyler, hareketin ciddiyetinin farkına varmış ve sokaklardaki aktivist sayısında da gözle görülür artışlar yaşanmıştır. Hükümetin isyana karşı uyguladığı politikaların etkili olmaması, eylemlerin artarak devam etmesi, sosyal medya ortamlarında açılan sayfaların ve katılımcıların günden güne çoğalması gibi birçok sebep yeni bir hareketin başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu durum ise sosyal medyadaki etkilerin ve verilerin görüldüğü kadar etkili olmadığını ve bir devrimi gerçekleştirmek için yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Sosyal medyanın devrim için etkisinin görüldüğü gibi olmadığını savunan Rabab El-Mahdi (2012) durumu şu şekilde özetlemektedir;

Mısır'da devrimin başladığı zaman Facebook'a ulaşımı olan en fazla bir milyon insan vardı. Facebook üzerinden yapılan çağrılarla birkaç bin insan bir araya geliyordu. Ama ne zamanki kitlesel yürüyüşler yaptık ve fiziksel olarak sokaklarda kendimizi gösterdik, o zaman sayımız milyonları buldu. Sadece sosyal medyayı kullanarak örgütlemeye çalıştığımız gösteriler bir hayal kırıklığıydı.

Bu bağlamda Mısır Devrimi'nde fiili ve gerçek eylemlerin, sanal eylemlerden daha etkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda sosyal medyanın etkisinin tek başına yeterli olmadığı, fiili eylem yapılmadan hareketin etkisini yitireceği de ifade edilmektedir. Buradaki en önemli nokta, Mısır Devrimi'nin internet sosyal medya olmasa da gerçekleşip gerçekleşmeyeceğidir. Taranan veriler ve araştırmalar kapsamında; bu devrimin sosyal medya olmasa dahi bir gün mutlaka olacağı ancak yayılma ve küreselleşme hızının bu denli olmayacağı yönündedir.

Edinilen bilgiler ve tüm değerlendirmeler ışığında araştırmanın alanyazına olan katkısını artırmak ve yaşanan süreci bizzat Mısırlıların kelimeleri ile göstermek için editörlüğünü Nadia Idle ve Alex Nunns'un yapmış olduğu "Tahrir Meydanı'ndan Tweet'ler" adlı çalışmadan rastgele seçilmiş bazı tweetler ile Mısır Devrimi, Mısırlıların gözünden sunmak istenmiştir. Tweetler tarihlere göre şu şekilde sıralanmaktadır (Idle & Nunns, 2019, s. 23-243):

14 Ocak 2011, Tunus Devrimi Twitter'a dökülüyor... Halk tarih yazıyor!

15 Ocak 2011, Bu gece bazı insanlar yatağa "Bugün ülkemizin özgürleşmesine yardım ettim" diyerek gidecekler.

- 24 Ocak 2011, Korkuyorum, heyecanlıyım ve umut doluyum #jan25
- 25 Ocak 2011, Duş, Kargo pantolon, Kapüşonlu giyecek, koşu ayakkabısı, telefon şarj edildi, nakit, kimlik, sigaralar ve her ihtimale karşı göz yaşartıcı sprey. Ben hazırım! #jan25
- 25 Ocak 2011, Herkes Tahrir'e gelsin, size burada ihtiyacımız var en az 10.000 kişiyiz ve artık polis yok #jan25
- 25 Ocak 2011, Tahrir Meydanında hiçbir haberleşme aracı çalışmıyor. Kimseyi arayamıyor ya da twitter'ı güncelleyemiyoruz. Son gelişmeleri öğrenmek ve haber vermek için meydanın dışına çıktım #jan25
- 26 Ocak 2011, Bugün neler olacağından haberi olan var mı? Nerede ve ne zaman? #jan25
- 26 Ocak 2011, İnternet hizmet sağlayıcımı aradım. Facebook ve Twitter'ın hükümet tarafından kapatıldığını onayladılar. #jan25
- 27 Ocak 2011, Herkes yorgun olmasına rağmen kimsenin gözüne uyku girmiyor. Hepimizin dinlenmeye ihtiyacı var ama bu günlerde kim gerçekten dinlenebilir ki? #jan25
- 29 Ocak 2011, "Bilinmeyen" bir yerden internet bağlantısı kurdum. Sokaklarda MİLYONLARCA insan var ve MÜBAREK GİDENE kadar durmayacaklar! #jan25
- 30 Ocak 2011, Hissedebiliyorum, o kadar yakın ki kalbim çarpıyor, Mübarek düşüyor #jan25
- 30 Ocak 2011, Birkaç dakikalığına internete bağlanmayı başardım... Yağma ve şiddet hakkındaki tüm ANA AKIM MEDYA haberleri ABARTILI! Protestolar hala tüm gücüyle devam ediyor. #jan25
- 2 Şubat 2011, Tahrir'de gerçekten panik var. Meydan Mübarek gösterileri tarafından işgal edildi. #jan25
- 3 Şubat 2011, Tahrir'de muhteşem bir atmosfer var, neşe meydana geri döndü. Muazzam bir kalabalık şarkı söylüyor, dans ediyor, bizi mağlup edemezler. #jan25
- 4 Şubat 2011, Tahrir meydanından ayrılırken insanlar sizinle el sıkışıyor, bugün gelmeniz gerektiğini hatırlatıyor. "mesajı dışarıya götürmemizi" söylüyorlar #jan25
- 5 Şubat 2011, Tahrir duvarlarına büyük harflerle "Twitter", "Facebook" ve "El Cezire" yazıldı. #jan25
- 7 Şubat 2011, Uzlaşma YOK, geri dönme YOK, vazgeçmek YOK>>>Devrim Zaferi tek seçenek #jan25
- 10 Şubat 2011, İşçiler greve gittiği için bugün Kahire'de toplu taşıma aracı yok. Devrim Muhteşem! #jan25
- 11 Şubat 2011, Ömer Süleyman, Mübarek'in istifasını söylüyor. #jan25 (11 Şubat)
- 11 Şubat 2011, Başardık! #jan25
- 11 Şubat 2011, Hoşça kal Mübarek #jan25
- 11 Şubat 2011, Mısır'da artık işkenceye yer yok #jan25
- 12 Şubat 2011, Günaydın Mısır! Bugün özgürsün! #jan25

Mısır'da yaşanan otoriter rejim, siyasi baskı, ifade özgürlüğü, kısıtlı ve yandaş medya, ekonomik sorunlar ve daha birçok nedenle başlayan toplumsal hareketler 11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek'in istifası ile sonuçlanmıştır. Devlet, devrimin başladığı ilk günden 11 Şubat'a kadar olan süreçte Twitter, Facebook ve canlı yayın akışını engelleme girişimlerinde bulunarak sürecin tüm dünyaya duyurulmasını engellemek istemiştir. Ancak yeni toplum hareketler bağlamında, teknoloji meraklısı aktivistler için bu engelleme girişimleri başarısız sonuçlanmıştır. Yukarıdaki tweet örneklerinde, yeni toplumsal hareket adıyla anılan Mısır devriminde aktivistlerin Twitter üzerinden #jan25 hashtag'i ile koordine oldukları ortaya konmuştur. Bizzat Mısır halkının yazışmaları, günlük durum bilgisi paylaştıkları, meydana toplanma saatini belirledikleri ve meydana gelemeyenlere olaylar hakkında bilgi ve haber verdikleri bir ortam haline gelmiştir. Atılan tweetlere detaylı bakıldığında, yeni toplumsal

hareketlerde sosyal medyanın önemli bir rolü olduğu açıkça ortaya konmuştur. Sosyal medya ortamlarından özellikle Twitter'ın kullanılması elbette tesadüf değildir. Bu süreçte Mısır halkı ve Twitter kullanıcıları kendilerini bir “vatandaş gazeteci” olarak görmüş ve her bir bireye doğru bilginin aktarılması için çalışmışlardır. Bu noktada bu sosyal platform devrime birçok avantaj sağlamıştır. Twitter ile haberleşme ve bilgi akışı çok hızlı sağlanmış, hashtagler ile sürekli gündemde kalınarak tüm dünyaya Mısır'da yaşanan olaylar aktarılmıştır. Mısır aktivistleri ülkedeki her bireye ulaşmanın ve olayları yandaş medyanın dışına aktarmanın yolunu Twitter sayesinde bulmuşlardır.

Sonuç

İnsanlık tarihi, insanlığın yazıyı bulması ve yerleşik hayata geçmesi ile başlamıştır. Yerleşik hayata geçen ve topluluklar halinde yaşamaya başlayan insan; yönetme, yönetilme içgüdüleri ve topluluk halinde yaşamının bir sonucu olarak ortaya çıkan sorunları çözme isteği sayesinde liderlik, hak, adalet, sorumluluk, kural ve hukuk gibi kavramları ve bu kavramların niteliklerini belirleyerek uygulayacak kurumları oluşturmuştur. Yerleşik yaşama geçmek, insanlık tarihi için bir devrim niteliği taşımaktadır. Bu devrimin avantajlarına paralel olarak birçok dezavantajı da bulunmaktadır. Bu bağlamda, toplum ve ülke yönetiminin bırakıldığı kişi/kişilerin demokratik bir şekilde seçilmesi ve halk tarafından yöneticinin denetlenmesi isteği yerleşik yaşama geçmenin sonuçlarından birisidir. Ülke yönetiminin bırakıldığı hükümet ile yönettiği toplumun istek, ekonomik düzey, yaşam standartları ve özgürlükler arasında uyumsuzluk her dönemde yaşanmaktadır. Bu durum ise, toplumun bazı kesimlerinin hükümete karşı isyan etmesine sebep olmaktadır. Bu isyan, reform ve inkılaplara toplumsal hareketlerde denilmektedir. Toplumsal hareketler, meydana geldiği toplumda büyük değişiklikler yaratabilmektedir. Gelişen insanlık ve teknoloji doğrultusunda toplumsal hareketlerde bir değişim söz konusu olmuştur. 1960'lardaki toplumsal hareketler genellikle hükümeti hedefleyen, ekonomik veya işçi hareketleri üzerinde yoğunlaşırken, 1970'lerde feminizm hareketi, kadın hareketi, barış hareketi, nükleer karşıtı hareket ve çevre bilim hareketleri üzerine yoğunlaşmakta ve yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler kuramcılarının göre, günümüz teknoloji dünyasında sınıf mücadeleleri, işçi hareketleri, sokak eylemleri sona ermiş yerini internet veya sosyal ortamlar aracılığı ile yapılan eylemler, sanal ortamlarda örgütlenen ve görünürlük kazanan hareketler almıştır. Yeni toplumsal hareketlerin başlıca karakteristik özellikleri arasında; katılımcıların eğitilmiş, ekonomik bir güvene sahip, orta veya üst sınıfta yer almaları, aynı zamanda internet ve sosyal medya ortamlarını kullanmaları dikkat çekmektedir. Her geçen gün gelişmekte olan insanın istek, beklenti ve talepleri de değişmektedir. Bu değişim ve gelişime paralel olarak toplumsal hareketlerde de eski ve yeni ayrımının altı net bir biçimde çizilmiştir. Bu anlamda yeni toplumsal hareketlerin amaçlarına ulaşması noktasında etkin bir araç olarak internet ve sosyal medya ortamları kullanılmaktadır. Yeni medyanın en işlevsel kolu olan sosyal medya ortamları, aktivistler için ciddi önem taşımaktadır. Sosyal medya ortamları; toplumsal hareketin görünürlüğünün ve katılımcıların artması, amaçların net bir şekilde tüm ulusa ve dünyaya duyurulması gibi birçok alanda aktivistlere avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlara paralel olarak sosyal medya ortamlarının birçok dezavantajları da bulunmaktadır. Öyle ki gerek hareketin amacından saptırılması gerekse hareketin zayıflatılmasını sağlayabilecek bir güce sahiptir. Bu bağlamda araştırma kapsamında incelenen Mısır'da, 2011 yılında Mısır Devrimi olarak adlandırılan süreçte sosyal medya ortamları sıkça gündeme gelmiştir. Mısır Devrimi'nde aktivistler tarafından sosyal medya ortamları ülkedeki imkânlar dâhilinde sıklıkla kullanılmıştır. Aktivistler, sosyal medya üzerinden ülkedeki durumu video, fotoğraf ve tweetler ile tüm dünyaya göstererek destekçi kazanmak ve hareketin başarıya ulaşmasını sağlamak istemişlerdir.

Sosyal medya ortamlarının devrim için yeni imkânlar sunarak aktivistleri daha güçlü kıldığı söylenmektedir. Ancak araştırma kapsamında taranan kaynaklar ve edinilen bilgilerde görülmüştür ki, sosyal medyanın kimliksiz yapısı, devrimin yaşandığı ülkedeki kullanıcı sayısının azlığı ve erişimin hükümet tarafından sürekli olarak engellenmesi devrimde sosyal medyanın rolünü zayıflatmıştır. Aynı zamanda sosyal medya ortamlarında açılan sitelerin gerçek devrimci sayısını vermemesi, hükümet tarafından politik, liberal ve aktivistlerin tutuklanması ve mahkûm bir nesil yaratma isteği gerçek devrimin sanal ortamda değil sokaklarda yaşandığının bir göstergesidir. Sanal ortamlar aracılığı ile sesini dünyaya duyuran Mısır, bu amansız mücadeleyi sokakta halkı ve aktivistleri sayesinde sürdürmüştür. Eski hareketlerde olmayan bir birlikteliğin yaşandığı Mısır Devrimi'nde Hüsnü Mübarek istifa ettirilmiş ve halk ilk değişimin ışığını yakmıştır. Ardından gelen askeri yönetim, sonrasında yaşananlar ve günümüzde yaşanmaya devam eden sürecin açıkça ortaya koyduğu durum, gerçek bir devrimin sanal sitelerde ya da internet ortamında yapılmayacağıdır. Zira Mısır Devrimi'nde, Mısırlıların ülke koşulları gereği sosyal medya kullanımları tek başına bir devrimi yapabilecek güçte değildir. Eski ve yeni tüm toplumsal hareketlerde yaşandığı döneme özgü iletişim araçları bulunmaktadır. Bu araçlar da gerçekleştirilmek istenen hareketin amacı doğrultusunda kullanılmaktadır. Ancak bu durum hiçbir zaman aracı amaç kılmamaktadır. Bu noktada; Arap ülkelerinde başlayan ve Mısır'da yaşanan devrim, sosyal medya olmasaydı bu denli hızla gerçekleşemezdi. Yeni toplumsal hareket aktivistleri yaşananları ve seslerini sosyal medya ile duyurmasaydı bu devrim Batı'da ve tüm Dünya'da çok farklı bir şekilde karşılık bulabilirdi. Ancak tüm bunların yanında Mısır halkı ülkedeki sürece dur demeseydi ve hayatlarını tehlikeye atmasaydı devrim asla gerçek olamazdı. Bu devrim sosyal medya devrimi değil, halkın uyanışının devrimidir.

Kaynakça

- Arrighi, G., Hopkins, T. K. & Wallerstein, I. (2015). *Sistem karşıtı hareketler* (3 b.) (C. Kanat, B. Somay & S. Sökmen, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Adıyaman, Ş. (2021). Yeni toplumsal hareketler bağlamında gezi parkı olaylarının alternatif medya ve ana akım medyada sunulma biçimlerinin karşılaştırmalı analizi (Yayınlanmış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aktar, E. (2016). Sosyal Medya'nın toplumsal eylemlerdeki rolü: Tahran ve Tahrir Olayları'nın süreç analizleri (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akpınar, F. M. (2019). Mısır halk ayaklanmalarında sosyal medyanın rolü. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 10, 158.
- Babacan, M. E. (2014). Sosyal medya sonrası yeni toplumsal hareketler. *Birey ve Toplum Dergisi*, 4, 143.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkan, İ. (2011). Halkın sesini dinle üstüne su ve gaz sıkma. Erişim tarihi (30 Mayıs 2022): <http://www.hurriyet.com.tr/halkin-sesini-dinle-ustune-su-ve-gaz-sikma-16931475>.
- Bozkurt, Y. & Bayansar, R. (2016). Yeni toplumsal hareketler çerçevesinde çevreci hareket ve gezi parkı olayları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14, 281.
- Cheung, C. M. K., Chiu, P. Y. & Lee, M. K.O. (2011). Online social networks: Why do students use Facebook?. *Computers in Human Behavior*, 27, 1337-1343.
- Çetinkaya, Y. D. (2014). Toplumsal hareketler. Ş. Kardaş & A. Balcı (Ed.), *Uluslararası ilişkilere giriş: Tarih, teori, kavram ve konular* (s.479-495). İstanbul: Küre Yayınları.
- El-Mahdi, R. (2012). Arap Baharı denmesinden nefret ediyorum. Erişim tarihi (30 Mayıs 2022): <https://bianet.org/kurdi/dunya/135427-arap-bahari-denmesinden-nefret-ediyorum>.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji* (H. Özel & C. Güzel, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.

- Göker, G. (2014). Yeni toplumsal hareketler ve internet ilişkisi: Türkiye’de muhalif toplumsal hareketlerin e-grupları (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Işık, G. (2011). *Toplumsal hareketler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karagöz, K. (2013). Yeni medya çağında dönüşen toplumsal hareketler ve dijital aktivizm hareketleri. *İletişim ve Diplomasi*, 1, 145.
- Kırık, M. A. (2017). Yeni medya aracılığıyla değişen iletişim süreci: Sosyal paylaşım ağlarında gençlerin konumu. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5, 231-258.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınbay & D. Kömürcü, Çev.). Birinci Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Mellucci, A. (2016). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. Kenan Çayır (Hazırlayan) *Yeni Sosyal Hareketler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Metz, H. & Chapin, E. A. (1990). Egypta country study. Erişim tarihi (2022, 12 Temmuz): <https://tile.loc.gov/storageservices/master/frd/frdcstdy/eg/egyptcountrystud00metz/egyptcountrystud00metz.pdf>
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Nunns, A. ve Idle N. (2014). *Tahrir meydanı ’ndan Tweet ’ler* (E. Ergün, Çev.). İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Noujaim, J. (2013). Meydan. Erişim tarihi (19 Haziran 2022): <https://www.beyazperde.com/filmler/film-228419/#:~:text=Meydan%20%2D%20film%202014%20%2D%20Beyazperde.com>
- Önder, T. (2008). *Yeşil siyaset* (M. Türköne, Ed.). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Sayımer, İ. (2008). *Sanal ortamda halkla ilişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sınmaz, K. (2019). Mısır raporu: Devrim ve darbe sarmalında bir toplum. Ü. Özkan (Ed.), *İnsamer*. Araştırma 102.
- Touraine, A. (2018). *Modernliğin eleştirisi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal hareketler* (O. Düz, Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.
- Uncu, B. A. (2012). *Yeni toplumsal hareketler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yaylacı, G. F. (2012). *Yeni toplumsal hareketler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, B. C. A. (2021). Yeni toplumsal hareketler ve iktidar ilişkileri bağlamında beden olumlama hareketi (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Yücel, N. (2014). Yeni toplumsal hareketler bağlamında Mısır ayaklanması ve stratejik çatışma analizi (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Wallerstein, I., Samir A., Giovanni A. & Andre G. F. (1993). *Büyük kargaşa yeni toplumsal hareketlerin krizi*. İstanbul: Alan Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: “Yeni toplumsal hareketler bağlamında Mısır devriminde sosyal medyanın rolü üzerine bir değerlendirme” isimli makalem ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu çalışmada değerli görüş, öneri ve desteğiyle her zaman yanımda olan değerli öğreticim Doç. Dr. Asuman Banu HÜLÜR’e, desteği ve sınırsız anlayışı ile yanımda olan sevgili Burak Atmaca’ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

David Thoreau'nun sade yaşam felsefesi

Fatma Erkek*

Öz

Bu çalışmanın amacı Henry David Thoreau'nun sade yaşama ilişkin düşüncelerini genel hatlarıyla ortaya koymaktır. Thoreau, Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği ve kapitalizmin yükselmeye başladığı 19. yüzyılda yaşamış bir düşünürdür. Thoreau Sanayi Devrimi ve kapitalizm ile beraber insanların bu yüzyılda doğayı daha fazla sömürdüklerini ve giderek daha fazla maddi şeyler edinme çabasında bulduklarını gözlemiştir. Ona göre insanların çoğu yaşamlarının büyük bir kısmını ihtiyacı olmayan maddi şeyleri elde etmek için harcar ve daha fazla mal mülk edindikçe de zenginleşmek yerine yoksullaşır. Bu türden bir yaşam insanların özgürlüklerini kaybederek köleleşmelerine neden olur. Antik Hint, Çin ve Yunan filozoflarından, özellikle de Stoacı filozoflardan beslenen Thoreau bu yaşam biçimine alternatif olabilecek bir yaşam biçimi arayışında olmuştur. Bu alternatif yaşam biçiminin ise sade ve doğayla uyum içinde olan bir yaşam biçimi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre insanlar yalnızca yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayarak ve maddi isteklerini azaltarak sade bir yaşam sürebilirler. Böyle bir yaşam insanları hem özgür ve mutlu kılar hem de onların kendi gerçek ilgi ve isteklerini yerine getirebilmelerini mümkün kılar. Ancak Thoreau, her ne kadar sade bir yaşam sürerek insanlara örnek olsa da böyle bir yaşam konusunda insanlara talimatlar vermez. Çünkü her şeyden önce insanın özerk bir varlık olması gerektiğini vurgulayarak sade bir yaşam konusundaki tercihleri de dahil olmak üzere yaşamı konusunda bilinçli ve özgür tercihlerde bulunması gerektiğini belirtir.

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 20/08/2022

Kabul - Accepted: 19/12/2022

Atıf – Reference: Erkek, F. (2022). Henry David Thoreau'nun sade yaşam felsefesi. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 10, 55-65.

Anahtar Kelimeler: Sade yaşam, uygarlık, doğa, özgürlük, yaşamsal ihtiyaçlar

Henry David Thoreau's philosophy of simple life

Abstract

The purpose of this is to reveal Henry David Thoreau's thoughts on simple life in general terms. Thoreau is a thinker who lived in the 19th century, when the Industrial Revolution took place and capitalism began to rise. Thoreau observed that human beings increasingly exploited nature in this century as they tried to acquire more material things with the Industrial Revolution and capitalism. According to him, most human beings spend most of their lives getting material things they don't need, and as they acquire more possessions, they become poorer rather than richer. Humans lose their freedom and turn into slaves as a result of such a lifestyle. Inspired by ancient Indian, Chinese, and Greek philosophers, particularly the Stoic philosophers, Thoreau sought a way of life that could be an alternative to this lifestyle. He asserted that this alternative lifestyle was simple and in harmony with nature. According to him, human beings can only lead a simple life by meeting their basic needs and reducing their material desires. Such a life not only makes human beings free and happy, but also allows them to fulfill their actual interests and desires. However, although Thoreau sets an example for human beings by living a simple life, he does not give instructions to them about such a life. Because, first of all, by emphasizing that man should be an autonomous being, he states that man should make conscious and free choices about his life, including his choices for a simple life.

Keywords: Simple life, civilization, nature, freedom, basic needs

* Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
E-posta: fatoserkek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7309-5694

Giriş

Henry David Thoreau 19. yüzyılda yaşamış Amerikalı bir şair, filozof ve aynı zamanda çevre ve doğa bilimcidir. Klasik Yunan felsefesinden, Stoacı filozoflardan, Hint felsefesinden, özellikle Hinduların kutsal metinlerinden biri olan *Bhagavad Gita*'dan ve Amerikan Transandantalizminden ilham alarak felsefesini inşa etmiş ve yaşamına yön vermiştir. Ralph Waldo Emerson ile tanışmasıyla birlikte Amerikan Transandantalistlerinin çevresine katılmış ve öğretilerini kısmen benimsemiştir. Fakat “gerçek Ütopya’yı ancak bireyin kendi kendisinin yaratacağına ve gerçek mutluluğun bireyin kendi kendisini ıslah etmesi ile sağlanabileceğine inanması” ile bu çevreyle görüş ayrılığına düşmüştür (Tont, 2001, s. 81-82). Thoreau, çoğu insanın devlete kulluk ettiğini ve insan olduğunu unutarak bir makine gibi davrandığını, oysa kendisinin bir şeye zorlanmak için bu dünyaya gelmediğini, bu dünyada kendi bildiği ve dilediği gibi yaşamak istediğini dile getirmiştir (Thoreau, 2012, s. 51, 69). İnsanların devletin kendilerini yönlendirmesine, bilinçleri üzerinde etkide bulunmasına ve vicdanlarını köreltmesine ya da onları adaletsizlikler için kullanmalarına hiçbir şekilde müsaade etmemeleri ve bundan kaçınmaları gerektiğini büyük bir inançla savunmuştur (Jacobs, 2017, s. 24). Amerika’nın Meksika’ya savaş açmasına ve hükümetin köleliğin kaldırılması yönünde bir girişimde bulunmamasına karşı çıkmıştır. Köle ayaklanmasının bastırılmasına yardım etmeyeceğini ve haksız bir savaş için Meksika’ya gitmeyeceğini ifade etmiştir. Hem bu durumu protesto ettiği hem de devlete bağlılığı reddettiği için vergi ödemeyi kabul etmemiştir ve bunun sonucunda hapse atılmıştır, ama kendi haberi olmadan bir tanıdığına cezasını ödemesi sonucunda hapisten çıkarak özgürlüğüne kavuşmuştur (Thoreau, 2012, 58-73). Bu yöndeki düşüncelerini kaleme aldığı “Sivil İtaatsizlik” adlı makalesi Tolstoy, Gandhi ve Martin Luther King gibi birçok ismi oldukça etkilemiştir.

Thoreau, bir yandan devletin ve hâkim uygarlık değerlerinin insan yaşamını nasıl hakimiyet altına aldığını ve insanı nasıl köleleştirdiğini ele alırken, diğer yandan var olan bu durumdan bireyin nasıl kurtulabileceği üzerine kafa yormuş ve bu yöndeki düşüncelerine uygun bir yaşam sürerek bunu göstermeye çalışmıştır. Ona göre insanların yaşam biçimlerini ve tercihlerini toplum politikası ve hâkim uygarlık değerleri belirlemektedir. Toplum insana tek bir yaşam biçimi dayatır ve bu yaşam biçimi insanı devlet mekanizması karşısında kölece bir yaşama mahkûm ederek özgürlüğünü elinden alır. Thoreau, insanların aslında özgür olarak doğduklarını ancak zamanla hükümetler tarafından köleleştirilip tutsak kılındıklarını, üstelik insanların maddi şeyler elde etmek için kendilerini her geçen gün daha fazla köleleştirdiklerini ve asıl köleliğin, tutsaklığın da bu olduğunu söyler (Tont, 2001, s. 85). Thoreau, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ve kapitalizmin yükselişiyle beraber Amerikan toplumunda tüketimin arttığına, çok çalışmaya, başarılı olmaya ve zenginliğe her geçen gün daha fazla değer verildiğine ve buna bağlı olarak insanların giderek özgürlüklerini kaybettiklerine tanık olur (Thomas, 2010, s. 4). Bu durum Thoreau’yu mevcut yaşama alternatif olacak bir yaşam üzerine düşünmeye yönlendirir.

Tüketimin giderek artması, insanın mal mülk sahibi olmaya ve zenginliğe daha fazla değer vermesi doğa ile kurduğu ilişkinin de giderek daha kötü olmasına neden olmuştur. Bilindiği üzere modernite ile birlikte insan doğayı hükmedilmesi gereken bir alan ve kendi amaçları için bir araç olarak görmeye başlamıştır. Bu durum 19. yüzyılda kapitalizm ve sanayileşme ile beraber daha kötü bir hale gelmiş ve doğadaki yıkım, yağmalama giderek artmış, doğal kaynaklar sermayeleştirilmiştir. Thoreau insanların ormanları bilinçsizce katlederek evler inşa etmelerini, daha fazla mal sahibi olmak için çitler çekerek doğayı parsellemelerini ve sömürmelerini ilerleme olarak adlandırdıklarını ancak bunun ilerleme ile hiçbir alakasının olmadığını, insanların bu eylemleri ile doğayı değersiz ve yavan bir hale getirdiklerini iddia eder (Thoreau, 2020, s. 17-18). Thoreau, insanın doğayla kurduğu bu türden bir ilişkinin ve kapitalizm ile sanayileşme sonucunda doğanın giderecek daha fazla sömürülmesinin üstesinden gelebilmek için sade bir yaşama dayanan alternatif bir ekonomi

sunmaya çalışmıştır (Gros, 2020, s. 83) ve insanın sade, basit bir yaşam sürerek doğa ile uyum içinde yaşaması gerektiğini savunmuştur. Bu yaşam biçiminin insanı özgür ve mutlu kılan bir yaşam olduğunu iddia etmiş ve bu yaşam biçimini bizzat deneyimleyerek ortaya koymuştur.

Günümüz dünyasında insanın bireysel özgürlüğünü ve bağımsızlığını daha fazla kaybettiğini, onun doğayı tahrip etmeye yönelik davranışlarının arttığını, dolayısıyla doğaya daha fazla zarar vermeye başladığını görürüz. Bu çalışmanın amacı Thoreau'nun sade yaşam felsefesine dayanarak bugün var olan bu sorunlara bir çözüm önerisi sunmaktır. Onun sade yaşam felsefesi mevcut yaşam biçimimizi ve tercihlerimizi sorgulamamıza, kaybettiğimiz bireysel özgürlüğümüzü ve bağımsızlığımızı yeniden kazanmamıza, aynı zamanda ihtiyaçlarımızı azaltarak sade bir yaşam sürmemize, böylece doğaya daha az zarar vermemize olanak sağlar.

1. Sade bir yaşam yolunda Thoreau

Thoreau, Harvard Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra bir süre öğretmenlik yapar ve çok geçmeden bu işin kendisine uygun olmadığını düşünerek ayrılır. Ardından kısa bir süre ailesinin kurşun kalem fabrikasında çalışır, bu işte başarı göstermesine rağmen doğal kaynakların sömürülmesine ve ormanların katledilmesine karşı olduğu için bu işi de yapamayacağını söyleyerek bırakır. Ayrıca Thoreau, “kazançlı iş” olarak görülen işleri (ticaret gibi) yapıyor olmaktan korktuğunu ve bu tür işlerin kendisini “kötülüğe” götüreceğine dile getirir (Thoreau, 2018, s. 66). Thoreau, çalıştığı bu işlerden hiçbirini başarısız olduğu için bırakmamıştır. Mezuniyetinden sonra Emerson'ın dediği gibi onun çevresinde bulunan, kendisiyle aynı durumda olan arkadaşları gibi ileride nasıl bir iş yapacağı ya da para kazanmayı sağlayacak iyi bir mesleğin ne olduğu üzerine düşünmemiş olmasına ihtimal verilemez. O da bu tür meselelere kafa yormuştur ancak bu düşünme çabası onu alışılmış, kabul görmüş, ailesinin ve arkadaşlarının beklentilerinin tersi yönde bir yola koyulmasına yol açmıştır. Açıkçası Emerson onun bu konudaki tercihi ile çevresindeki insanlardan daha cesur bir tercihte bulunduğunu ifade eder. Thoreau, kendisine sunulan yaşamı ve beklentileri elinin tersiyle iterek “kendi bireysel özgürlüğünün yolunu” tutmuştur (Emerson, 2017, s. 155-156). Thoreau, bireyin kendisine büyük bir önem verir. Gerçek kurtuluşa da bireyin kendisini ıslah etmesiyle ulaşılabileceğine inanır. Ancak şunu da önemle belirtmek gerekir ki Thoreau, bireysel özgürlüğümüzün peşinden giderken, “kendi ‘bireyciliğimizi’ uygularken diğer bireylerin de hakkını unutmamak” gerektiği görüşündedir (Tont, 2001, s. 79, 88).

Modern uygarlığın ve devletin dayattığı yaşam biçimine karşı çıkarak Thoreau Massachusetts'te ormanın içinde bulunan Walden Gölü'nün kenarına kendi imkanlarıyla bir kulübe inşa etmiş ve buraya yerleşmiştir. Kulübesinin yanı başında bulunan küçük bir arazide yetiştirdiği ürünlerle yaşamını sürdürmeye çalışmıştır (Alexander, 2020, s. 28). Pierre Hadot, Thoreau'nun ormanda Walden Gölü kenarında kurduğu yaşamı ilginç bulduğunu ifade ederek onun bu yöndeki çabası için şöyle der: “Thoreau, felsefi bir eylemde bulunmak, yani kendini hem el emeği hem de fakirliği barındıran, ama ona da uçsuz bucaksızcasına genişleyen bir dünya algısını açan belli bir felsefi yaşam şekline adanmış” (Hadot, 2012, s. 285). Walden Gölü kenarında yaşadığı süre zarfında Thoreau hem uygarlığa ve mevcut topluma dair düşüncelerini ifade etmek hem de buradaki yaşamına ilişkin insanların merakını gidermek adına *Walden* adlı eserini yazmıştır. Kendi ifadesiyle bu kitabı kaleme almasının sebebi ise o bölgedeki halkın “münasebetsiz” olarak adlandırdığı oysa kendisine göre oldukça “doğal ve münasip” olan bu yaşamı hakkında onların merakını gidermek ve sonu gelmez sorularına cevap verebilmektir (Thoreau, 2018, s. 9). Bu bağlamda Thoreau, ormana gidip doğa ile iç içe bir yaşam sürdürmesinin nedenini şu sözleriyle ifade eder:

Bilinçli ve incelikli bir şekilde yaşamak, hayatın yalnızca temel olgularıyla yüzleşmek, öğreteceklerini öğrenip öğrenemeyeceğimi anlamak ve ölüm kapımı çaldığında yaşamamış olduğumu görmemek için ormana gittim. Yaşam olmayan şeyi yaşamak istemiyordum, yaşamak

çok değerlidir; eğer zorunda değilsem yaşamdan elimi eteğimi çekmek de istemiyordum. Yaşamı tüm derinliğiyle yaşayıp yaşamın tüm özünü emmek niyetindeydim, yaşam olmayan her şeyi bozguna uğratabilecek kadar güçlü bir Spartalı gibi yaşamak. (Thoreau, 2018, s. 84-85)

Thoreau Amerikan toplumuna baktığında insanların “yapmacık kaygıları” olduğunu ve gereksiz birçok işle çok fazla meşgul olduklarını ve hayatı yaşamaya, onun daha güzel anları için zaman bulamadıklarını gözlemler (Cooke, 1968, s. 1). Thoreau, insanların bir yanılısında yaşadıklarını, daha iyi ve özgür bir yaşama sahip olmak için kendilerini köleleştirdiklerini ve sürekli daha fazla mal ve mülk elde etmek için yaşamlarını heba ettiklerini ileri sürer. Kendisi de böyle bir yaşam sürmek istemez, bilinçli, doğayla uyumlu ve özgür bir yaşam sürmek ister. Bu nedenle onun bu yönde bir yaşam tercihinde bulunması bir başkaldırı örneği olarak okunabilir. Çünkü özgürlüğünü elde etmek için “başkaldıran insan” onun arzuladığı insan modelidir (Önkal, 2010).

Thoreau, felsefi bir sorgulamaya tabi tuttuğu bir yaşam sürdürmeye çalışmıştır (Marsall, 2005, s. 405). Bu yaşam biçimiyle diğer insanları da yaşamlarını bu tür sorgulamaya tabi tutarak yaşamları konusunda teşvik eder. Onun için gerçekten yaşam olarak adlandırabileceğimiz yaşam insanların mutlu ve özgür oldukları bir yaşamdır. *Walden* adlı eserinde onun en çok üzerinde durduğu konulardan biri böyle bir yaşamın nasıl mümkün olduğudur. Thoreau’nun bu yöndeki sorgulaması Antik dönem filozoflarının sorgulamalarına benzer. Pierre Hadot’un da belirttiği üzere onun felsefesi kimi açılarından Epikurosçuluk ve Stoa felsefesi ile benzer yanlar taşır (Hadot, 2012, s. 281). Thoreau, zaten bu filozofların görüşlerinden beslenir. Thoreau’yu değerli bir düşünür kılan en önemli yanlardan birinin onun felsefe tarihinde uzun bir süre unutulmuş bir soruyu Amerika kıtasında ilk kez sorması olduğu söylenebilir. Bu soru ise iyi bir yaşamın nasıl bir yaşam olduğu ve böyle bir yaşamı nasıl yaşayabileceğimiz sorusudur. (Cafaro, 1962, s. 6). Bu soruya öncelikli olarak verdiği cevaplardan biri sade bir yaşamdır. Ona göre sade bir yaşam bizi kölelikten kurtaracak ve mutlu kılacaktır. Bu sebeple Thoreau, “*sade*” ve “*sorgulanmış bir yaşamı*” olumlar (Marsall, 2005, s. 405), hatta böyle bir yaşam sürdürmemenin bir tür aptallık olduğunu dile getirir.

2. Thoreau’nun sadelik felsefesi

Sadelik, aslında Thoreau’nun düşüncesinde çok temel ve merkezi bir konumda yer alan bir konudur. Onun için “sadelik gereksiz olan şeylerden ve yüzeyselliklerden kaçınır; mümkün olduğunca az tüketmek ve daha az biriktirmekle ilgilidir.” (Treanor, 2007, s. 65, 81). Açıkçası onda sadelik temel erdemlerden biri olarak kabul edilir. Brian Treanor, Philip Cafaro’dan hareketle onun temel erdemler olarak “*sadelik, dürüstlük ve bağımsızlığa*” işaret ettiğini ve sadeliğin diğer erdemleri yönlendirmek, elde etmek ya da gerçekleştirmek için gerekli olduğu dile getirir. “Thoreau için sadelik hem bir erdem hem de bir yöntemdir. Bir erdem olarak sadelik kendinde değerlidir.” (Treanor, 2007, s. 66). Başka bir deyişle sadelik, bireyselliğin ve dürüstlüğün gelişmesine, bağımsız bir yaşam sürmeye, dolayısıyla diğer erdemlerin gelişmesine imkân tanır (Treanor, 2007, s. 74). Cafaro’ya göre, onun antik erdem anlayışına başvurmasının temelinde bu erdem anlayışının insanın kendini, kişiliğini geliştirmesine yönelik bir erdem anlayışı olduğu düşüncesi vardır (Cafaro, 1962, s. 55).

Sade bir yaşam için Thoreau alternatif bir ekonomi* ortaya koyar. Onda ekonomi kavramı aslında doğru yaşam ile ilişkilidir (Cafaro, 2020, s. 88). Bu sebeple alternatif ekonomiyi “insan yaşamı ve mutluluk” açısından ele alır. Daha önce bahsedildiği gibi ona göre mutlu ve özgür bir yaşam için “çok basit ve oldukça sınırlı bir ekonomi yeterlidir.” (Becker, 2008, s. 221, 228). Onun sunduğu alternatif ekonominin ilkesi şu şekildedir: “Herhangi bir

*Alternatif ekonomi kavramı Samuel Alexander’dan alınmıştır. Bkz. Samuel Alexander, *Yeteri Kadarsa Çoktur, Thoreau’nun Alternatif İktisadi*.

eylemin ne kazandıracığı değil, bu eylemin gerçek hayattan neyi alıp götüreceği sorulmalıdır.” (Gros, 2020, s. 83).

Christian Becker, Thoreau'nun ekonomiye yönelik görüşünün Aristoteles'in ekonomi görüşünü andırdığını söyler. Çünkü Aristoteles için ekonomi, iyi bir yaşama sahip olmak için bir araç, başka bir deyişle olmazsa olmaz bir koşuldur. Ancak Aristoteles ve Thoreau'nun görüşleri göz ardı edilmeyecek bazı farklılıklar taşır. Aristoteles için iyi yaşam kişiden kişiye değişmez. Poliste, yani toplumda yaşayan her insan için aynı olmakla beraber, iyi bir yaşam ancak toplumda gerçekleşecek olan bir şeydir. Bireysel yaşam toplum ile ilişki içinde anlam kazanır. Fakat bu konuda Thoreau toplumdaki değil de bireyden yana bir duruş sergiler. Aristoteles'te olduğu gibi toplumla ilişki içinde tanımlanan, toplum için gerçekleştirilecek bir şey olarak iyi yaşamdan söz etmez. Ona göre birey ekonomide bir sınırlandırmaya giderek ve topluma değil de kendine yönelerek, toplumdaki bağımsızlaşarak özgürlüğe ve iyi bir yaşama ulaşabilir. Ayrıca iyi bir yaşama ulaşmak için gerekli olanın ne olduğu ve ekonominin buna katkısının hangi oranda olduğu konusunda Thoreau Aristoteles'ten farklı bir görüş sergiler (Becker, 2008, s. 224).

Alternatif ekonomisi temelinde Thoreau öncelikle yaşam için gerekli ihtiyaçları belirler ve bu ihtiyaçları “yaşamsal ihtiyaçlar” olarak adlandırır. Thoreau, bu ihtiyaçlarla “sadece çok az kişinin yabaniyetten, yoksulluktan ya da kişisel felsefeden dolayı vazgeçmek istediği şeyleri” kastetmektedir (Thoreau, 2018, s. 17). Bu ihtiyaçları dört temel başlık altında toplar: “Yiyecek”, “barınak”, “giyecek” ve “yakıt”. Ona göre bu dört temel ihtiyaç karşılanmadığı müddetçe yaşamda mevcut olan sorunlar üzerine özgür ve başarılı bir şekilde düşünebilmemiz mümkün değildir (Thoreau, 2018, s. 18). Thoreau, yaşam için gerekli olan bu ihtiyaçların çok fazla tüketilmesine ise karşıdır. Bu ihtiyaçların olabildiğince az miktarda tüketilmesi gerektiğini ve onların aşırı derecede tüketilmesinin insanın yaşam ile olan bağı koparacağını ifade eder (Alexander, 2020, s. 55-56).

Thoreau, yaşam için belirlediği bu yaşamsal ihtiyaçlar dışında yer alan ihtiyaçları gereksiz bulur. Onun bu yönde ortaya koyduğu görüşleri Epiküros ve Epiktetos'un görüşleri ile bazı açılardan örtüşür. Epiktetos'un bu konudaki düşüncesi tam olarak şöyledir: “Bedeninle ilgili şeyleri doğal halinin gerektirdiği kadar al; yiyecek, içecek, kıyafet, barınak ve ev yardımcılarını kastediyorum; gösteriş ve şatafata yarayan şeyleri dışla” (Epiktetos, 2020b, s. 17). Epiktetos zenginliğin iyi bir şey olmadığını, gereğinden fazla harcama yapmanın kötü olduğunu düşünür. Ona göre mutsuzluğumuzun, üzüntümüzün kaynağında yoksulluk yoktur, arzularımız vardır. İnsanın savurganlık içinde yaşaması, yedikleri, içtikleri konusunda gururlanması ya da yemek ve içmek konusunda gereğinden fazlasını tüketmesi insanı iyi ve mutlu kılmaz. Savurganca bir yaşam lüks ve görgüsüzlüğü barındırır içinde. Elinde olmayan şeylerden dolayı üzülen, hep daha fazlasını elde etmek isteyen insan mutsuzdur, oysa elinde olanlarla yetinen, elindekilerden dolayı “sevinen insan bilge bir insandır” (Epiktetos, 2020a, s. 434-467). Epiküros ise sade bir yaşamın insana haz verecek bir yaşam olduğunu savunur (Taylor, 2021, s. 84). Epiküros, insan arzularını doğal ve zorunlu, doğal olan fakat zorunlu olmayan ve bunların her ikisi de olmayan, yani doğal olmadıkları gibi zorunlu da olmayan arzular şeklinde üç gruba ayırır. İlk gruba “yeme, içme, barınma, korunma” girer. Bunlar insanın en temel ihtiyaçlarıdır ve bu arzuların tatmin edilmesi ise zor değildir (Arslan, 2020, s. 137-138). Epiküros, doğal arzuları yaşamın korunmasına ve sürdürülmesine ilişkin arzular olarak tanımlar. Bunlar insana mutluluk sağlar. Bu konuda şöyle demektedir: “Tenin ılgılığı: acıkmamak, susmamak, üşümek. Her kim ki bu durumdan ve bundan zevk alma umudundan zevk alırsa, mutlulukta Tanrı'nın kendisiyle yarışabilir” (aktaran Hadot, 2012, s. 282). Doğal olup da zorunlu olarak görülmeyecek arzulara ise “zengin sofraları” örnek olarak gösterilebilir. Yemek yaşamak için zorunluysen lezzetli yemekler, zengin sofralar insan için gerekli değildir. Bunların bir zorunluluğu yoktur. Ona göre insanın yaşaması için su zorunlu bir ihtiyaçtır ama şarap bir ihtiyaç olarak görülemez. Doğal olmadıkları gibi zorunlu da olmayan

arzulara ise gücü, zenginliği ve şöhret sahibi olmayı örnek olarak gösterir. Bu arzuları tatmin etmek zordur, insanları zora, zahmete sokarlar. Bu türden arzuların sonu da gelmez. Dolayısıyla bu türden arzuları olan insanlar ulaşılmaları mümkün olmayan şeylerin peşinden giderler. Epikuros'a göre bu son gruba giren arzular doğadan değil, toplumdandır. Daha doğrusu “toplum ve insanların yanlış inançları” onları bunları elde etmeye sürükler. Aynı şekilde ikinci gruba giren ve insanlara mutluluk sağlamaktansa, onları acı getiren arzuların kaynağında yanlış inançlar vardır (Arslan, 2020, s. 138; Hadot, 2012, s. 281-282).

Thoreau'ya göre söz konusu yaşamsal ihtiyaçlar karşılanmadığı sürece özgür bir yaşam sürmek mümkün değildir. Bu nedenle öncelikle bu ihtiyaçların karşılanması gerekir. Bu ihtiyaçlar karşılanmadığı takdirde insanın kafası bir sonraki öğünde ya da bir sonraki gün ne yiyeceği veya soğuktan kendisini nasıl koruyacağına ilişkin sorular ile dolu olacaktır. Bu da özgürce yaşamasına ve istediği şeyleri yapmasına engel olacaktır. Bundan dolayı Thoreau'ya göre enerjimizi kendimizi geliştirmeye, üretmeye, okumaya, yazmaya ve varoluşsal sorulara yanıt vermeye harcamak için her şeyden önce “sağlıklı ve fiziksel geçimimizi temin etmeye yetecek belirli bir asgari maddiyata sahip olmamız gerekir” (Alexander, 2020, s. 38-39).

Thoreau'nun sade yaşama ilişkin görüşlerini açıklığa kavuşturmak için yaşamsal ihtiyaçlar olarak adlandırdığı bu ihtiyaçlardan birkaçını ele almak iyi olacaktır. Mesela, ona göre günümüzde daha çok bir tüketim nesnesi haline gelen kıyafetlere sadece ısınmak ve toplum içinde çıplaklığı engellemek amacıyla ihtiyacımız vardır (Thoreau, 2018, s. 25). Elbette onun bu görüşü antropolojik araştırmalar ışığında tartışılmaya açıktır. Thoreau, kıyafet gibi her türden maddi şeyin “mutlu ve anlamlı bir yaşam”ı imkân tanıyan şeyler olarak bize lanse edilmesini sorgular. Kaliteli kıyafetler içinde de böyle bir yaşam sürebiliriz ancak onun bu konudaki asıl vurgusu böyle bir yaşam için bunlara ihtiyacımız olmadığıdır (Alexander, 2020, s. 43). Thoreau, sadece yukarıda sözü edilen ihtiyaçlar için insanların kıyafetlere gereksinimi olduğunu ve birçok zorunlu ya da önemli işi yeni kıyafetler almadan da gerçekleştirebileceğini ifade eder. İnsanların moda göre giyinmeye “sağlam bir vicdana sahip olmaktan” daha fazla önem verdiklerini, ancak kendisinin onlara kıyafetlerinden ya da moda göre giyinmelerinden dolayı değer vermediğinin altını çizer (Thoreau, 2018, s. 25-26). Ona göre kıyafet konusunda üzerinde durulması gereken asıl mesele şudur: insanların daha çok ihtiyaçları olduğu için mi yoksa moda olduğu için veya yeniye olan arzularından dolayı mı kıyafet alıp almadıklarını ve bu konudaki yönelimleri ve seçimlerinde başkalarının düşüncelerinin ne kadar etkili olup olmadığını sorgulamalarıdır (Alexander, 2020, s. 39-40). Thoreau insanların ihtiyaçlarından daha fazla kıyafet almaları konusunda moda kurumunu eleştirir. Paris'teki “baş maymun” olarak adlandırdığı modanın şirketlerin giderek daha zengin olmalarına hizmet ettiğini ve insanların adeta moda taptıklarını vurgular. Onun kendi ifadesiyle “Paris'teki baş maymun bir gezgin şapkası giyince, Amerika'daki tüm maymunlar da aynısını yapıyor. Kimi zaman bu dünyada insanlar tarafından oldukça sade ve dürüst bir şeyin yapılacağına olan umudumu kaybediyorum” (Thoreau, 2018, s. 29-30).

İnsanın temel ihtiyaçlardan biri olan barınma konusunda da Thoreau önemli bir noktaya dikkat çeker. Ona göre insanların büyük bir kısmı, mesela evin ne anlama geldiği üzerine kafa yormadan, başkalarının sahip olduğu şeylere sahip olmaları gerektiğini düşünerek tüm hayatlarını bunları elde etmek için harcarlar ve bunları elde ettikçe zenginleşmektense giderek daha da yoksul kalırlar (Thoreau, 2018, s. 37). İnsanlar bir ev satın almak ya da inşa etmek amacıyla yaşamlarının büyük bir kısmını para kazanmak ve biriktirmek için harcar. Başka bir deyişle bunun için çok fazla zaman ayırmaları ve özveride bulunmaları gerekir. Thoreau yaşadığı bölgede Kızılderililerin yaşamlarını gözleme imkânına sahip olmuştur. Onların kısa sürede yapılabilen ve çok çabuk kurulabilen ince çadırlarda yaşamlarını gayet iyi bir şekilde sürdürdüklerine tanık olmuş ve bu çadırlarda konaklama imkanına sahip olmuştur. Ona göre bu çadırların sıcaklık bakımından İngiliz evlerinden bir farkları yoktur. Onun dikkat çektiği önemli bir nokta ise ilkel toplumda her ailenin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek basit

bir eve sahip olduğu oysa uygar toplumda ailelerin büyük bir çoğunluğunun bir barınağa sahip olmadıklarıdır. Uygar toplumda insanların büyük bir çoğunluğunun çok fazla çalışıp yaşamlarından çok fazla özveride bulunmalarına rağmen ev sahibi olmadıklarını, kirada yaşamaya mahkûm olduklarını ve insanların büyük bir kısmının bir ev, mal mülk elde etmek için yaşamlarını heba ettiklerini, büyük borçların altına girdikleri bilinmektedir (Thoreau, 2018, s. 32-34). Concordlu çiftçi komşularının mülk edinme yollarına ilişkin gözlemlerde bulunan Thoreau varlıklı olan bu komşularının “borçlarıyla miras aldıkları veya borç parayla satın aldıkları çiftliklerine sahip olabilmek için yirmi, otuz veya kırk yıldır çalışıp didindiklerini, bu çalışıp didinmenin üçte birinin de evlerinin bedeline denk düştüğünü” ileri sürer (Thoreau, 2018, s. 35). O kadar çok çalışıp didindikten sonra bir eve sahip olan çiftçinin zenginleşmektense yoksullaştığı ve çiftçinin eve değil evin ona sahip olduğu görüşündedir (Thoreau, 2018, s. 36). Onun bir ev ya da mal mülk edinmeye ilişkin görüşleri Epikuros’un şu düşüncesini anımsatır: “Boş düşünceleri değil doğayı takip eden birisi, her durumda halinden memnundur, çünkü doğa için yeterli olanın standardıyla ölçülen herhangi bir mal mülk, zenginliktir; fakat bizim sınırsız arzularımızla ölçülen şeyler, en büyük zenginlik de olsa, fakirliktir” (aktaran Taylor, 2021, s. 111).

Thoreau’ya göre insanların sade ve gösteriştan yoksun bir eve sahip olmaları ise yaşamı dolu dolu yaşamaları ve başka şeyler yapabilmeleri için onlara oldukça fazla zaman sağlar. Onların böyle bir konaklama tercih ettiklerinde yaşamlarının büyük bir kısmını çalışmakla harcamak zorunda kalmayacaklarını ve zengin olan insanlardan “özgürlük ve memnuniyet açısından” daha zengin olabileceklerini ileri sürer (Alexander, 2020, s. 47). Bu nedenle onun için ülkesindeki “en ilgi çekici konutlar, ressamın da bildiği gibi, genelde yoksulların kütüklerden yapılmış olan en mütevazı, gösterişsiz kulübeyle barakalarıdır; onları ilginç ve güzel kılan dışsal özellikleri değil, barındırdıkları insanların yaşamlarıdır” (Thoreau, 2018, s. 47).

Mal ve mülk edinme konusunda Thoreau’nun değindiği önemli bir diğer nokta ise özel mülkiyet meselesidir. Onun için, “özel mülkiyet” bireysel mutluluğa ve özgürlüğe olanak tanıyan bir şey olmaktan daha çok bireysel özgürlüğümüzün ve yaşamı dolu dolu, mutlu bir şekilde yaşamamızın önünde bir engel olarak durur. Ona göre bir de mülkü olan insanın mülküyle ilgilenmesi, onu koruması gerektiği için bu mülk onun özgürce hareket etmesine engel olarak “bağımlılığa sebebiyet verir” (Becker, 2008, s. 217). Bu bağlamda Thoreau bize şu şekilde seslenir: “Mümkün olduğu sürece özgür ve bağımsız yaşayın. Bir çiftliğe bağlı olmakla hapishaneye bağlı olmak arasında çok küçük bir fark vardır.” (Thoreau, 2018, s. 79). Bu noktada onun en çok değindiği ve önem verdiği erdemlerden birinin de bağımsızlık veya özgürlük olduğu söylenebilir. Özgürlük ise Cafaro’ya (1962, s. 62) göre negatif ve pozitif olmak üzere iki şekilde ele alınabilir:

Negatif olarak, Thoreau ekonomik gereksinimlerden, toplumsal gerekliliklerden ve çeşitli korku türlerinden (alay edilme korkusu, başarısızlık korkusu, ölüm korkusu) bir özgürlük geliştirir. Pozitif olarak, Thoreau’nun özgürlüğü, kendi özel yeteneklerini geliştirme, kendi düşüncelerini üretme, kendi sanatsal çalışmalarını yaratma ve genel olarak kendi hayatını yaşama özgürlüğüdür. Negatif özgürlük Thoreau için başlı başına bir amaç gibi görünmez. Pozitif özgürlükte değer ve tamamlanmayı bulur: bireysel kişiliğin tam olarak gelişmesi ve ifadesi. (Cafaro, 1962, s. 62)

Thoreau’nun işaret ettiği önemli bir diğer nokta ise insanların diğer insanlarla ilişkilerinin lüks ve gösteriş arzusu üzerinden şekillendiğidir. O, bu tür bir gösterişin, kendisini bu tür davranışlarda bulunan ev sahiplerinin evlerini ziyaret etmemesi gerektiği düşüncesine kendisini sevk ettiğini dile getirir. Bundan dolayı başkalarının evini ziyaret etmekten uzak durduğunu söyleyerek yaptığı bir ev ziyaretine ilişkin gözlemlerini şu şekilde aktarır: “Bana şarabın yılından, mahsulün şöhretinden bahsettiler, ama ben onların satın alamayacağı daha eski, daha yeni ve daha saf bir şarapla daha muhteşem bir mahsulü düşündüm. Tarz, ev, mülk ve ‘eğlence’ bana hiçbir şey ifade etmiyor” (Thoreau, 2018, s. 130, 291).

Thoreau'nun tüm bu düşüncelerinden hareketle maddi şeyler elde etme arzusunun arttığı, tüketimin hız kazandığı bir toplumda yaşamını sürdürmenin iki yolu vardır. Bu yollardan “biri gelirleri artırmak, diğeri ise harcamalarını azaltmaktır” (Mckibben, 2017, s. 21). Günümüzde nasıl bir yaşam yaşamamız gerektiği, isteklerimiz ve ihtiyaçlarımız hâkim ekonomik sistem tarafından belirlenmektedir. İhtiyacımız olmayan şeyler bu sistem tarafından mutlaka elde edilmesi gereken ihtiyaçlarımız gibi bize sunulur. Dahası bu sistem içinde seçimlerimizi kendi özgür irademizle belirlediğimizi, istediğimiz, arzuladığımız şeylerin bizim gerçek istek ve arzularımız olduğunu düşünürüz. Başka bir deyişle seçimlerimizde bilinçli olduğumuzu düşünürüz. “Ne istediğimizi bildiğimiz fikri düpedüz yanlıştır. Doğduğumuz andan itibaren tüketici fantezilerinin sonsuz süsü püsüsüyle öyle bir besleniriz ki, neyin bizim, neyin büyücünün önerisi olduğunu ayırabilmemiz neredeyse olanaksız hâle gelir” (Mckibben, 2017, s. 24).

Thoreau'dan yola çıkarak tüketimin giderek arttığı bir toplumda özgür bir şekilde var olabilmek için ne istediğimizi ve bu isteğin gerçekten bize ait olup olmadığını sorgulamamız ve kendi gerçek isteklerimizi fark edebilmemiz gerekir. Bill Mckibben'a göre Thoreau yaşamımızda “değişiklikler yapabilmemiz için bu çağa hâkim olması gereken, yoğun şekilde uygulamaya dayalı iki soru sormuştur: Ne kadarı yeterlidir? Ne istediğimi nasıl bilebilirim” (Mckibben, 2017, s. 17). Hatta ilk sorunun bugün var olan tüketici toplumuna karşı sorulabilecek en uygun ve “sarsıcı” soru olduğunu görüşündedir (Mckibben, 2017, s. 22). Sorulması gereken önemli bir diğer soru ise ihtiyaç duyduğumuz, elde etmeye çalıştığımız şeyin gerçekten ihtiyaç mı yoksa gereksiz mi (lüks mü) olduğu sorusudur. Çok daha önemlisi bize insan olarak düşen bu şeylerin yaşamımızı daha iyi ve keyifli bir hale getirip getirmediği sorgulamaktır (Cafaro, 1962, s. 83).

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için temel ihtiyaçları yeterlidir. Yiyecek, barınma, giyecek ve yakıt ihtiyaçları dışında kalan her şey bir “*ihtiyaç*” olmaktan öte bir “*istek*”tir. Thoreau'ya göre, yaşamlarımızı sadeleştirmek için, ihtiyaçlarımız ve isteklerimiz arasında bir ayırım yapmalıyız. “İhtiyaçlar yaşam için zorunludur...Zorunlu olmayan herhangi bir şey istektir” (Treanor, 2007, s. 69, 73-74). İstekler ihtiyaç olmadıkları için “yapay”dır (Treanor, 2007, s. 73). İsteklerimizi azalttığımız ölçüde yaşamlarımız zenginleşecek veya yaşama ayırdığımız zaman artacaktır. İsteklerimizi çoğaltırsak onları elde etmek için daha çok zaman harcamaz gerekecektir. Thoreau, bu konuda kendisiyle aynı dönemde fakat farklı bir kıtada yaşayan, muhtemelen düşüncelerinden bihaber olduğu Schopenhauer ile aynı görüşe sahip görünür. Fred de Armond, onların karakter olarak birbirlerine benzediklerini ve birçok açıdan düşüncelerinde paralellikler olduğunu dile getirir (De Armond, 1932, s. 55). Stoacılar ve *Bhagavad Gita*'dan beslenen bir düşünür olarak Schopenhauer da Thoreau gibi isteklerimizi arttırdığımız ölçüde mutsuz olacağımızı düşünür ve bu bağlamda şu düşüncelerini dile getirir: “İnsan istemeyi aklından geçirmedeği malların yokluğunu kesinlikle hissetmez, bunlar olmaksızın da tümüyle memnundur; öte yandan yüz kat daha fazlasına sahip bir başkası, istediği şey onda olmadığı için kendini mutsuz hisseder” (Schopenhauer, 2021, s. 20).

Thoreau Epikürosçu anlayışı sürdürmüş gibi görünür çünkü Epikürosçular'a göre de insanlar gerçek yaşam için çabalamaktansa boş kaygılarla yaşamlarını sürdürürler. Zengin olma, şöhret kazanma ve güç elde etme arzusunadılar. Bu arzular ise sonsuzdur ve onları mutluluğa götürmektense mutsuzluğa sürükler (Hadot, 2012, s. 281). Thoreau, kendi dönemindeki insanların yaşamlarına baktığında adeta onların doğdukları andan itibaren kendi mezarlarını kendi elleriyle kazmaya başladıklarını, çünkü insanların gerçekten yaşam için emek sarf etmediklerini, yanlış şeylere emek sarf ettiklerini belirtir. Hatta ona göre insanlar gerçekten ihtiyaçları olmayan şeyler için o kadar çok çaba sarf ederler ki uğruna çaba sarf ettikleri yaşam için boş vakitleri bile kalmaz. Ne diğer insanlarla insanca ilişkiler sürdürecektir zamana sahip olurlar ne de kendi gerçek ilgilerine ve arzularına ayırabilecekleri zamanları kalır (Thoreau, 2018, s. 11-12). Thoreau, bu bağlamda şöyle der:

Çoğu insan, nispeten özgür olan bu ülkede bile, mutlak cehaletle yanılıgı sonucu, sahte kaygılarla ve yersizce canlarına dişini taktıkları bir hayat galesiyle öyle çok meşgul oluyor ki hayatın daha güzel meyvelerini toplayamıyor. Aşırı çalışma sonucu parmakları bu iş için çok sakar ve çok titrek bir hale geliyor. Hakikaten, çalışan insan emeği pazarda değer kaybedeceğinden gerçek bir bütünlük için ihtiyaç duyduğu boş vakte gün geçtikçe daha az sahip olabiliyorlar; insanlarla kurulan en insanca ilişkileri sürdürmeye zaman bulamıyor. Bir makineden başka bir şey olabilmeye zamanı yok. (Thoreau, 2018, s. 12)

Thoreau bu dünyanın “bir işyeri” olduğunu ve insanların “sonsuz bir telaş” içinde olduklarını, dinlenmeye vakit ayırmadıklarını ve onlar için var olan tek şeyin iş olduğunu dile getirir (Thoreau, 2017b, s. 39). Dahası çoğu insanın yaptığı iş, verdiği emek gerçek bir amaçtan yoksundur. Brian Treanor’a göre insanın içinde bulunduğu bu durum Sisifos’un içinde bulunduğu duruma benzetilebilir. Aslında Sisifos’un cehennemvari bir durum içinde bulunması sırtında taşıdığı kayanın ağırlığından veya tırmandığı tepenin dik olmasından dolayı değildir, emeğinin amaçtan yoksun olmasından dolayıdır (Treanor, 2007, s. 68).

Thoreau’ya göre lüksün yarattığı rahatlık ve konfor insan için vazgeçilmezdir fakat lüks aynı zamanda insanın ilerlemesini, yükselmesini engeller (Thoreau, 2018, s. 19). Bu noktada onun tüketime karşı olmadığını, sadece aşırı tüketime karşı olduğunu belirtmek gerekir. Yaptığımız tüketim hayatımızı zorlaştırıyor, kendimizi geliştirmemizi ve daha iyi bir hayat sürmemizi engelliyorsa bir sorun teşkil eder (Cafaro, 1962, s. 97). Ona göre insanların büyük bir çoğunluğu gerçekte ihtiyaçları olmayan “hoş şeyler biriktirmeye” ve tüm yaşamlarını “sosyal merdivenin basamaklarını tırmanma kaygısı” içinde yaşamlarını sürdürürler. Tüm bunlardan dolayı insanların büyük bir kısmının, hatta köleliğin kaldırılmasını talep edenlerin bile köle olduğunu ileri sürer (Alexander, 2020, s. 23). Dolayısıyla zengin ve yoksul fark etmeksizin daha önce değinildiği gibi insanların isteklerinin tutsağı haline geldiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Thoreau zenginliği elde etmenin, mal mülk sahibi olmanın bu tür şeylerden, onları elde etme arzusundan kurtulmaktan zor olmadığını düşünür. İnsanlar kolay kolay konforu terk etmezler. “Zengininin ruhu kabuk bağlar, içine gömülür, maddi olana sürtünüp durmaktan nasır tutar; yoksulunsa kalbi bu zenginliklere sahip olamamanın getirdiği kıskançlık ve öfkeyle daralır... Yoksul da refah arzusunun tutsağı olarak zenginliğe inanmaya devam eder” (Gros, 2020, s. 87).

Thoreau bu dünyada basit ve sade bir yaşam sürdürenlerin bilge insanlar olduğunu ifade eder. İnsanların yaşamları lüks ve rahatlık açısından ele alındığında bilge insanların yoksullardan daha sade ve basit bir yaşama sahip olduklarını söyler. Ona göre Antik dönemde yaşayan bilgelerin ve filozofların yoksullardan daha yoksul bir yaşam sürdürdükleri söylenebilir: “Antik Çin, Hint, İnan ve Yunan filozofları dışsal zenginlikler açısından en yoksul, içsel zenginlikler açısından ise en zengin olan sınıftır” (Thoreau, 2018, s. 19). Daha önce bahsedildiği gibi Thoreau’nun sade yaşama ilişkin görüşleri bilgece bir yaşam süren Antik Yunan filozoflarının bu konudaki görüşleri ile benzerlik taşır. Mesela, Kiniklere bakıldığında Diogenes soylu insanların zenginliği, hazzı, şöhreti ve gereksizce kaygıları küçümseyen insanlar olduğunu, Tanrıların insanlara sade bir yaşam sürdürmeleri için gerekli bütün araçları verdiğini ancak onların “ballı kek, parfüm ve benzeri şeyler” aradıklarını dile getirir (Diogenes, 2021, s. 82, 102).

Thoreau’nun sadelik görüşü “iradi yoksulluğu ve ilkel yaşam becerilerinin olabildiğince sık uygulanmasını gerektiriyordu.” (Stoller, 1956, s. 451). İradi bir yoksulluk ya da sadelik “‘yeteri katarsa çoktur’ görüşüyle cilalanan yaşama sanatıdır” (Alexander, 2020, s. 96). Thoreau, bu tür bir yoksulluğu benimseyenlerin ancak “insan yaşamını tarafsız ve bilgece” gözlemleyebileceğini iddia ederek kendi dönemindeki filozofları da eleştirir (Thoreau, 2018, s. 20). Bu sözde filozoflar insanları “absürd” şekilde yaşamaları yönünde yüreklendiren kişilerdir. Onların yaşamlarına bakıldığında ise yaşamları konformizmden ibarettir. Yaptıkları şey “insanlığı lüks içinde yozlaşmaya” bırakmaktır (Hadot, 2012, s. 280). Thoreau her tarafta felsefe profesörlerinin olduğunu ama filozof olmadığını iddia eder. Şüphesiz bilginin peşinden

gitmek, onu aktarmak, öğretmek değerlidir ancak bu filozof olmak için yeterli değildir. Thoreau, bu bağlamda şu cümleleri ifade eder: “Filozof olmak sadece zekice düşüncelere sahip olmak, hatta bir okul kurmak değil; bilgeliği ilkelerine, yani basitlik, bağımsızlık, cömertlik ve güvene dayanan bir hayat sürdürecektedir kadar çok sevmektir” (Thoreau, 2018, s. 20). Bu nedenle onun için filozof yalnızca yaşamda var olan problemleri teorik açıdan çözen birisi değildir, aynı zamanda pratikte de bu problemlere çözüm bulan bir kişidir. Hatta o yaşamının “dışsal biçiminde bile çağının ilerisindedir. Çağdaşları gibi beslenmez, barınmaz, giyinmez, ısınmaz” (Thoreau, 2018, s. 20). Onun Walden Gölü’nün kenarında sürdürmeye çalıştığı yaşam pratiği de filozofça bir yaşama örnek verilebilecek bir yaşamdır. Thoreau kendi yaşam deneyiminden hareketle böyle bir yaşamın zor olmadığını, sade ve bilgece bir yaşam sürdürdüğümüzde geçimimizi sağlamanın zor bir şey olmadığını aksine bunun bize keyif veren, hoş bir uğraş olduğunu belirtir (Thoreau, 2018, s. 67).

3. İnsan ve doğa ilişkisi

Thoreau’nun sadelik görüşü bağlamında değinilmesi gereken önemli konulardan biri de bu çalışmanın başında belirtildiği gibi insan ve doğa ilişkisidir. Onun sade bir yaşama yönelmesinin ve bu yönde düşünceler ortaya koymasının bir nedeni de insanın doğada gerçekleştirdiği yıkımın ve doğayı sömürmesinin önüne geçme isteği olduğu söylenebilir. Uygarlığın ve tüketime dayanan ekonominin doğada yıkıma yol açtığı görüşünde olan Thoreau insanın toplumdaki daha çok doğanın bir parçası olduğunu ileri sürer (Becker, 2008, s. 240; Thoreau, 2020, s. 11). Görüşlerinden etkilendiği Emerson gibi, doğada insanların toplumsal benliklerinden uzaklaşabilecekleri ve onu aşabilecekleri görüşünde olmuştur, fakat ondan farklı olarak doğaya insan merkezli bir bakış açısıyla yaklaşmayarak doğanın insan için var olmadığını, insanın doğanın bir parçası olduğunu, hiçbir şekilde insanın doğadan üstün olmadığını altını çizer (Özdağ, 2017, s. 56-60). Doğadan uzaklaşan ve kendisini ondan üstün olarak gören insanın kendisine yabancılaştığını düşünen Thoreau için doğa insanın kendisini keşfedebileceği ve kendi özüne dönebileceği bir ortamdır.

Modernite ile beraber insan için doğa kendi amaçları için değiştirilip dönüştürülmesi ve hükmedilmesi gereken bir alan haline gelmiştir. Başka bir deyişle doğa insanın pragmatik amaçları için araç olarak görülmüştür. Mesela Thoreau’ya göre insanlar toprağı bir mal olarak görmekteler ve bencilliklerinden, hırslarından ve açgözlülüklerinden dolayı sürekli daha fazla mala mülke sahip olma arzusu içinde oldukları için doğaya zarar verdiler ve vermeye de devam etmekte. Bundan dolayı doğa bozuldu (Thoreau, 2019, s. 90). Ona göre bu durum doğa ile iç içe yaşadığı düşünülen çiftçinin doğa ile kurduğu ilişkide bile gözlemlenebilir. Çiftçi doğayla pragmatik bir ilişki kurar. Çiftçi için doğa ekonomik çıkarları için bir araç olmaktan başka bir şey değildir. İnsan ve doğa arasında kurulan bu türden bir ilişki hem insanda hem de doğada bir bozulmaya, yozlaşmaya sebebiyet verir. Thoreau, doğa ile kurulan bu türden bir ilişkiyi kabul etmeyerek eleştirir. Ona göre doğayla kurduğu ilişkide bencilce ve açgözlü bir şekilde davranan bir çiftçi hiçbir şekilde ne doğanın özünü ne de onu tüm yönleriyle tanımakta başarılı olur. Bu haliyle çiftçinin özgür ve erdemli bir insan olduğunu söylemek de mümkün değildir (Becker, 2008, s. 234-235). Thoreau’nun bu konuya verdiği bir başka örnek ise ormanları katlederek kar elde edilebilecek bir metaya dönüştüren odunculardır. Ona göre demiryollarının da doğa üzerinde olumsuz etkileri vardır. Modern çağda kültürün ve teknolojinin ilerlemesinin bir göstergesi olarak kabul edilen demiryollarının inşa edilmesiyle beraber hayvanlar yerlerinden yurtlarından olmaya, başka bir deyişle yerlerini değiştirmek durumunda kalmışlardır (Ruehl, 2022). Thoreau, insanın doğayla kurduğu olumsuz ilişkinin üstesinden gelebilmek için bir doğa felsefesi ortaya koyar. Doğayla felsefesiyle modern uygarlığın temelinde olan modern felsefenin yarattığı özne ve nesne, insan zihni ve doğa arasındaki bu yarılmayı, ayrılığın üstesinden gelinip gelinmeyeceğini ya da bunlar arasında bir birliğin nasıl sağlanacağı sorununu kendisine konu edinir (Becker, 2008, s. 229).

İnsanın kendisini doğada keşfedebileceğini düşünen Thoreau için doğa kendisine enerji veren, onu hem maddi hem de manevi olarak “besleyen” bir kaynaktır. Kendi döneminin insanının doğayla kurduğu hegemonik ilişkiyi kendi yaşamında sürdürmemek için sürekli yüzünü doğaya çevirir (Alexander, 2020, s. 50-51). O, doğanın insandan, toplumdaki kaçarak sığınabileceği bir yer olduğunu, insana ait herhangi bir kurumun doğayı kontrol edemeyeceğini ve doğada başka bir hakkın egemen olduğunu, orada insanın özgür ve mutlu olduğunu söyler. Doğa ve insan arasında şu şekilde bir karşılaştırma yapar: “İnsan baskıcıdır, doğa ise benim için özgürlüktür. İnsan benim başka bir dünyayı arzulamamı ister. Doğa, bu dünyayla beni mutlu eder” (Thoreau, 2019, s. 115). Thoreau, Rousseau’nun düşüncelerine benzer bir şekilde uygar yaşamın bizi gerçek doğamızdan, özümüzden uzaklaştırdığını ve bu yaşamda tutsak ve mutsuz olduğumuzu, doğaya uygun bir şekilde yaşadığımız takdirde özgür ve mutlu olacağımızı söyler. Bu bakımdan ona göre insanlar “*en iyi yaşamı*” toplumda değil doğada bulabilirler (Stoller, 1956, s. 455). Doğa ve toplum bağlamında ise şöyle der: “Sağlığı toplumda bulamaz, doğada bulursunuz. Ayaklarımız doğanın ortasına basmadığı sürece, yüzümüz sararıp solacaktır. Toplum hep hastalıktır, en iyi toplum en hastasıdır” (Thoreau, 2017a, s. 81).

Sonuç

Thoreau bütün insanların sade bir yaşama yönelmesi fakat sadeliğin bireysel olarak uygulanması gerektiğini savunur. Çünkü sadeliğin herkese göre farklılık gösterdiği, bu nedenle göreceli olduğu görüşündedir. Thoreau, sadeliği, bir amaç olarak görmekten ziyade bir araç olarak görür. Sadeliğin kendimizi ıslah etmemiz için bir araç olduğunu, başka bir deyişle “kendini keşfetmenin, bir birey olmanın ve (...) aydınlanmanın bir aracı” olduğunu düşünür (Treanor, 2007, s. 79-80). Ona göre insanın en temel görevlerinden biri de kendini geliştirmektir, ıslah etmektir ve ortak iyiye de ancak kendimizi ıslah ederek varabiliriz, yoksa başkalarına iyilikte bulunmakla ya da hayırsever olmakla ortak iyiye ulaşamaz (Cafaro, 1962, s. 51-52). Thoreau, aşırı tüketimden uzak sade bir yaşam sürdürdüğümüzde kendimizi geliştirmek, üretmek ve hayatı yaşamak, onun keyfini çıkarmak için daha fazla boş zamana sahip olabileceğimizi söyler. Oysa ihtiyacımızdan fazlasını elde etmek amacıyla daha fazla çalıştığımızda, sürekli iş peşinde koştuğumuzda yaşamın kendisini yaşamadan tüketmiş olacağız. Bu noktada onun söylediği şu söze kulak vermek yerinde olacaktır: “aralıksız iş kadar hiçbir şey, hatta suç işlemek bile şüre, felsefeye, evet, hayatın kendisine daha karşıt değildir” (Thoreau, 2017b, s. 39).

Yaptığı toplum ve kültür eleştirisiyle Thoreau mevcut toplum ve kültürün bizi nasıl köleleştirip tutsak kıldığına ilişkin bize bir farkındalık sağlamaya çalışır (Marsall, 2005, s. 414-415). Thoreau, insanlara nasıl yaşamaları gerektiği konusunda bir reçete ya da olmazsa olmaz kurallar sunmaz. Onlara başkalarının düşüncelerini ve yaşam şekillerini benimsememeleri, kendilerine özgün düşüncelere sahip olmaları yönünde çaba göstermeleri ve kendi yaşamlarını kendilerinin şekillendirmesi gerektiği yönünde ışık tutmaya çalışır. Başka bir deyişle insanların “bireyselliklerini benimsemeleri ve geliştirmeleri gerektiğine” inanmaktadır (Treanor, 2007, s. 71). Bundan dolayı özgür, iyi ve mutlu bir yaşam için onların kendisini takip etmeleri gerektiğini salık vermez. Dolayısıyla hiç kimsenin onun seçtiği yaşam biçimini benimsememesini, çünkü kendi yaşam biçiminin de zamanla değişebileceğini, dünyada olabildiğince çok sayıda birbirinden farklı insanın olmasını ve insanların kendi yollarını bularak o yolu izlemelerini arzuladığını söyler (Thoreau, 2018, s. 67).

Thoreau kendi bağımsızlığını elde edip onu geliştirdikçe kendisini daha da zenginleştireceğini ve bu şekilde “diğer insanlara, örneğin fiziksel ihtiyaçlarına yönelmekten veya daha sık görünmelerine yardımcı olmaktan çok daha fazla yardım” edebileceğine inanır (Marsall, 2005, s. 403). Yaşama biçimi ile tüketime dayanan hâkim ekonomik sistem ve yanlış değerler hiyerarşisine sahip olan toplum tarafından köleleştirilen insanlara bir model olmayı ve onların içinde buldukları tutsaklıktan kurtulmalarına yardım etmeyi amaçlar. Başka bir

deyişle insanların kendi yaşamlarını sorgulayarak kendi yollarını bulmaları için kendi yaşamını bir örnek olarak sunar yoksa insanlardan onun yaşamını taklit etmelerini beklemez. Her şeyden önce insanların özerk olmalarına ve kendi bireyselliklerini kazanmalarına büyük önem verir. Eleştirileri ve yaşam biçimi ile özerkliğimizi yeniden elde etmemize veya kazanmamıza, mevcut kültürün bizde oluşturduğu ve pekiştirdiği “zihinsel alışkanlıklardan” kurtulmamıza katkı sağlar. Onun kendimizi, yaşamımızı daha iyi bir hale getirmek, geliştirmek ve var olan yaşamımızdan daha zengin ve daha dolu bir yaşama sahip olmamız yönünde bizi teşvik ettiği söylenebilir (Marsall, 2005, s. 413, 417). Nitekim Samuel Alexander’ın dediği gibi Thoreau sade, basit bir yaşam için bize bir dizi talimat vermediği gibi “bizi kendi adımıza düşünme derdinden kurtarmaya da çalışmamıştır. Bundan ziyade ruhumuzdaki ateşe odun atıp idealleriyle bize ilham vermeye çalışmıştır” (Alexander, 2020, s. 93).

Thoreau’nun sade bir yaşama yönelmesinin arkasında yatan etkenlerden biri de modern uygarlığın ve sürekli tüketime yönlendiren modern ekonominin doğayı ve dünyayı olumsuz etkileyerek her geçen gün geri dönüşü olmayan yıkımlara yol açmasıdır. Yaşadığımız dünyayı kurtarmak için mevcut yaşam biçimimize alternatif bir yaşam biçimi bulmamız gerekir. Bu yaşam biçimi doğa üzerindeki olumsuz etkimizi azaltan bir yaşam biçimi olmalıdır (Alexander, 2020, s. 95). Bu yaşama karşı Thoreau’nun önerdiği ve uygulamaya koyduğu yaşam biçimi sade yaşam biçimidir. Thoreau’nun düşüncelerinden hareketle sade bir yaşamın aynı zamanda bizim doğa ile olan mevcut ilişkimizi olumlu yönde dönüşüme uğratan bir yaşam olduğunu söyleyebiliriz. Günümüz dünyasına ve insanına baktığımızda Thoreau’nun düşüncelerinin yaşadığı dönemin çok ilerisinde ve bugün sahip olduğumuz bazı sorunlara çözüm sunabilecek nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Thoreau’nun zamanından bu yana doğal kaynaklar şuursuzca daha fazla sömürüldü, sömürülmeye de devam edilmektedir ve bununla bağlantılı olarak bugün birçok ciddi çevre sorunu ile karşı karşıyayız. Sonuç olarak ihtiyacımız olandan daha fazlasını tüketmeye devam ettiğimiz takdirde, doğanın bütün kaynaklarını tüketmiş olacağız ve sadece insanlığa değil, doğaya, tüm canlılara daha fazla zarar vereceğiz. Dolayısıyla elimizde yaşayacağımız ve gelecek kuşaklara miras bırakacağımız güzel bir dünya kalmayacak. Bu yüzden yaşanacak daha iyi bir dünya arzusu içindeyse yapmamız gereken şeylerden biri de ihtiyaçlarımız olarak gördüğümüz şeylerin gerçekten ihtiyaç olup olmadığını sorgulayarak tüketim konusunda bir sınırlamaya gitmektedir ve mümkün olduğunca sade bir yaşam sürmek için çaba harcamaktır.

Kaynakça

- Alexander, S. (2020). *Yeteri kadarsa çoktur, Thoreau’nun alternatif iktisadı* (I. Şeremet, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Arslan, A. (2020). *İlkçağ felsefesi tarihi 4, Helenistik Dönem felsefesi: Epikuroşçular Stoacılar Septikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Becker, C. (2008). Thoreau’s economic philosophy. *Euro. J. History of Economic Thought*, 15(2), 211-246.
- Cafaro, P. (1962). *Thoreau’s living ethics: Walden and the pursuit of virtue*. Athens and London: The University of Georgia Press.
- Cooke, J. W. (1968). Freedom in the thought of Henry David Thoreau. *The Thoreau Society Bulletin*, 105, 1-3.
- De Armond, F. (1932). Thoreau and Schopenhauer: An imaginary conversation. *The New England Quarterly*, 5(1), 55-64.
- Diogenes. (2021). *Antisthenes-Diogenes, Kinik felsefe fragmanları* (C. C. Çevik, Der. & Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Emerson, R. W. (2017). Thoreau’nun yaşamöyküsel portresi (A. Sever, Çev.). *Doğa ve Yürüyüş Üzerine Seçme Denemeler* (s. 153-182) içinde. İstanbul: Everest Yayınları.
- Epiktetos. (2020a). *Düşünceler ve konuşmalar* (Ö. Özköprülü, Çev.). İstanbul: İnkilâp Kitabevi.

- Epiktetos. (2020b). *Enkheiridion* (C. C. Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gros, F. (2020). *Yürümenin felsefesi* (A. Ulutaşlı, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hadot, P. (2012). *Ruhani alıştırmalar ve antik felsefe* (K. Gürkan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jacobs, A. (2017). Giriş (E. T. Saka, Çev.). A. Jacobs (Der.), *Thoreau: Modern dünya için transandantal doğa* (s. 19-32) içinde. İstanbul: Ganj Yayıncılık.
- Marsall, M. (2005). Freedom through critique: Thoreau's service to others. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 41(2), 395-427.
- Mckibben, B. (2017). Önsöz (A. Sever, Çev.). *Doğa ve yürüyüş üzerine seçme denemeler* (s. 11-30) içinde. İstanbul: Everest Yayınları.
- Önkal, G. (2010). Thoreau'nun yaşam felsefesi ve çağrıştırdıkları (Y. Y. Çakmaklı, Çev.). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Özdağ, U. (2017). *Edebiyat ve toprak etiği*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Ruehl, R. M. (2022). Henry David Thoreau (1817-1862). Internet Encyclopedia of Philosophy. Erişim adresi (13 Ağustos 2022): <https://iep.utm.edu/thoreau/>.
- Schopenhauer, A. (2021). *Mutlu olma sanatı* (Ş. Sunar, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Stoller, L. (1956). Thoreau's doctrine of simplicity. *The New England Quarterly*, 29(4), 443-461.
- Taylor, A. E. (2021). *Epikuros-Madde, haz ve insan* (C. Üstünel, Çev.) Ankara:Fol Yayınları.
- Thomas, W. (2010). Thoreau's seven principles for living deliberately. *The Thoreau Society Bulletin*, 272, 4-6.
- Thoreau, H. D. (2017a). *Doğa ve yürüyüş üzerine seçme denemeler* (A. Sever, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Thoreau, H. D. (2017b). *Thoreau: Modern dünya için transandantal doğa* (E. T. Saka, Çev.). İstanbul: Ganj Yayıncılık.
- Thoreau, H. D. (2018). *Walden-Ormanda yaşam* (A. Örküp, Çev.). İstanbul: Zeplin Kitap.
- Thoreau, H. D. (2019). *Azaltın, sadeleştirin, basitleştirin* (F. Çıkrıkçı, Çev.). İstanbul: Zeplin Kitap.
- Thoreau, H. D. (2020). *Yürümek* (S. Işık, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Thoreau, H.D. (2012). Sivil İtaatsizlik (Ş. Uçar, Çev.). H. David Thoreau & Mohandas K. Gandhi (Ed.), *Sivil itaatsizlik ve pasif direniş* içinde. Ankara: Vadi Yayınları.
- Tont, S. A. (2001). *Sulak bir gezegenden öyküler*. Ankara: TÜBİTAK.
- Treanor, B. (2007). The virtue of simplicity: Reading Thoreau with Aristotle. *The Concord Saunterer: New Series*, 15, 65-90.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Makalenin daha iyi bir hale gelmesi için katkı sağlayan hakemlere teşekkürlerimi sunarım.

Risk, belirsizlik ve korku toplumunda afetler: COVID-19 örneği¹

Nusret Gökteş* & Celal İnce**

Öz

Bu çalışma; risk, belirsizlik ve korku kavramlarını sosyolojik bir perspektifle COVID-19 özelinde tartışmaya çalışmaktadır. 2019 yılının aralık ayında, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde ortaya çıktığı düşünülen ve daha sonra Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından salgın hastalık olarak ilan edilen COVID-19, doğrudan veya dolaylı olarak toplumlarda önemli hasarlara neden olmuştur. Biyolojik ve küresel bir afet türü olarak değerlendirilebilen COVID-19, modern çağın temel karakteristik özelliklerinden olan risk, belirsizlik ve korku kavramlarının tezahürlerini yansıtan bir fenomene dönüştüğü izlenmiştir. Çalışmada, sözü edilen bu kavramlar ile COVID-19 arasındaki ilişki; başta Ulrich Beck'in "risk toplumu" kuramından hareketle literatür taramasına dayalı analiz edilerek bir durum tespitinde bulunmaya çalışılmıştır. COVID-19, sosyal düzeni bozması açısından afetlerin genel özelliklerini yansıtmakla birlikte modern çağa özgü olan ve daha çok modern toplumlarda karşılaşılan risk, belirsizlik ve korku iklimi ile iç içe olduğu görülmüştür. Modern toplumlar; bir taraftan tehlikeleri kontrol altına almaya, "bilinmezliği" bilinir kılmaya ve bu vesileyle toplumsal korkuları bastırmaya çalışırken yeni riskler, yeni belirsizlikler ve yeni toplumsal korkular üretmeye neden olmaktadır. Modern toplumlar; insan-doğa ilişkisinin bozulması, eşitsizlik, teknolojik ilerlemeler, küreselleşme gibi sahip olduğu özelliklerinden dolayı COVID-19'un çok daha hızlı yayılmasına neden olmuş, bu toplumlarda belirsizlik uzun süre devam etmiş, risk ve belirsizliğe bağlı olarak büyük bir korku yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet sosyolojisi, risk, korku, belirsizlik, COVID-19 salgını

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 23/10/2022

Kabul - Accepted: 14/11/2022

Atıf – Reference: Gökteş, N. & İnce, C. (2022). Risk, belirsizlik ve korku toplumunda afetler: COVID-19 örneği. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 10, 66-81.

Disasters in society of risk, uncertainty, and fear: The case of COVID-19

Abstract

This study discusses the concepts of risk, uncertainty, and fear due to COVID-19 with a sociological perspective. COVID-19, which was thought to have emerged in the city of Wuhan in China's Hubei province in December 2019 and was later declared an epidemic by the WHO, caused significant damage directly or indirectly in societies. It has been observed that COVID-19, which can be considered as a biological and global disaster type, has turned into a phenomenon that reflects the concepts of risk, uncertainty, and fear, which are the main characteristics of the modern age. In this study, the relationship between these concepts and COVID-19 are discussed; First of all, it has been analyzed via the literature review based on Ulrich Beck's "risk society" theory to determine the situation. Although COVID-19 reflects the general characteristics of disasters by disrupting the social order, it has been seen that it is intertwined with the climate of risk, uncertainty, and fear, which is unique to the modern age and mostly encountered in modern societies. On the one hand, modern societies embody new risks, new uncertainties, and new social fears while trying to control the dangers, to make the "unknownness" known, and by this means to suppress social fears. Due to modern societies' characteristics such as the deterioration of the human-nature relationship, inequality, technological advances, and globalization, it caused the spread of COVID-19 much faster. Uncertainty continued in these societies for a long time, and there was great fear due to risk and uncertainty.

Keywords: Disaster sociology, risk, fear, uncertainty, COVID-19 pandemic

¹Bu çalışma "Risk, belirsizlik ve korku toplumunda afetler: COVID-19 örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Acil Durum ve Afet Yönetimi Anabilim Dalı,
E-posta: babedyo@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4311-6516

**Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-posta: celalince548@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6081-4100

Giriş

Risk kavramı bir tehlikenin görünür duruma geçmesi ve olasılık değeri hesaplanmaya başlanmasıyla daha anlamlı hâle gelmektedir. Risk, gelecekle ilgilidir ve geleceği gündeme getirir (Beck, 2019, s. 8). Risk kavramı geleneksel dönemlerde deniz aşırı seyahatlerde denizcilerin kullandığı bir terimken günümüzde bu alanın oldukça ötesine geçmiştir. Risk; günümüz dünyasında başta bankacılık, sigortacılık, finans, tıp, teknoloji ve medya olmak üzere birçok alanda oldukça geniş bir yelpazede kullanılmaya başlanan bir kavram hâline gelmiştir (Soydemir, 2011, s. 170). Orta Çağda deniz-aşırı ticaret yapan bir tüccar için korsanlar risk iken günümüzde sosyal medyada kişisel verilerin paylaşılması da bir risk olarak kabul edilmektedir.

Beck, Risk Toplumu adlı eserinin önsözünde “modernleşme, 19. yüzyılda korporatif olarak kemikleşmiş tarım toplumunu tasfiye edip sanayi toplumunun yapısal çehresini sıyırap ortaya çıkardıysa, bugün de sanayi toplumunun konturları lağvediyor ve modernliğin sürekliliği dahilinde başka bir toplumsal biçim ortaya çıkıyor” diyerek *risk toplumu* kavramına işaret etmektedir (Beck, 2019, s. 9). Giddens (2020), 20. yüzyılın sonlarında toplum bilimlerin karşılık vermesi gereken ve bizi modernliğin ötesine götüren bir dönemin başında olduğumuzun, bu dönemin çeşitli göz kamaştırıcı terimlerle ifade edildiğini ve bunlardan birkaçının ‘bilgi toplumu’, ‘endüstri sonrası toplum’, ‘tüketim toplumu’, ‘postmodernizm’ olduğunu ifade etmektedir (Giddens, 2020, s. 10). Modernleşme sonrası dönem geç/ileri modernleşme ya da post modernizm gibi isimler de modern toplumların bir sonraki aşamasını tanımlamak için başvurulan diğer kavramlar olmuştur. Beck ise modernleşme sonrasını risk toplumu olarak anlamlandırıp adlandırmıştır (Beck, 2019).

Risk Toplumu kuramı bir yönüyle, modernleşme teorisinin anlamlandırma gayretinin bir sonucudur (Esgin, 2013, s. 683). Risklerin artışı, önlemlerin modern tehditler karşısında işlevsiz kalması, nükleer kazaların önceki kaza kavramına girmediği için risklerin sigortalanamadığı düşünülmektedir (Çuhacı, 2007, s. 147). Nükleer santralinin patlaması riski modern toplumun, sanayi devrinin tehdidi olabilmektedir. Geleneksel toplumda bu kadar ciddi nüfus artışının olmamasının yanında ihtiyaç olan enerji ve harcanan enerji birbirine denk gelirken günümüzde nüfus artışından dolayı nükleer santrallere ihtiyaç duyulmaktadır. Nükleer santrallerin patlaması, reaktör kazaları gibi riskler günümüzde sigortalanamaz (Beck, 2019) riskler arasında yer almaktadır. Riskler, insanlık tarihi boyunca var olmasına rağmen geleneksel toplumdaki günümüz toplumuna doğru anlam değişikliğine uğramıştır (Çuhacı, 2007, s. 134). Kırılma ihtimali yüksek olan bir fay hattı üzerinde yaşayan geleneksel toplum bireyinin depremden habersiz olan risk bilinci ile depremin bilimsel açıklamasını yapan modern toplum bireyinin risk bilinci birbirinden farklılık göstermektedir. Modern toplumun risk bilincine sahip bireyi, depremi daha iyi tanımakta ve tanımlamaktadır. Yeni bir dünya oluşturan modern toplum bireyi ağır sanayiden de endüstriyel kaza risklerinden de haberdardır. Bu yönüyle tarihsel süreç içerisinde risk anlamı dönüşmüştür. Modern süreçte üretici güçlerin katlanarak büyümesiyle oluşan tehlikeler ve potansiyel tehditler ciddi bir şekilde artmıştır (Beck, 2019, s. 21). Bu tehlike ve tehlikeler önceki dönemlerden, yüzyıllardan oldukça farklıdır. Hastane gibi sağlık tesislerinde anatomik yapıların görünür kılınmasında, iletişim cihazlarımız olan telefonların kullanılmasında hayatımıza yapay yolla giren radyasyon¹ üretici gücün büyümesiyle oluşan tehlikelerdir.

Beck; söz konusu risk toplumu kavramını, geleneğin kırıldığı ve yaşamımıza doğadan çok bilimsel ilerlemenin hâkim olduğu modern toplumu tanımlamak için kullanmıştır (Esgin, 2013, s. 684). Beck’in geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş süreci olarak ifade ettiği risk toplumu kavramı, çeşitli belirsizlikler ve tehlikeler içermektedir. Günümüz dünyasının belirsizlikler dünyası olması, neredeyse her eylemin tehlike barındırması, risklerin alınıp

¹<https://www.afad.gov.tr/kbrn/radyasyon-kaynaklari>, Erişim Tarihi: 09.04.2022

satılması (ya da sigortalanamaması) teorisini desteklemektedir. Risk toplumu hâkim düşüncenin, kültürün, politik ve iktisadi yaklaşımların gelenekten değil modernlikten yararlandığı bir tarihsel süreç olarak değerlendirilebilir. Sosyoloji teorisyenleri, toplumların gelişmelerini ve ulaştıkları tarihsel ilerlemelerini kuramlarla isimlendirmişlerdir (Çuhacı, 2007, s. 130). Risk toplumu da bu toplumların ulaştığı tarihsel gelişmenin Beck tarafından adlandırılmasıdır.

Beck (2019), Bavyera Ormanında bir otun hayatının uluslararası anlaşmalara bağlı olabileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla riskler giderek küreselleşmektedir. Bu örnekten hareketle Çin metropollerinde kullanılan araçların egzoz gaz salınımlarının ozon tabakasını inceltmesiyle oluşan iklim değişikliğinden bu teknolojik makinelerden uzak olan ve kullanmayan Amazon havzasında yaşayan köylüler etkilenebilmektedir. Risk toplumu bu yönüyle dünya risk toplumdur (Beck, 2019). Bir devinime sahip risk halkasının ilgili veya ilgisiz herkese ulaştığı görülmektedir. Bu bağlamda modern dünyada birey adeta bir risk bulutu içerisinde yaşamaktadır. Neredeyse hayatımızın her yerinde olan riskler, bazı risk kuramcıları tarafından kategorileştirilmektedir. Örneğin Giddens tarafından riskler, dışsal riskler ve imal edilmiş riskler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Dışsal risk; dış dünyanın neden olduğu, geleneğin ya da doğanın rutininin bozulduğu riskler iken daha öncesinde tecrübe etmediğimiz, teknoloji ve bilimin gelişmesiyle dünya üzerindeki riskler ise imal edilmiş risklerdir.² Bu kategoriye göre iklim değişikliği, ekosistemlerin bozulması, ormansızlaştırma, Genetiği Değiştirilmiş Gıdaların (GDO) etkileri, silahlanma yarışı, savaş ve göçler imal edilmiş risklerdir.

Risk kavramıyla yakın ilişkili olan temel kavramlardan biri belirsizliktir. Belirsizlik; belirsiz olma durumu, açıkta görünürde olmayan, anlam bulanıklığı oluşturan, benzerleriyle karıştırabilen (Çakır, 2011, s. 64), ne olduğu belli olmayan durumları ifade etmek için başvurulan bir kavramdır. Korkuyla korkunun neden olduğu belirsizlik kavramının yakın bir ilişkisi vardır. Çözülmemeyen belirsizlik, durum ve süreçler kaotik ortamların oluşmasına neden olmaktadır. Kaotik ortamlar hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda korkunun oluşmasında etkin rol oynamaktadır. Belirsiz olan durumların kesinlik atfedilen durumlarla mesafesi oldukça uzaktır. Belirsizlik bir anlamda kesin olmayandır. Belirsizlik bir nesne veya olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesi, dilin görevli olduğu sınıflandırma fonksiyonunun bozulması olarak tanımlanır (Bauman, 2003, s. 9). Olayların tek bir kategoriye girememesi, sınıflandırmada yaşadığı bulanıklık kişiyi rahatsız eder. Yaşam ve yaşamı anlamlandırma, netlik ister. Müphem olandan kaçış, müphem olanı belirlemek insan doğasının bir gereğidir. Aynı zamanda belirsizlik ekonomi, dilbilim, hukuk, politika gibi alanlarda da sıkça karşılaşılan önemli bir fenomendir.

Modernlik, temelleri aydınlanma felsefesine dayanan, merkezine akli ve bireyi alan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan derin bir dönüşümü ifade etmektedir. 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret etmektedir (Giddens, 2020, s. 9). Elbette Giddens'in bu tanımı modernliği tüm çerçevesiyle değerlendirememektedir. Modernliğin düşünsel, politik ve ekonomik gibi birçok boyutu vardır. 20. yüzyılda sosyal teorisyenlerin toplumu anlamlandırma çalışmaları hız kazanmıştır. Kimisi bilgi toplumu derken kimisi endüstri toplumu demiştir (Giddens, 2020, s. 10). Konumuz açısından modernliğin önemi ise geleneğe olan karşıtlığı ve gelenekten kopuşudur. Modern aklın ve modern pratiklerin merkezi üst yapısı ikiliktir (Bauman, 2003, s. 26). Modern pratikler modernliği anlatmak için modern-geleneksel ikilikleri kullanır. Yaşam tarzlarında modern tanımlamak için geleneğe, geleneği tanımlamak için modern olana işaret edilir. Teknolojik gelişmelerin modernlikle bağdaştırmasından hareketle günümüzde aile-dost sohbetlerinde aşırı elektronik cihaz kullanımında 'Eskiden böyle değildi,

²https://birikimdergisi.com/guncel/10045/kuresel-risk-toplumu-ve-toplumsal-tecrit#_ftn3, Erişim Tarihi: 08.04.2022

iki lafın beli kırılırdı.’ denilerek geleneksel olana işaret edilir. Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik biçime söküp çıkarmıştır (Giddens, 2020, s. 12). Modernlik nasıl ki riskleri ifade etmek için kullanıyorsa belirsizlikler için de kullanmak yanlış olmayacaktır.

Aydınlanma düşüncesinden hareketle modernliğin ileriye dönük bir dönüşümü ifade ettiği anlaşılır. Bauman (2003) bu yürüyüş için acılı, saplantılı bir ileriye yürüyüş demektedir. Modernlik ile beraber neredeyse her şeyin bir bilimi ve uzmanlığı ortaya çıkmıştır. Bunun nedenleri arasında belirsizlikler önemli yer tutmaktadır. Çağımızın en önemli sorunlarından biri olan gıda güvenliği çarpıcı bir örnektir. Kimi uzmanlar ne yediğimizi bilmediğimizi, gıdalarda tarımsal ilaçların, kimyasalların, gübrenin ve katkı maddelerinin azımsanmayacak oranda fazla olduğunu yediğimiz birçok ürünün sağlığımızı tehdit ettiğini söylemekteyken (Erkmen, 2010) büyük şirketler ürünlerinin ambalajlarında ‘trans yağ yoktur’, ‘katkı maddesi içermez’, ‘el değmeden üretilmiştir’ vb. tanıtımlarla ürünlerinin yararlı olduğunu söyleyebilmektedir. Her iki görüşün birey için yarattığı şey ancak bir belirsizliktir. Kimi dinlemeyelim, kim doğru söylüyor diye kafası karışan birey daha çok uzman görüş ihtiyacı duymakta ve bu kısır döngü uzadıkça uzamaktadır. Bu tartışmalar devam ettikçe bir modern çağ sorunu olan gıda güvenliği güncelliğini korumaktadır. Gıda güvenliğinin yanında kişisel verilerin internet aracılığıyla yayılması gibi bilişim problemleri, sosyal medya kullanımının kişilerin duygu dünyasında yarattığı travmatik sonuçlar gibi belirsizlikler de mevcuttur. Modernlik belirsizliklere neden olurken bu belirsizliklerin kökünü de kazıma çabasına sahiptir. Modern pratikler dünyanın tam bir haritasını çıkarmak istemektedir (Bauman, 2003, s. 18).

Risk kavramıyla ilişkili diğer temel bir kavram korku kültürüdür. Korku, kişinin kendi düşüncelerinin sebep olduğu bir duygudur. Korku; gerçek olmayan hayali, sanal bir durumdur. Aynı zamanda korku, aklın yitimi olarak da ifade edilir. Korku hâli bireyin; çoğu zaman dayanağı olmayan düşüncelerin zihni, gerçekçi ve selim düşünmesini engeller. Bu düşüncelerin içeriğinde tehlike, tehdit, risk durumları olduğu için korku duyulur. Korku, mevcut duruma değil, bu durum için geliştirdiğimiz düşüncelerimize verdiğimiz bir tepkidir. Korkunun toplumsal bir yönü olduğu gibi bireysel bir yönü de bulunmaktadır. Örneğin yükseklik, kimisi için adrenalin ve heyecan ifade ederken kimisi için asla baş edemeyeceği bir korku ifade edebilir. Buradan hareketle korku önemli oranda düşüncelerden oluştuğu görülmektedir (Gençöz 1998, s. 10). Risklerin; tehdit ve tehlikelerin arttığı zamanlarda bireyde korku gittikçe artmakta, birey analitik düşünce becerisini kaybedebilmektedir.

Korku kişinin kendi düşüncelerinin neden olduğu refleksif bir hâldir (Gençöz, 1998, s. 1). Korku bir sonuca değil bir sürece yönelik psikolojik bir hâl durumudur. Furedi ise korkuyu beklenmedik ve öngörülemez bir durumda insan zihninin yoğunlaşmasını sağlayan mekanizmalar olarak ifade etmektedir (Furedi, 2017, s. 8). Eylem/olayın sonucunda değil eylemin sürecinde korku yaşanır. İrrasyonel davranışlar sergilemesine neden olan korku rasyonel olmaktan uzaklaşmaya neden olmaktadır. Örneğin, bir kişinin parasını kaybetmesine yönelik korkusu parası cebinde olduğu süre boyunca devam eder. Cebinde parası kalmayınca ya da yok olunca parasını kaybetmeye yönelik korku için bir neden kalmamıştır. Korku tıpkı diğer temel duygularımız olan sevgi, aşk, endişe, nefret gibi olağandır ve insan oldukça korku var olagelmiştir. Korku, sağlıklı bir yaşamın devam edebilmesi için gerekli bir duygu ve reflekstir. Ani gelişebileceği gibi yavaş yavaş oluşup birikebilir. Yılan korkusu bireyin biriktirebileceği bir korku iken bir kaza anında oluşan korku ani gerçekleşmiş bir korkudur.

Günümüzde yaşadığımız medeniyet hâlinde bile korkunun payı vardır. Örneğin, doğa olaylarından, vahşi hayvanlardan vb. durumlardan korkan insan, barınma ihtiyacı ve korunaklı yapılar inşa etme ihtiyacı duymuştur. Tıpkı riskin geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki değişen anlamı gibi korkunun da tarihsel süreçte anlamı değişmiştir. Avcı-toplayıcı bir toplum için vahşi hayvanlar korkunun nedeni iken Orta Çağ’da veba korkunun temel nedeni hâline gelmiştir. Günümüzde ise yediğimiz gıda, verilerin çalınması, nükleer kazalar vb.

durumlar korkunun hissedilmesine neden olmaktadır. Korku, bir bebeğinki kadar saf olup temel bir duyguyken; öbür taraftan insanları baskı altında tutup sürekli endişe ve tedirginlik içine sokan, yaşam konforları etkileyen tehlikeli bir siyasal araç olabilmektedir (Yurdigül, 2018, s. 11). Modern çağ için daha büyük sorunlar oluşturan durum ise oluşturulan bu kaygı ve tedirginlik hâlidir. Toplumların yaşam konforunu bozan bu kaygı hâli, bir nevi modern bir hastalığa dönüşmüştür.

Bu çalışmada; ekolojik yıkımlar, endüstriyel gelişim, suların kirlenmesi veya kimyasalların karışması, nükleer afetler vb. olguların neden olduğu risklerin, modern dönemin devamı olarak kavramsallaştırmasından (Beck, 2019) yola çıkarak biyolojik etkenli bir hastalık olan COVID-19 salgınının oluşturduğu korku ve belirsizlik süreçleri üzerinde durmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda insanın doğa ile mücadelesinin sonuçları olarak değerlendirilebilen salgın hastalıkların çeşitli faktörlerle (medya vb.) insan hayatında yarattığı korkular ve panik duygusu sebebi ile sergilediği davranışları, risk toplumu kavramı etrafında değerlendirilmeye çalışmaktadır. Biyolojik bir afet türü olarak değerlendirilebilen COVID-19 salgınının insanlar üzerinde fiziksel, sosyal ve ekonomik yönleriyle uzun süren bir iz bırakacağı düşünülmektedir (Polat ve Kahraman, 2021, s. 22). Bu bağlamda diğer tüm afetler gibi sosyal bir boyutu olan bu salgınının; çevresel ve ekolojik riskler, doğa-insan ikiliğiyle olan bağlantısı çalışmada değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Risk, belirsizlik ve korku toplumu kavram ve kuramlarını COVID-19 salgın hastalığı özelinde sosyolojik bir perspektifle analiz etmeye çalışan bu çalışma, saha araştırması yerine konunun temasına daha uygun olduğu düşünülen literatür taraması tekniği ile ilgili kavramlar ve olgular arasındaki ilişki durarak betimsel bir analiz gerçekleştirmeye çalışmaktadır. COVID-19 salgın hastalığının toplumsal düzene ve toplumsal düzenin COVID-19 salgınına etkisinin risk toplumu kavramıyla anlaşılmasına çalışıldığı bu çalışmada; aynı zamanda korku ve belirsizlik gibi kavramlar üzerinde de durulmaktadır.

1. Risk toplumu ve COVID-19

COVID-19 salgınının neden olduğu hastalığın ana etkeni Sars-Cov-2 virüsüdür. Hem COVID-19 salgınının hem de diğer viral hastalıkların insanın barınma, gıda, tüketim hatta konfor ve lüksü için kaynak arayışlarıyla çevresel yıkıma, doğaya verilen zarara, ormansızlaştırmaya, ekolojik dengenin bozulmasına dayandıran çalışmalar bulunmaktadır (WWF, 2020). Virüs, bakteri, mantar vb. mikroorganizmaların neden olan hastalıkların bir kısmı epidemik veya pandemik sonuçlara neden olabilmektedir. Benzeri sonuçlar doğuran bu hastalıkların günümüzdeki en önemli örneklerden biri COVID-19 salgınıdır. COVID-19 salgınının diğer salgınlardan en önemli farkı, etki alanı ve etki gücüdür. Bunun yanında insanlık için hastalık oluşturan *yeni* bir virüs olmasıdır. Salgın hastalıkların toplumsal düzeni bozarak bir afet hâline geldiği bilinmektedir. Nitekim COVID-19 dünyada birçok ülkede hem sosyal düzenini hem sağlık sistemini hem de ekonomik düzeni sarsıcı bir şekilde bozmuştur. Bu bağlamda COVID-19 toplumlar için büyük bir risk barındırmıştır ve COVID-19 açısından risk yönetimi yeniden değerlendirilmiştir (Bulut & Usta Kara, 2022).

Bilgiye ulaşım ve bilginin miktarındaki artışla birlikte hastalığın nedeni veya yan etkileri tam olarak bilinmese de herkesin bu süreçten haberdar olması, bilgi toplumunun önceki toplumlarından farklı kılan bir özelliktir. Böylece deneyimlenen küresel korku ve risk bilinci, var olan salgın hastalıktan daha çok travmatik toplumsal etkilere neden olabilmektedir (Tekin, 2020). Bu etkiler COVID-19 hastalığının diğer hastalıklardan ayrışmasına neden olmaktadır. İnsanlığın önemli sağlık sorunlarından olan ve DSÖ'nün de hâlâ gündemini önemli şekilde meşgul eden SARS, Ebola, HIV vb. hastalıklar güncelliğini korurken sözü edilen bu salgınlar COVID-19'a benzer etkiler oluşturmamıştır. Bu küresel etkinin nedenleri, sonuçları ve kendisi Beck'in Risk Toplumu kuramı için bir izdüşümüne benzemektedir. Risk Toplumu kuramının üzerinde durduğu çevresel etkiler, doğanın toplumsallaştırılması, kirlilik, riskler COVID-19'nun toplumsal yönüyle ilgilidir. Kısıtlama ve kapanmalar sonucu işsizliğin artması, 65 yaş

üstü bireylerin izole edilmesi, ulaşımın durması, tedarik zincirlerinin bozulması ve ekonomik sonuçlarla enflasyonist bir ortamın oluşması toplumsal sonuçlardır.

Sars-Cov-2 virüsünün neden olduğu COVID-19 hastalığı yeni tanımlanan bir hastalıktır. COVID-19'un belirlenen risklerin yanında zamanla yeni riskler belirlenebilir. Ancak yaşlı, kalp, diyabet ve akciğer hastalığına sahip olan bireyler bu hastalığa yakalanıp diğer bireylerle karşılaştırıldığında hastalığı çok daha ağır geçirme riski bulunmaktadır.³ Yaşlı ve ek hastalığı olanların sağlıklı bireylere göre ölme oranları da yüksektir. Dolayısıyla COVID-19 döneminde yaşlı bireyler ve diğer dezavantajlı gruplar daha kırılgan ve savunmasız duruma düşebilmektedir. Aynı zamanda yoksullar, engelliler, göçmenler gibi dışardan desteğe ihtiyacı olan insanların da salgın sürecinde ciddi tehlikelerle karşı karşıya olduğu bilinmektedir (Karataş, 2020, s. 15). COVID-19, açık ortamla kıyaslandığında kapalı ortamlarda bulaşma riski daha yüksek olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda bazı meslek grupları için ekstra riskler taşımaktadır. Özellikle sağlık çalışanları virüs ile doğrudan muhatap oldukları için yüksek riske sahip meslek grupları arasında yer almaktadır (İnce, 2020b). Kapalı alanlarda çalışan ve insan sirkülasyonunun fazla olduğu bankacı, yeme-içme işletmeleri çalışanları, alışveriş merkezi çalışanları, okul öğretmenleri vb. meslek gruplarında bulunan bireyler yüksek risk altında bulunmaktadır. Bu yönüyle iş bölümü alanlarına yönelik bir tehdit oluşturmuştur.

Toplumsal değişim ve inşa süreçlerine katkısı olan salgınların işsizlik, yoksulluk, ekonomik, ekolojik, çevresel olarak oluşturduğu riskler vardır. COVID-19 salgınının hızlı yayılışının önüne geçmek için sınır kapatma, tam kapanma gibi küresel önlemler arz-talep kısmında sıkıntılar yaratmış ve ülkelerin ekonomik yükünü oluşturan işsizlik faktörünün artmasına neden olmuştur. COVID-19 salgınıyla birlikte ticaret, ulaşım, taşıma, tedarik zincirlerinde oluşan arz talep sıkıntısı sonrası dünyada işsizlik ciddi boyutta artmıştır. Küresel bir problem olan işsizlik COVID-19 ile birlikte giderek katlanmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) küresel salgının dünyadaki işgücünün yaklaşık olarak yüzde 81'ini temsil eden 2,7 milyar çalışanı etkilediğini belirtmektedir.⁴ Özellikle güvencesiz çalışma koşullarına sahip çalışanlar COVID-19 sürecinden daha çok olumsuz etkilenmiş, evine ekmek götürmekte zorlanan insanların sayısındaki artışla beraber yoksulluk giderek artmıştır. Özellikle kayıt dışı çalışanlar için süreç daha ağır ilerlemiştir. COVID-19 sürecinde kayıt dışı çalışan popülasyonun hem gelirini kaybetmesi hem de borçlanması bu nüfus içerisindeki insanların sağlık olanaklarına erişimini, hijyen koşullarında yaşamasını engellemiştir. Aynı zamanda hukuki süreçlerde dezavantajlı duruma düşmelerine neden olmuştur (Kara, 2020).

New Left Review adlı dergide 'East and West' yazısıyla COVID-19'un Batı ülkeleri için aydınlanmanın başarısızlığı mı, sorusuyla başlayan Murphy, Doğu ve Batı'nın COVID-19 süresince deneyimlerini yorumlamaktadır. Yazısında aydınlanmanın mirasçısı konumundaki ABD ve İngiltere vb. ülkelerin neden Asya (Doğu) ülkeleri gibi başarılı olamamasını sorgulamaktadır. Makalesinde epidemiyologların uyarılarına rağmen yetkililerin gerekli ekipmanları hazırlamadığı ve stok yapmadığını öne sürmektedir. Yazının devamında Asya ülkeleri ve COVID-19 salgınına yaklaşımları ile de örnek veren Murphy, bu yaklaşımların Batı'nın çöken devlet yönetimine tezatlık oluşturduğunu, Asya devletlerinin bu konuda daha olumlu deneyimler gerçekleştirdiğini söylemektedir. Murphy'i doğrular veya yanlışlar nitelikte birden çok etken olmasının yanında araştırma COVID-19 sürecini kapsamaktadır. Bunun yanında yazıda COVID-19 için 'benzeri görülmemiş' tanımlamasının yanına aslında benzeri görülmüştür demek isteyerek SARS, Ebola, HIV, MERS gibi örnekler üzerinden COVID-19'dan önce benzer hastalıkların varlığını hatırlatmakta ve COVID-19'da otoritelerin sınavda

³<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/non-us-settings/overview/index.html#higher-risk>, Erişim Tarihi: 19.02.2022

⁴https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2022

başarılı olamadıklarına değinmektedir.⁵ Otorite ve denetim eksikliği risklerin tehlikeli boyutunun yaygınlaşmasını beslemektedir (Beck, 2019). Salgın hastalıklar gibi oldukça tehlikeli olabilen afetlerin bulaşıcılık, hızlı yayılım gibi özelliklerinden dolayı ciddi bir denetime, kontrole ve önleme ihtiyacı vardır. Aksi takdirde tehlikelerin boyutu denetimsizlikle doğru orantılı bir şekilde artacaktır.⁶

Küreselleşmenin hayatın her alanına sirayet etmesiyle beraber daha fazla ekonomik ve sosyal etkileşim alanı oluşmuştur. Ekonomik olarak bu etkileşimin zorunluluğundan dolayı insan hareketliliği oldukça artmıştır. COVID-19 gibi salgın bir hastalığın bu hareketlilikten yararlanmasından sonra dünyanın ekonomik düzeninde yeni zorluklar meydana gelmiştir. Hastalığın yayılımının durması için alınan önlemler veya kısıtlamalardan dolayı birçok insan işini kaybettiği görülmüştür. Birden fazla işyeri, faaliyetlerini durdurma kararı aldığı tespit edilmiştir. Bu sorundan sadece küçük esnaf veya yatırımcı değil büyük şirketler de etkilendiği bilinmektedir. Örneğin havacılık sektöründe 2019 yılında toplam 42,1 milyon uçuş gerçekleşirken 2020 yılında 27,6 gerçekleşmiştir ve uçuş sayısında %34,4 oranında bir azalma gerçekleştiği görülmüştür (Hopancı vd., 2021, s. 450). İşini kaybeden insanların bu ekonomik sıkıntıdan çok fazla olumsuz etkilenmemesi için ülkelerin onlara nakdi yardımlarda bulunduğu ve parasal genişlemeye gidildiği tespit edilmiştir. En nihayetinde dünya ekonomisinde yeni bir ekonomik krizin göstergelerinin oluştuğu anlaşılmaktadır. 2008 ekonomik krizinden farklı olarak bu ekonomik krizi bir sağlık krizi tetiklemiştir.

COVID-19 ile birlikte dünyada baş gösteren sağlık krizi, vatandaşlarına sosyal devlet olmanın gerekliliğinden dolayı ülkeler üzerinde ciddi sağlık harcamaları yapmalarına neden olmuştur. Bu sağlık harcamaları içerisinde ilaçlar, cihaz ve ekipmanlar, aşı vb. kalemler mevcuttur. Hastane ve sağlık profesyonelleri üzerinde yük oluşmasını engellemek için kısıtlamalara başvuran ülkeler bu kez ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Asya Kalkınma Bankası (ADB) verilerine göre, gelişmekte olan birçok Asya ülkesi ekonomik olarak sorun yaşadığı tespit edilmiştir. Hükümetlerin COVID-19 ile mücadelede artan maliyetleri ve gelirlerin düşüşü bu sorunların başında gelmektedir. Oluşan bütçe açıkları ekonomik büyümeyi engellemiştir.⁷ Kısıtlamalar sonucu evden çalışma gibi alternatifler üzerinde denemeler yapılmıştır. Fiziksel yakınlığın daha fazla olduğu işkollarında daha fazla kesinti olmuştur. Tıbbi bakım, kişisel bakım, eğlence ve seyahat gibi alanlarda ciddi kesintiler oluşmuştur.⁸ Diğer taraftan evden çalışma için gerekli teknolojik ve dijitalleşme süreçleri yeni ekonomik alanlar oluşturmuştur. McKinsey Tüketici Nabzı anketleri, dünya çapında ilk defa dijital kanalları kullananların dörtte üçü işler normale döndüğünde tekrar kullanacağını söylemektedir.⁹ Bu ekonomik alanların oluşumu, bir afet olarak salgın hastalıkların sosyo-ekonomik düzene etkisini COVID-19 özelinde gözler önüne sermektedir.

Giddens riskleri dışsal risk ve imal edilmiş riskler olarak sınıflandırmıştı. COVID-19'un ortaya çıkış şekliyle tam olarak bu sınıflandırmanın neresinde yer aldığını sabitlemek zor olduğu görülmektedir. Çünkü COVID-19 biyolojik bir silah olarak laboratuvar ortamında mı üretildiği ya da doğa kaynaklı bir sürecin sonucu olarak mı yayıldığı açığa kavuşmuş değildir. Bu durum, risk toplumlarının belirsizlik özelliğine uygun düşmektedir. Diğer taraftan COVID-19 doğal bir döngü içerisinde ve doğa sabitliklerinden ortaya çıkmışsa Giddens'in belirttiği dışsal bir risk olarak değerlendirilebilmek mümkündür. "Nitekim COVID-19'un laboratuvar

⁵<https://newleftreview.org/issues/ii122/articles/r-taggart-murphy-east-and-west-76ba12e6-a597-495b-83c6-6e56479ebc5c>, Erişim Tarihi: 25.05.2022

⁶ <https://birikimdergisi.com/guncel/10454/koronavirus-ve-aydinlanma>, Erişim Tarihi: 09.04.2022

⁷<https://www.adb.org/news/features/adb-data-show-impact-COVID-19-government-finance-developing-asia>, Erişim Tarihi: 04.03.2022

⁸<https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-COVID-19>, Erişim Tarihi: 04.03.2022

⁹<https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/global-surveys-of-consumer-sentiment-during-the-coronavirus-crisis>, Erişim Tarihi: 04.03.2022

ortamında üretilmiş olabileceği ya da biyolojik bir savaş olduğuna dair birtakım değerlendirmeler gerçek olmasa bile teknolojinin sunmuş olduğu imkân ile böyle bir uygulamanın mümkün olabileceğini göstermektedir” (İnce, 2020a, s. 571).

Bir virüs etkeninden kaynaklanan COVID-19 salgını bir sağlık tehdididir. Uzmanlar COVID-19’a karşı güçlü bir bağışıklık sisteminin hastalık sürecinin daha hafif geçmesinde etkili olabileceği yönünde uyarmaktadır. Bu güçlü bağışıklık sisteminde beslenmenin rolüne özellikle dikkat çekilmektedir (Tek & Koçak, 2020). Bir salgın sürecinde insanın tam iyilik hâli salgınla mücadelesinde önemli bir etkidir. Kısacası bağışıklık sistemi beslenmeden ve kişinin günlük rutiniyle doğrudan alakalıdır. Peki bağışıklık sistemimizi etkileyen etkiler nelerdir? İnsan bağışıklık sistemi işlenmiş gıdalardan, şeker ilaveli içeceklerden, hareketsiz yaşamdan, sigara-alkol ve hava kirliliğinden olumsuz etkilenmektedir.¹⁰ Bu etkilerin COVID-19 salgını ve Risk Toplumu penceresinden okunması çalışmamız için önemlidir. Neoliberal politikalar insan sağlığı üzerinde önemli etkilere sahiptir. İnsan sağlığının ve insan vücudunun en önemli savunma sistemi olan bağışıklığı sistemi de bu etkiler dahilindedir. Neoliberal politikaların sofralarımıza kadar etki etmesiyle yediğimiz-tükettiğimiz gıdaların içeriği-kalitesi değişmektedir. İnsan sağlığını umursamayan daha çok kar ve sermaye odaklı kapitalist sistemin gıda üzerindeki değişikliklerinden etkilenen bağışıklık sisteminin özellikle virüslere karşı güçlü olması gerektiği uzmanlar tarafından sıkça dile getirilmektedir (Yıldırım, 2020).

Risk toplumunda insanoğlu yaşadığı çevreyi ve doğayı etkilemiş, dengesini bozmuştur. Bu eylemleri sonucu hem canlı çevreyi hem de cansız çevreyi olumsuz etkilemiştir. Bu etkilerin sonucunda insan-hayvan-çevre arasındaki denge bozulmuş ve patojenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hassel vd., 2017 akt. Polat ve Kahraman, 2021, s. 23). Zoonotik hastalıkların hayvanlardan bulaştığını ve onların yaşam alanlarımıza müdahaleden kaynaklandığını ya da hayvanları toplayıp marketlerde satmamızın sonucunda pandemi ve epidemilerin oluştuğunu ifade eden WWF (2020)’ye göre, COVID-19 da benzer bir süreç işlemiştir. Çünkü COVID-19’un ortaya çıkış sürecine bakıldığında bir hayvan pazarından insana bulaştığı düşünülmektedir. Haliyle doğa ile bağlantısı olan insanın oluşan bu hastalıkların doğa-toplum sacayağında etkileri oldukça büyük olmaktadır. Modern dönemde yarattığımız yenedünyada bu ölçüde salgınlar veya insanın hükümdarlığının sonuçları da yenidir.

Risk toplumunun temel parametrelerden birini de kentleşme oluşturmaktadır. “Kent gibi büyük bir nüfus yoğunluğunun yaşadığı yerleşim alanlarında bireyler ve bireylerle toplumsal kurumlar arasındaki sosyal ilişkiler bütünü, insanların düşünce ve davranışlarında değişmelere sebep olmaktadır” (Hayta, 2016, s. 172). COVID-19 salgını süresince modern toplumun ya da metropol insanının virüs ile mücadelesi daha gelişkin (Hastaneye veya sağlık merkezine ulaşım kolaylığı) olsa da geleneksel, teknoloji ile arasında daha uzak mesafe olan köy/kırsal bölge insanının salgın sonrası toparlanması daha hızlı olacaktır. Çünkü büyük toplum olmanın bir sonucu olarak gerçekleşen bireyselleşme (Hayta, 2016) ve özgürlükçü yaşam, geleneksel toplumların sahip olduğu sıkı aile bağları, dayanışma kültürünün sağladığı kolaylıkları sağlamamaktadır. Geniş aile yapıları, sıkı akraba ilişkileriyle özellikle afet durumlarında geleneksel toplumlar toparlanma, güçlenme ve yeni düzenin inşasında daha hızlı aksiyon almaktadırlar. Metropol yalnızlığında yaşayan insanların COVID-19 salgınına karşı duyduğu korku geleneksel yaşam biçimlerini sürdüren insanlara oranla fazladır.

Risk toplumunun temel yansımalarından biri de çevresel risklerdir. Doğa ile uyumlu olmayan yaşamı insana dayatan günümüz kapitalist düzenin daha çok kazanma hırsı çevresel afetlerin oluşmasına neden olmaktadır. COVID-19’un ekonomik, siyasal, sosyal etkilerinin yanında çevre üzerinde de olumlu veya olumsuz önemli etkileri olmuştur. COVID-19 hastalığından korunmak için artan maske kullanımından sonra maskelerin doğaya atılması gibi sorunlar çevresel kirliliğe neden olmuştur. Diğer taraftan COVID-19’un ilk dönemlerinde

¹⁰<https://fennelab.com/beslenme-bagisiklik-sistemini-neden-ve-nasil-etkiler/>, Erişim Tarihi: 25.05.2022

kısıtlamalar sonucu evde kalan toplumun daha az araç kullanmasından ötürü CO gazlarının salınımında düşüş olup olumlu bir çevresel potansiyel oluşmuştur. İnsanlık tarihinin en önemli salgınlardan biri olarak tarih sahnesinde yer alan COVID-19 salgını, bozulan ekolojik dengeyle yakından ilişkilidir. Ekolojik bir dengeyi umursamayan, daha çok kâr, daha çok sermaye anlayışına sahip kapitalist sistemin doğal alanlara müdahalesi, salgın hastalıklar oluşturma riski şaşırtıcı değildir. Endüstriyel hızlı gelişim kaynaklı doğan sorunlara doğa ile uyumlu olmayan nükleer santral, Hidroelektrik Santraller (HES), Jeotermal Santraller (JES) vb. çözümler üreten endüstriyel kapitalizmin doğa üzerindeki tahribatı, insanlığı tehdit eden salgın hastalıklar gibi afetlere dönüşmektedir. Kuşkusuz bu sistemin insanlık için başka çevresel, ekonomik (gelir adaletsizliği), toplumsal sınıflar arası eşitsizlik gibi yarattığı sorunlar da vardır. COVID-19 salgını ve benzer salgınları (SARS, MERS, Deli DANA vb. gibi) yakın dönemde yaşayan insanlık için COVID-19'un ayırıcı önemi küreselleşme kanallarını etkin kullanıp tüm dünyayı etkileyecek düzeyde salgına sebep olmasıdır.

Modern dünyanın önemli sorunlarından biri de yine çevreyle ilgili olan hava kirliliğidir. Enerji ve Temiz Hava Araştırma Merkezi (CREA)'nin raporuna göre¹¹, hava kirliliği insan sağlığı üzerinde hücresel düzeyde enfeksiyonlara karşı zayıf hâle getirmektedir. Aynı zamanda hava partikülleri çeşitli virüslerin taşınmasında etkilidir. Bu ilişkiler ışığında hava kirliliği çeşitli hastalıklara neden olmanın yanında var olan kronik hastalıkların ağırlaşmasına neden olmaktadır. Hava kirliliğinin etkilediği en önemli sistem solunum yolu sistemidir. COVID-19'un solunum yolunu etkilemesinden dolayı hava kirliliği ile COVID-19 arasında da sıkı bir ilişki vardır. COVID-19 hastalığının yeni bir hastalık ve çeşitli belirsizliklere sahip olmakla beraber yüksek düzeyde hava kirliliği vücudun savunma sistemini etkilemekte ve hastalıklara karşı daha savunmasız hâle getirmektedir.¹² Hava kirliliği maruziyeti halihazırda kronik hastalığı bulunan kronik akciğer, diyabet, kalp hastalıkları ve kanser hastaları için önemli bir risk faktörüken COVID-19 ile bu risk daha da artmaktadır. Aynı zamanda hava kirliliği COVID-19'a yakalanan kişilerin hastalığı daha ağır geçirmesine neden olmaktadır.¹³ Hava kirliliğinin önemli bir halk sağlığı sorunu olduğu COVID-19 ile birlikte daha açık gelmiştir. Hava kirliliği sadece hastalıklara neden olmamakta görüldüğü üzere mevcut hastalıkların seyrini daha ağır hâle getirmektedir. Hava kirliliğinin etkileri yavaş seyirli olduğu için görünmeyen bir tehlike olsa da birçok hastalığın ortaya çıkış sürecinde etkili olmaktadır. Sonuç olarak hava kirliliği, acil tedbir alınması gereken hem doğa-çevre hem de bir sağlık problemidir.

2. Belirsizlik ve COVID-19

Belirsizlik kavramı korku, risk, tehlike gibi hep hayatımızda var olan güncel kavramlardır. Ama bugün bu kavramları önemli kılan modern toplum ve modern toplum sorunlarıdır. Belirsizlik, ilk insanlar için de belli bir anlam ifade ederken konumuz açısından önemi bugün bizler için ne ifade ettiği. Belirsizlik, insanın kafasının karışmasına neden olur ve en basit şekliyle rahatsız eder. En kötü ihtimalle ise bir tehlike anlamı taşır (Bauman, 2003). Modern yaşamın hayatımızda miktar olarak belirsizlikleri artırıp artırmadığı, niteliklerinin değişip değişmediği önem arz eder. En basit hâliyle hayat boyu bir 'yarın'a sahip olan insan için bir belirsizlik barındıran yarının bizler için modern zamanlarda ne anlama geldiği şeffaflaştırılmaya çalışılmıştır. İyi bir eğitim almak, iyi bir aile kurmak, iyi bir iş sahibi olmak yarınımızı belirlemek için en önemli çabalarıdır. Modern yaşam bizlere her şey için söz hakkımızın olacağı bir evren yaratmıştır. İşimizi belirleyebiliriz, zevklerimizi belirleyebiliriz, çocuklarımızın okuyacağı okulu belirleyebiliriz hatta bunları reddedebiliriz. Görüldüğü üzere modern yaşam

¹¹ <https://energyandcleanair.org/> Erişim Tarihi: 23.05.2022

¹² <https://www.temizhavahakki.com/hava-salgin/> Erişim Tarihi: 23.05.2022

¹³ https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2020/04/How_air_pollution_worsens_the_COVID-19_pandemic.pdf, Erişim Tarihi: 12.05.2022

bize geniş özgürlükler sunmuş ve konfor alanımızı genişletmiştir. Modern çağın bir ironisi olsa gerek sunduğu hayatların olumsuzlukları da beraberinde gelmektedir. Modern toplumsal düzenin özü, anlam atfetme tekeline ve bütün yaşam biçimlerini de bu tekelin üstün bakış açısıyla yargılama hakkına sahip olmasıdır (Bauman, 2003, s. 285).

21. yüzyılın en önemli sağlık krizlerinden biri olan COVID-19 modern topluma özgü belirsizliklere sahip bir karaktere sahiptir. Virüsün ortaya çıkış nedeni, kaynağı hâlen belirsiz bir durumdayken virüsün nasıl bulaştığıyla ilgili belirsizlikler zamanla aşılmaya çalışılmıştır. Yapılan bilimsel çalışmalar sayesinde virüsü daha çok tanıma şansına sahip olan bilim insanları, COVID-19 ilk dönemlerinde bu konuyla ilgili bir belirsizliğe sahip olmuştur. COVID-19'un en önemli ve en büyük belirsizliği ise ne zaman sona ereceği belirsizliğidir. İnsanlar eski normallerine dönmek istemekte, işini kaybedenler yeni bir hayat inşa etmek için bu belirsizliğin ortadan kalkmasını beklemektedir. Aynı zamanda COVID-19 ile beraber ortaya çıkan panik havasında insanlar virüsle enfekte olduğu hâlde hastalığı nasıl geçireceği ile ilgili ciddi endişe duymaktadır. COVID-19 sürecinde hangi maskelerin daha koruyucu olduğu (n95, ffp2, cerrahi maske, bez maske vb. gibi), ideal fiziksel mesafenin ne kadar olması gerektiği, tedavisinin ne olduğu, hastalık sonrası etkilerinin devam edip etmeyeceği vb. belirsizlikler hâlâ devam etmektedir. Kontrolümüzde olmayan bir durumun nasıl devam edeceğini ve bu durumla nasıl baş edilebileceğini bilememek en büyük korku ve kaygı nedenidir (Bauman, 2019).

Belirsizlikler, karakterleri bağlamında risk toplumunun en önemli başlıklarından biridir. Risk toplumunda bilginin bir yığın hâline gelmesi, manipüle edilmesi, dönüştürülmesi belirsizliklere neden olmaktadır. Bu belirsizliklerin belli odaklarca profesyonelce kullanılması hem belirsizliklerin hem korkunun artmasında rolü bulunmaktadır. TV haberleri kamusal kaygı ve korkunun yaratılmasında önemli bir role sahiptir (Bauman, 2019). Bilgi toplumu çağında TV haberciliği kitlesel anlamda en çok tüketilen enformasyon sistemlerinden biridir. Bunun en önemli nedeni ise TV haberlerinin görüntüyle olan kesin ilişkisi ile ilgilidir. Görüntüyle olan bu sıkı ilişki TV haberlerini en kuvvetli iletişim aracı kılmaktadır (Yurdigül, 2018) Bu minvalde COVID-19 salgınında medya haberciliğinin elinde bulunan bilgilerin özensiz dağıtılması, gerçekliğinin kanıtlanmasındaki zorluklar toplum üzerinde belirsizliklerin artmasına neden olmuştur. Çin'den gelen korkutucu görüntülerin (özellikle COVID-19 ile enfekte olan kişilerin yere düşüp bayılması) aynı hastalığı tecrübe eden diğer ülkelerden gelmemesi belli kesimlerin hastalık hakkındaki bilgilerin belirsiz kalmasını amaçladığı anlaşılmaktadır. Ya da belirsizliklerle korkunun yayılmasını amaçladıkları düşünülmektedir. Hastalığa özgü belirsizliklerin yanında toplumu derinden sarsan majör belirsizlikler de bulunmaktadır. COVID-19'un ekonomik olarak etkisinin ne olacağı, toplumsal davranış değişiklikleri, ulus-devletlerin başarısı veya başarısızlığı, yeni bir normal yaratıp yaratmayacağı gibi belirsizlikler de mevcuttur. Bir afet olan COVID-19 salgınının sosyal yaşam üzerine etkileri uzun yıllar tartışması gereken konular içerisinde yer alacaktır.

Esgin'e göre; modern dönem öncesinde risklerin sayısında artış, her yerde var olmaları ve bu artıştan kaynaklanan sonuçların belirsizliği, imal edilmiş belirsizliklerdir (Esgin, 2013, s. 694). İnsanlığın hareket alanı sonucu her yere ulaşabilme kabiliyeti, yeni icatlar ve keşifler beraberinde riskler getirmiştir. Enerji kaynakları yaratma çabası doğal yaşam alanlarının tehlikeye girmesine neden olmuştur. Bu tehlike tezahürü bazı alanlarda belli iken örneğin radyoaktif maddelerle daha sık haşır neşir olan insanın ilerde ne gibi sorunlar yaşayacağı belirsizdir. Doğaya, doğal akışa müdahale eden insandan kaynaklı insan faaliyetleri imal edilmiş belirsizlikler doğurur. Çalışmasında Çernobil, küresel ısınma ve çölleşme örneği veren Esgin'in örneklerine COVID-19 salgını eklemek yanlış olmayacağı düşünülmektedir. Beck, mevcut durumda yaşadığımız dönemde sanayileşme faaliyetlerin doğal alanlara kaymasından dolayı yeni belirsizlikler ortaya çıktığını ifade etmektedir. Aynı zamanda günümüzde risklerin kontrol altına alınma çabası da bazen belirsizlikler ve tehlikelere dönüşmektedir (Çuhacı, 2007). COVID-19 salgınında hastalık riskini kısıtlama ve radikal önlemlerle kontrol altına

almaya çalışan ülkeler bu kez ekonomik küçülme, daralma gibi belirsizliklerle karşı karşıya kalmıştır.

Ekonomik, sosyal, kültürel, politik alanlarda ne gibi sonuçların olacağıyla ilgili kesin bilgilere sahip olamadığımız COVID-19 salgınında belirsizlikler sürmektedir. Salgın boyunca sağlık hizmetlerinde oluşan yükten, kısıtlamalardan, aktarılan ek kaynaklardan dolayı ekonomik daralmalar dünya genelinde oluşmuştur. Dünyanın. En güçlü ekonomilerinin bile etkilendiği salgının ekonomik sonuçlarıyla ilgili teoriler mevcut olmasının yanında belirsizlikler sürmektedir. Sosyal alanların kapatıldığı, insanların sosyalleştiği kafe ve restoranların kapatıldığı, kültürel ve sportif faaliyetlerinin ertelendiği salgının etkinliğinin azalmasıyla yeni normalin nasıl olacağı, bu yeni normale insanların alışıp alışmayacağıyla ilgili belirsizlik sürmektedir. Keza davranış değişikliklerinin adeta zorunluluk hâline geldiği COVID-19 döneminde bu değişikliklerin haytamızda kalıcı izler bırakıp bırakmayacağı belirsizlik yaratmaktadır. Salgın öncesi insanların sarılıp, tokalaştığı samimi davranışların yerine şu an yumruk tokuşturma, omuz çarpıştırma, sarılma gibi insanların iletişim anlamında alışık olmadığı davranışların geçeceği ya da yeni normalimizin bir parçası olup olmayacağı belirsizliği devam edecektir.

Hükümetler ve yönetenler için büyük bir sınav niteliğinde olan COVID-19 kimi uzmanlara göre bazı hükümetlerin değişmesinde büyük rolü bulunmaktadır. Salgının başından beri ‘gripten daha az ölümcül’, ‘nisan ayında bitecek’ gibi yorumlar yapan Donald Trump, Amerikan halkının bireysel önlem almasında geç kalmasına neden olmuştur (Gezgüç & Duman, 2020, s. 258). COVID-19 gibi ciddi bir salgının hangi alanlara dokunacağı üzerinde araştırmalar yapmak gerekmektedir. Ulutaş’a göre küresel siyasetin nasıl dönüşeceğini tespit etmek oldukça zor ve COVID-19 sonrası küresel siyaset analizi, devletlerin salgın performansları arasındaki ilişki belirleyici olacaktır (Ulutaş, 2020, s. 11). Ama dünya liderlerin değişmesinde etkisi olduğu gerçeği sık sık dile getirilen bir durumdur (İnce, 2020a).

3. Korku kültürü ve COVID-19

Beklenmedik ve öngörülemeyen bir durumla karşılaşan insanın, zihnini yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizma (Furedi, 2017, s. 9) olan korku; insan için diğer temel duyguları gibi güçlüdür ve çoğunlukla kişiyi harekete geçirir. Tehlikeli olarak değerlendirilen durumlardan uzaklaşmak, tehlike gerçekleştiğinden ise olaydan kaçmak insanlar için tabii bir davranıştır. Korku; tehdit, tehlike düşüncesi barındırmasıyla beraber korunma, kaçınma davranışı sergileten bir duygudur (Gençöz, 1998, s. 10). Güven duygusunun azalması, kaybolması, endişe ve belirsizlik gibi durumlar da korkunun oluşmasında önemli bir rol oynar. Korku her ne kadar negatif bir anlam taşısa da bireyin yaşamsal olarak denge durumunda kalmasına yardımcı olur. İnsanlık adına da büyük hizmetleri olan korku, temel fizyolojik ihtiyaçlarımızı karşılamamızda önemli görev üstlenmiştir. Aç kalma korkusu insanın besin arayışına, barınma korkusu mağara veya konutlar yapmasına, vahşi hayvan saldırısı korkusu savunma araç gereçleri icat etmesine, yabancıların istilası korkusu insana kaleler ve savunma duvarları inşa etmiştir. Bu temel duygunun ne kadar hayati olduğu açıktır. Bunun yanında bireyin korku duygusuyla uzun süre yaşaması, güvenli alanlar inşa edememesi çeşitli fizyolojik problemlere neden olur. Psikolojik olarak kaygı, stres ve travma yaratan; fizyolojik olarak bulantı-kusmaya, kalp atımında artmaya, terlemeye neden olan korku var olması gereken ama kontrol altında olması gereken bir duygudur. Korkmak doğru kanallarda hareket ettiğinde insan için bir görevdir.¹⁴ Nitekim yaklaşan afetler karşısında korkmadan, umursamadan oturup izlemek de korkunun karabasan gibi topluma hâkim olması kadar tehlikelidir.

¹⁴https://birikimdergisi.com/haftalik/10019/korku?TbxSearch=&BtnSearch=#_ftn2, Erişim Tarihi: 09.04.2022

İster küçük olsun ister büyük olsun bireyin yaşadığı korkular vardır. Bu korkular bireyin tehlikelere karşı önlem almasına, dikkatli olmasına ve tetikte kalmasına neden olmaktadır. Bu anlamda korku birey için bir canlılık belirtisidir Bunun yanında korkunun bireyler üzerinde etkileri olduğu gibi toplumsal etkileri de bulunmaktadır. Toplum olmanın bir gereği din, dil, tarih gibi acılar, hastalıklar ve gerçekleşmesi muhtemel olan tehlikelere karşı ortak bir zemininde buluşmaktır (Yurdigül, 2018). 2019 Aralık ayında ortaya çıkan ve hâlâ mevcudiyetini koruyan COVID-19 hastalığı da bireyleri korkuya sevk ettiği gibi toplumları da korkuya sevk ederek toplumların ortak bir duyguda birleşmesine neden olmuştur. Toplumunu bir arada tutan ekonomik, sosyal, kültürel alanlar üzerinden her yayılan korku zamanla tüm topluma sirayet eder ve korkunun egemen olduğu bir toplum oluşur. Güvensiz-sigortasız çalışma şartları, kültürün yozlaşması, toplumun dayanışma ruhunun kaybolması gibi korkular, toplumsal korkulardır. Güvenlik saplantısı oluşturacak düzeyde kaygı, stres ve endişe duymanın, korkunun her alana hâkim olduğu, gerçeğin ve bilim kurgunun birbirinden ayırt edilemediği, korkunun bir kültür olarak yaşama hâkim oluşu, Batı toplumları için ortaya atılan bir kavramdır (Furedi, 2017, s. 9).

Korku Kültürü adlı eserinde sağlık, çevre, teknoloji, yeni icatlar ve kişisel güvenlik panikleriyle ilgilenen Frank Furedi kitabının önsözünde günümüzde yaşadığımız COVID-19 salgınından habersiz bir şekilde '*el sıkışmak risk hâline gelirse*' diye bir başlık açmıştır. El sıkışmak gibi temel bir insani iletişim aracının hastalık kapma korkusundan dolayı risk halkalarına eklenme endişesini dile getirmektedir. Korku kültürünün en rahatsız edici sonuçlarından biri olarak insan ilişkilerinin risk evrenine alınmasından söz etmektedir (Furedi, 2017, s. 17). Furedi'nin bu satırları yazdığı tarihten sonra birçok sağlık kriziyle (SARS, MERS vb.) karşı karşıya kalan insanlık için belki de en çok endişeye neden olan ve pandemi ilan edilen COVID-19 olmuştur. Korku kültürünü bir yönüyle açıklayan ve gündelik hayatın önemli bir parçasını oluşturan el sıkışma eylemi, Furedi'nin bahsettiği şekilde bir varsayımdan COVID-19 ile birlikte gerçek bir risk unsuruna dönüşmüştür. Bu korku, bireysel bir eylemle sınırlı kalmamış yüz yıllar boyu devam eden toplumsal alışkanlıkların değişmesine neden olmuştur. El sıkışmadan dolayı hastalığın bulaşabilme riskine karşı insanların yumruk tokuşturması, omuzları temas ederek selam vermesi ya da uzaktan selamlaşmanın korku kültürünün, bir dönemin davranış dünyasına etkisini gözler önüne serer niteliktedir.

Bilimsel bilgilere dayanmasa bile toplumu paniğe sevk eden bilgilerin belli kanallarla (medya vb.) yayılmasıyla korku kültürünün nasıl oluşturduğunun resmini çizen Furedi sağlık, çevre, teknoloji vb alanlarda geniş örneklere yer vermektedir (Furedi, 2017, s. 10). Gerek medyanın gerekse oluşan güven açıklarıyla insanların paniği, korkuyu, tehlikeyi bir bulaşıcı hastalıktan daha hızlı yaydığı, korku toplumunun tıpkı bireyde ortaya çıkardığı fizyolojik etkiler gibi toplumsal işlevi de bozmaktadır. Furedi (2017) korku kültürü kitabının amacı günümüz toplumunun içinde bulunduğu güvenlik saplantısını açıklamaya çalışmaktadır. Dünyanın tehlikeli bir yer olduğu fikrinin yaygınlaşması ile beraber insanların korkunun egemenliği altına girmesinde ilişki vardır. Bununla beraber oluşan korkuların beraberinde tehlikelerin varlığının her zaman dillendirilmesi insanların depresif hissetmesine neden olmaktadır. Şüphesiz bu korku kültürünün oluşması sürecinde medyanın oldukça önemli bir etkisi bulunmaktadır. TV haberleri ve diğer iletişim araçları, egemen bilgi ve söylemlerin yayılmasında korku kültürünü oluşturarak toplum üzerindeki egemenliğin kurulması ve sürdürülmesine katkı sağlamaktadır (Yurdigül, 2018).

COVID-19 sürecinde Wuhan'da ortaya çıkan salgın hastalığın etkeni olan virüs diğer toplumlara daha ulaşmadan toplumsallaşmanın belirleyici bir faktörü olan haber ve medya araçları karşısında geçirilen saatlerin neticesinde (Baudrillard, 1991 aktaran Yurdigül, 2018) hastalıkla ilgili çok acıklı görüntüler ulaşmıştır. Haberlerin ve medya araçlarının önemli bir kısmı, COVID-19 ilgili bilgilendirici, tanımlayıcı ve bilimsel bilgiler vermesi yerine korku unsurlarını işlemesi, COVID-19 sürecinde korku kültürünün yaygınlaşmasına hizmet etmiştir.

COVID-19 ile ilgili TV ve sosyal medyada yayılan haberler sonucu oluşan korkuyla insanlar marketlere saldırmış ve yukarıda fotoğrafı paylaşıldığı gibi birçok rafta ürün kalmamıştır.

İnsanlık yüzyıllar boyunca savaş, göç, doğal kaynaklı afetler gibi durumlarla yüz yüze kalmıştır. Şüphesiz biyolojik bir afet türü olan salgın hastalıkların ortaya çıkış sürecinin belirsiz oluşu, asıl düşmanın tanınmasının zaman alması, uzun süre insanların hayatını etkilemesinden dolayı toplumların korku dünyasında, toplumsal hafızasında önemli yeri bulunmaktadır. Önemli oranda can kaybına neden olan salgın hastalıklar sonucunda oluşan korku kültürü, benzeri afet durumlarda yeniden yaygınlaşır. Korku kültürü ve korku toplumu kavramları tıpkı risk kavramı gibi modern toplumlara ve modern yaşama ait kavramlardır. Korku kültürüne ait endişe ve kaygıların gerçek bir tehlikeden ziyade rasyonel olmayan ve yersiz durumlara ait olduğu görülür. Korku içinde olan toplum, günümüzde sağlık konusundaki en temelsiz iddiayı bile ciddiye alabilmektedir (Furedi, 2017, s. 12). COVID-19 sürecinde aşı çalışmaları devam ederken aşılarda aracılığıyla insanlara çip yerleştirilip insanların kontrol ve takip edilebileceği gibi temelsiz iddialar belli kesimlerce desteklenip savunulmuştur.

Kaygı ve korkuların tarihsel süreçte değişmesi, yeni perspektiflerin oluşması, risk kaygılarının bilimsel gelişim ve teknolojik ilerlemeyle bağlantılı olduğunu varsayan düşüncelere ek olarak günümüz toplumunun en önemli kaygılarından biri sağlık kaygısıdır. Günümüz dünyasında tehlikelerin büyük bir kısmı tıbbi bir boyut kazanmaktadır (Furedi, 2017, s. 39). Bu bağlamda COVID-19'un insan sağlığını tehdit eden bir hastalık olmasından dolayı korkular birbirini besleyen hastalıklara neden olmuştur. Mikroplardan kaçmaya çalışan bireyleri aşırı dezenfektan kullanmasından dolayı çeşitli cilt hastalıkları ortaya çıkabilmektedir. Aşırı korku durumunun insan ruh sağlığı açısından da ciddi sonuçlara yol açtığı bilinmektedir.

Korku ve kaygı hâlinin insanın rutinini bozması, günlük yaşam konforunu etkilemesi gibi patolojik sonuçlar örnek olarak verilebilir. İnsanın fiziksel ve ruhsal olarak iyi olma hâli olan sağlığını koruma güdüsü ve bunun yanında bu korumacı yaklaşımdan kaynaklanan korku ve kaygı durumları doğal karşılanmaktadır. Fiziksel ve ruhsal anlamda sağlık hem birey hem toplum için öncelik arz etmektedir. Buradan hareketle COVID-19 hastalığı sağlık konusunda toplumsal ve bireysel anlamda ciddi kaygı ve korkulara neden olmuştur. Bir sağlık sorunu olmasından dolayı tüm dünya sistemini her anlamda derinden etkilemiştir. Oluşan etkinin bu derece ciddi ve büyük olması, sağlık konusundaki bir güvenlik ve risk probleminden kaynaklanmasından dolayıdır. Nitekim COVID-19 hastalığı sağlık yerine insan veya toplumların kültürel yaşamlarına etki etseydi bu derecede ciddiyet arz edecek miydi, sorusu önceliklerimizi anlamada belirleyici olmaktadır. Kültürel yozlaşma, kültürel asimilasyon gibi toplumların sosyolojik gerçeklikleri hâli hazırda mevcut sorunlar iken küresel birer soruna dönüşmemektedir.

Yakın dönemde insanlığın yüz yüze kaldığı SARS, EBOLA, MERS gibi salgınlar insanların panik yaşamasına neden olmuştur. Bu salgınlar hâlâ DSÖ'nün gündemini meşgul ederken COVID-19 salgını mevcut stres ve kaygının daha güçlü bir biçimde hissedilmesine neden olmuştur. Yeni salgınlarla ilgili bilgiler ve korkulu anlatılar, insanların kaygı ve korkularını arttırmakla kalmıyor; bu anlatılar var olan korkuları iyice kuvvetlendirip, insanların yaşam biçimlerini değiştirmesine neden olabilmektedir (Furedi, 2017, s. 11). COVID-19 sürecinde oluşan korku ortamında insanlar kolonya ve sirke kullanımında artış, toplu taşıma kullanımında düşüş, evde stok yapma eğilimi, temassız kart işlemlerinde artış gibi davranış değişikliklerine yönelmiştir (IPSOS, 2020).

Korku zihinlere hâkim gelince, dünyadaki sorunlar ve zorluklar abartılmaya ve olası çözümler göz ardı edilmeye başlanır. Korku ve panik kendi kendini haklı çıkaran bir dinamiğe sahiptir (Furedi, 2017, s. 13). COVID-19 salgınının ilk dönemlerinde enfekte olma korkusu, enfekte olduktan sonra ölüm veya sakatlıkla sonuçlanır mı korkusu, aşı bulunur mu korkusu gibi korkular sürekli birbirini beslemiştir. İlk dönemlerde aşının bulunup bulunmayacağı kaygısını taşıyan insanlar zamanla aşı içerisine yerleştirilen çipler sayesinde her hareketinin

izleneceği gibi rasyonel olmayan çıkarımlarda bulunarak yeni kaygılar yaratmıştır. Bitmeyen kaygı ve korku hâli, bu hâlin her haneye ulaşması kimi toplum ya da kişilerde rasyonel olmayan davranışlar sergilemesi korkunun da dünyaya yayılan bir pandemi olduğunun göstergesidir. Asıl ve gerçek korkularla olan mücadeleyi gölgeleyen bu toplumsal kaygı düzeyi, günümüz insanın en önemli sorunlarından biridir. Bu sorun sadece büyük tehlikeler için değil küçük tehlikeler için de geçerlidir. Bu tehlikeleri yaşadığımız çağ, toplum ve sosyo-ekonomik durumumuzla anlamlandırma biçimimiz değişmektedir. Tarih boyunca birçok afet ve felaket yaşanmıştır, ancak bu olaylara verilen tepki, toplumun ruh durumuna göre değişmiştir (Furedi, 2017, s. 33).

Korkunun gerçek olduğu bir durumda gösterilen davranışın, refleksin anlaşılabilir bir tarafı vardır. Ama korkunun gerçek olmadığı, yalan yanlış haberlerle toplumsal paniğe neden olduğu durumlarda gösterilen davranış ve refleksler gerçektir. COVID-19 döneminde halkın marketlere bir daha hiç gıda bulamayacakmış gibi saldırması, rafları boşaltması bu irrasyonel davranışların korku kültürünün karakteristik özelliğini göstermektedir. Toplumsal paniğe neden olan bilgilerin dürüst olmayan bir şekilde dağılması toplum sağlığı için ciddi tehditler oluşturmaktadır.¹⁵ Otoriteye güven sarsmakta, her şeye şüpheyle yaklaşmaktadır. Oysaki günümüzün en önemli ve gerçek sorunlarından biri olan iklim değişikliğine karşı belli toplumsal hareketlerin dışında halkın oluşturduğu bir panik hâli yoktur. Bunun en önemli etkenlerden biri yavaş geliyor olması ve doğrudan ani can ve mal kaybına neden olmamasını görmeyişimizdir. Aynı zamanda medya faktörü de iklim değişikliği üzerinde ciddi bir bilinçlenme kampanyası yürütmemektedir. Medyanın bazı riskleri diğerlerine oranla işlemesi düşündürücüdür. 1995 yılında Zaire’de Ebola salgını olduğu dönemde Bangladeş’te oluşan fırtına sonrası ishal salgınında daha fazla insan ölmesine rağmen uluslararası medyanın ilgisini daha az çekmiştir (Furedi, 2017). Nitekim kardiyovasküler hastalıklar, obezite, sigara bağımlılığı, GDO’lu ürünler ciddi sağlık problemleriyken bu problemler için bir panik havası oluşmamaktadır. Medyanın korkuyu yönlendirebilme etkisi bilinen bir gerçektir. COVID-19 sürecinde ilk dönemler özellikle yere düşüp bayılan insanlar, yoğun bakım görüntüleri, karantina görüntüleri vb. insanın karanlık bir dünyada hissetmesine neden olan görüntüler işlenmiştir. İnsanları risk skalasına göre değerlendirmeyen -COVID-19 için risk faktörleri- enfekte olan herkesin aynı hastalık süreci yaşayacakmış gibi işlenmesi risk faktörüne sahip olmayan insanların ciddi risk altındaymış gibi hissetmesine neden olmuştur. İnsanların rahat bir nefes almasına neden olabilecek bir medya anlayışıyla karşılaşılmamıştır. İşte hem korku kültürünün hem de toplumsal paniğin en önemli sorunlarından biri *gerçek ve gerçek dışı* olanı ayırt edememesidir. COVID-19 gibi bir hastalıktan etkilenmemiz ya da sevdiğimiz insanların etkilenmesi bir ihtimalken kapımızda duran ve her an kapıyı çalıp içeri girecekmiş gibi lanse edilmesi ancak korku toplumu ile açıklanabilmektedir. Sonuç itibarıyla hastalığa yakalanmak bir ‘gerçek’ ama herkes ölecekmiş gibi lanse edilmesi ‘gerçek dışı’dır.

Sonuç

Afetlerin anlamının değişmesinde rolü olan modernizm, risk, korku, belirsizlik gibi kavramların COVID-19 salgın sürecinde hayatımızda tekrar önemi ortaya çıkmıştır. Sınıf farkı dinlemeksizin herkesi enfekte etmesi gibi özelliklerle risk toplumuna işaret ederken, mortalite ve morbidite oranlarının hep güncel bir haber unsuru olarak toplumsal paniğe neden olmasıyla korku kültürüne işaret etmektedir. İnsanlık sahip olduğu teknolojik ve bilimsel gelişmeler sayesinde dönemselsel olarak bu salgınla mücadele edecek güce ve potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Yalnız bir sonraki salgınlara zemin hazırlamaya devam edecek miyiz, doğa yıkımına göz yumup, modern yaşamın labirentlerinde kaybolmaya devam edecek miyiz, sorularına cevap bulmak gerekecektir. Salgının etkilediği tek unsur biz canlılar değiliz, cansız

¹⁵<https://www.zaferdergisi.com/makale/13607-toplumsal-panik-atak.html>, Erişim Tarihi: 19.03.2022

yapılar üzerinde de büyük etkisi bulunmaktadır. Bu etkilerin minimize edilip bu afetten daha güçlü çıkmak gerekmektedir. Doğanın toplumsallaşmasının (Beck, 2019) bir sonucu olan COVID-19, hastalığının sonuçları itibariyle insanın üstlenmesi gereken sorumlulukları bulunmaktadır. Doğaya karşı yeni bir yaklaşımın geliştirilmesi elzem ve acil bir sorumluluktur. Modernizmin hayatımıza getirdiği konforun, teknolojinin ve bilginin doğru kullanımı nasıl olacaktır? Yüzyıllar boyunca muhtaç olduğumuz bilgi, bugün bir hayli fazladır. Bu fazlalığın yararsız kısımlarının oluşturduğu yan etkileri saf dışı bırakmak gerekmektedir. Medya veya başka yapılarla yaratılan korkunun önüne geçmek için rasyonel çizgileri keşfetmek ve bu yolda yürümek gerekmektedir. Bu çalışmanın değerlendirdiği korku kültürünün, toplumsal paniklerin daha çok araştırılmasına ihtiyaç vardır. Yapılacak araştırmaların bir sonraki salgın durumlarında gerekli aksiyonları alma konusunda yardımcı ve destekleyici olacağı düşünülmektedir.

COVID-19 salgını risk toplumu, belirsizlikler ve korku kültürü bağlamında değerlendirilen bu çalışma; aynı zamanda çevresel, ekonomik, ekolojik, sağlık vb. tehlikelere de işaret etmektedir. İşaret edilen tehlike ve tehditlerin en önemli özelliği küresel bir yapıya sahip olmasıdır. Sorunlarımız küresel ise çözümün de küresel olması gerekmez mi? (Balasubramanian, 2020) DSÖ, BM, AB vb. uluslararası oluşumların COVID-19 ile sınavını başarıyla geçtiği söylenemez. Tehlikelerin sonuçları tüm küreyi etkiliyorsa, tüm kürenin bu sonuçları kompanse edecek, kolektif hareket edecek yapılara ihtiyaç vardır. Beck'in belirttiği ekolojik afetler ve radyolojik serpinti ülkelerin sınırlarını aşmakta ve zengin fakir ayrımı yapmamaktadır. COVID-19 bulaşma riski de sınıf ayrımı gözetmemektedir (Beck, 2017, s. 27). Fakat COVID-19 yarattığı etkiler ve sonuçlar anlamında her sınıfı aynı derecede etkilememektedir. Tehlikelerin ve risklerin dağılımında oluşan bu adaletsizliği ortadan kaldıracak yeni yapılar gereklidir.

Kaynakça

- Balasubramanian, M. (2020). *COVID-19 The new age pandemic*. E-Book: Notion Press.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). *Kapımızdaki yabancılar* (E. Barca, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2019). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (K. Özdoğan & B. Özdoğan, Çev.). İthaki Yayınları.
- Bulut, Y. & Usta Kara, I. (2022). COVID-19 ve risk yönetimi: Sistematik bir inceleme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12(1), 173-186.
- Çakır, B. (2011). Belirsizlik ve korkunun yeni düzenin oluşmasına katkısı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 36, 63-82.
- Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(14), 129-157.
- Erkmen, O. (2010). Gıda kaynaklı tehlikeler ve güvenli gıda üretimi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 53(3), 220-235.
- Esgin, A. (2013). İmal edilmiş belirsizlikler çağının sosyolojik yönelimi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens kaynaklı "Risk Toplumu" tartışmaları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 683-696.
- Furedi, F. (2017). *Korku kültürü: Risk Almanın riskleri* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, sonuçları ve baş etme yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2), 9-16.
- Gezgüç, G. M. & Duman, D. (2020). Pandemiyle mücadele ve siyasi liderlerin tutumları: ABD, Almanya, Brezilya ve Yeni Zelanda karşılaştırması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 253-275.
- Giddens, A. (2020). *Modernliğin sonuçları* (E. Kurdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Hopancı, B., Akdeniz, H. & Şahin, Ö. (2021). COVID-19 pandemisinin havacılık sektörü üzerine etkileri. *Mühendis ve Makina*, 62(704), 446-467.
- IPSOS (2020). Koronavirüs Salgını & Toplum. Erişim adresi (23 Mart 2022): https://www.ipsos.com/sites/default/files/ipsos_koronavirus-ve-toplum_mart2020-vf.pdf
- İnce, C. (2020a). Afetler çağı, afetlerin yapısal dönüşümü ve COVID-19. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 565-578.
- İnce, C. (2020b). Bir afet biçimi olarak COVID-19 ve sağlık çalışanlarının deneyimleri. B. Küçüksaraç (Ed.), *Sosyal ve beşerî bilimlerde akademik çalışmalar* içinde (s. 105-126). Lyon: Livre De Lyon.
- Hayta, Y. (2016). Kent kültürü ve değişen kent kavramı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 165-184.
- Kara, E. (2020). COVID-19 Pandemisi ve Türkiye’de kayıt dışı çalışanlar. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 603-619.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Koçak, H. & Sarı, B. (2021). Türkiye’de COVID-19 ile mücadele sürecine afet yönetimi açısından bir yaklaşım. *Resilience*, 5(1), 37-49.
- Polat, E. & Kahraman, S. (2021). Antroposen Çağı’nda pandemi ve kentlerin durumu. *Antropoloji*, 41, 21-31.
- Soydemir, S. (2011). Modernizmin karanlık yüzü: Risk toplumu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 169-178.
- Tek, N. A. & Koçak, T. (2020). Koronavirüsle (COVID-19) mücadelede beslenmenin bağışıklık sisteminin desteklenmesinde rolü. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 18-45.
- Tekin, S. (2020). Küresel risk toplumu ve toplumsal tecrit. *Birikim*. Erişim adresi (30 Ağustos 2022): <https://birikimdergisi.com/guncel/10045/kuresel-risk-toplumu-ve-toplumsal-tecrit>
- Ulutaş, U. (2020). Koronavirüs sonrası küresel trendler. U. Ulutaş (Ed.), *COVID-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar, yeni trendler* içinde (s.10-10). Ankara: SAM Yayınları.
- WWF. (2020). The loss of nature and rise of pandemics. Protecting human and planetary health. Erişim adresi (23 Mart 2021): https://wwfint.awsassets.panda.org/downloads/the_loss_of_nature_and_rise_of_pandemicsprotecting_human_and_planetary_health.pdf
- Yıldırım, M. Ö. (2020). Risk toplumundan kriz yönetimine medya ve COVID-19. *Yeni E*, 43, 50-55.
- Yurdigül, A. (2018). *Medya ve korku kültürü: Korku kültürünün yaratım sürecinde televizyon haberleri*. İstanbul: Cinus Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %55
2. Yazar: %45

Çatışma Beyanı: Bu çalışmada yazarlar arasında, herhangi bir kurum ya da şahıs çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu çalışmada destek ve teşekkür beyanı bulunmamaktadır.

“Düşlemenin poetikası” doğrultusunda Necip Fazıl Kısakürek’in “Açıklarda” adlı şiirine bakış

Emel Hisarcıklılar*

Öz

Necip Fazıl Kısakürek, modern Türk şiirinin temsilcileri arasında yer almaktadır. Şiirlerinde insan, insanın varoluşunun ve varlığının sorgulanması, ölüm, öte dünya, kâinat, insan, Tanrı, fani olan bedenle ebedî olan ruhun çatışması, bireyin dünyadaki yalnızlığı ve korkuları gibi konular ağırlıktadır. Ayrıca varlığının özünü arayan insanın yaşadığı ıstırap da onun dizelerine yansımıştır. Şiirlerinde somuttan soyuta, bedenden ruha, maddi olandan manevi olana doğru bir akış vardır ve şair bu duruş içerisindeyken de korku, ıstırap, tedirginlik, şaşkınlık gibi duyguları birbiri ardınca yaşamaktadır. Şiirin gayesinin bir şeyi saklamak olduğunu ifade eden Necip Fazıl’ın manzumelerinde bu duygular geniş bir hayal gücü ile imgeleştirilmiştir. Gaston Bachelard’ın *Düşlemenin Poetikası* (La Poétique de la Reverie) adlı eserinin son bölümünde, *Düşleme ve Kozmoz* başlığında anlatılanlar göz önünde bulundurularak Necip Fazıl Kısakürek’in *Açıklarda* adlı şiiri de değerlendirilebilir. Bachelard’ın, eserinde anlattıklarında en çok dikkat çeken husus, evrenin dört ana unsurunun önemli bir yere sahip olmasıdır. *Açıklarda* adlı şiirde de bu unsurlar doğrudan olmasa da birtakım semboller aracılığıyla metinde yer almakta ve şairin varlık ile varoluş doğrultusundaki düşüncelerine karşılık gelmektedir. Söz konusu şiirde geçen imgelerden ve benzetmelerden hareketle şairin, yaşadığı korkuyla birlikte bir arayış ve sorgu içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Bachelard’ın söz konusu eserindeki *Düşleme ve Kozmoz* adlı bölümde anlatılanlardan hareketle Necip Fazıl’ın *Açıklarda* adlı şiiri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Bachelard, şiir, poetika, düşleme

An evaluation of Necip Fazıl Kısakürek’s poem “Açıklarda” in line with “Düşlemenin poetikası”

Abstract

Necip Fazıl Kısakürek is among the representatives of modern Turkish poetry. In his poems, man, questioning the existence and existence of man, death, eternity, the universe, people, God, the conflict of the eternal soul with the mortal body, the loneliness and fears of the individual in the world are predominant issues. In addition, the experienced sorrow of the person searching his essence of being is reflected in his verses. In his poems, there is a flow from the concrete to the abstract, from the body to the soul, from the material to the spiritual, and while the poet is in this stance, he experiences emotions such as fear, anguish, uneasiness and bewilderment one after the other. In the poems of Necip Fazıl, who states that the purpose of the poem is to hide something, emotions are imagined with a wide imaginativeness. In the last part of Gaston Bachelard’s work titled *Düşlemenin Poetikası* (La Poétique de la Rêverie), the poem titled *Açıklarda* written by Necip Fazıl Kısakürek can also be evaluated considering what is described in the title *Imagination and Cosmos*. The most distinctive aspect in what Bachelard describes in his work is that the four main elements of the universe have an important place. In the poem named *Açıklarda*, these elements are also present indirectly in the text through a number of symbols and correspond to the poet’s thoughts in the direction of being and existence. Based on the images and similes in the poem in question, it is understood that the poet was in a search and questioning with the fear he experienced. In this study, Necip

*Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: emel.hisarcikliklar@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9497-509X

Fazıl's poem *Açıklarda* will be examined based on what is described in the section titled *Imagination and Cosmos* in Bachelard's work in question.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, Bachelard, poem, poetics, daydreaming

Giriş

Modern Türk şiirinin temsilcilerinden olan Necip Fazıl Kısakürek'in şiir kitapları *Örümcek Ağı* (1925), *Kaldırımlar* (1928), *Ben ve Ötesi* (1932), *101 Hadis* (1951), *Sonsuzluk Kervanı* (1955), *Çile* (1962), *Şiirlerim* (1969) ve *Esselâm* (1973) adlarını taşımaktadır. Bu eserler arasındaki *Çile* adlı kitabının adı dahi onun varlık ve varoluş hakkındaki düşüncelerinin istikameti hakkında bilgi vermektedir. Çünkü mistik ve metafizik duyuş eşliğinde manzumelerini oluşturan şair, ebedî olan ruhun fani olan beden içindeki mahkûmiyetinden kurtulup varlığın özüne ulaşmanın peşindedir. Söz konusu öz, zamanla şairin düşünceleri olgunlaştıkça, mutlak hakikati, yaratıcıyı ifade etmeye başlayacaktır. Şair, bu yolda çile çekmeye, ıstıraba katlanmaya da her halükârda razıdır.

Bu doğrultuda düşünüldüğünde, şairin, hakikate ulaşma yolunda çektiği çileyi ve hakikate ulaşma arzusunu, şiirlerinde; insan, Tanrı, ölüm, dünyanın faniliği, öte dünyanın ebediliği gibi konuları işleyerek ortaya koyduğu görülmektedir. Bu konuları işlerken ise korku, tedirginlik, ıstırap, hüznün duygularının ona eşlik ettiği fark edilmektedir. Şair kendini bildi bileli, gerçeklik karşısında yaşadığı zihinsel ve ruhsal durumu şöyle ifade etmektedir: “Fikirde daima, ruhçu, tecritçi, sezici, keyfiyetçi; sır idrakine bağlı ve ilâhi vahdeti tasdikçiydim. Fakat bu hâller, ateşe kartpostal üzerinden bakmak, onu resimden tanımak gibi bir şeydi. İçine giremiyor, ötesine geçemiyordum. Olamamanın ve tam bulamamanın içime yerleştirdiği huzursuzluğu da hiç bir şey dağıtamıyordu” (Kısakürek, 2010, s. 72). O, hayatı boyunca gerçekliğin peşinden koşmuş, onu aramış, bu yolda sorgulamalar yapmış, önündekileri muhakeme etmiş ve hep mutlak'a ulaşmanın, varlığının özünü bulup çözümlemenin mücadelesini vermiştir.

Necip Fazıl'ın şiirlerinde, metafizik düşünceler oldukça etkin bir rol oynamaktadır. “Necip Fazıl'ın, düşünsel birikimlerin ve ideolojik söylemlerin açılmasında tercih edilen radikal imgeler yerine, ideolojik düşüncelerini adeta buharlaştırarak batık ve şiddetli imgelere dönüştürmesi, şiirini, ideolojik boyuttan metafizik boyuta taşıyarak evrensel bir duyuş karakteristiği kazanmasını sağlamıştır” (Korkmaz & Özcan, 2004, s. 233). O, bu şiirlerinde kullandığı imgeler vasıtasıyla, bireyin kimliğini oluşturma mücadelesini ve varoluşunu sorgulama sürecini dış etkenlerden arındırarak, duru bir şekilde, duyguları eşliğinde dizelerine yansıtmıştır.

Çevresindeki varlıklar ve nesnelere, Necip Fazıl'da bu düşünce şeklinin aracısı olarak yer almaktadır. Orhan Okay, Necip Fazıl'ın, etrafındaki nesnelere ve eşyaya yüklediği anlamların kaynağını Bergson düşüncesine bağlamakta ve bu hususta şunları söylemektedir:

Sezginin zihnî bir sempati olduğunu, böylece içimizdeki şuurla, dışımızdaki eşyanın birleştiğini, şuurla eşya arasındaki farkın ortadan kalktığını, benliğimizin bir an için eşyanın karakterine bürünerek onu olduğu gibi tanıdığını ifade eden Bergson'un düşüncesi böylece bir çeşit mistisizme ulaşmaktadır. Necip Fazıl'ın şiirlerinde de dış dünyadaki eşyaya, objelere karşı benzer bir zihnî sempati vardır. (Okay, 2018, s. 56)

Bilgiye ulaşmada sezginin etkili olduğunu savunan Bergson, özellikle zaman kavramına yaklaşımı bakımından da Necip Fazıl'a tesir etmiştir. Bergson'un zaman konusundaki şu tespiti bu hususta fikir vermektedir: “hakikat şudur ki, eğer kendimizi hemen geçmişe yerleştirmesek geçmişe asla erişemeyiz. Esasen gücül durumdaki geçmişin bizim tarafımızdan geçmiş olarak kavranabilmesi, karanlıklardan gün ışığına çıkarak, şimdiki zaman imgesi halinde yayılmasını sağlayan hareketi izler ve benimsesek mümkündür” (Bergson, 2007, s. 102). Zaman, Necip Fazıl'ın dizelerinde de hızla akıp gitmesi, onu durdurmaya insanın yetkisinin ve gücünün olmaması, geçmişte yaşananların hatırlama yoluyla gün ışığına çıkarılması ve ancak bu şekilde

şimdiki zamanın bir parçası haline gelebilmesiyle varlık kazanır. Orhan Okay, Bergson'un zaman anlayışının şairin şiirlerine yansımaları, Necip Fazıl'ın, gençlik yıllarıyla birlikte başlayan düşünsel gelişime bağlamaktadır. Okay'a göre; "Necip Fazıl'ın şiirlerinde zamanla ilgili imajların en erken 1928 yılından itibaren belirginleşmesi, diğer temalar gibi çocukluk psikolojisinden (veya şuuraltından) kaynaklanmayıp, gençlik yıllarının kültür ve düşünce birikiminden" ileri gelir. Dolayısıyla bu durum onda "Bergson tesirinin daha rahat düşünülebileceğini gösterir" (Okay, 2018, s. 59).

Necip Fazıl, varlık arayışına çıktığı bu yolda, şiirlerinde zaman kavramının yanı sıra, özellikle belli eylemlere de ağırlık vermektedir. Bunlardan bir tanesi olan *arama* eylemi, onun şiirlerinde varlığının özünü bularak huzura kavuşma arzusu olarak kendini göstermektedir. Necip Fazıl'ın ömrü, "başından beri hep bir arayış içinde geçer". Şair, "kaybettiğini bir gün bulacağı umudunu mütemadiyen içinde taşır. Aradığı şeyi adlandıramasa da onun yolunda toz olma arzusunu gönlünün derinliklerinde biriktirir" (Boz, 2016, s. 68). Aslında o, fani dünyada "var olarak" ölmüştür ve yeniden doğuş da ancak ölümlü, yani ruhun bedenden kurtulmasıyla mümkün olacaktır. Orhan Okay, şairin, varlığın özüne dair bir arayış içerisinde olduğu şiirlerinde karşılaşılan durum hakkında bazı tespitler yapmıştır. Buna göre; sebebi bilinmeyen ürperti ve korkular, anlaşılmayan ayak sesleri, periler, cinler, hayaletler, kâbuslar, siyah kediler, geceleri insanın etrafında fıldır fıldır dolaşan kambur cüceler; ferdi bir iç sıkıntısına ve ruhsal boğuluşa işaret etmektedir (Okay, 2018, s. 54). Bu şiirlerde karşılaşılan zor ve eziyet verici durumdan kurtulmaya çalışan şairin, kurtulmak için çabaladıkça daha da zor başka bir hale sürüklendiği fark edilecektir. Bu esnada ona sürekli, sebebi ve kaynağı bilinmeyen bir korku da eşlik etmektedir. Kolcu'ya göre; şiirimizde Necip Fazıl'a gelinceye kadar cin, peri, iblis, hortlak, kabir, azap, ölü, mezar, tabut gibi kavramlar Abdülhak Hâmid, Fikret ve birkaç istisna dışında bu denli yoğun ve ürkütücü biçimde ele alınmamış, bu kavramlar üzerinde ısrar edilmemiştir. Yazar, bunun Necip Fazıl üzerindeki Baudelaire tesirinden ileri geldiğinden söz eder (Kolcu, 2002, s. 291). Dolayısıyla korkuyu besleyen kaynaklar, Baudelaire tesiriyle birlikte Necip Fazıl'ın şiirlerinde yer almıştır. Ancak onun çoğu şiirindeki bu korku, zaman zaman da hakikatin bilgisini elde edebilmek için yaşaması gereken zorunlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Varlığının özünün peşinde olan Necip Fazıl'ın dizelerinde bazen hepsi aynı metinde, bazen de ayrı ayrı şiirlerde olmak üzere, yaratılışı temsil eden, evrenin dört ana unsuru da bulunmaktadır. Bu unsurlar doğrudan ya da çeşitli benzetmeler, imgeler içerisinde bu metinlere girmektedir. "Unsurlar Teorisi"ne son şeklini veren İslam düşünürü İbn Sînâ'ya göre; "Evâil adı verilen ilk keyfiyetler (sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik) unsurları meydana getirirler. Ateşe hâkim olan keyfiyet sıcaklık, havaya hâkim olan nemlilik, suya hâkim olan soğukluk, toprağa hâkim olan da kuruluktur" (Karlıağa, 1991, s. 150). Necip Fazıl da dizelerinde, çeşitli imgeler vasıtasıyla bunlara yer vererek yaratılışın ve hakikatin sırrına ulaşma yolunda olduğunu göstermektedir.

Zamanla zihnindeki soruların cevaplarını bulmaya başlayan şair, varlığının özünün yaratıcıda saklı olduğu ve kâinatın var olan her şeyin de onun bir yansıması olduğu düşüncesine sahip olacaktır. "O, gözlemlerinden ve sanatçı duyarlılığından edindiği birikimleriyle duygularının eksiksiz olarak anlatılması için çabalamıştır" (Türk, 2021, s. 286). Şairin çevresinde gördüklerini seyrederken zihninde beliren hayaller ve bunların ifade edilmiş şekli; onun kâinat hakkındaki düşüncelerini de yansıtmaktadır. Ona göre; "İslâm'da kâinat, peygamberler kolundan kendisine kadar gelen dinlerin son ve kâmil ifadesi halinde, bütün dipsizliği ve sonsuzluğu, zerre zerre Yaratıcıyı haykıran muhteşem zaman ve mekân cümbüşü, muğdil ruh ve madde mimarisiyle, esrarına ve teshirine memur olduğumuz bir hârikalar manzumesidir" (Kısakürek, 2018, s. 108). Görünen o ki; Necip Fazıl, zaman içinde, görünen her şeyin, yaratıcının bir tecellisi olduğunu ileri süren tasavvufi bir düşünceye ulaşmış ve dünyayı, gerçekliği böyle bir algılamaya başlamıştır.

1. Düşlemenin poetikası

Düş kurmak, insani bir durum olarak şairlerin yaratma süreçlerine katkıda bulunan en önemli haldir. Bu esnada özellikle görme ve duyma duyuları açık olduğu gibi; sanatçının zihni de kurduğu hayal dünyasında birtakım hisler eşliğinde uyanık haldedir. Bu bakımdan şiirler, kurulan düşün niteliğine göre anlamlandırılabilir. Bazen düşler şiirin yaratma sürecinde etkin rol oynadıkları gibi, bazen de ortaya çıkmakta olan şiir, sanatçının yeni düşler kurmasına aracılık edebilmektedir.

Gaston Bachelard, sanatçının hayal gücünün özgürleşmesine yönelik analizler yaptığı *Düşlemenin Poetikası* adlı kitabının son bölümünde *Düşleme ve Kozmos* ilişkisini açıklamaktadır. Buna göre düşlemeye dalan, bir düş kuran insan, kendisinde, bir varlığın açıldığını hissedecek, böylece bir anda *dünyayı düşleyen* durumuna gelecektir. Bachelard, “Gördüğümüzün düşünüyü kurmadıysak, dünyayı asla iyi görmemiştir demektir” (2012, s. 185) sözleriyle, düşlemenin, aslında insanı bir döngü içerisinde oradan oraya savuran dünyada olanları yorumlamaya, anlamaya ve hatta gerçekliği kavramaya yönelik bir eylem olduğunu kastetmektedir.

Söz konusu kitabın bu bölümü ele alındığında, yazarın, düşlemenin poetikasını evrenin dört ana unsurunu oluşturan ateş, su, toprak ve hava üzerine şekillendirdiği görülmektedir. Bu unsurlar, şairin dünyayı, varoluşu sorgulayıp anlamlandırmasında ve düşlerinin bir sanat eserine dönüşmesinde birer vasıta olmaktadır. Ayrıca söz konusu eserde bahsedilen poetik hayaller, fenomenolojik yaklaşım etrafında şekillenmektedir ve bu durum da doğrudan sanat eserinden hareket etmeyi, bir başka deyişle sanat eserini metin odaklı yorumlamayı gerekli kılmaktadır. Poetik düşler, aynı zamanda kozmik düşlerdir ve sanatçıya birbiri ardı sıra yeni dünyaların kapısını açmaktadır.

Sanat eserinin yaratım sürecindeki düş oluşumunun aşamaları, Bachelard’ın ifade ettikleri doğrultusunda şu şekilde başlıklandırılabilir:

2. Düşleme ve kozmos

Bachelard’ın tezine göre artık düş kurma eylemine girmiş olan bir birey, bu esnada çeşitli aşamalar ile düşleme eylemi içerisinde yol almaktadır.

2.1. Zamanın askıya alınması

Bachelard, düş kuranın yalnızlığını arttıran yalnızlık düşlemesinde iki derinliğin birleşip çarpıştığını söylemektedir. Yazara göre; bu esnada zaman askıya alınır ve böylece zamanın dünü de yarını da yok edilmiş olur (2012, s. 185-186). Bu, bir bakıma düş kurarken insanın zaman kavramını adeta yitirmesi, düş dünyasındaki “zaman düzlemi”nde hareket ederek kendine bir alan yaratması demektir.

2.2. Dinginlik

Zamanın askıya alındığı anda öznenin en önemli özelliği, bir dinginliğe de ulaşmış olmasıdır. Çünkü düşleme, ancak dingin bir dünya karşısında düş kurarak derinleşebilir. “Düşlemeye dalan filozof, dinginliğin ontolojisiyle tanışır. Dinginlik, Düş-kuran ile onun dünyasını birleştiren bağıdır” (Bachelard, 2012, s. 186). Buna göre; dinginliğe ulaşan sanatçının düş kurması yerine, düş kurmaya başlayan sanatçının dinginliğe erişme durumu gerçekleşecektir.

2.3. Temaşa etmek

Özne, düşleme eylemi içerisine girdikten sonra düşlerinde yarattığı dünyayı seyretmeye ya da içinde bulunduğu dünyayı düşleri doğrultusunda görmeye ve anlamlandırmaya başlamaktadır. “Kozmik düşlemeye dalan düş-kuran, tek başına kurduğu düşlerde, temaşa etmek (Fr: “contempler”) fiilinin hakiki öznesidir, temaşa etme gücünün ilk tanığıdır. Bu durumda Dünya

da temaşa etmek fiilinin dolaysız nesnesi olup çıkar” (Bachelard, 2012, s. 187). Temaşa etme, sanatçıda sadece görme duyusu değil, diğer duyu alanları için de geçerli bir eylemdir. Bir varlığı seyretmeye dalan sanatçı, bu esnada ona ait sesi, kokuyu da zihninde canlandırabilecek, hayal dünyasına katacaktır.

2.4. Mesafenin ortadan kalkması

O anda öznenin içinde bulunduğu durum ise zaman kavramının yitip gitmesi gibi, uzaklık ya da mesafenin de zamanla aynı duruma düşmesidir. “Düş-kuranla dünyası arasındaki iletişim, tek başına dalınan düşlemede, hemen yakındadır, ‘mesafe’si yoktur, algılanan dünyayı, algılarla parçalara ayrılmış dünyayı belirten o mesafeye sahip değildir” (Bachelard, 2012, s. 187). Düşün, zihinde belirginleşmesiyle birlikte uzaklık ve zaman kavramları da adeta yitirilmekte, hatta sanatçının muhayyilesinde yeni baştan biçimlenmektedir.

2.5. Kozmik hayalin kendiliğinden büyümesi

İnsan; ateş, su, hava ve topraktan oluşan dört element üzerine düşler kurmaktadır. “İlk başta insana çok yakın olan bu hayaller, evren düzeyine varıncaya dek kendiliklerinden büyürler” (Bachelard, 2012, s. 189). Bu durum, karşısında düş kurulmakta olan dört temel elementten birinin büyüüp derinleşerek daha geniş bir alanı sardığının hayal edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Yani insan, önündeki hayali düşlerken, adeta dünya büyüklüğünde bir varlık alanına eriştiğini sanmaktadır. Kurulan düşler, insan farkına bile varmadan gittikçe büyüebilmektedir.

2.6. Dünyadaki bir ortama katılma

Bachelard, düşlemeyle birlikte, düşten dışarı dağınık bir iyi-olma çıkacağını söylemektedir. “Dağılan iyi-olma, dünyayı ‘ortam’a dönüştürür” (Bachelard, 2012, s. 191). Böylece birey, dünyadaki bir ortama katılarak önce kendini esir almış olan sorundan yavaş yavaş kurtulacak, sonrasında da sorununun haline katkıda bulunan bu dünya ortamının kendi varlığıyla anlam kazandığını düşünecek, yani dünyada önemli bir değerinin olduğunun bilincine varacaktır.

Bachelard, dünyanın canlı bir varlık olduğu düşüncesiyle, onun da soluk aldığını belirtmektedir. Bu yüzden rüzgârlar, esintiler de soluk alan şairin birer parçası sayılmaktadır ve ses ile şiir de dünya ile düş kuranın ortak soluk alışıdır (2012, s. 194-195). Rüzgârlar dünyanın soluk alışı olarak düşünüldüğüne, şair de düşünde dünyayı dönüşüme uğratarak yeniden anlamlandırıldığına göre; yeryüzündeki esintiler ya da rüzgârlar onun düşünün içinde yol almasında, düşünüyü büyütmesinde birer nefes, ilham kaynağı olacaktır.

2.7. Kozmik bir figür olarak göz

Buna göre şairin gözü, bir dünyanın merkezi ve bir dünyanın güneşidir. Yuvarlak olan her şey şaire, gözü andıracaktır. Ayrıca dünya da yüzlerce gözü olan ve sürekli şairi gözleyen, bu yüzden de onun içine korku veren bir varlık gibidir (Bachelard, 2012, s. 196-200).

Şairler, dışarıdaki kozmosla içerideki kozmosu birleştirirler; poetik coşku da bizim içimizdeki ormanı ürpertir (Bachelard, 2012, s. 204). Yani doğayı gözlemleyip; bir ormanı gören şair, bu gördüğünden hareketle de aslında kendi içindeki ormanı harekete geçirecektir. Ya da başka bir ifadeyle, gördüklerini, kendi içinde sakladığına inandığı birtakım hislerin ışığında veya gölgesinde algılayacak, sonrasında da ifade edecektir.

2.8. Hayallerin büyümesi ve ateş

Her şeyin olduğu gibi, hayallerin de bir başlangıcı, doğuşu ve çocukluğu vardır. Bachelard insanın, dünyanın ve ateşin çocukluğunu örnek vererek, bütün çocuklukların aynı olduğunu belirtmektedir. Bunu da bir insanın, ocakta yanmaya başlayan ve gittikçe korlaşan ateş

karşısında yavaş yavaş ısınmasıyla açıklamaktadır (2012, s. 205-207). Isınmayla birlikte beden ve ruh da birbirine karışacaktır. Beden ve ruhun birbirine karışması; ateşin, üzerindeki maddeyi yavaş yavaş eritmesi gibidir. Bu doğrultuda düşünüldüğünde, “düş-kuran, ocağın karşısında döne döne ruh ve beden, beden ve ruh olur. Bazen beden tüm varlığı ele geçirir” (Bachelard, 2012, s. 208).

Ateş ve su, kurulan düşün belirginleşmesine ve derinleşmesine yardım etmektedir. “Ateşin karşısında düş-kurarken, suyun karşısında düş-kurarken, bir tür istikrarlı düşlemeye dalarız. Ateşin, suyun bir tür düşsel tümleştirme (intégration) gücü vardır. Hayallerin de bir kökü olur böylece. Hayallerin izini sürdüğümüzde, dünyaya katılırız, dünyaya kök salarız” (Bachelard, 2012, s. 210-211). İnsanın dünyada yaşadıkça, yaşadığının bilincine varmaya başladıkça dünyayla bir olduğunu hissetmesi ya da dünyada yaşamaya başladıkça, oraya ait olmadığını düşünüp ait olduğunu düşündüğü yerle özdeşleşmesi bunun açılımı olarak görülebilir.

2.9. Düş kurma ve su

Bachelard, düş kurmayla su arasında da bir bağlantı kurmakta ve suyla birlikte dalınan hayallerin niteliğini de bu doğrultuda belirlemektedir. “Durgun bir suyun karşısında dalınan düşleme, bu da bize büyük bir ruh durgunluğu verir. Suyu ilişkin bu düşleme, fazla canlı alevler karşısında dalınan düşlemeden çok daha yumuşak, dolayısıyla çok daha güvenlice terk eder hayal-gücünün düzensiz fantezilerini” (2012, s. 211) diyen Bachelard, bu düşlemenin zamansız hale geldiğini belirterek; uyuyan su olarak ifade ettiği bu şeyin, şairin ulaştığı ruh dinginliğiyle bağlantısını ortaya koymaktadır. Ona göre, her hafızanın diplerinde uyuyan bir su yatmaktadır. Evrendeki uyuyan su ise, bir hareketsizliği ifade etmektedir. Bu şekilde uyuyan suyla birlikte, düş kuranın benliği de artık herhangi bir karşıtlıkla karşılaşmayacaktır. Uyuyan su, düş kurani, evreni, her şeyi bir yapmıştır (2012, s. 211).

2.10. Suda yansıyan ve yansıtılan bir dünya

Burada, doğadaki dingin ya da yazarın ifadesiyle uyuyan suyun, diğer tabiat unsurlarını, özellikle de ormanı yansıtarak; iki güzellik yani su ve onun yansıttığı tabiat unsuru arasında kurduğu bağlantıya dikkat çekilmektedir. “Duru bir suyun karşısında düş-kuran kişi, ilk saflıkların düşünür kurar. Suların düşününde, dünyadan düş-kurana saflık iletilir” (Bachelard, 2012, s. 214). Gökyüzünün, suların aynasında yansması da suyun içine kapatılmış bir gökyüzüdür aslında ve yine bu gökyüzü, ruhumuza kapatılmış bir gökyüzünün hayali sayılmaktadır (Bachelard, 2012, s. 215). Yani hayal kurarken yukarıya bakıldığı gibi; aşağıya, gökyüzünün sudaki yansımaya bakılarak da gökyüzüne dair hayaller kurulabilmektedir. Bu durumda hayale, hayalin hayali vasıtasıyla; yani daha dolayimli bir şekilde ulaşılmaktadır.

Suya bakarak düş kuranın bu bakış esnasındaki etkilenmeyle kurduğu düşlerin de her ne kadar esin kaynakları gerçek varlıkların izdüşümleri olsa da bunların, hayallerin birer yansıması oldukları söylenmektedir: “Büyük bir düş-kuran için suda görmek, ruhta görmektir ve dış dünya, kısa sürede, ancak düş-kuranın düşlediği bir şey olup çıkar. Bu kez gerçek olan, hayal edilmiş olanın yansısından başkaca değildir” (Bachelard, 2012, s. 215). Böylece başlangıçta gerçek olarak algılanan varlık, suyla birlikte ya da suyun yüzeyinde yeniden algılandıktan sonra artık düşlenen şeyin bir parçası, hatta ta kendisi haline gelecektir.

2.11. Varlık değişimine uğrama

Düş kuran öznenin, hayallerinden doğan bambaşka bir varlığın içerisinde yeniden var olması; o ana kadar baktığı suyun içine girmesiyle ortaya çıkacaktır. “İcat edilen her dünya için şair, icat eden bir özne çıkarır ortaya. Kendi icat etme gücünü, icat ettiği varlığa havale eder. Kozmozlaştıran benin dünyasına adım atarız. Bizdeki ve dışımızdaki bir kökenin canlılığını,

şair sayesinde yeniden yaşarız” (Bachelard, 2012, s. 219). Bunun sonrasında da özne, varlık değişimine uğrayacak, içinde bulunduğu insanca doğa da yok edilip kozmik bir doğaya dönüşecektir (Bachelard, 2012, s. 219). Böylece insan, su aracılığıyla bambaşka bir varlık şekline bürünecektir. Ölüm de bu varlık dönüşümünün vasıtaları arasındadır. Ölüm denilirken de fiziksel ya da maddenin ortadan kalktığı bir yok oluştan ziyade; mananın değişime uğradığı, bireyin zihni içerisindeki boşlukların, olgunlaşmayla birlikte doldurulmaya başlandığı bir durum kastedilmektedir aslında. Yani eski ben’in ölümüyle birlikte, yeni ve daha donanımlı bir ben’in ortaya çıkışıdır bu.

2.12. Suda yansıyan gökyüzü ve havanın düşlemeye katkısı

Bachelard, hayal edilmiş bir kozmik yaşamda, farklı dünyaların çoğu kez birbirine değdiğini, birbirini tamamladığını belirtmektedir. Buna örnek olarak da gökyüzünü yansıtan suyu işaret etmektedir: “Gölün saf aynasıyla, gökyüzü hava nitelikli bir su olup çıkar zaten. O zaman gökyüzü su için, varlığın düşeyliğinde bir birleşme çağrısıdır. Gökyüzünü yansıtan su, gökyüzünün bir derinliğidir” (2012, s. 221). Burada suyun, düşlerin dünyasına girme yolunda yaptığı katkının tadına varan insanın; aynı durumu hava için de arzulayacağı kastedilmektedir.

Havanın, bambaşka bir düş dünyasının keşfedilmesine olanak vermesi, özellikle de uçuş düşleriyle gerçekleşmektedir: “En azından, hayali kanatlarımız ne kadar zayıf olursa olsun, uçuş düşleri bir dünya açar bize, böyle bir düşleme, dünyaya açılmaktır, büyük bir açılımdır, geniş bir açılımdır. Dünyanın penceresidir gökyüzü. Şair, bu pencereyi ardına kadar açık tutmayı öğretir bize” (Bachelard, 2012, s. 225). Eserinde uçuş düşlerini yansıtan bir şair, söz konusu eser vasıtasıyla onu okuyanı da bu düşün içine alacaktır. Yani sanat eserine bakan, o eserle bir bakıma özdeşleşim kuracaktır. Özdeşleşim

2. Necip Fazıl Kısakürek’in “Açıklarda” şiirinde düşlemenin poetikası

Modern Türk şiirinin önemli isimlerinden biri olan Necip Fazıl Kısakürek, çoğu şiirinde somut ve soyut olanın çatışmasından doğan ıstırapı dile getirmiştir. O, ebedî olan ruhunun, fani olan bedende hapsolüp kalmasından dolayı mustarıptır. Bu hal onun manzumelerinde mistik/ metafizik konuların ve duyguların bulunmasına yol açmıştır.

Necip Fazıl’ın Çile adlı şiir kitabının Korku başlığı altındaki Açıklarda adlı şiirinde de benzer şekilde acı çeken bir ruh ve tedirginlik hali göze çarpmaktadır. Bu şiir, Bachelard’ın Düşlemenin Poetikası adlı kitabından yararlanılarak belirlenen aşamalar ve şiirin meydana getirilme sürecinde şairin, tesirinde kaldığı etkenler doğrultusunda değerlendirilecektir.

Açıklarda

Bir ağızdan çalınan düdükle, kalın kalın,
Boşlukta tos vuracak nokta arayan çılgılık.
Koşup, yılanlar gibi üzerinden suların,
Arıyor tekneimizi oturtacak bir sığılık...

Omuz omza şahlanan dalgalar, büyük büyük,
Bir ses işitip ürkmüş, sürülerle canavar.
Gözlerinde kıvılcım, ağızlarında köpük,
Birbirinin üstünden atlayıp geliyorlar.

Gittikçe boşluklara düşmekteyiz enginde;
Arkadaki sahilse, fosfor bir iz halinde,
Her an bir parça daha uzaklaşıyor bizden.

Deniz, bu yerde ölüm korkusu kadar derin;
Kocaman bir kuş gibi geliyor peşimizden,
Ruhu, bu kapkaranlık suda can verenlerin... (Kısakürek, 2012, s. 215)

3.1. Zamanın askıya alınması

Şiirin ilk dizesini oluşturan “Bir ağızdan çalınan düdükle, kalın kalın,” ifadesi zaman kavramı hakkında okura kesin ve net bir bilgi vermemektedir. Ancak bu belirsizlik, zamanı tamamen yok etmemekle birlikte, düdüklelerin bir ağızdan çalınması şeklinde *birlikte* hareket etme ya da harekete geçme anlamı taşımaktadır. Böylece şair, zamanı belirsiz bir dilim haline getirmesine rağmen, birlikte hareket etme bağlamında en azından bahsettiği şeyler açısından var olan bir değer olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca sesi duyulan şeyin bu düdükleler olması ve aynı anda birden fazla düdükle çalınması da acil bir durumun varlığını ya da zaman kaybetmeme arzusunun ifade etmektedir. Çünkü burada ses çıkarmak için kullanılan nesnenin kullanım amacı dikkat çekmek, fark edilmektir. Şair de aslında mevcut durumdan rahatsızlık duyduğunu göstermekte ve artık bir şeylerin değişmesini istemektedir.

Şairin burada duyduğu sesler onun, içinde bulunduğu sıkıntıyı ve bunalıntıyı ortaya koymaktadır. Benzer bir ruh hali *Bir Adam Yaratmak* adlı piyesinde de mevcuttur. Eserin kahramanlarından Husrev, dünyayı ve varlığını sorguladığı andaki düşüncelerini, duygularını eşliğinde şöyle ifade etmektedir:

Bir sigara kâğıdı kadar yaşayamıyoruz. Kefenimizden evvel çürüyoruz. Duyuyorum! Kulak ver, sen de duyarsın! Toprak altında, milyarlarca kurdun, çıtır çıtır dut yapraklarını yiyen milyarlarca ipek böceği gibi, milyarlarca ölüyü yediğini duyuyorum. (Çılgın) Ölümler! Gözsüz kulaksız kurtların içtiği köpüklü şampanya damlaları! Tozun toprağın mezeleri! Korkunç bir saklambacın korkunç oyuncuları. Kurtarın beni ebedilikten! Öldüm sizi araya araya... Kurtarın beni düşünmekten... (Kısakürek, 2017, s. 112)

Buna göre insan, aslında fani dünyada ölümü düşündükçe yavaş yavaş yok olmakta, varlığı ve yokluğu, yaşamı ve ölümü düşünürken yaptığı sorgulamalar esnasında birtakım sesler duymakta, kulağına gelen bu sesler de onu adeta çıldırma noktasına getirmektedir. Necip Fazıl’ın şiirlerinde olduğu gibi nesirlerinde de varlığı ve varoluşu sorgulama hali ile bu sorgulama anında duyulan iç sıkıntısı göze çarpmaktadır.

Açıklarda adlı şiirde *düdükle* ve *tekne* olmak üzere iki adet nesne bulunmaktadır. Şairin dış dünyasına ait nesnelere biri olan *düdükle*, onun bu dünya ile iç âlemi arasındaki sıkışmışlıktan doğan korku ve ıstıرابını yansıtırken; “Arıyor tekne oturtacak bir sığılık...” dizesindeki *tekne* de şiirdeki ikinci nesneyi oluşturmaktadır. Su üzerindeki teknenin, insanın suya batıp kaybolmasını önlemesi gibi, şiirdeki tekne de onun denizle sembolize ettiği dünyada kaybolmasını önleyen ve kendisine bir sığılık; yani ruh dinginliği arayan iç dünyasını işaret etmektedir. Şairin, tekneyi oturtacak bir sığılık araması, aynı zamanda da içinde bulunduğu zaman diliminin verdiği huzursuzluktan kurtulup, toprağa yakın bir yere teknesini oturtmayı; yani bir huzur anına ulaşma isteğini göstermektedir.

3.2. Dinginlik

Şiirin “Arıyor tekne oturtacak bir sığılık...” dizesi; düdükle sesleri, çılgınlıklar ve suların üzerinden koşan yılanlar sebebiyle sığınacak sakin bir yer arayan şairin, arzuladığı ruh dinginliğini anlatmaktadır. Şiirin ilk dördümlüğünde, adeta bir kıyamet senaryosu gibi, sesin, gürültünün birbirine karıştığı bir kaos ortamı hissedilmekte; bu durumdan ruhu bunalan şairin kendine dinlenmek için sakin bir köşe aradığı fark edilmektedir. Kısaca şiirin ilk dördümlüğündeki önemli olan eylem “arama” eyleminin kendisidir. Ancak şiir boyunca şairin, aradığı bu huzur ve dinginliğe bir türlü ulaşamadığı görülür.

Aynı dördümlükte şairin sözünü ettiği seslerin ve karşısındaki korkutucu manzaranın, dinginliği arayan ruhunun derinliklerinde ortaya çıkan bir hal olduğu da düşünülebilir. Çünkü şairin ruhu dünyada, kendini yalnız, kimsesiz, ayrıca bedende tutsak hissetmektedir. Düdüklelerin birden çok kişi tarafından çalınması ve tekne kelimesindeki biz zamiri, şairle aynı durumu paylaşan başkalarının da olduğunu göstermektedir. Ancak bu kişilerin her birinin diğerinden habersiz olduğu da anlaşılmaktadır. Bu zor durumda şairin arzuladığı tek şey ise, bu

dalgalı denizde ruhunu dinlendirebileceği sakin bir liman, başka bir ifadeyle teknesini demirleyeceği bir sığılık bulabilmektedir. Kısaca şiirde, şairin kendisini huzursuz eden bu durumdan uzaklaşmak, bir dinginliğe ulaşmak arzusu ve arayışı göze çarpmaktadır.

Varoluşçu düşünür Sartre, bireyin içinde bulunduğu bunaltı halinin onu pasif hale getirmeyip tam tersine harekete geçirdiğini belirtmektedir. Yazara göre; “varoluşçuluğun sözünü ettiği bu çeşit bir bunaltı, ancak sorumlulukla açıklanır; ancak bağladığı öbür insanlar karşısında doğruca beliren bir sorumlulukla anlaşılır. Görüldüğü üzere bunaltı, bizi eylemden ayıran bir perde değildir, tersine bizi eylemle birleştiren, harekete götüren bir olaydır, eylemin bir parçasıdır (Sartre, 2010, s. 45). Dolayısıyla Açıklarda adlı şiirde de şairi, teknesi için bir kıyı aramaya, ruhu için dinginlik istemeye iten durum, içinde bulunduğu bunaltı ve iç sıkıntısıdır.

3.3. Temaşa etmek

Şiire bir bütün olarak bakıldığında, şairin, yani şiirin öznesinin hayal kurmanın yanı sıra içinde bulunduğu dünyayı seyre daldığı ve gördüklerini adeta sayıklar gibi anlattığı; bunun yanında bu hayal dünyasındaki seslere de kulak kesildiği fark edilmektedir. Dolayısıyla şiirde, dinlemek eylemiyle seyretmek eyleminin birbirleriyle iç içe etkili bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Söz gelimi “Kalın kalın gelen düdük sesleri”, “Boşlukta yankılanan çığlık”, bir sesteki ürkmüş canavar sürüsü gibi “Omuz omza şahlanan dalgalar,” gibi dizelerde, sese ve imaja dayalı unsurlar birlikte kullanılmıştır. Burada şair, birbirinin üzerinden atlayan, köpüklenen dalgaları ve sahili uzaktan seyretmekte; seyrettikçe kendisini ve kendi şahsında insanlığı, boşlukta kayboluyor gibi görmektedir.

3.4. Mesafenin ortadan kalkması

Özellikle şiirin son bölümünü oluşturan “Deniz, bu yerde ölüm korkusu kadar derin;/ Kocaman bir kuş gibi geliyor peşimizden,/ Ruh, bu kapkaranlık suda can verenlerin...” dizelerinde görülen durum, şairin karşısında hayal ettiği manzarayla arasındaki mesafenin aradan kalkarak, kendisini bu görüntünün içinde bulmasıdır. Yani şair, ölüm korkusu kadar derin olan bir denizde can vermiş olanların ruhlarının, kendisiyle birlikte diğer insanların da peşinde olduğunu düşünmektedir. Bir şeyin ya da kimsenin peşine düşmek de ancak onu kendi bulunduğu yere götürmek içindir. Şiirde, insanlar için ölmek yerine can vermek ifadesi kullanılarak olaya daha manevi bir boyut kazandırılmıştır. Karanlık suda, yani dünyada can verenler, şairi de çekip götürmek istemektedir, fakat deniz ve boşluk buna izin vermemektedir. Buradaki deniz dünya, boşluk ise şairin içindeki endişe ve karmaşık düşüncelerdir.

3.5. Kozmik hayalin kendiliğinden büyümesi

“Boşlukta tos vuracak nokta arayan çığlık” ve “Gittikçe boşluklara düşmekteyiz enginde” dizelerinde, şairin kurduğu düş dünyasının yavaş yavaş derinleştiği görülmektedir. Buraya alınan ilk dizede ses, ikinci dizede ise beden; boşlukta yani dört ana unsurdan biri olan havada bilinçsizce yol almaktadır. Bu durum, insanın dünyada yaşarken, ilerisini görememesi ve adeta bir bilinmezliğin içinde, nereye varacağını bilemeden ilerleyip durmasını hatırlatmaktadır.

Necip Fazıl'da ruhun bedenden kurtulma arzusu, şairin, düşüncelerinden etkilendiği Fransız filozofu Bergson'la da benzerlikler taşımaktadır. Bergson'a göre; insanın yapması gereken şey, varlığın her alanında, o alanın doğasına özgü olan doğru bilgiyi elde etmeye çalışmaktır. İnsanın bu amaca ulaşabilmesi için ortadan kaldırmasını gerekli gördüğü ilk engel de “varlığın yapısının sadece maddi unsurdan meydana geldiği biçimindeki yanılısamadır. Bu engel aşılmadıkça ruh, hayat ve madde arasındaki gerçek iletişim ve etkileşim çözülemeyecek ve varlığın kendinde doğası bir sır olarak kalacaktır” (Bayraktar, 2010, s. 139)

Şiirde de şair, bu kurtulma teşebbüsü esnasında birtakım zorluklarla karşılaşmakta, bu durum da onun istemsizce boşlukta nereye varacağını bilmeden düşmesine neden olmaktadır. Boşluk kelimesi, aslında şairin kendi içindeki boşluğu, yani zihninde cevapsız kalan soruları ve ortaya çıkan düşünce karmaşasını ifade etmektedir.

Şairin, içinde bulunduğu bilinmezlikten dolayı duyduğu iç sıkıntısı onun başka şiirlerinde de fark edilmektedir. Gece Yarısı adlı şiirinde, iç sıkıntısının ve bunalımın onu nasıl bir bilinmezliğe ve korkuya sevk ettiği görülmektedir: “Her gece periler uyur odamda/ Derinlerden gelir uzun nefesler/ Yanan mum bir rüya seyrederek camda/ Bir ağır hastanın nabzıdır sesler” (Kısakürek, 2012, s. 212). Şair, odasında tek başınayken çeşitli sesler duyduğunu hissetmektedir. Hatta normalde çıplak kulakla duyulamayacak nabız sesini bile işittiğini düşünmektedir; ancak bu duyduklarının hepsi de ne olduğu bilinmeyen varlıklardan gelmektedir. Bu durum şairin, içinde bulunduğu korku, sıkıntı ve bunalımın göstergesidir.

3.6. Dünyadaki bir ortama katılma

Buna göre, özellikle “Arkadaki sahilde, fosfor bir iz halinde/ Her an bir parça daha uzaklaşıyor bizden” dizelerinden hareketle, dünyadaki ortama katılmanın; aslında şairi rahatsız ettiği, ona ıstırap verdiği hissedilmektedir. Çünkü fosfor bir iz halinde’ki sahil, düşü kurulmaya başlanan gerçek, yani ruhun ait olduğu hakiki dünyadır. Çünkü insan topraktan yaratılmıştır ve gideceği yer de yine topraktır; öyleyse sahil de toprağa ait bir unsur olduğu için hakikati temsil etmektedir. Ayrıca toprak, su gibi akışkan değildir ve sabittir. Bu yönüyle de şairin zihninde düşündüğü, ruhun ait olduğu gerçek dünyanın ebedilik özelliğine de karşılık gelmektedir.

Sonraki dizede ise sahilin, yani hakikatte ait olunan dünyanın yavaş yavaş şairin kendisinden uzaklaşmakta olduğu söylenmektedir. Ait olunan asıl dünyanın şairden uzaklaşmasına karşın fani olan sahte dünya onu, istememesine rağmen içine doğru çekmektedir. Atılan çığlıklar, çalınan düdüklere de sahte dünyanın, şairi içine çekme ısrarına karşı direnmeyi ortaya koymaktadır. Ancak sahilin fosfor bir iz halinde olması, arada ne kadar engel olursa olsun, toprağın ve varlığa ait özün akıldan çıkarılmadığını göstermektedir.

3.7. Kozmik bir figür olarak göz

Şiirdeki “Gözlerinde kıvılcım, ağızlarında köpük,” dizesinde gözün, kozmik bir figür olarak yer aldığı görülmektedir. Şair, denizin dalgalarını, bir canavarın hareketlenmesine benzetmekte ve dalgalar arasında oluşan yuvarlak kıvrımları da bu canavarın gözleri olarak düşünmektedir. Gözlerde kıvılcımın olduğunun ifade edilmesi ise kızgınlık ya da nefret duygusunu anlatmaktadır. Kızmış ve adeta gözü dönmüş gibi görünen bu canavarın karşısında oluşan duygu ise korkudur.

Şairin bu şiirde korkusuna neden olan durum; kulağına gelen çığlık ve boşlukta, nereye gittiğini bilmeden düşmektir. Korku, Necip Fazıl’ın şiirlerinde sıkça rastlanan duygular arasındadır. Bu şiirde gözlerindeki kıvılcımla ve ağızındaki köpükle korkuya neden olan canavarın yerini, başka eserlerinde de farklı unsurlar almaktadır. Sayıklama adlı şiirinde şair, etrafını kuşatan kambur cücelerin arasında kaldığını ifade etmektedir: “Bir göz gibi süzüyor beni camlardan gece/ Dönüyor etrafımda bir sürü kambur cüce” (Kısakürek, 2012, s. 303). Şair, camlardan sessizce ve gizlice izlendiğini hissetmekte, etrafında da bir sürü kambur cücenin döndüğünü söylemektedir. Çizdiği bu manzara, yalnız ve düşüncelere dalmış bir insanın, içinde bulunduğu sıkıntılı ruh halinin de etkisiyle hayal dünyasında kendi yarattığı sesler ve görüntülerle mücadelesini ortaya koymaktadır ki; Necip Fazıl’da ses ve görüntü, mevcut duygularının dizelere aktarımında oldukça etkin şekilde bulunmaktadır.

Necip Fazıl’ın şiirlerinin genelinde görülen, dünyadan ayrılıp öte dünyaya, varlığın hakikatine, öze ulaşma arzusunun önündeki engel; sonsuz olan ruhu çevreleyen fani bedendir. Fani beden de bu sahte dünyaya aittir ve şair ne kadar kurtulmak istese de dünya, tıpkı dalgalanıp coşan denizin, üzerindeki varlıkları içine çekmesi gibi, şairi de yutmaya

çalışmaktadır. Bu şiirde de deniz, yani dünya; üzerindeki varlıkları, yani insanları yutmaya çalışan bir canavar halinde görülmektedir.

3.8. Hayallerin büyümesi ve ateş

Şair, şiirdeki “Gözlerinde kıvılcım” ifadesiyle adeta kudurmuş bir canavara benzettiği denizi kastetmektedir. Denizde oluşan bir girdabın ya da coşan dalgaların, insanı yutup yok etmesi gibi; dünyanın da insanı sindirip kaybetmekte olduğu düşünülmektedir.

Burada insanın kaybolması, yaratılmış olan bedenlerin dünyada yaşamaya devam etmesini ve asıl varlıklarını, yani ait oldukları gerçek dünyayı ve ruhlarını unuttuklarını göstermektedir. Şair de bu durumu gözlerinde kıvılcım yani ateş olan bir canavarın insanı yutup yok etmesine benzetmektedir. Ateş de nasıl ki içine düşen bir nesneyi ya da varlığı yakıp yok ediyorsa, gözlerinde kıvılcım olan canavar da benzer bir yok oluşa neden olmaktadır. Bu yüzden ruh ve beden, birbirine karışmaktadır ancak şairin asıl istediği şey bu birliktelik değil; ruhun bedenden ayrılması ve varlığının özüne karışmasıdır.

3.9. Düş kurma ve su

Şiirde düşle su arasında kurulan ilişkiyle deniz imgesi arasında güçlü bir bağlantı vardır. Ancak Bachelard’ın teorisine göre; ruh, durgun su karşısında kurulan düşle bir dinginliğe ulaşmasına karşın; Necip Fazıl’ın bu şiirinde durgun değil hareketli bir suyla, dalgalı bir denizle karşılaşılmaktadır. “Omuz omza şahlanan dalgalar, büyük büyük” dizesinde de görüldüğü üzere, şairin karşısında duran ya da karşısında durduğunu hayal ettiği deniz, büyük dalgalarla adeta şahlanmış gibidir. Bu dalgaları niteleyen büyük kelimesinin iki kere tekrarlanması da dalgaların heybetini ve birbiri ardı sıra gelişini ifade etmektedir.

Bachelard, durgun su ile ruh dinginliği arasında bir ilişki olduğunu söylediğine göre; hareketli su ve ruh tedirginliği arasında da bir bağlantı bulunduğu düşünülebilir. Çünkü şiirde şair, bir tedirginlik, sabırsızlık, korku ve ıstırap içinde görünmektedir.

Necip Fazıl, çocukluğundan beri yaşadığı huzursuzluk ve bunaltıyı şöyle ifade etmiştir: “Teki, tek olanı, mutlakı, mutlak olanı arayan ruhum, aradığının değil, kendi varlığının sıkıntısı içinde bun alıyor ve ‘bedahet’ dediğimiz seziş zevkini kaybettikçe anlamayı da kaybettiği hissini veren cehennemden beter bir azaba düşüyordu” (2010, s. 45). Necip Fazıl’ın, genç yaşlardan beri mutlak gerçeği arama yolunda kendine sorduğu ve yeterli cevaplar bulamadığı sorular, onun iç beninde hep bir huzursuzluk ve ıstırap sebebi olmuştur. Açıklarda şiirinde de bu karmaşık ruh haline neden olan şey, dalgalı denizden kurtulup, bir türlü sığınacak liman bulunamaması, sahile ulaşamamasıdır. Yani aslında şair, zihnindeki sorulara tatmin edici cevaplar bularak ruhunun bir dinginliğe kavuşmasını istemektedir. Ancak deniz buna izin vermemektedir.

Denizi meydana getiren su, sahili meydana getiren toprak ile çatışma halindedir. Şair ne kadar sahile ulaşmak istese de deniz buna müsaade etmemektedir. Suyun akışkan olması, ona şekil verilememesi gibi insanın, var olan dünyada yaşananlara ve zamana müdahale etme gücü de bulunmamaktadır. Yaşanılan dünyayı temsil eden denizin bu durumu şairin, ruhunun kurtulmasını istediği bedeninin dünyada kalmaya devam etmesidir. Ama şair tıpkı denizin limana ulaşmasına olanak vermesini arzulaması gibi, bedeninin de aradan çekilerek ruhunun özgür bırakılmasını sağlamasını düşlemektedir.

3.10. Suda yansıyan ve yansıtılan bir dünya

Bachelard’a göre su karşısında kurulan düşler ve ulaşılan ruh dinginliği sonrasında şair, su aracılığıyla gökyüzüne de ulaşabilecek ve aslında bu ulaştığı gökyüzü de zaten onun ruhunda var olan ve kapatılmış bulunan bir gökyüzünün yansıması olacaktır. Yani şair semaya, doğrudan

ona bakarak değil, su üzerindeki yansımından hareketle ulaşacak, gerçektekenden değil; yansımadan hareketle hayal kuracaktır.

Şiirin “Gittikçe boşluklara düşmekteyiz enginde” dizesinde de bütünüyle Bachelard’ın düşüncesinde görüldüğü gibi olmasa da sudan hareketle havaya yönelme gibi bir durumla karşılaşmaktadır. Denizin coşmuş olan dalgaları, şairin sahilden uzaklaşmasına neden olmakta; bu süreç devam ettikçe de şair, engin boşlukta düşmekte olduğu hissine kapılmaktadır. Bachelard’daki suyun yerini dalgalı deniz, gökyüzünün yerini boşluk, ruh dinginliğinin yerini de tedirginlik ve bilinmezlik almıştır.

3.11. Varlık değişimine uğrama

Bachelard, su karşısında hayale dalan öznenin, varlık değişimine uğrayarak içinde bulunduğu insanî doğayı kozmik bir doğaya dönüştürdüğünden söz etmektedir. Şiirin sonundaki “Kocaman bir kuş gibi geliyor peşimizden,/ Ruhunu, bu kapkaranlık suda can verenlerin...” dizeleri de suyla birlikte düş kuran öznenin düşündüklerinin, düşlemenin devamında bir varlık değişimine uğradığı görülmektedir. Bu değişimle yaşanan durum ise karanlık suda can verenlerin ruhlarının kocaman bir kuşa dönüşmesidir. Buradaki dikkati çeken nokta, can verenlerin ruhlarının, ayrı ayrı kuşlara değil, hepsinin tek ve büyük bir kuşa dönüşmesidir. Bu durum bize, şairin su aracılığıyla, ölenleri değil, aslında ölüm olgusunun bizzat kendisini bir değişime uğratmak arzusunu göstermektedir.

Ölümün büyük bir kuş gibi görülmesi, bu olgunun evrenin dört ana unsurundan biri olan havayla özdeşleştirilmesinin bir sonucudur. Çünkü ölümle birlikte ruh, bedenden kurtulmakta ve hakiki dünyaya geçmektedir. Bu göçüşün de göğe, yani havaya doğru olduğu var sayılmaktadır.

3.12. Suda yansıyan gökyüzü ve havanın düşlemeye katkısı

Şiirdeki “Boşlukta tos vuracak nokta arayan çığlık” ve “Gittikçe boşluklara düşmekteyiz enginde” dizeleri, boşluk hissiyle birlikte havanın, şairin düşüne katkıda bulunmasını sağlamaktadır. Bunların ilkinde çığlık, ikincisinde ise bu çığlığın kaynağını oluşturan beden, boşlukta yol almaktadır. Ancak her ikisinin de ortak noktası, ulaşılacak yerin kestirilememesi ve zamanının bilinmemesidir. Bununla şairin, insanı bekleyen sonun bilinmemesine ve ruhun da bu bilinmezliğin içinde çektiği ıstıraba gönderme yaptığı düşünülebilir. Burada, şairin kendisini karamsarlığa sürükleyen etkenler yüzünden kapılmış olduğu bir umutsuzluk da sezilmektedir. “Umutsuzluk tamamen yok olduğunda, ben’in durumunu betimleyen formül şudur: Ben, kendine yönelerek, kendi olmak isteyerek, kendi saydamlığı içinde onu ortaya koyan gücün içine dalar” (Kierkegaard, 2014, s. 23). Ancak şiirde, şaire rahatsızlık veren durumlar hiçbir şekilde son bulmamakta, şairin gerçek ben’ini bulma umudu, yaşadığı korku ve karamsarlıktan dolayı giderek azalmaktadır.

Ayrıca çığlığın kendine, boşlukta tos vuracak bir nokta araması sesin bitmeyen yankısını işaret etmektedir ki; yankı da aslında sesin kendisi değil, kendisinden doğan bir yansımadır. Tıpkı Necip Fazıl’ın şiirlerinde de bedenin, varlığın özü olmaması, hakikatinin ise onun içindeki ruh olması ve ruhun bir türlü bedenden kurtulup serbest kalamaması gibi; şiirdeki çığlık da kendine, ulaşabileceği bir nokta aramakta, başka bir ifadeyle bir türlü sona ermeden boşlukta sürekli yankılanıp durmaktadır.

Sonuç

Necip Fazıl Kısakürek, Açıklarda adlı şiirinde fani olan bedenin içinde hapsediği için ıstırap çeken ve bedenden kurtulup varlığının özüne ulaşmaya çalışan bir ruhun ıstırabını dile getirmektedir. Bunu anlatırken hem sese hem de görüntüye ait unsurlardan istifade etmektedir. Yılan, çığlık, deniz, sahil, boşluk gibi kelimelerden de sonluyu ve sonsuzu anlatırken birer

benzetme unsuru olarak yararlanmaktadır. Toprağı temsil eden sahili ebediliği, suyu temsil eden denizi ise faniliği anlatırken kullanmaktadır. Ayrıca kıvılcımla ateşi, boşlukla da havayı kastederek; yaratılışı ifade eden evrenin dört ana unsurunun tamamına, kullandığı semboller aracılığıyla yer vermiş olmaktadır.

Bu şiir, Gaston Bachelard'ın *Düşlemenin Poetikası* adlı eserindeki Düşleme ve Kozmoz adlı bölümde anlatılanlar dikkate alınarak oluşturulan başlıklara göre incelendiğinde; şiirde Necip Fazıl'ın, fani olan dünya hayatı ve ölümden sonraki ebedî hayat karşıtlığını bazı sembollerden hareketle ortaya koyduğu görülmektedir. Bu karşıtlığın şairin ruhunda bilinmezlikten kaynaklanan bir tedirginlik ve ruhun özgür olamamasından kaynaklanan bir ıstıraba neden olduğu fark edilmektedir. Bachelard'da şairin, evrenin dört ana unsurundan hareketle ulaştığı ruh dinginliğinin yerini; Necip Fazıl'da toprak dışındakilerin neden olduğu bir ruh huzursuzluğunun aldığı görülmektedir.

Ayrıca şiir, Bachelard'ın kitabındaki söz konusu hususlara göre incelendiğinde şairin, evrenin dört ana unsuruna çeşitli semboller aracılığıyla ya da doğrudan yer verdiği fark edilmektedir. Boşluk kelimesiyle hava, dalgalar ve deniz kelimeleriyle su, sahil kelimesiyle toprak, kıvılcım kelimesiyle de ateş, dizelerde yer almaktadır. Şair, yaradılışı ve yaratıcıyı temsil eden bu dört temel unsura şiirinde çeşitli semboller aracılığıyla yer vererek Açıklarda adlı şiirin varoluş ve varlık kavramlarını anlattığını da göstermektedir. Şiir, Bachelard'ın düşüncesine göre incelendiğinde bu unsurların, şairin varlığının özüne ulaşma çabasını ve bu esnada duyduğu ıstırabı dile getirdiği fark edilmektedir.

Kaynakça

- Bachelard, G. (2012). *Düşlemenin poetikası* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bayraktar, L. (2010). *Bergson'da ruh-beden ilişkisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve bellek* (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Boz, D. (2016). *Büyük Doğu'nun ruhu Necip Fazıl Kısakürek*. Ankara: Kelime Yayıncılık.
- Karlıağa, H.B. (1991). Anâsır-ı erbaa. *TDV İslâm ansiklopedisi Cilt 3*. (s. 149-151) içinde. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Erişim adresi (19 Nisan 2021): <https://islamansiklopedisi.org.tr/anasir-i-erbaa>
- Kısakürek, N.F. (2010). *O ve ben*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (2012). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (2017). *Bir adam yaratmak*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (2018). *İdeolocya örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2014). *Ölümcül hastalık umutsuzluk* (M.M. Yakupoğlu, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kolcu, A.İ. (2002). *Albatros'un gölgesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, R. & Özcan, T. (2004). Cumhuriyet dönemi Türk şiiri. R. Korkmaz (Ed.), *Yeni Türk edebiyatı el kitabı 1839-2000* (s. 215-309) içinde. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Okay, O. (2018). *Necip Fazıl "Sıcak yarada kezzap"*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sartre, J.P. (2010). *Varoluşçuluk* (A. Bezirci, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Türk, H. (2021). *Çağdaş Türk şiiri tarihi*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Bireysel ve kültürel travma tarihinin ilişkiselliği¹

Ayşe Burcu Tunca Kömürcü*

Öz

Gündelik hayatta tıbbi ya da psikolojik olana gönderme yapan travma kavramının tarihsel izini on dokuzuncu yüzyıla dek sürmek mümkündür. 19.yy'da endüstriyel gelişimin hız kazanmasıyla, demiryolu kazalarında artış meydana gelmiş ve bu kazaların yarattığı etkiler travmanın kavramlaştırılmasında önemli sonuçlar doğurmuştur. Demiryolu kazalarından muzdarip olan hastaları tanımlamak için kullanılan travma kavramı, 19. yüzyılda gelişen histeri kavramı ile aynı bağlamda tartışılmıştır. Demiryolu kazazedelerinde ortaya çıkan semptomlar travmanın kökenine dair çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kazanın fiziksel etkilerinden bağımsız gelişen bu semptomlar, kazanın etkilerinin psikolojik olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiş ve kazalara ilişkin yasal prosedürlerde temel sorun haline gelmiştir. Kazazedelerin açtıkları tazminat davalarının sonuçlanamaması, travma tartışmalarının Birinci Dünya Savaşı'na dek sönümlenmesine yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda askerlerde gözlenen savaş nevrozu, travma tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Travmaya dair bu tartışmalar, savaş nevrozunun daha spesifik formu olan 'mermi şoku'nun yol açtığı etkiler üzerine yoğunlaşmıştır. Mermi şoku tartışmaları, travmanın salt bireysel psikolojinin konusu olmaktan çıkmasına, daha kitlesel ve kültürel bir boyut kazanarak kolektif travma biçimini almasına neden olmuştur. 20. yy'ın savaş deneyimleri, kültürel travma olarak adlandırılan yeni bir çalışma alanı doğurmuştur. Bu çalışmada; travmanın, olayın ya da kazanın doğrudan sonucu olmadığını, deneyim sonrası geliştirilen söylem ve anlatıyla inşa edilen bir olgu olduğunu iddia eden kültürel travma teorisi ile travmayı psişeye yerleştiren psikolojik/psikanalitik travma anlayışı arasındaki ortak noktalar ele alınacak ve bu kapsamda, travmanın sosyokültürel bağlamda bir analizi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Travma tarihi, histeri, demiryolu kazaları, mermi şoku, psikolojik travma, kültürel travma

The relationality of individual and cultural trauma history

Abstract

It is possible to trace the historical trace of the concept of trauma, which refers to medical or psychological cases in daily life, to the nineteenth century. With the acceleration of industrial development in the 19th century, railway accidents increased, and the effects of these accidents had important consequences on the conceptualisation of trauma. The concept of trauma, used to identify patients suffering from railway accidents, has been discussed in the same context as the concept of hysteria, which developed in the 19th century. The symptoms that emerged in railway accident victims have brought along various discussions on the origin of trauma. These symptoms, which developed independently of the physical effects of the accident, raised the question of whether the effects of the accident were psychological. This question has also become the main problem in legal procedures related to accidents. The failure to finalise these compensation lawsuits filed by accident victims has caused the trauma discussions to fade until the First World War. The war neurosis observed in soldiers during the First World War has brought trauma discussions back to the agenda. These discussions on trauma have focused on the effects of 'shell shock', which is a more specific form of war neurosis. The discussions on 'shell shock' has caused trauma to cease to be the subject of purely individual psychology and to take on a more mass and cultural dimension, taking the form of collective trauma. The war experiences of the 20th century have given birth to a new field of study called cultural trauma. In this study, the common points between the cultural trauma theory, which claims that trauma is not a direct result of the event or accident, but a phenomenon constructed by the discourse and

¹Bu makale; Doç. Dr. Fahri Atasoy danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen, yazım aşamasında olan doktora tezinden üretilmiştir.

*Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-posta: ayseburcutunca@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0204-5379

narrative developed after the experience, and the psychological/psychoanalytic understanding of trauma that places trauma in the psyche will be discussed. Within this framework, an analysis of trauma in a sociocultural context will be presented.

Keywords: History of trauma, hysteria, railway accidents, shell-shock, psychological trauma, cultural trauma

Giriş

Travma kelimesinin gündelik dilde yaygın kullanımı kişisel olana işaret etmektedir. Travma kişinin/kişiliğin bütünlüğüne, bireysel kimliğine, benliğine yönelik dışardan gelen darbe yoluyla tanımlandığında, sağaltım meselesini gündeme getirir. Travmanın semptomatik olarak ortaya çıkışı; bireylerin geçmişlerine, yaşantılarına ve deneyimlerine bağlanmaktadır. Travma öznenin deneyiminden ayrı düşünülemeyen; kimi zaman özneyi yapabileceklerinden ya da potansiyellerinden alkoyabilme, kimi zaman da travma(lar) kategorisi altında kendi hâkimiyetini kurma gücüne sahip bir kavram olarak literatürde yer almaktadır.

Sıradan bir acı deneyimini gündelik dilde travma kelimesine dönüştüren bu sürecin tarihsel/sosyokültürel izlerini sürmek kolay olmamaktadır. Bu izlerin belirli dönemlerde kendini gösterdiği, belirli dönemlerde silindiği iddia edilebilir. Travmanın yerleşik kullanımı her an yükselişe geçmeye teşne olduğu kadar sönümlenmeyi de göze almaktadır.

Travmanın gündelik ve yaygın kullanımının ilk izleri on dokuzuncu yüzyılda; travmanın araştırma nesnesi olarak nöroloji, psikiyatri, fizyoloji gibi bilimlerden kabul edilmiş ve görülebilir. Avrupa’da on dokuzuncu yüzyılın sonlarında travma ve histeri çalışmaları eş zamanlı yürütülmüştür. Özellikle dönemin ünlü nörologu Charcot’un bilimsel çabalarıyla travma histeriye bağlanmıştır. Charcot travma semptomları ile histeri semptomlarının benzer olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle kadın histerisinin incelendiği bu dönemde, travmanın bilimin araştırma nesnesi haline gelmesi endüstriyel dönüşümün kitlesel bir etkisi olarak okunabilir.

On dokuzuncu yüzyılda travmaya olan akademik ilginin artışı, kazaların gelişen endüstri teknolojisi ile kitlesel hale gelmesine bağlanabilir. Özellikle demiryolu kazalarından sonra kazazedelerin uzun süreli semptomlar göstermesi, bu semptomların bizzat kendisini bilimin nesnesine dönüştürmüştür. Kazazedelerin maruz kaldığı kaza sonrası kısa ve uzun süreli, fizyolojik ya da psikolojik etkiler travma olarak adlandırılmıştır.

Tıbbi alanda travma ilk olarak on beşinci yüzyılda kullanılmış ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar fizyolojik terminoloji aracılığıyla açıklanmıştır. Travma dışarıdan gelen fiziksel darbenin bir sonucu olarak bireylerde meydana gelen etkilerin genel adlandırılması olarak yorumlanmıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyılda endüstriyel kaza sonrası kazanın fiziksel etkileri ile kazazedelerin bu etkilere verdikleri tepkilerin farklı olması, travmaların fizyolojik olduğu kadar psikolojik olabileceği iddiasını tartışmaya açmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda yoğunlaşan travma çalışmaları, yirminci yüzyılın başlarında sönümlenmeye başlamış ve 1920’lerde Birinci Dünya Savaşı’nın etkilerinin görülmeye başladığı dönemlerde tekrar yükselişe geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda askerlerin savaş sonrası geliştirdiği semptomlar histeriye benzetilmiştir. Askerlerin kitlesel olarak savaş nevrozu semptomları göstermeye başlamasına kadar travma çalışmaları yok denecek kadar azdır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’yla birlikte askerler fiziksel darbe almasalar bile akıl melekelerini yitirme, gündelik işlerini yerine getirememeye, beden ritimlerinin kontrolünü kaybetme gibi belirtiler göstermiştir. Bu durum durgun bir sürece giren travma çalışmalarının yeniden canlanmasına yol açmıştır.

Askerlerin savaş sonrası peyda olan semptomlarıyla birlikte travma kitlesel ve kolektif bir kimliğe bürünmüştür. Travma salt kişisel olarak düşünülemeyen ve bireylerin kendi kişisel tarihlerine bağlanamayan bir olgu olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Böylelikle bireysel travma çalışmaları, kolektif travma çalışmalarıyla bir arada işleyen bir mekanizmada işlevsellik kazanmıştır. Hem bireysel hem de kolektif travma çalışmalarının etkileşimi kültürel travma

çalışmalarını doğurmuştur. Jeffrey Alexander, Neil Smelser, Ron Eyerman gibi kültürel travma araştırmacıları kültürel travmayı kolektif kimliğe yönelik bir darbe olarak okumuşlardır.

Hem bireysel hem de kültürel travma çalışmalarındaki ortak nokta olayın ya da deneyimin, bütünlüğün kimliğini bozma riskini taşımasıdır. Her iki travma biçiminde de hasar gören kişiliğe ya da darbe alan kültürün kendisine göndermede bulunulur. Hem bireyde hem de kültürde önceden varsayılan bir bütünlük anlayışı vardır ve travmatik bir olayın etkisiyle bu bütünlük bozulur ve sonucunda travma ortaya çıkar.

Bu makalenin amacı hem psikolojik hem de kültürel travma olarak adlandırılan iki disiplinin ‘bütüne/bütünlüğe yönelik dışardan gelen darbe fikri çatısı altında aynı eksenle konumlanma koşullarının sorgulanmasıdır. Psikiyatrinin ve sosyal bilimsel çalışmaların metodolojileri ve araştırma nesnelere farklı olsa da harekete geçme koşulları aynı düzlem içinde ele alınabilir. Kimliğin bozulması ve bütünlüğün yitimi sonucu oluşan travma fikrinin her iki disiplinde de varsayılan bütünlük anlayışından beslendiği söylenebilir. Hem psikiyatrik de hem de sosyal paradigmada kendini gösteren travmaya dair bu ortak yaklaşım, kültürel travmanın farklı bir perspektiften ele alınmasına ve eleştirel bir zemine taşınmasının önünü açabilir.

1. Travmanın tarihsel izleri

Travma çok eski bir kavram olup yara anlamında kullanılmıştır. Travma başlangıçta beden üzerindeki bir delme ya da hasarı ifade etmektedir. Bu yaklaşım şiddetli bir şok, koruyucu tabakanın zedelenmesi ve organizmanın yıkıcı etkisine yol açan yansıma olarak üç boyuta ayrılmıştır (Laplanche, 1990, s. 129). On dokuzuncu yüzyılda travma dışardan gelen fiziksel darbenin etkilerinin dolayımı olarak anlaşılmıştır. Endüstriyel gelişime bağlı olarak dışardan gelen darbelerin etkisi artış göstermiş ve sonucunda bireylerde kısa ve uzun vadeli etkiler ortaya çıkmıştır.

Batı'nın travmaya olan ilgisi on dokuzuncu yüzyıl sonlarında gelişmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyıl öncesi Eski Yunancada travma kelimesi yara olarak fiziksel anlamda kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda nörologlar bu durumu endüstriyel kazalar ve demiryolu felaketleriyle bir arada ele almış, iç ve dış bozuklukları birlikte düşünmüşlerdir (Bond, 2015, s. 18). Demiryolu felaketlerinin kitlesel boyutu travmaları açığa çıkarmıştır. On dokuzuncu yüzyıl öncesinde de kazalar meydana gelmiş ancak etkileri demiryolu kazalarında olduğu gibi büyük çapta ve kitlesel olmamıştır. Demiryolu kazaları aynı anda yüzlerce kişiyi aynı dehşet duygusuyla etkileyen korkunç bir olay olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Kazazedelerin neredeyse tamamı farklı derecelerde de olsa kaza sonrası belli semptomlar geliştirmişlerdir.

Demiryolu kazalarındaki bir diğer önemli tartışma konusu da tazminat meselesi olmuştur. Kazazedelerin kaza sonrası tazminat alabilmek için psikolojik belirtiler geliştirdiğine yönelik rol yaptıkları, bilhassa demiryolu şirketleri ve bu şirketlerin avukatları tarafından iddia edilmiştir. Schievelbusch (2014) demiryolu kazalarında küçük yaralar almış ya da hiç yara almamış kişilerin de bir zaman sonra ruhsal ve fiziksel semptomlar geliştirdiğini ifade etmektedir. Bu semptomların izini sürmek zordur çünkü bu davalarda tıp ve hukuk disiplini iç içe geçmiştir. Demiryolu kazazedelerinin tazminat alabilmesi için geliştirdikleri psikolojik semptomların gerçek olduğunu kanıtlamaları gerekmektedir. Fiziksel yara almış bireyler için tazminat elde etme süreci sorunsuz işlerken, kaza sonrası psikolojik belirtiler gösterenler için durum pek o kadar kolay olmamıştır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında demiryolu kazaları ve tazminat sorunu travma çalışmalarlarıyla yakından ilgilidir. Ancak bu travmatik vakaların bilimin araştırma nesnesi olmasından daha önce histeri akademik ilgiyi toplamıştır (Shievelbusch, 2014).

1825-1893 yılları arasında yaşamış, nörolojinin kurucularından sayılan Fransız nörolog Jean-Martin Charcot'un Salpêtrière'deki çalışmaları histerik vakalar üzerinedir. Travmatik histeri olarak tanımlanan vakalar her ne kadar fiziksel kazaların sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da Charcot travmatik semptomların kökenlerinin psişe tarafından dolaymlandığını yani

psikolojik olduğunu ileri sürmektedir. Bu travmatik durumu yaratan, travmatik olay sonrası geliştirilen zihinsel deneyimdir (Micale & Lerner, 2001, s. 122-123). Her ne kadar Charcot travmanın psikolojik olduğu iddiasında bulursa da travmayı histeriye bağlayıp kalıtsal faktörleri teorisinin temeline yerleştirmiştir.

İngiliz cerrah John Eric Erichsen on dokuzuncu yüzyılda yayımladığı makalede demiryolu kazaları sonrası gelişen travmaların nedenlerinin fiziksel kaynaklı olduğunu dile getirmiştir. Bu sendromların nedenlerini beyne ve omurgaya bağlamış ve hastalığın kendisini demiryolu omurgası sendromu (railway spine) olarak adlandırmıştır. Erichsen'in 1866'da yayımladığı *Demiryolu ve Sinir Sisteminin Diğer Yaralanmaları Üzerine (On Railway and Other Injuries of the Nervous System)* adlı metninde demiryolu kazaları ile diğer kazalar arasında gördüğü tek fark niceliksel farktır ancak daha sonra bu konuyla ilgili fikrini değiştirmiştir. 1975'te yayımladığı *Omurga Sarsıntısı, Sinir Şoku ve Sinir Sisteminin Diğer Belirsiz Yaralanmaları Üzerine (On Concussion of the Spine, Nervous Shock, and Other Obscure Injuries of the Nervous System)* adlı metninde demiryolu kazalarının doğasına özgü yeni bir özellik keşfetmiştir. Demiryolu kazalarında insanlar birkaç saniye içinde korkunç bir manzaranın içine düşerler, dehşet görüntülerinin ve seslerinin ortasında kalırlar. Ne olduğunu anlamadan kaza olup bitmiş ve geriye korkunç bir manzara kalmıştır. Demiryolu kazalarının bu kadar hızlı ve ani olması, kazazedelerin kazayı kontrol altına alabilecek pozisyonda olmamaları kazanın trajedisini arttırmaktadır. Ancak sıradan bir kazada kişilerin durumu kontrol altına alabilmek için en azından birkaç saniyeleri vardır ve kazadan kendilerini koruyabilmeleri mümkün olabilmektedir (Erichsen, 1875, s. 196; akt. Schievelbusch, 2014). Erichsen, endüstriyel gelişimle birlikte kazaların değişen doğasının, kişilerin yaşadığı şokla bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Kazaların geçmişe nazaran bu denli kitlesel ve korkunç boyutlarda olması, kazazedeler üzerindeki etkilerin geometrik bir hızla artışına yol açmıştır. Her ne kadar kazalar endüstriyel gelişimin neticesinde kitleselleşse ve bunun sonucunda kazaların psikolojik etkileri üzerinde tartışmalar başlasa da on dokuzuncu yüzyıl bilim dünyasında değişmeye direnç gösteren şey hastalıkların 'organik' kökene bağlanma ihtiyacının kendisidir.

Erichsen'le birlikte bu semptomlar omuriliğin zedelenmesine bağlı organik bir hastalık olarak sınıflandırılmış, Charcot ise işlevsel olarak yorumlamıştır. Charcot'un kuramında kalıtsal yatkınlık ön plandadır ve travmatik nevroz fırsatçılıktan başka bir şey değildir (Holdorff, 2011, s. 466). Erichsen'in teorisine ilk kapsamlı eleştiri 1883'te Herbert W. Page tarafından *Cerrahi ve Mediko-Hukuk Açısından Görünür Mekanik Lezyon ve Sinir Şoku Olmadan Omurga ve Omurilik Sendromu (Apparent Mechanical Lesion and Nervous Shock, in Their Surgical and Medico-Legal Aspects)* adlı makaleyle yapılmıştır. Page sadece psişik olan semptomlarla ilgilenmiştir. Herbert Page'in 1883 yılında yayımlanan *Belirgin Mekanik Lezyon Olmaksızın Gerçekleşen Omurga ve Omurilik Yaralanmaları ve Sinir Şoku (Injuries of the Spine and Spinal Cord without Apparent Mechanical Lesion, and Nervous Shock: in their Surgical and Medico-legal Aspects)* adlı metninde hastanın fiziksel yara alıp almadığından bağımsız olarak, hastaların kendi içlerinde bu durumun kalıcı hasara yol açma olasılığının olduğunu iddia etmiştir. Bu devrim niteliğindeki iddia travmatik nevrozların herhangi fiziksel etkiye bağlı olmaksızın gerçekleşebileceği fikrine öncülük etmiştir (Bond & Craps, 2020, s. 15). Travmatik nevrozun fiziksel bir etkiden bağımsız olma ihtimali, dönemin bilim insanları arasında tartışmaya yol açmıştır.

Modern Alman nörolojisinin önde gelen isimlerinden Hermann Oppenheim 1889'da demiryolu kazalarındaki kazazedelerin travmalarına dair *The Traumatic Neuroses (Travmatik Nevrozlar)* adlı makaleyi yayımlamış ve 'demiryolu omurgası sendromu (railway spine)'na dair tartışma başlatmıştır. Oppenheim bu semptomların omurga ve beyindeki bazı fiziksel hasardan kaynaklandığını ve travmanın nedeninin kazanın bizzat kendisinden kaynaklanan özel bir

bozukluk olduğunu ileri sürmüştür (Gomes, 2019, s. 39). Oppenheim'in bu savı kazalara özerk bir konum kazandırmıştır.

Bu bölümde esas olarak travma etiolojisinin psikolojik karakter kazanmadan önce izlediği tarihsel iz görünür kılınmaya çalışılmıştır. Travma on dokuzuncu yüzyılda fizyolojik etkilerin bir sonucu olarak ele alınmış ve travmatik etki dışardan gelen darbe sonucu kişide meydana gelen hasar olarak yorumlanmıştır. Kavramsal olarak travma on dokuzuncu yüzyılda, demiryolu kazalarındaki artışla birlikte organik kökene bağlanmaya çalışılmış ancak kazanın fiziksel etkileri ile semptomlarının sonuçları arasındaki niteliksel fark travmatik nevrozun doğası hakkında yeni bir tartışma başlatmıştır. Bu paradigmatik gerilim, on dokuzuncu yüzyıl tıp dünyasındaki tartışmalarla teorik olarak beslenen ve sonucunda eleştirel bir konum alan Freud için bilinçdışının öncülüğünde yeni bir paradigmaya kapı aralamıştır. Bu yeni paradigma hem yirminci yüzyıl travma tartışmalarına zemin hazırlamış hem de travmaya ayrı bir statü kazandırmıştır.

2. Bilinçdışından uygarlığın bastırılmışlığına: Travmanın psikolojikleştirilmesi

Travmatik nevrozlarla ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bu dönemde, travmaların psikolojik kökenli olduğunu, kalıtımla ya da fizyolojik sebeplerle açıklanamayacağını ileri süren ilk isimlerden biri Freud olmuştur. Freud, hocası Charcot'nun ve Guinon, Gilles de la Tourette, Janet ve çok sayıda öğrencisinin nevrozların etiolojisinin kalıtımsal olduğu iddialarına kuşkuyla yaklaşmıştır. Charcot kalıtımın nevrozla ilgili rahatsızlıkların gerçek ve temel nedeni olduğunu düşünmektedir. Buna karşılık Freud, bu önermelere karşıt savlar geliştirmiştir. Örneğin sinirsel ve kalıtımsal olduğu düşünülen hastalıklar, patolojik kaynaklı olabilir. Kalıtımsal koşul nevrozun gelişimini arttırabilir ancak yönünü belirleyecek güçte değildir (Freud, 2012a, s. 13-15). Freud için döneminin histeri, nevroz gibi yaygın psikolojik hastalıklarına kalıtımsal açıklamalar geliştirmek, bu hastalıkların yapısal koşullarını göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bilinçdışı kavramı hastalıkların kökenine, onların biricik koşullarına işaret etmektedir.

Freud'a (2011, s. 49) göre ruh çözümleme bir araştırma yöntemidir. Freud'un psikanaliz tanımı "kimi sinirlilik biçimlerinin (nevrozlar) psikolojik bir teknik kullanılarak iyileştirilmesini amaçlayan tıbbi bir yordamdır" (2012b, s. 33). Psikanaliz Freud'u, dönemin psikiyatri anlayışından ayıran bir disiplin haline gelmiştir. Freud, bilinçdışını psikanaliz yönteminin merkezine yerleştirirken, fizyolojik nedensellikten kopamayan dönemin psikiyatri anlayışından da gitgide uzaklaşmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sonunun karakteristik bir yanı olarak gerçekliğin ifşasına aracı olan bu psikoloji, bilinçli söylemden çok bilinçdışı arzunun aldığı hallerle ve düşlerde (kolektif ya da bireysel) nevroitik semptomlarda, rasyonelleştirmelerde ya da yazgımıza hükmeden yanılısamalarda bilinçdışının kendini gösterme tarzıyla ilgilenir. Bu yanılısamaların sonucu, başkasını aldatmaktan ziyade, esasen kendini aldatan insan imgesidir. Bu öznellik krizi modernitemizin özelliğidir (Jaccard, 2016, s. 11). Descartes'tan beri süregelen modern öznenin kuruluşu, insanın kendi öz bilinciyle dünyaya hükmedeceği ve kendi bilincinden kuşku duyulamayacağı gerçeği, bilinçdışı alanla birlikte sarsıntıya uğramıştır. Freud bilinçdışının bir yapısı olduğunu iddia etmekte ve bilinçdışının kuruculuğunu yapı dolayımıyla anlamlandırmaktadır.

Freud için bu durumun kendisi psikanalize tanınan bir imtiyazdan kaynaklanmaz. Freud her daim psikanalize bilimsel bir statü tayin etmiş ve insanlığın psişik tarihine uygulama amacı gütmüştür. Marcuse'a (1998, s. 68) göre, Freud baskılanmışlığın geri dönüşünü genel insanlık tarihine uygular. Bireysel ruhbilimden grup ruhbilimine geçiş baskılanmışlığın tarihsel geri dönüşünün anlaşılması problemini de beraberinde getirir. Uygarlık, insanın kendi psişesi üzerinde düzenleyici normlarla birlikte baskı oluştursa da diğer yanıla doğaya karşı insanı savunan ve doğayla baş etmesinde mücadele yöntemi sunan bir gerçeklik sağlar. Freud'a (2011,

s. 13-15) göre kültüre bağlı doyumsuzluğun olmaması ancak içgüdünün bastırılışının terk edilişi ya da zora başvurmamayı gerektirir. Ancak bunun edimselleşmesinin olanaklılığı sorusu doğar. Her kültür bireysel içgüdüden vazgeçiş üzerine kurulmuştur ve bu terkedildiği takdirde insanlar sorumlu oldukları emeği üstlenmezler. İnsanlar kendiliğinden çalışmaya istekli değillerdir ve tutkularını akıl yoluyla dindiremezler. İnsanların öfkeli ya da kinci olmalarının sebebi kültür düzenlemelerindeki bir bozukluktan kaynaklanmaz. Bunun sebebi şimdiye kadar hiçbir kültürün çocukluktan itibaren böyle bir düzenleme geliştirmemesidir (Freud, 2011, s. 13-15). Freud'un son dönem çalışmaları bireysel psikolojiden kitle psikolojisine doğru yönelmekte olup, kökensel bir arayışa girmiştir. Bu yönelişi, dönemin tarihsel ve politik koşullarının sonucu olarak yorumlamak mümkündür

Son dönem çalışmalarında uygarlığın çatışmalarına ve huzursuzluğuna psikanalitik düşünce yöntemiyle açıklamalar geliştirmeye çalışmıştır. 1929 Büyük Buhran ve Almanya'da Nazizmin yükselişe geçtiği dönemde Freud 1930'da *Uygarlığın Huzursuzluğu* adlı metni kaleme almıştır. Uygarlık Freud'a göre grup uyumunu korumaya yönelik insanların içgüdüsel dürtülerini sınırlandırmalarıdır (Quinodoz, 2020, s. 257-260). İnsan böylelikle kültürel bir varlığa dönüşmektedir.

Freud bireyin kültürel bir varlığa dönüşme sürecini uygarlaşma tarihinin bastırılışına bağlı olarak okumaktadır. Eğer ki bu bastırma insan türünün nevrozuna neden oluyorsa, bu nedensellik uygarlaşma süreci ile nevroz arasında bir bağlantı anlamına gelmektedir. Bu içsel bir bağlantıdır ve kültürün temel bir sonucudur. Bireylerin nevrozları ancak nevrotik bir süreç olan uygarlaşma ile anlaşılabilir (Brown, 1996, s. 20-22). Freud uygarlaşmanın kendisinin nevrotik olduğunu dile getirir ve bu noktada birey ve kültür arasındaki ayrımı yeniden düşünmenin yolunu açar.

Uygarlaşmanın krizinin dünya tarihinde en yıkıcı haliyle yaşandığı olaylar büyük dünya savaşlarıdır. Dünya savaşları ve faşizmin yükselişiyle birlikte değişen/dönüşen ve travmatik kuruluşunu artık gizleyemeyen uygarlık, krizin eşliğine gelmiş ve bu kriz beraberinde büyük felaketlere yol açmıştır. Freud için kitlesel altüst oluşlar kendini en ağır biçimde hissettirmiştir. Yaşamının son yıllarında kaleme aldığı metinlerde kitlelerin, kültürün, sosyal ilişkilerin psikolojik kökenlerini kültürde ve uygarlıkta arayışının izlerini, yirminci yüzyılın dehşet verici tarihsel deneyimlerinde bulmak mümkündür.

Yirminci yüzyılın savaş ve soykırım deneyimlerinden sonra Freud merceğini kültürel olana kaydırmıştır. Dünya tarihinin en kitlesel savaşlarına tanıklık etmiş olan Freud için bu dehşet verici durumun kendisini anlamaya çalışmanın yolu kitle psikolojisinden geçmektedir. Bireylerin bastırılmış tarihinin travmaya yol açmasına benzer şekilde, tarihin bastırılmışlığının travmatik kuruluşu da savaş ya da soykırımlarla tarih sahnesinde yerini almıştır.

3. Savaş travmasının sınır örneği: Shell-shock

Yirminci yüzyılda endüstri devriminin değiştirdiği sosyopolitik ikliminin devamı olarak Birinci Dünya Savaşı (28 Temmuz 1914 – 11 Kasım 1918) ve İkinci Dünya Savaşı (1 Eylül 1939-2 Eylül 1945) patlak vermiştir. Modernizmle birlikte artan nüfus ve dünya kaynaklarının aşırı tüketilmesi problemi dünyada daha önce emsali görülmemiş savaşlara yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda 13 milyon sivil hayatını kaybetmiştir (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2021a). İkinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybedenlerin sayısı çok daha yüksek olmuştur. İkinci Dünya Savaşı dünyada en çok ölüme yol açan savaş olarak tarihe geçmiş, istatistiklere göre yaklaşık 40 ila 50 milyon arasında insan hayatını kaybetmiştir (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2021b).

Hobsbawm Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı felakete dair şu yorumda bulunur:

1914'ten önce yetişenler için aradaki karışıklık öylesine dramatikti ki çoğu -bu tarihinin ana babasının kuşağı ya da bu kuşağın Orta Avrupalı üyeleri dahil- geçmişle olan sürekliliği görmek

istemedi. “Barış”, “1914’ten önce anlamına geliyordu: Ardından “barış” adını artık hak etmeyen bir şey geldi. (Hobsbawm, 2012, s. 27)

Birinci Dünya Savaşı’nda savaş teknolojisi alanındaki büyük değişiklik, tıbbın kitlesel psişik fenomenlere olan ilgisini arttırmıştır. Artık kitlesel fenomen mermi-şoku (shell-shock) ve savaş nevrozudur (war-neurosis). Mermi şoku, on dokuzuncu yüzyılın demiryolu şokunun bir devamı olarak görülebilir. Her iki durumda da kurbanlar (victim) fiziksel bir darbe almadan psişik anlamda travmatize olurlar (Schivelbusch, 2014). Savaş travması sonrası çeşitli nevrozları açıklamak için kullanılan terminolojinin sayısı artmıştır. Micale ve Lerner’in yorumladığı gibi mermi şoku, savaş gerilimi gaz nevrozu, canlı canlı gömülme nevrozu gibi adlandırmalar ortaya çıkmıştır (Micale ve Lerner, 2001, s. 17). Birinci Dünya Savaşı’nın on dokuzuncu yüzyıldaki demiryolu felaketlerinden farkı çok daha kitlesel olmasıdır. Askerlerde savaşın yoğun etkisinin uzantısı olarak gözlenen zihinsel bozukluklar, yirminci yüzyılın yeni histerisi olarak adlandırılabilir. Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte patlak veren bu yeni histerinin adı mermi şokudur (shell shock).

Mermi şoku nedir? Dört saatlik bombardımanın ardından depresyon ve titreme geliştiren bir askerin yaşadığı deneyimin adlandırmasıdır. Bu bombardıman sonrasında asker yürüyemez hale gelir ve elden ayaktan kesilme gibi semptomlar geliştirir. İlerleyen günlerde iyi olmasına rağmen ansızın hayatını kaybeder (Mott, 1917, s. 612). Smith ve Pear (1917, s. 1-2) 1917’de mermi şoku üzerine yayınladıkları metinde mermi şoku teriminin resmî belgelerde ve konuşmalarda kullanımının yaygın olduğunu ancak buna rağmen kendilerinin bu terim yerine ‘savaş zorlantısı (war strain)’ kullanımının daha uygun olduğunu ifade ederler. Terim belirsizdir ve çok fazla anlama işaret eder. Ancak terimin belirsizliği ve anlam yoğunluğu normaldir çünkü tarihte Birinci Dünya Savaşı kadar beden ve zihin üzerine baskı uygulayan bir savaş daha olmamıştır.

1915’te İngiliz askeri psikiyatrist Charles Samuel Myers mermi şoku terimini ilk kullanan kişidir. Mermiye doğrudan maruz kalmamış askerlerde de bu semptomun gözlenebileceğini ve duygu kökenli olabileceğini ileri sürmüştür. Sonrasında pek çok kişinin iddia ettiği gibi savaş nevrozlarıyla histeri arasındaki benzerliğe vurgu yapmıştır (Van der Kolk, Van der Hart ve Weisaeth, 2007, s. 48). Kitlesel yıkımın son derece büyük olduğu bu savaşlar askerler arasında on dokuzuncu yüzyıla benzer semptomlara neden olmuştur. Savaş koşullarının yarattığı, özellikle savaşan askerlerde gözlemlenen bu durum travma araştırmalarında artışa sebep olmuştur. Pedersen (2017, s. 32) araştırmalarındaki bu yükselişin, Birinci Dünya Savaşı sırasında askerlerin Charcot ve meslektaşlarının incelediği histeri vakalarıyla benzer vakalar sergilemesiyle bağlı olduğunu ifade etmektedir. Mermi şokunun fiziksel değil psikolojik travmadan kaynaklandığı kabul edilmiştir. Top mermisi atışından doğrudan etkilenmemiş, fiziksel yara almamış, hatta top mermisini görmemiş askerlerde bu semptomun gelişmesi başlıca tartışma konusu olmuştur.

Oppenheim, Birinci Dünya Savaşı ile gündeme gelen savaş nevrozlarını yirmi yıl önce incelediği ‘travmatik nevroz’ tanısıyla birlikte ele almış, her iki semptomun da birbirlerine karşılık geldiğini ileri sürmüştür. Oppenheim’in bulguları endişe yaratmıştır çünkü bu savaşta yaralananların işten kaçma bahanesine kapı aralamıştır. Oppenheim’in meslektaşları travmatik nevroz teşhisinin devlete ekonomik anlamda maliyetinin yüksek olmasından dolayı, bu teşhisten vazgeçmiş ve histeriye yönelmişlerdir. Histerinin rehabilitasyonu mümkündür ve erken emeklilik ihtimalinin önüne geçmektedir (Bond & Craps, 2020, s. 29). Histeriye doğru yönelim hareketinin, dönemin sosyoekonomik koşullarıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu ilişkisellik kendini on dokuzuncu yüzyılda demiryolu kazaları sonrası tazminat meselesinde de göstermiştir.

Savaş travmalarının fiziksel kaynaklı mı yoksa psikolojik kökenli mi olduğu tartışmaları da devletin iktidar mekanizmalarıyla birlikte düşünülmelidir. Psikolojik köken iddiasına şiddetle karşı çıkanların savunduğu argüman, travmanın psikolojik kökenli olmasının kanıtı

dayalı olmaktan uzak ve askerler tarafından suistimale açık olmasıdır. Loughran'a (2009, s. 83) göre mermi şokunun geçmişi, demiryolu omurgası sendromu tartışmalarına atıfta bulunmaktadır. Bu tartışmalar savaş nevrozlarının psikolojik yorumlarına karşılık organik açıklamaların öncüsü olarak görülmektedir. Ancak 1897, 1900 ve 1906 yıllarında çıkarılan İşçi Tazminat Kanunları daha önemlidir. Bu kanun doktorları endüstriyel kaza sonrası yaralanmaların doğası hakkında hüküm vermeye zorlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası savaş nevrozu semptomları gösteren erkeklerin çoğu hasta numarası yapmakla suçlanmış ve doktorların çoğu bu duruma kayıtsız kalmıştır. Doktorların çok az bir kısmı bu nevrozların psikojenik doğasını kabul etmişlerdir. Askerlerin nevroz belirtileri genellikle kadınların histerik semptomlarına benzetilmiştir (Leys, 2000, s. 4). Travmatik nevrozlar ile histeriyi birlikte ele almak sadece sosyoekonomik koşulların bir etkisi olarak değil aynı zamanda semptomlardaki benzerlikle de alakalıdır. Hem travmatik nevroz hem de histeri hastaların/kazazedelerin (ya da askerlerin) zayıflığının bir etkisi olarak okunmuştur. Kadın "zayıf" görüldüğünden dolayı histeriktir; askerler ise "korkak", savaştan kaçmaya meyilli oldukları için mermi şokundan muzdariptir. Histeri ile savaş nevrozu arasında kurulan bu senkronize durum, "güçsüz" ve "zayıf" kişilere özgü bir durum olarak kabul edilmiştir.

Histeri ile travmatik nevrozun eşzamanlı ele alınışı gibi demiryolu omurgası sendromu ve savaş nevrozları tartışmaları da birlikte ele alınabilir. Dünya savaşlarının tekrar gündeme getirdiği travma tartışmaları, demiryolu omurgası sendromu aynı tartışmanın konusu olmuştur. Travma kavramının tarihçesi Birinci Dünya Savaşı ve savaş psikiyatrisine, mermi şoku kavramına, Ferenczi ve Freud'a yakın olan psikiyatristlerin yaptığı savaş nevrozları çalışmasına dayandırılır. Herbert Page 1892'de yayınladığı *Demiryolu Yaralanmaları (Injuries of Railway)* metninde, yirminci yüzyılın tartışma konusu olan mermi şokunun belirtilerinin bulunabileceğini ileri sürmektedir (López, 2022, s. 124). Yirminci yüzyılın travmatik nevroz tartışmaları, on dokuzuncu yüzyıl demiryolu omurgası sendromunun devamı niteliğindedir.

Buradan hareketle travma kavramının gittikçe genişleyen ve genişledikçe kitlesel hale gelen biçimini odak noktasına yerleştirebiliriz. On dokuzuncu yüzyılda histeri ile birlikte çalışılan ancak kitlesel statüsüne henüz ulaşmamış bu kavram, yirminci yüzyılda dünya savaşlarıyla birlikte kolektif alana doğru geçiş yapmıştır. Ancak bu geçiş hareketinin kendisi, travmanın salt olarak felaket olarak adlandırılabilir olacak olayla birlikte ansızın büründüğü kolektif role dair değildir. Travmanın kolektif kimliğinin yaygınlık kazanışı, toplumsal tahayyül olgusuyla bağını da gündeme getirir.

Yirminci yüzyıl deneyimleri eşliğinde travma tarihin kendisini açıklama biçiminin bizzat kendisi travmatiktir. Bastırılmışın geri dönüşü travmatiktir. Burada temel soru travmatik olanı salt belirli grupların ya da toplulukların mı deneyimlediği yoksa bu deneyimin kendisinin toplumsal tahayyülün bir formu olup olmadığı sorusudur. Bireysel ya da toplumsal kimliğin zedelenmesi argümanı aynı zamanda baştan varsayılan bütünlüklü toplumsal bir kimlik anlayışının varlığını da zorunlu kılar.

Yirmi birinci yüzyılda, özellikle 11 Eylül sonrası gelişen kültürel travma araştırmalarında hasar gören toplumsal kimlik argümanı ön plana çıkmıştır. Bu makalenin eksenini çerçevesinde temel mesele, zedelenen bu toplumsal kimliğin toplumsal tahayyül biçimleriyle nasıl çözül(e)mez düğümlerle iç içe geçtiğidir (ve bu makalenin kapsamı dışında kalsa da iktidar mekanizmalarıyla nasıl örüldüğüdür). Bu yönüyle travma kavramı soykırım, savaş, katliamın sonucunda verili kabul edilen bir kavram olarak değil hem kolektif hem de psikiyatrik anlayışın iç içe geçmesinde keşfedilebilecek gizli tahakküm ilişkilerini açığa çıkaracak örtülü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Kitle psikolojisinin kavramsal genişlemesi olarak kültürel travma

Erikson, travma kavramını sosyolojide ilk defa Buffalo Creek sel felaketiyle ilgili yayımladığı *Everything in its Path* (1976) adlı metninde kullandığını dile getirir. Yazar, bu metninde bireysel travma ile kolektif travma arasında bir ayrım yapmaya çalışmıştır. Erikson bireysel travmayı, kişinin savunmasını ani ve beklenmedik bir biçimde kıran ve psişeye indirilen bir darbe olduğunu ifade etmektedir. Bu, kendilerini Buffalo Creek felaketinden sonra korkmuş, savunmasız, içe kapanık ve yalnız hisseden hayatta kalanların yaşadıkları bireysel travmadır. Kolektif travmadan ise toplumsal dokuya zarar veren, toplumsallık duygusunu zedeleyen bir şey olarak bahsetmiştir. Kolektif travmada bireysel travmadan farklı olan şey, yavaş ve sinsi bir şekilde ilerlemesidir. Bu her ne kadar ani ve beklenmedik olmasa da yine de bir şok biçimidir (Erikson, 1976, s. 154 aktaran Erikson, 1991, s. 460). Bu yönüyle literatürde Erikson'ın kolektif travmanın, toplumsal dokuya yönelik bir hasarın sonucu olduğunu ifade eden ilk sosyal bilimcilerden olduğu söylenebilir.

Alexandar (2012) travma deneyimini “Topluluğa acı veren bir yarayı tanımlayan, mağduru kuran, sorumluluk yükleyen, ideal ve maddi sonuçları dağıtan sosyolojik bir süreç” (s. 26) olarak tanımlamaktadır. Travma bu şekilde deneyimlendiği sürece kolektif kimlik buna bağlı olarak değişecektir. Hafıza, çağdaş benlikle derinden bağlantılıdır. Kolektif kimlik yeniden inşa edildikçe geçmiş yeniden hatırlanır. Böylelikle kolektif kimlik salt şimdi ve gelecekle bağlantılı olarak değil, geçmişin yeniden hatırlanışı ve inşa edilişiyle de kurulur hale gelir. Hafızanın yeniden hatırlanışının çağdaş benlikle olan bağlantısı da budur (Alexander, 2012, s. 26). Sosyolojik anlamda kolektif travma kuramının, verili bir toplumsal kimliğin direkt olarak zedelenmesine dair varsayımı sorgulamaya açıktır. Toplumsal hafıza ve bellekle birlikte toplumlar kendi geçmişlerini yeniden şekillendirir ve toplumsal kimlik kavramı hareketlilik kazanır.

Alexander'a (2004) göre kültürel travma bilimsel bir kavramdır; “daha önce aralarında herhangi bir ilişki bulunmayan olaylar, yapılar, algılar ve eylemler arasında yeni ve anlamlı ilişkiler önermektedir” (2004, s. 1). Sosyal sistem düzeyinde bazı bozulmalar yaşanabilir ve bu bozulmaların kendisi travmatik olmak zorunda değildir. Örneğin kurumlar görevlerini yerine getiremeyebilir, eğitimde başarısızlıklar ortaya çıkabilir, güvenlik açığı ortaya çıkabilir. Alexander (2004, s. 10) bu problemlerin gerçek ve temel problemler olduğunu ancak kolektivitinin üyelerini etkilese de travmatik olmayabileceğini söyler. Kolektivitede travmaların oluşması için kültürel krizlerin meydana gelmesi gerekir. Olaylar ile olayların temsilleri aynı anlama gelmez. Travma acının bir sonucu değil kolektif kimliğin duygusunun özüne etki eden şiddetli bir huzursuzluğun sonucudur. Kültürel travma araştırmacılarına göre travma oluşumunun salt bir olay ya da deneyimin doğrudan bir sonucu olmadığı, anlam örüntülerinin travmayı anlamakta başat rol oynadığını söylemek mümkündür.

Kültürel travmalar anlam yaratma süreçleridir. Bu güçlerin yoktan bir travma yaratma olasılıkları yoktur. Güçlü anlam süreçlerinin yaratımında, şok edici bir olayın etkisinin olması gereklidir. Kültürel travmanın iki yönü vardır: duygusal bir deneyim ve yorumlayıcı bir tepki. Kültürel travmayı kuran şey mağdur ile fail arasındaki kutuplaşmadır ve bunu yaratan bilhassa kitle iletişim araçlarıdır. Bu anlamda kültürel travma unutulması güç bir olay tarafından tetiklenen, mağdur ile fail arasındaki çekişmeli süreçtir (Eyerman, 2011, s. 23). Kültürel travmalar inşa süreçleridir, doğuştan gelmezler. Buradaki temel nokta, bu inşa sürecine dahil olan mekanizmalar ve araçlardır (Smelser, 2004, s. 37). Üzerinde durulması gereken nokta deneyimin ya da dışardan geldiği kabul edilen savaş, deprem ya da şiddet gibi olayların verili kabul edilmesidir. Olay sonrasında toplumlar üzerinde yaratılan etkinin travmatik olup olmayacağına, bu süreçte oluşan anlamlar, söylemler, dil ya da sembolik göstergeler karar vermektedir. Kültürel travmanın esas konusunu oluşturan şey bu anlam(a) süreçleridir.

Smelser (2004) resmi kültürel travmayı şu şekilde tanımlar: “İlgili bir topluluk tarafından kabul edilen ve alenen itimat edilen a) olumsuz duygu yükü b) silinmez olarak temsil

edilen c) bir toplumun varlığını tehdit eden ya da bir ya da daha fazla temel kültürel varsayımı ihlal ettiği kabul edilen durumdur” (s. 4). Bireysel travmaların toplamı kültürel travmayı oluşturmaz. Kültürel travma kolektif travmanın özel bir biçimidir. Grupların kimlik duygusunun yarattığı güvenliğin sarsılması dolayısıyla kültürel travma meydana gelmektedir. Güvenliği yeniden tahsis etmek için atılacak adımlardan ilki, bunu zedeleyen güçlerin kimler ya da neler olduğunu belirlemektir. Kültürel travmalar kaygı ve ıstırap olduğu kadar, fırsat anlamına da gelmektedir (Demertzis & Eyerman, 2020, s. 429). Smelser’a (2004, s. 35) göre hiçbir münferit tarihsel olay kendiliğinden kültürel travma olarak nitelendirilemez. Kültürel travma olarak adlandırılacak durumların yelpazesi çok geniştir. Kültürel travma bu yönüyle kendi özgül çalışma alanını kurmaktadır. Bir olayın kültürel travma olarak kabul edilmesi, salt kurumların ya da sosyal grupların sarsılmasının bir sonucuna değil aynı zamanda bu sarsılış sonrası anlam örüntülerinin etki alanlarına da bağlıdır.

Kültürel travma araştırmacıları için travma, gerçek olaylardan değil olayın anlatısından meydana gelir. Toplumsal anlamda paylaşılmak için olaylar inandırıcı olmalı, temsil edilebilmeli ve sembolik desteklere ihtiyaç duymalıdır. Kötü olayların temsili için belirli bir tahayyül gücü gerekmektedir (Eyerman & Sciortino, 2020, s. 8). Olay ve temsil arasındaki boşluk travma sürecidir. Bu süreçte karar mekanizması kolektivitinin kendisi değil; kolektivitinin temsilcileridir (Alexander, 2004, s. 10). Kolektivitinin temsilcileri bu süreçte rol oynayan güç ilişkilerine de işaret etmektedir. Öyleyse denilebilir ki kültürel travmayı oluşturan toplumsal dinamikler her ne ise, kurumlar, otoriteler, liderler vb. toplumsal güç mekanizmaları tarafından da şekillendirilir.

On dokuzuncu yüzyılda demiryolu kazaları ile başlayan travmanın kitleleşmesi tartışmaları, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte derinleşmiştir. Kitlesele yıkımların ulaştığı boyut, kültürlerin travmasının bilimsel bir statü kazanma ihtiyacı olarak kendini göstermiştir. Yirminci yüzyıl deneyimleriyle birlikte bireysel travma ve kültürel travma iç içe geçmiştir. İnsan sosyal bir varlık olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Yaşadığı travmalar dönemin sert ve felaket dolu koşullarından ayrı düşünülemez hale gelmiştir. Nasıl ki Freud baştan çıkarma teorisinde travmatik olmayan sahnelerin daha sonra hatırlandıkça ve anlam oluşturmaya başladıkça travmatik süreç haline geldiğini iddia ediyorsa (Laplanche, 1990, s. 42); kültürel travma teorisyenlerine göre de travma, olay ile temsil arasındaki boşlukta salınan süreç olarak kendini göstermektedir (Alexander, 2004, s. 10). Hem psikanalizde hem de kültürel travma teorisinde görülen bu benzerlik, birey ile kültür psikolojisini kuran şeyin kendisinin aynı özütten beslendiğini bir göstergesidir. Travma bir olayın doğrudan bir etkisi olarak değil, onun hatırlanış biçimine gömülü olarak kendi hakikatini ifşa etmektedir.

Sonuç

Bu makale boyunca gündelik dilde sıkça karşılaşılan travma kelimesinin tarihsel izleri takip edilmiştir. Tarih sahnesinde kendisini ilk olarak tıbbi literatürde gösteren bu kavram daha sonra psikiyatri ve psikanalizin kapsamına taşınmıştır. Yirminci yüzyılın felaket diye adlandırılabilir, milyonlarca kişinin ölümüne yol açan büyük dünya savaşı deneyimleri sonrası, travmanın salt birey odaklı değil daha kitlesele bir niteliğe sahip olduğu düşünülmüştür. Bunun sonucunda kolektif travma tartışmalarına akademik ilgi artmıştır. Doğal felaketler, savaş deneyimleri, soykırımlar, ani toplumsal değişimler vb. olayların kitleler, topluluklar, halklar ve sosyal topluluklar üzerindeki etkisine dair tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Travmanın kitleseleliğine dair ilk izler, kendini on dokuzuncu yüzyılda demiryolu felaketleriyle göstermiştir. Yaşanan tren kazaları sonrası kazazedelerin deneyimledikleri travma, doktorları travma araştırmalarına yönlendirmiştir. Yirminci yüzyılda meydana gelen dünya savaşları ve neticesinde sayısız insanın deneyimlediği felaketle birlikte travmanın psikiyatrik paradigmadan hem beslenişi hem de uzak duruşu, kolektif travma adı altında kendine özgü bir alan yaratmıştır.

1980'ler ve 1990'lardan sonra akademide gözlenen travma çalışmalarının artışı, kültürel travma teorisi çatısı altında kendine yer bulmuştur. Kültürel travma teorisi, travmanın kültürel oluşunu toplumsal kimliğe zarar veren olgu olarak nitelendirmişlerdir. Alexander, Smelser ve Eyerman gibi kültürel travma araştırmacılarına göre travmatik olay dışarıdan gelir ancak kolektif kimliği ancak olay sonrası anlatı, söylem, temsilciler vb. araçlar zedeleyebilir. Travmatik olana, olayın kendisinden ziyade bu araçlar karar verir. Sembolik karakterdeki bu araçlar topluluğun travma yaşayıp yaşamayacağını da belirler.

Hem psikiyatri hem de sosyal bilimler literatüründe her iki travma biçimi de bütünlüğe dışardan gelen bir darbe ya da zarar olarak anlaşılır. Psikiyatrik yaklaşım ekseninde travma yaşamış bir birey yaşadığı olay sonucu kimliği parçalanmış ve gündelik deneyiminin sınırlarının dışına çıkmıştır. Travma yaşamış bireyin bütünlüğünün iadesini gerçekleştirmek için sağaltımın gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde kültürel travma teorisine göre de toplumsal kimliği zedelenmiş kültürler tarihleriyle yüzleşerek bu bütünlüğe tekrar kavuşabilmelidir.

Bu makale kapsamında her iki disiplin çerçevesinde travmanın temel unsurları ortaya konmaya çalışılmıştır. Paylaşılan ortak noktaların kendisi, toplumsal tahayyül meselesini gündeme getirmektedir. Psikiyatride travmaya yol açan unsurlardan biri olan benliğin yitimi problemi benliğin bizzat kendisinin 'ideal'in bir kurgusu olup olmadığı; toplumsal kimliğin zedelenmesi olarak ele alınan travmanın ise toplumsal tahayyülün bir uzamı olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Toplumsal kimlik, sosyolojik anlamda toplumsal tahayyülün bir formu olarak okunduğunda, kültürel travma kavramı kendini yeni perspektiflere doğru açılar ve bu yeni yaklaşımlar kültürel travma teorisine daha eleştirel bir yapı kazandırma imkânı sağlayabilir.

Kaynakça

- Alexander, J. (2004). Towards a theory of cultural trauma. (J. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. S. Smelser & P. Sztompka (Ed.), *Cultural trauma and collective identity* (s. 1-30) içinde. California: University of California Press.
- Alexander, J. (2012). *Trauma: a social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Bond, L. (2015). *Frames of memory after 9/11 culture, criticism, politics and law*. London: Palgrave Macmillan.
- Bond, L. & Craps, S. (2020). *Trauma*. Routledge.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia (14 Mart 2021a) How many people died during World War I?. Erişim adresi (17 Temmuz 2022): <https://www.britannica.com/question/How-many-people-died-during-World-War-I>
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2021b) How many people died during World War II? Erişim adresi (17 Temmuz 2022): <https://www.britannica.com/question/How-many-people-died-during-World-War-II>.
- Brown, P., Macmillan, M. B., Meares, R. & Van der Hart, O. (1996). Janet and Freud: Revealing the roots of dynamic psychiatry. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 30(4), 480-491.
- Demertzis, N. & Eyerman, R. (2020). COVID-19 as cultural trauma. *American Journal of Cultural Sociology*, 8, 428-450.
- Erikson, K. (1991). Notes on trauma and community. *American Imago. The John Hopkins University Press*, 48(4), 455-472.
- Eyerman, R. (2011). *The cultural sociology of political assassination: From MLK to RFK to Fortuyn and Van Gogh*. Palgrave Macmillan.
- Eyerman, R. & Sciortino, G. (2020). *The cultural trauma of decolonization: Colonial returnees in the national imagination*. Palgrave Macmillan.
- Freud, S. (2011). *Bir yanılısamanın geleceği*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.

- Freud, S. (2012a). Kalıtım ve nevrozların etiyojisi. *Cogito Dergisi*, 9, 13-20.
- Freud, S. (2012b). Psikanalizin yararı. *Cogito Dergisi*, 9, 33-49.
- Gomes, M. D. M. (2019). Hermann Oppenheim, a pioneer of modern German neurology. *Revista Brasileira de Neurologia*, 55(2), 36-40.
- Hobsbawm, E. (2012). *Kısa 20. yüzyıl: 1914-1991 aşırılıklar çağı* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Holdorff, B. & Dening, T. (2011). The fight for “traumatic neurosis” 1889-1916: Hermann Oppenheim and his opponents in Berlin. *History of Psychiatry*, 22(4), 465-76.
- Jaccard, R. (2016). *Freud* (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Laplanche, J. (1990). Life and death in psychoanalysis. (J. Mehlman, Transl.). The John Hopkins University.
- Leys, R. (2000). *Trauma: A genealogy*. United States of America: The University of Chicago Press.
- López, M. A. (2022). Is it time to give up the concept of collective trauma? On the need for new (old) lexicons to frame social suffering. *Quaderns de Filosofia*, 9(1), 121-45.
- Loughran, T. (2009). Shell-shock and psychological medicine in first world war Britain. *Social History of Medicine*, 22(1), 79-95.
- Marcuse, H. (1998). *Eros ve uygarlık: Freud üzerine felsefi bir inceleme* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Micale, M. S. & Lerner, P. (2001). Jean-Martin Charcot and les neuroses, traumatiques: From medicine to culture in French trauma theory of the late nineteenth century. M. S. Micale & P. Lerner (Ed.), *Traumatic Pasts: History, psychiatry and trauma in Modern Age, 1870-1930* (s. 115-39) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mott, F. W. (1917). The microscopic examination of the brains of two men dead of commotio cerebri (shell shock) without visible external injury. *British Medical Journal*, 2, 612-615.
- Pedersen, C. (2017). The immanence of traumatic rupture: from extra/ordinary to ordinary (Yayımlanmamış doktora tezi). Federation University Faculty of Education and Arts, Australia.
- Quinodoz, J. M. (2020). *Freud’u okumak* (B. Kolbay & Ö. Soysal, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Schievelbusch, W. (2014). *The railway journey: the industrialization of time and space in the nineteenth century*. California: University of California Press.
- Smelser, N. J. (2004). Psychological trauma and cultural trauma. J. Alexander (Ed.), *Cultural trauma and collective identity* (s. 31-59) içinde. California: University of California Press.
- Smith, G. E. & Pear, T. H. (1917). Shell Shock and its lessons. Manchester: Manchester at the University Press. Retrieved from: <https://archive.org/details/shellshockkitsles00smitiala/page/22/mode/2up?view=theater>.
- Van der Kolk, B. A., Van der Hart, O. & Weisaeth, L. (2007). History of trauma in psychiatry. B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane & L. Weisaeth (Ed.), *Traumatic stress: the effects of overwhelming experience of mind, body and society* (s. 47-77) içinde. New York: The Guilford Press.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Şiddet mağduru kadınların kadına yönelik şiddet algısı: Karaman örneği¹

Ahmet Özalp* & Ahmet Albayrak**

Öz

Araştırmanın temel amacı kadına şiddet konusunda şiddet mağduru kadınların görüşlerinden yola çıkarak onların kadına şiddet konusunu nasıl algıladıklarını anlamaktır. Kadına şiddet sorununun anlaşılması ve çözümünde şiddete maruz kalan kadınların duygu ve düşünceleri oldukça önemlidir. Temel problemi “şiddete maruz kalan kadınlar, kadına yönelik şiddeti nasıl algılamaktadır?” Bu araştırmanın evreni Türkiye’de şiddete maruz kalan kadınlardır. Araştırmanın örneklemini ise Karaman il merkezinde şiddete maruz kalan ve kartopu tekniği kullanılarak ulaşılan, araştırmaya katılmayı kabul eden şiddet mağduru 15 kadın oluşturmaktadır. Nitel araştırmada önceden hazırlanmış olduğumuz soruları içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada açık uçlu sorular kullanılmış ve mülakatlar şiddet mağduru kadınlarla yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, şiddet mağduru kadınların; şiddet uygulayan erkeklerin dövmeli ve façalı olması gibi birkaç fiziksel özelliği dışında fiziksel özelliğinin ayırt edici olmadığını, ancak kişilik özellikleri açısından bazı belirgin özelliklere sahip olduklarını düşündükleri, ideal erkek algılarının yaşadıkları olaylardan etkilenerek şekillendiği, etkisi bakımından psikolojik ve sözel şiddetin kadınları daha çok etkilediği, acil müdahale bakımından fiziksel ve cinsel şiddete daha acil müdahale gerektiği algısına sahip oldukları, büyük bir çoğunluğunun şiddetin haklı gerekçesinin olamayacağını düşündükleri, bazı kişilik özelliklerine sahip olan erkeklerin şiddetten kaçınacağına dair algıya sahip oldukları, koruyucu ve önleyici tedbirlerin olumsuz sonuçlara sebebiyet verebileceğini değerlendirdikleri, toplumun dini ve ahlaki değerlerinde yaşanan değişimlerin kadına şiddetin artışında etkisinin olduğunu düşündükleri, Allah korkusunun kadına şiddetin önlenmesinde önemli olduğu ve medyanın kadına şiddeti artırdığına dair algıya sahip oldukları, aile içi sorunlarda kadının yardım talep etmesi durumunda ve bir bildirim veya ihbar olması durumu dışında kolluk kuvvetlerinin basit ve çözümlenebilir sorunlarda müdahale etmemesi gerektiğini düşündükleri, kadına şiddetin karşılığında cezaların ağırlaştırılması gerektiğini savundukları ve eskiden uygulanan cezaların tekrar gündeme gelmesini arzuladıkları sonuçlarına ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, kadın, suç, mağdur, Karaman

The Understanding of violence against women by women victims of violence: The case of Karaman

Abstract

This research aims to understand how women who are exposed to violence perceive violence against women. This research is very important in terms of understanding the problem of violence against women and giving place to the feelings and thoughts of women who have been exposed to violence in its solution. The main problem is “how do women who are exposed to violence perceive violence against women?”. The universe of our research is women who are exposed to violence in Turkey. The sample of the research consisted of 15 women who were exposed to violence in Karaman city center and were reached by using the snowball technique. A semi-structured interview form with pre-prepared interview questions, which is one of the qualitative research methods, was used. Open-ended questions were used in the research and the interviews were face-to-face with women who were exposed to

¹Bu çalışma “Şiddet mağduru kadınların kadına yönelik şiddet algısı: Karaman örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-posta: ozalpahmet@kmu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3134- 3084

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
E-posta: shuahmetalbayrak@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8962- 5100

violence. In our research, it was understood that the physical features of women who were subjected to violence were not distinctive, except for a few physical features such as tattoos and headbands. However, it has been found that women who have been subjected to violence think that they have some distinct differences in terms of personality traits. In terms of effect, it has been understood that psychological and verbal violence pushes women to depression more and their perceptions of ideal men are formed by being affected by the events their experiences. Women have the perception that more urgent intervention is needed for physical and sexual violence, and it is emphasized that the vast majority of them cannot justify violence. Women who have been subjected to violence think that they have developed a perception that men with certain personality traits will avoid violence. They evaluate that protective and preventive measures aimed at preventing violence can cause negative consequences. It has been frequently stated that the changes in the religious and moral values of society have an effect on the increase in violence against women. Women who have been subjected to violence have a perception that the fear of God is important in preventing violence against women and that the media increase violence against women. They frequently emphasized that they wanted the law enforcement officers not to intervene in simple and solvable problems, except in the case of a notification, if the woman requests help in domestic problems.

Keywords: Violence, woman, crime, victim, Karaman

Giriş

Tarihteki en eski kazılarda dahi şiddet bulgularına rastlanmıştır. Şiddet kavramı insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır (Köseoğlu, 2018, s. 78). Şiddet konusunda yaşanan olaylar ve mağdurlar incelendiğinde şiddete çoğunlukla savunmasız ve güçsüz kimselerin maruz kaldıkları görülmektedir. Şiddetten en çok mağdur olan gruplar; çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır (Şen, 2018, s. 28). Kadınlar tarih boyunca şiddet ve saldırganlık içeren davranışlara maruz kalmıştır. Kadın hareketleri ile birlikte kadına şiddet sorunu gündeme gelmeye başlamıştır (İçli, 2007, s. 379). Kadına yönelik şiddet kavramı 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun ikinci maddesinde; “Kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranış.” olarak tanımlanmıştır (6284 Sayılı Kanun, 2012: 2). Aktaş (2006, s. 34) ise kadına yönelik şiddeti; “Kadının birlikte yaşadığı erkek tarafından fiziksel güç kullanılarak ya da korkutularak yıldırılması.” şeklinde tanımlamıştır. Kadınlar gerek aile içerisinde gerekse toplumsal yaşam içerisinde şiddete maruz kalabilmektedir. Kadına şiddet yalnızca belli bir toplumun sorunu değildir. Dünya Sağlık Örgütü raporuna göre şiddetin yaygınlığı konusunda son 12 aylık dönemde en yüksek oran % 20 ile Sahra Altı Afrika’dadır. En düşük oran ise % 3 ile Avustralya ve Yeni Zelanda’dadır (WHO, 2021 aktaran KGSM, 2021, s. 17). Yapılan araştırmalar Türkiye’de her 10 kadından 4’ünün hayatı boyunca herhangi bir dönemde partnerinin fiziksel ve/veya cinsel şiddetine maruz kaldığını göstermiştir (KGSM, 2021, s. 23). Bu sorunun tespit edilmesi, araştırılması ve çözüme kavuşturulması açısından şiddete maruz kalan kadınların görüşlerinin alınması ve kadına şiddet algılarının belirlenmesi çok önemlidir. Günümüzün en büyük sorunlarından biri haline gelen kadına yönelik şiddet kavramı çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Birçok araştırmada kadına yönelik şiddetin nedenleri, sonuçları ve kadına şiddetin profili ortaya konmuştur. Kadına yönelik şiddet algısı da birçok araştırmada incelenmiş, toplumun kadına şiddeti nasıl algıladığı araştırılmıştır. Araştırmamız kadına şiddetin şiddet mağduru kadınlar tarafından nasıl algılandığının anlaşılması noktasında katkı sağlayacak niteliktedir.

Kadına yönelik şiddet sorununu açıklamaya yarayacak birçok teori vardır ve sembolik etkileşimcilik kuramı bu kuramlardan biridir. Sembolik Etkileşimcilik kuramına göre toplumsal etkileşim bireylerin nesnelere atfettiği anlamı ve olayları algılama biçimini etkilemektedir (Wallace & Wolf, 2012, s. 292). Sembolik etkileşimcilik teorisinin temsilcileri; George Herbert Mead ve Herbert Blumer’dir (Gökulu, 2019, s. 174). Aynı kişi, nesne veya olaya verilen tepki herkeste farklıdır ve verilen tepkiler kalıcı değildir, zamanla değişebilir. Sembolik etkileşimcilik, gündelik yaşamdaki ilişkilerin, eylemlerin ve etkileşim biçimlerinin, anlamlandırmada önemli bir rolü bulunduğunu, insanların davranışlarını birbirlerine ilettikleri

sosyal sembollerden etkilenecek oluşturduğunu, insan davranışlarının ve toplumsal eylemlerin anlaşılması açısından, bireylerin olaylara ve nesnelere yüklediği anlam ve sembollerin araştırılması gerektiğini savunur (Gökulu, 2019, s. 175, 179; Akıncı, 2018, s. 154). Sembolik etkileşimcilik kuramı, kadına şiddetin anlaşılması için şiddet mağduru kadınların, kadına şiddet olaylarına yükledikleri anlam ve sembollerini açıklamak açısından oldukça önemlidir.

Kadına şiddet sorununu açıklamaya yarayacak bir diğer kuram feminizm kuramıdır. 19. yüzyıldan itibaren daha organize bir şekilde anılmaya başlanan bu kuram ataerkil toplumlarda yaşanan kadınların soyutlanması, hor görülmesi ve yaşadıkları benzeri sorunları araştırmakta ve kadınların bu sorunlarını giderme mücadelesini konu edinmektedir (Atan, 2015, s. 3). Feminizm siyasi, sosyal ve iktisat alanında cinsiyetler arasındaki eşitlikleri savunmaktadır ve kadının eşitlenme çabasını konu edinir (Sağlam, 2020, s. 394). Feminizmin yalnızca siyasal, sosyal ve iktisadi alanda değil, sağlık, eğitim, ekonomi, hukuk gibi hayatın birçok alanında bu çabasını sürdürdüğü söylenebilir. Feminizm teorisi farklı ideolojilerin etkisiyle zamanla ayrılmıştır. Ortaya çıkan bazı feminizm türleri şunlardır: Liberal, Marksist, sosyalist, radikal ve kültürel feminizm. Liberal feminizm kadınların toplumsal yaşamla birlikte siyasi alanda da söz sahibi olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü “Yurttaş olmak, temsil hakkına sahip olmak ve oy kullanmakla olur” (Göçeri, 2010, s. 24). Öncüsü Mary Wollstonecraft olan liberal feminizm erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini sonlandırmayı amaç edinmiş, ilk olarak kadınların da erkekler gibi oy kullanabilmesini hedeflemiştir (Altınbaş, 2006, s. 25). Liberal feministler aileyi doğal, olması gereken ve sahip çıkılması gereken bir yapı olarak görürler. Ailede kadının da erkekler gibi hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini savunurlar. Sosyalist feminizm, kadınların ev içi üretimlerinin ve ev içindeki emeğinin görünmediğine dikkat çekmiş ve bu durumun kadın erkek eşitsizliği konusunda önemli etkileri olduğuna inanmıştır. Sosyalist feminizm kadınların ev içi üretimleri ve emeklerinin göz ardı edilmesini eleştirmiştir (Güneş, 2018, s. 148). Sosyalist feminizm kadına verilen evde yemek yapma, çocuğa bakma gibi rollerin karşılığında, kadınların herhangi bir ücret almaması ve ucuz iş gücü haline gelmesi sebebiyle bu rollere karşı gelmektedir. Kadınların kendilerini ezdirmemeleri ve kaderlerine razı gelmemeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu düşüncelerini sosyalist feministler yumruklarını sıkarak ve “yeter artık” sloganıyla savunmaktadırlar (Göçeri, 2010, s. 28). Radikal feministler sosyalist feminizmin aile konusundaki görüşlerini daha ileri götürmüş, ailede kadının ekonomik özgürlüğü, cinsel baskıya maruz kalması, çocuk doğurması ve benzeri konularını tartışarak sosyalistlerin görüşlerine farklı bir boyut kazandırmıştır (Atan, 2015, s. 12). Radikal feministler erkeklerin kadınlar üzerinde güçlerini sürdürmek istediklerini savunmakta ve kadınlara yönelik uygulanan her türlü şiddetin bunun kanıtı olduğunu belirtmektedir. Ataerkillik kavramı radikallere göre erkeğin kadın üzerindeki tarihi baskısını ifade etmektedir (Atan, 2015, s. 11). Bu baskıları eleştirerek ailenin ve ilişkilerin de baskı altından kurtulması gerektiğini savunmuşlardır. Radikal feministler heteroseksüel ailenin ortadan kaldırılmasını, homoseksüel birliktelikleri ve bu tür birlikteliklerde rahim dışı yollar geliştirilmesini arzulamışlardır (Göçeri, 2010, s. 35). Radikal feministler aslında bu düşünceleriyle tüm toplumların ve dinlerin kurallarına karşı bir duruş sergilemiş ve ensestini bireylere ve toplumlara vereceği zararı göz ardı etmişlerdir. Margaret Fuller 1845 yılında bir eser yazmış ve yazdığı 19. Yüzyılda Kadın isimli eseriyle kültürel feminizmin temeli atılmıştır. Kültürel feminizm de liberal feminizm gibi akıl-duygu ayrımı sonucu ortaya çıkmıştır (Güneş, 2018, s. 146). Liberal feminizm kadının duygu özelliğinin varlığını kadının aleyhine bir durum olarak değerlendirirken kültürel feminizm ise liberal feminizmin aksine bu özelliğin kadının lehine olduğunu ve kadını yücelttiğini savunmaktadır. Kültürel feminizme göre kadın duygu kategorisindeki özellikleriyle erkeğe göre üstün hale gelmektedir (Güneş, 2018, s. 146). Bu haliyle kültürel feminizm kadın ve erkek arasında farklılıklar olduğunu ve kadının erkeğe göre daha üstün özelliklerle yaratıldığını kabul etmiştir. Kültürel feminizm kültürel dönüşümü savunmuştur ve toplumda var olan kadınlık rollerinin, yuva kurma gibi kavramların değişmesi

gerektiğini düşünür (Göçeri, 2010). Kültürel feminizm eşcinsel ilişkilerin serbest bırakılması gerektiğini savunmuş, bu ilişkilerin engellenmesiyle başta kadınlar olmak üzere bireylerin özgür kişilik gelişimlerinin engelleneceğini düşünmüş (İlter, 2014, s. 25) ve kültürel anlamda bir dönüşümün gerekliliğine inanmıştır. Feminizm kadınların haklarını savunmak amacıyla ortaya çıkmıştır ve devletin siyasal yapılanmasına kadın aleyhine kurulduğu gerekçesiyle karşı çıkar. Aileyi ise kadını aşağılayan, sömüren, yıpratıcı bir kurum olarak görür (Göçeri, 2010, s. 318) ve feministlere göre aile bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak kadın tarafından kurulur. Ancak feminist düşünceye göre kadın, aileyi meydana getirmenin yanında aile tarafından meydana getirilir (Güneş, 2018, s. 142). Bu kuram kadına şiddetin bir sorun olarak değerlendirilmeye başlanması noktasında yararlıdır. Ancak ahlaki ve sosyal bakımdan olumsuz sonuçlar doğurmuş ve aile kavramını değersizleştirmiştir (TDV, 2006, s. 323). Araştırmada kadına şiddet sorunu ele alınırken sembolik etkileşimcilik kuramı, feminist kuram ve kadına şiddeti önlemeye yarayacak bazı suç teorilerinden yararlanılmıştır.

1. Araştırmanın problemi ve alt problemler

Kadına yönelik şiddet günümüzün en büyük sorunlarından biridir. Günümüze dek kadına şiddet konusunda birçok görüş ortaya atılmış ve çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Şiddet, günümüze kadar bir suç olarak da incelenmiş ve kadına şiddeti önlemeye yönelik feminizm başta olmak üzere birçok teori geliştirilerek bir suç olarak kadına şiddetin nedenleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Geçmişte kadına yönelik şiddet konusunda birçok araştırma yapılmış ve kadına şiddetin çözümüne yönelik birçok soruya cevap aranmıştır. Kadına şiddet yalnızca ülkemizde değil tüm dünyada sorun haline gelmiştir. Bu sorunun tespit edilmesi, araştırılması ve çözüme kavuşturulması açısından şiddete maruz kalan kadınların görüşlerinin alınması ve kadına şiddet algılarının belirlenmesi çok önemlidir. Araştırmanın temel problemi; “Şiddete maruz kalan kadınlar, kadına yönelik şiddeti nasıl algılamaktadır?” sorusudur. Bu soru çerçevesinde araştırmayla birlikte ele alınacak alt problemler şunlardır:

1. Şiddet uygulayan erkekler hangi özelliklere sahiptir?
2. İdeal erkek nasıl olmalıdır ve kadına karşı nasıl davranmalıdır?
3. Kadınları en çok etkileyen ve acil müdahale gerektiren şiddet hangisidir?
4. Kadına yönelik şiddetin haklı gerekçeleri var mıdır?
5. Kadına şiddet uygulamayan bir erkeği engelleyen şey nedir?
6. Koruyucu ve önleyici tedbirler hakkında ne düşünülmektedir ve kadına şiddeti önleme konusunda ne tür tedbirler alınmalıdır?
7. Toplumun dini ve ahlaki değerlerindeki değişimler kadına şiddetin artışında etkili midir?
8. Medyanın kadınlara yönelik şiddetin artmasında etkisi var mıdır?
9. Aile içi sorunlarda kolluk ne zaman müdahale etmelidir?
10. Kadına yönelik şiddetin cezası ne olmalıdır?

2. Araştırmanın amacı ve önemi

Toplumun en büyük sorunlarından biri olan kadına yönelik şiddet kavramı çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Birçok araştırmada kadına yönelik şiddetin nedenleri, sonuçları ve kadına şiddetin profili ortaya konmuştur. Kadına yönelik şiddet algısı da birçok araştırmaya konu olmuş, toplumun kadına şiddeti nasıl algıladığı araştırılmıştır. Araştırma, kadına şiddetin şiddet mağduru kadınlar tarafından nasıl algılandığının anlaşılması noktasında katkı sağlayacak niteliktedir. Araştırmanın amacı kadına şiddet konusunda şiddet mağduru olan kadınların görüşlerini alarak, onların kadına şiddet konusunu nasıl algıladıklarını anlamaktır. Araştırma, kadına şiddet sorununun anlaşılması ve çözümünde şiddete maruz kalan kadınların duyuğu ve düşüncelerine yer verilmesi açısından oldukça önemlidir.

3. Araştırmanın evreni ve örnekleme

Evren kavramı nitel araştırmalarda araştırmacı tarafından gerçekte araştırılan olguları içeren insan toplulukları, toplumsal gruplar veya çok farklı olay ve olgular olabilir ve bu kavram bir ülkeyi ifade edebilir (Baltacı, 2018, s. 234). Araştırmanın evreni Türkiye’de şiddete maruz kalan kadınlardır. Örnekleme ise evrenin bir alt kümesidir ve evrenin içinden alınır (Şenol, 2012, s. 484). Araştırmanın örneklemini Karaman il merkezinde şiddete maruz kalan ve kartopu tekniği kullanılarak ulaşılan, araştırmaya katılmayı kabul eden şiddet mağduru 15 kadın oluşturmuştur.

4. Araştırma süreci

Öncelikle araştırmanın ne şekilde, hangi yöntem ve teknikler kullanılarak gerçekleştirileceği belirlenmiştir. Araştırma, nitel bir araştırmadır ve araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikle derinlemesine bilgi edinmek amaçlanmıştır. Araştırmada yüz yüze görüşme yöntemi tercih edilmiş, böylece mağdur kadınların gerek duyulduğunda kendisini ifade edebilmesi konusunda desteklenmesi sağlanmış, anlatımının yanında jest ve mimikleri de gözlemlenebilmiştir. Görüşmede kadınların jest ve mimikleriyle birlikte hangi kelimelerle kendilerini ifade ettiklerine dikkat edilmiştir. Kadınların ikametinde, işyerinde ve mahallede gerçekleştirilen görüşmeler yaklaşık 50 dakika sürmüştür. Görüşme esnasında bazı katılımcılar kendilerine yöneltilen soruları anlamakta güçlük çekmiştir. Bu nedenle bu katılımcılara sorular somutlaştırılarak ve açıklanarak sorulmuştur.

5. Veri toplama teknikleri

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ve önceden düzenlenmiş, açık uçlu sorular içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu sorular şiddet mağduru kadınların kadına yönelik şiddet algılarını belirleyebilecek niteliktedir ve geçmişte yapılan araştırmalarla günümüzdeki kadına şiddeti önleyici uygulamalar dikkate alınarak titizlikle seçilmiştir. Görüşme esnasında mağdur kadınlardan daha derinlemesine bilgi elde edinebilmek amacıyla kadınlara yöneltilen sorular somutlaştırılarak ve açıklanarak sorulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılan araştırmada açık uçlu soruların kullanılması şiddet mağduru kadınların kendilerini daha rahat ifade etmelerini sağlamış, sorulara daha geniş bir çerçevede cevap vermelerine imkân sunmuştur. Ancak bu durum konunun dağılmasına neden olmuş ve araştırmacı zaman zaman müdahale ederek katılımcıların tekrar konuya dönmesini sağlamıştır.

6. Demografik bilgiler

Görüşme yapılan kadınların 9’u (% 60) 18-28, 3’ü (% 20) 39-48, 2’si (% 13,33) 49-59 ve 1’i (% 6,67) 29-38 yaşları arasındadır. 7’si (% 46,66) ev hanımı ve 6’sı (% 40) işçi olan kadınlardan 1’i (% 6,66) esnaf ve 1’i (% 6,66) de öğrencidir. Kadınların eğitim durumları incelendiğinde 5 kadının (% 33,33) lise mezunu, 3 kadının (% 20) ortaokul mezunu ve 3 kadının (% 20) lise terk, 2 kadının (% 13,33) ilkokul mezunu ve 2 kadının (% 13,33) ön lisans mezunu olduğu görülmektedir. Kadınların 9’i (% 60) evli ve 4’ü (26,66) boşanmıştır. Evli olanlar içinde boşanma aşamasında olanlar 4 kişidir (% 44,44). Bu kişilerin araştırmaya katılanların içindeki oranı ise % 26,66’dır. 2 kadın ise (% 13,33) bekârdır. 7 kadının (% 46,66) 1 çocuğu vardır. 4 kadının (% 26,66) 3 ve 2 kadının (% 13,33) 2 çocuğu vardır. 2 kadının ise (% 13,33) çocuğu yoktur. Görüşme yapılan kadınların gelir durumları incelendiğinde; 7 kadının (% 46,66) hiç geliri olmadığı, 5 kadının (% 33,33) asgari ücret (2.895 TL) aldığı, 2 kadının (% 13,33) asgari ücretin altında gelire sahip olduğu ve 1 kadının (% 6, 66) ise asgari ücretin üzerinde geliri bulunduğu görülmüştür. Görüşme yapılan kadınların profilleri irdelendiğinde; ev hanımı veya işçi olmaları, gelirlerinin olmaması veya düşük gelire sahip olmaları, boşanmış veya boşanma aşamasında olmaları gibi özellikleri ön plana çıkmıştır.

7. Bulgular

7.1. Erkeklerle ait kişisel semboller

Araştırmada bazı katılımcılar şiddet uygulayan erkeklerin fiziksel olarak belirgin bir özelliğinin olmayacağını, bu konuda tasvir edebilecekleri ayırt edici bir erkek tipinin bulunmadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Fiziksel bir özelliği yoktur, yani şimdi kimsenin içini bilemeyiz. (K1)

İyi de krosu da yapıyor, en elit insanı da yapıyor. Okumuşu da yapıyor, okumamışu da yapıyor. Fiziksel olarak hiç belli olmuyor. (K10)

Herkesin içinde saklı... Ben kendi eşimin yıllar sonra huyunu suyunu öğreniyorum. Bu konuda şöyle ya da böyle desem yanlış olur. (K13)

Ancak katılımcıların bazıları fiziksel olarak bazı belirgin özelliklerden ve sembollerden bahsederek şiddet uygulayan erkekleri nasıl algıladıklarından bahsetmişlerdir.

Elinde tespih tutan bir erkek bana daha korkutucu gelebilir. (K1)

Mesela böyle ciddi, soğukkanlı, bakışlarından bile insan çözebilir bunu yani. (K3)

Dişlerini sıkarak konuşur veya göz bebekleri büyüyerekten hitap eder. Yani seni aşağılayacak tavıyla hareketleriyle. (K7)

Bakışlarından, tavırlarından... Madde bağımlısıdır, büyük bir ihtimal. Dövmeli, façalı... Her tarafı façayla dolu olan... (K15)

Araştırma şiddet mağduru kadınların elinde tespih bulunan, ciddi ve soğukkanlı duran, dişlerini sıkarak konuşan, göz bebekleri büyüyerek hitap eden, en ufak bir şeyde el kaldıran, dövmeli ve façalı fiziksel görünüm ve davranışlara sahip erkekleri şiddet uygulayan tipler olarak algıladıklarını, şiddet uygulayan erkeklerin fiziksel görünümünün o kadar da önemli olmadığını, ancak karakterin önemli olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur. Araştırma küfürlü konuşan, döverim asarım kelimelerini kullanan, kendini düşünen ve bencil olan, kadınlara söz hakkı tanımayan, her şeye kızan, eşine hakaret eden, bağırarak, gece eve geç gelen, alkol kullanan, sinirli yapıda olan, sakın olup da sinsi sinsi içinden düşünen, egoist, kendini beğenmiş, aciz, geçmiş sorunlu olan, ailesinden şiddet görmüş, itici ve hırçın erkeklerin şiddet mağduru kadınlar tarafından karakter olarak diğer erkeklerle göre kadına şiddete daha fazla meyilli oldukları şeklinde algılandıkları sonucuna ulaşmıştır. Araştırma şiddet mağduru kadınların bir sembol olarak erkekteki dövme ve façaya şiddet riski olarak anlam atfettiklerini, bu sembol ve işaretler bulunan erkekleri şiddet uygulama ihtimali olan erkekler olarak algıladıklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte şiddet uygulayan kişilerin önceden bilinmeyeceği, fiziksel özellik açısından şiddet uygulamasından şüphelenilmeyen kişilerde dahi şiddete başvurma riskinin bulunduğu algısı araştırmanın sonuçlarından biridir.

7.2. İdeal erkek algısı

Şiddet mağduru kadınlar ideal erkeklerle ilgili birçok farklı özellik belirtmişler ve görüşlerini açıklarken genellikle şiddet görmüş olduğu erkeklerde bulunmayan, ancak bulunmasını istediği özellikleri ideal erkek özellikleri arasında saymıştır. Bu özelliklerden biri erkeğin sorunu şiddete başvurmadan çözme becerisine sahip olması ve bir sorun olduğunda dinleyerek, anlayarak ve konuşarak bu sorunu çözebilmesidir. Bu konuda katılımcılar görüşlerini şöyle dile getirmişlerdir:

Bir hata olduğu zaman, bir kavga olduğu zaman şiddet uygulayarak değil de iki medeni insan gibi konuşarak... (K2)

Dinlemeli, ilk önce dinlemeli zaten şiddet asla olmamalı yani. Konuşarak bunu halledebilir yani. (K3)

Anlayışlı, önce dinleyecek, hani dinlemesini bilecek. (K5)

Biraz daha anlayışlı olması lazım. (K6)

Kadınların ideal erkek algılarının yaşadıkları olaylardan etkilenecek şekilde şekillendiği görülmüştür. Bu sonuç sembolik etkileşimcilik teorisine katkı sağlamış ve teoriyi desteklemiştir. Şiddet mağduru kadınların erkeklerden yaklaşım konusunda bazı beklentilerinin bulunduğu görülmüştür. Kadınların erkeklerden beklediği özellikler; erkeklerin anlayışlı, hoşgörülü, tatlı dilli, güler yüzlü, saygılı, dürüst, samimi, sahiplenici, net, sevimli, öfkesini kontrol edebilen, kin tutmayan, fedakâr, duyarlı, babacan, sahiplenici, kimseye muhtaç etmeyen, sadakatli, dışarıya karşı sert, güvende hissettiren, seven, değer veren, teşekkür eden, hakaret etmeyen ve merhamet sahibi bireyler olmalarıdır.

Katılımcıların şiddetten etkilenme ve aciliyet durumunu ayrı konular olarak değerlendirdiği görülmüştür. Katılımcılar görüşlerini şu cümlelerle aktarmıştır:

Psikolojik daha çok etkiliyor. Şiddet o kadar etkilemiyor, ama sözel daha çok etkiliyor. (K2)

Bazen sözler ağır olabiliyor dayaktan. (K5)

Küfürleri, hakaret. Dayaktan çok küfürleri etkiliyor. (K14)

Ama fiziksel şiddet ölüme kadar gidebilir. (K10)

Acil müdahale gerektiren fiziksel şiddettir yani. Seni dövüyor, bilmem ne yapıyor, bu acil müdahale gerektirir. (K13)

Etkisi bakımından psikolojik ve sözel şiddetin diğer şiddet türlerine göre kadınları daha çok etkilediği algısı katılımcılarda hâkimken, acil müdahale gerektirmesi bakımından fiziksel ve cinsel şiddete daha acil müdahale gerektiği düşüncesi araştırmanın sonuçlarındandır. Katılımcıların görüşlerini belirtirken kendi yaşadıkları olaylardan örnekler verdikleri görülmüş ve bu da yine araştırmanın sonucuna yansımıştır. Psikolojik şiddetin kadınları çok fazla etkileyeceği, kadını psikolojik olarak çökerteceği, psikolojisi yerinde olmayan bir insanın hiçbir şey yapamayacağı ve eviyle ilişkisinin kesileceği algısı araştırma sonuçlarından biri olmuştur. Bazı katılımcıların ev içindeki kavgayı ve belli bir miktardaki fiziksel şiddeti normal olarak değerlendirdikleri görülmüş, bu değerlendirmeye her ne kadar şiddet mağduru da olsa feminizmin savunduğu düşüncelerle ayrılmıştır.

7.3. Şiddetin gerekçesi

Şiddetin haklı gerekçelerinin olup olmadığı konusunda katılımcıların bir kısmının bazı durumlarda şiddetin normal veya kaçınılmaz olduğunu şu sözlerle savunduğu görülmüştür:

Mesela başka bir şey yaparsa, hani eşini aldatırsa evet doğrudur. Onda bir şey diyemem. Ama bu da aşırıya kaçmamalı. (K3)

Yani aldatma olur zaten. Hani gene aldatmış diyebiliriz. (K8)

Tamam, hani eşinizi aldatırsınız, namusuna leke getirirsiniz... Hani ona hiçbir sözüm yok yani. İllaki karşı taraf durmayacağı için kesinlikle olur diye düşünüyorum. (K15)

Araştırma şiddeti normal veya kaçınılmaz olarak gören katılımcıların eşini aldatma ve namusa leke getirme olarak ifade ettikleri gerekçeleri erkeklerin şiddet uygulamasının haklı gerekçeleri olarak gördüklerini ortaya koymuştur. Literatürde aldatmanın cinayetle sonuçlanabileceğine dair geçmişte yapılan araştırma sonuçları mevcut olup araştırma, bu sonuçları destekleyecek nitelikte benzer sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmada aldatma ve namusa leke getirme dışında bir başka gerekçe katılımcılar tarafından dile getirilmemiş ve şiddetin gerekçesi olarak kabul edilmemiştir. Araştırma, katılımcıların şiddetin haklı gerekçesi olup olmadığına dair düşüncelerinin deneyimlerine göre ve kadından kadına göre değişebileceğini ortaya koymuştur. Kadına yönelik şiddetin haklı gerekçelerinin olup olmadığı sorusuna her ne kadar katılımcıların bir kısmı bazı haklı gerekçelerin bulunduğunu belirtmiş olsa da araştırma

şiddet mağduru kadınların büyük bir çoğunluğunun şiddetin haklı gerekçesinin olamayacağını düşündüklerini ortaya koymuştur. Katılımcılar bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

Yok, yani şiddetin hiçbir şekilde... Hangi şiddet olursa olsun, yok yani. (K2)

Yok, yok, net. Aldatsa dahi... (Vurgulu bir ses tonu ile.) (K4)

Hayır, hayır, hiçbir şekilde değildir. Çünkü o da insan yani. (K7)

Yok... Hiçbir şekilde yok. (K10)

Yoktur ya, yoktur. Her ne olursa olsun, kimse şiddeti hak etmez. (K11)

Yok, ne kadar da olsa kadına vurmaması lazım. (K14)

Şiddetin haklı gerekçesinin bulunmadığını belirten katılımcıların çoğunlukta olduğu ve görüşlerinde oldukça net oldukları, kesin cümleler kurdukları görülmüştür.

7.4. Şiddetten kaçınan erkek

Araştırmada bir erkeğin şiddetten uzak durmasını sağlayan unsurların neler olabileceği konusunda şiddet mağduru kadınların görüşleri alınmış ve kontrol teorilerinde olduğu gibi şiddet uygulayan erkeklerin şiddet uygulama nedenlerini araştırmak yerine şiddet uygulamayan erkeklerin şiddetten uzak durma nedenleri araştırılmış ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcılar erkeklerin şiddetten kaçınma nedenleri hakkında şunları düşünmektedir:

Bence karısını seviyordur, değer veriyordur. Değer vermesi... (K3)

Sevgi... (K4)

Ya da sevdiği içindir... (K11)

Bir de annesi güzel eğitmiştir. (K4)

Aile terbiyesidir, aile. (K13)

Aileden gördüğü terbiye, o da yansır. (K14)

Allah korkusu, insan sevgisi... (K9)

Eğitim durumudur, madde kullanmıyordur, alkol bağımlısı değildir, madde bağımlısı değildir... (K15)

Sabırdır, ya da sevdiği içindir... (K11)

Erkeklerin karşısındaki insanı sevmesinin, ona değer vermesinin ve onu kaybetmekten korkmasının, erkeğin yetiştiği ortamın sağlıklı olmasının ve aile terbiyesi almış olmasının şiddete başvurmasını engelleyecek bir unsur olduğu görülmüştür. Araştırmada katılımcılar ayırıcı birleşim teorisiyle paralel görüşler sunmuş, şiddetin öğrenilmesi ve benimsenmesinde erkeğin yetiştiği ortamın önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Araştırmayla ortaya çıkan, şiddet uygulamayan erkeklerin kadınlara şiddet uygulamama nedenlerinden biri de erkeklerin psikolojik sağlığının yerinde olması durumudur. Araştırma Allah korkusunun erkeklerin şiddetten uzak durma nedenlerinden biri olarak algılandığını ortaya koymuştur. Katılımcıların algısına göre erkeklerin şiddetten uzak kalma nedenlerinden biri de madde kullanmamaları ve alkol veya madde bağımlısı olmamalarıdır. Kadınlardaki bu algı deneyimlerinin etkisiyle oluşmuş, şiddet uygulayan kişilerin alkol ve madde kullanmaları, bu düşüncelerinin oluşmasında etkili olmuştur. Araştırma kadınların; anlayışlı, mütevazı, merhametli, vicdanlı, karakterli, terbiyeli, saygılı, hoşgörülü, mutlu, huzurlu, kıymet bilen, Allah ve insan korkusu olan, kültürlü, sabırlı, değer veren, seven, sayan, ahlaklı ve görgülü gibi bazı kişilik özelliklerine sahip olan erkeklerin şiddetten uzak duracaklarına dair algıya sahip olduklarını ortaya koymuştur.

7.5. Tedbir algısı

Şiddet mağduru kadınlar koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkinliği ve yeterliliği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Katılımcıların bir kısmı bu tedbirlerin hiçbir işe yaramadığını belirtirken, bir kısmı ise tedbirlerin çok faydalı olduğunu savunmaktadır. Tedbirlerin işe yaramadığını savunan katılımcıların görüşleri şöyledir:

Uzaklaştırmanın hiçbir şekilde faydası yok yani. (K2)

Faydalı olacağını hiç düşünmüyorum. Çünkü bir insan bir şeyi yaparsa, her türlü yapar. Kafaya koyduysa... (K5)

Etkili değil aslında, etkili değil. Yapmak istese her şekilde, bir şekilde uğraşır. (K11)

Yok ablacım, hiç hiç caydırıcı bir şey değil bu. Daha da kuduruyor. Sen beni şikâyet ettin, yıllar oldu, kaç sene oldu bak, sen beni şikâyet ettiydin de... (K13)

Yok, iyice şiddetleniyor, iyice alevleniyor. Daha çok kinleniyor. (K14)

Koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin ve yeterli olmadığını savunan şiddet mağduru kadınlar görüşlerini belirtirken kendi yaşadıklarını da göz önünde bulundurmuş ve bu tedbirlerin etkili ve caydırıcı olmadığını ifade etmişlerdir. Araştırma bazı vakalarda koruyucu ve önleyici tedbirlerin olumsuz sonuçlara sebebiyet verdiğini, erkeklerin daha fazla öfkelenmelerine, daha çok kinlenmelerine, olayların şiddetinin artmasına ve daha çok alevlenmesine neden olduğunu, bu nedenle bazı şiddet mağduru kadınların bu tedbirlerin olumsuz sonuçlara sebebiyet verdiğini düşündüklerini ortaya koymuştur. Bu tedbirlerden biri erkeğin evden uzaklaştırılmasıdır. Evden uzaklaştırılan erkeklerin gerek rehabilitasyonları gerekse kalacak yer teminleri açısından yatılı olarak öfke kontrolü ve benzeri programlara alınmaları ve bu programların ülke geneline yaygınlaştırılması kadına şiddetin önlenmesi açısından hayati öneme sahiptir (Taştan ve Yıldız, 2020, s. 132). Çünkü evden uzaklaştırılan erkek kalacak yer konusunda sorun yaşamakta, çaresizlik duygusuna kapılmakta ve daha çok öfkelenmektedir. Böylece yoğun öfke duygusunu kendisini bu duruma düşüren kadından çıkarmaktadır. Araştırmada bazı katılımcılar tedbirlerin faydalı olduğunu savunarak düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Faydalı tabi ki de... Şimdi bana yaklaşsın da göreyim. (K4)

Etkili, hani iki aydır gelmiyor. En azından kapıma gelmiyor. Biraz daha eve girerken rahat giriyorum. (K6)

Ya tabi ki böyle şeylerin olması çok güzel. Bazı insanlarda geçerli... (K12)

Araştırmada bazı katılımcıların koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkinliğine inanmadığı, ancak psikolojik açıdan rahatlama, karşı tarafı korkutma ve gözdağı verme gibi amaçlarla bu tedbirleri aldırıldığı görülmüştür. Uygulamada evden uzaklaştırma tedbirlerinin bu amaçların dışında eşler arası anlaşmazlıklarda erkeği cezalandırmak, bir müddet burnunu sürtmek gibi amaçlarla da talep edilebildiği görülmekte, bu durumda erkeğin öfkesi ve şiddet uygulama ihtimali de artabilmektedir. Bu bağlamda evden uzaklaştırma tedbirinin titizlikle değerlendirilmesi, zorunlu olmadıkça bu tedbire başvurulmaması çok önemlidir. Katılımcılar tarafından koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkinlik ve caydırıcılığının belirlenmesinin şiddet uygulayan kişiden kişiye göre de değişkenlik gösterebileceği değerlendirilmiştir. Şiddet mağduru kadınlara kadına şiddeti önlemeye yönelik ne tür tedbirlerin alınabileceği sorulduğunda katılımcılar şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır:

Daha önleyici tedbirler alınabilir, daha ağır cezalar verilebilir. Şiddet, taciz, tecavüz gibi şeylerde... (K1)

Mesela polis olabilir, korumak amaçlı. Evin önünde bekleyebilir. Ne biliyim bileğine saat gibi bir şeyler takılıp da hani alarm bastığın zaman, o da olabilir. (K3)

Erkekleri düzgün bir şekilde eğitmek gerek ya. Aileden başlayan bir şey gerçi o da. Yani, devlet olarak kadınlara çok güzel bir şekilde eğitim ve iş istihdamı sağlanabilir. Bu şekilde mağdur edilmemesi için. (K9)

Araştırmada katılımcılar kadına şiddeti önlemek amacıyla daha etkin önleyici tedbirler alınabileceği, daha ağır cezalar verilebileceği, koruma amaçlı polislerin görevlendirilebileceği, polislerin evin önünde bekleyebilecekleri, kadının bileğine alarm sistemi bulunan saat benzeri şeylerin takılabileceği, sosyal çevrenin duyarlı olması, aileden başlamak üzere erkeklerin düzgün bir şekilde eğitim alması, devlet olarak kadınlara çok güzel bir şekilde eğitim verilmesi ve iş istihdamı sağlanması, kadın zor durumdaysa polis korumasına alınması ya da ailesine teslim edilerek ailesine destek verilmesi gibi tedbirlerin alınabileceğini ifade etmişler ve kadına şiddetin önlenmesinde bu tedbirlerin alınması gerektiğine yönelik düşüncelerini sunmuşlardır. Araştırma, kadına şiddet suçun cezasının ağırlaştırılarak, şiddetinin artırılması, ertelenmemesi ve geciktirilmemesi gerektiği düşüncesini ortaya koyarak caydırıcılık teorisini destekleyecek nitelikte sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmada devletin sunmuş olduğu hizmetlerden memnuniyet dile getirilmiş ve bu konudaki bazı haberlerin doğru olmadığını anlaşıldığı belirtilmiştir. Kadına şiddetin önlenmesinde vatandaşların duyarlı olması gerektiğine ve sosyal desteğin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.

7.6. Şiddette dini ve ahlaki değişimlerin etkisi

Toplumun dini ve ahlaki değerlerindeki değişimlerin kadına şiddetin artışında etkili olup olmadığı konusunda şiddet mağduru kadınlara göre bazı konularda değişimlerin yaşandığı ve kadına şiddetin artışında bu değişimlerin etkisinin olduğu görülmüştür. Allah korkusunun, namahrem ve namus kavramlarının önemine dikkat çekilmiş ve bazı katılımcılar tarafından günümüzde bu değerlerin geçerliliğini yitirdiği vurgulanmıştır. K1 Allah korkusunun önemine dikkat çekerek, günümüzde bu korkunun kimsede kalmadığına dair düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

Birazcık vardır ya. Çünkü insanlar mesela dinden, yani sadece içinde Allah korkusu olarak karşıdaki insana mesela taciz veya tecavüzde korkar yani, ama şu an kimsede yok bu. Hani kimse görmese bile Allah görür korkusu yaşasa, belki erkekler biraz daha mesela dini yaşasa, belki de daha az olurdu. (K1)

Dinlerin bireysel olduğunu, toplumsal olmadığını savunan K4:

Bence yok, çünkü dinler bireyseldir, toplumsal değil. Kişinin özgürlüğü hür ve haklarına kimse müdahale edemez.

K4 bu cümlesiyle toplumsal konularda en önemli ve en başta gelen normların din ve ahlak kuralları olduğunu, İslâm dininin bireylerin yalnızca kendisini değil, aile ilişkilerini ve toplumsal hayatını da düzene sokmayı amaçladığını göz ardı etmiştir. K7 toplumdaki değişimlerle ilgili geniş çerçevede değerlendirmelerde bulunmuş, bu konuda detaylı bir şekilde görüşünü belirterek toplumdaki değişimlerden duymuş olduğu rahatsızlıkları ses tonu ve beden diliyle de destekleyerek açık biçimde şöyle ifade etmiştir:

Tabi ki. Özentisi çok toplumda. Kadının özelliği gitti. Misal eşim bana diyordu ki, bir paket sigara karşılığı ben istediğim kadına istediğimi yaptırırım, bu çok komik bir şey. Bu bizim kadınlarımızın suçu. Siz bir öz olun, yani kendiniz olun. Yani para karşılığı tamam, Allah korusun öyle bir şeyler insanlar yaşar, onların sorunu, ama toplum bundan bozuluyor, yozlaşıyor. Örf adet bitti, saygı, sevgi kalmadı. Bunlar çok önemli şeyler. Ben halen o taraftım. Benim babam şimdi gelecek, ben hemen kalkar ayağa yer veririm. Büyüğe saygı çok önemli... Bizde kalmadı, bitirdik yani, el birliğiyle bitirdik. (K7)

Araştırmada toplumdaki özentiden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve geçmişe göre kadınların bazı özelliklerini kaybettiklerine ve kendilerini erkeklere basit menfaatler karşılığında teslim etmelerine karşı sitem dile getirilmiş ve bu durumun toplumu yozlaştırdığı vurgulanmıştır. Araştırma, sosyal kontrol teorisini destekler nitelikte sonuçlara ulaşmış, örf,

âdet, sevgi ve saygı gibi geleneksel bağların önemi belirtilerek, toplumda eskiye nazaran bu bağların kaybolduğu, büyüğe saygı gibi değerlerin kalmadığı, bunların kadına şiddetin artışında etkisinin olduğu değerlendirilmiştir. Tüm bu değerlerin kaybolması, toplumun kadınlara karşı tutum ve davranışlarına da yansımıştır. Eski Türk toplumu kadınları, erkeğe yoldaş, çocuklarına ana ve Türk ırkına bereket kaynağı olarak görmüş ve Türk destanlarında kadın, erkeğin destekçisi, güç ve ilham kaynağı olarak anılmıştır (Göçeri, 2010, s. 91). İslam da bir anne olarak kadını çok değerli görmüştür (DİB, 2014, s. 16). Ancak günümüzde Türk toplumu Batı'dan etkilenerek, kültürel ve dini anlamda özünden uzaklaşmıştır. Toplumun bu değerleri geri kazanmasının sağlanması için gerekli çalışmaların bir an önce yapılması ve çocukların bu değerlerle yetiştirilmesi son derece önemlidir. Erkeklerin kadınlara söz hakkı tanımadığı, iktidarın kendilerinde olmasını istedikleri, kadınların değişen taleplerine ayak uydurmadıkları ve sonuç olarak şiddete başvurdukları algısı da araştırma sonuçlarından biridir. Araştırmamıza yansıyan bir diğer sonuç ise toplumda şiddetin geçmişte de var olduğu, ancak kadınların şiddet içeren bu davranışları kabullendiği ve geçmişte yaşanan şiddet olaylarının duyulmadığı ve medyaya yansımadağı görüşüdür. Toplumdaki değişim alkol ve uyuşturucu bağlamında da değerlendirilmiş, geçmişte alkol ve uyuşturucunun yaygın olmadığı, günümüzde ise bu maddelerin eşine şiddet uygulamaya sebebiyet verdiği algısı da katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

7.7. Medya ve kadına şiddet

Katılımcıların tamamı medyanın kadına şiddeti artırdığı yönünde görüşlerini beyan etmişlerdir. Katılımcılar beyanlarını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

Etkisi olduğunu düşünüyorum. Çünkü mesela, bir haber mesela, bir kadın bir erkeği dövüyor mesela, bir erkek bir kadını dövdü mesela, şey yazıyor haberlerde işte serbest bırakılmıştır. Bunu gören psikolojisi bozuk bir insan şey düşünebilir. Serbest bırakmış, bir şey olmamış, benim başıma da bir şey gelmez diyerekten düşünebilir. Bence medyanın birazcık da olsa etkisi vardır diye düşünüyorum. (K1)

Oluyor, evet. Adam bakıyor, orda görüyor mesela aynısını kendi de yapıyor. (K3)

Olma ihtimali var. Şöyle düşününce... Zaten altta yatıyordu o psikolojik şey. Şiddet yatıyordu. Gördükçe daha çok gün yüzüne gelebilir. İçindekileri dışarıya çıkartıyordu. (K4)

Kesinlikle, kesinlikle onlar da etken. Bazı insanlar çünkü çok özentili bir insan. Çok aşırı özentili insanlar var. Özenbilirler. (K5)

Yani, zaten sosyal medya çağında bulunduğumuz için hepimiz... O yapıyor, şöyle yapıyor, böyle yapıyor, gözü kararır yani bence. O da çok etkiler yani. (K6)

Kötü örnek oluyordur illaki... Gören etkileniyordur. (K9)

Araştırmamız şiddet mağduru kadınların medyanın kadına şiddeti artırdığına dair algısını net biçimde ortaya koymuştur. Haberlerde şiddet uygulayan erkeklerin şiddet uyguladıktan sonra serbest bırakıldığının gösterilmesinin, erkeklere kötü örnek olduğu, bu örneklerden etkilenerek erkeklerin kendilerinin de ceza almayacağı düşüncesiyle hareket ettikleri, böylece şiddete başvurdukları katılımcıların ortak fikri olmuş ve katılımcılar değerlendirmelerini bu düşünce üzerinden yapmışlardır. Katılımcıların görüşlerine göre şiddet uygulayan erkeklerin serbest bırakılması diğer erkeklere şiddetin cezasız kaldığı mesajını vermekte ve şiddete başvurma noktasında cesaret kaynağı olabilmektedir. Katılımcıların görüşlerine ek olarak kadına şiddet haberlerinin erkeklere kötü örnek teşkil etmesinin yanında şiddeti normalleştirdiği ve insanların bilinçaltına şiddeti işlediği söylenebilir.

7.8. Kolluk müdahalesi ve şiddet

Şiddet mağduru kadınların değerlendirmelerine göre aile içi sorunlarda kadının yardım talep etmesi durumunda ve bir bildirim veya ihbar olması durumunda kolluk kuvvetlerinin müdahale etmesi gerekmektedir. Bu konuda görüş belirten kadınların beyanları şöyledir:

Direk aradığımda, KADES'e falan bastığımda o an hemen müdahale etmelerini isterim. (K2)

Kadın gelip başvurduğundan itibaren bence müdahale edilmesi gerekiyor. (K3)

Kadın müdahale istediğinde... Çünkü istemeye de bilir. (K4)

Hemen, o anda... Bir bayan ihbar ediyorsa başta zaten... Bence dikkate alınmalı. İlk yaptığımda dikkate alınmalı. Zaten bunu bir kere yapan zaten yine yapar, yine yapar. Devamı gelir yani, ilk başta dikkate alınmalı. (K5)

Her türlü ihbarda, evet biri alo dediğinde, evet yardım edilmeli. (K9)

Katılımcıların bir kısmı aile içi sorunlarda kolluğun bazı durumlarda müdahale etmemesi gerektiğine dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmişlerdir:

Her olayda da değil de... (K6)

Ufak şeylerde olmaz da hani... (K8)

Diğer türlü hani sözlü tartışmada gerek yok. (K10)

En ufak bir şeyde gerek yok. Hani polistir, jandarmadır... (K11)

Tabi ki eğer karı koca bir şeyi çözebiliyorsa, zaten müdahale etmesine gerek yok yani. (K12)

Şiddet mağduru kadınlar her ailede kavga gürültünün çıkabileceğini, basit ve çözümlenebilir sorunlarda, sözlü tartışmalarda, karı-kocanın çözebildiği sorunlarda ve psikolojik şiddet durumunda kolluğun hemen müdahale etmemesi gerektiğini değerlendirmişlerdir. Şiddet mağduru kadınlar içerisinde her ne kadar şiddete maruz kalsa da kolluğun müdahale etmesini istemeyebilecekleri konusunda görüş belirten ve şiddete maruz kalsa dahi bir kadının kocasından gördüğü şiddeti normal karşılayabileceğini savunan katılımcılar bulunmaktadır. Araştırma, şiddet mağduru kadınların yaşanan ilk şiddetin önemli olduğunu düşündüklerini ve şiddetin ilk bildiriminden sonra bir takip sürecine alınmasının gerekliliğine inandıklarını ortaya koymuştur. Şiddete maruz kalma durumunda kadınların korku duygularının kolluktan destek talep etmelerine engel olabileceği, ancak kadınların yakın çevrelerinde duyarlı kişilerin bulunmasının, kolluğun müdahalesinin engellenmesine rağmen kolluğa ulaşılması ve kadına şiddetin önlenmesi açısından önemli olduğu değerlendirilmiştir.

7.9. Kadına şiddetin cezası

Araştırma, caydırıcılık teorisine katkı sağlayacak nitelikte sonuçlar ortaya koymuştur. Kadına yönelik şiddetin nasıl bir cezası olması gerektiğine dair şiddet mağduru kadınların görüşleri bu teoremin özelliklerini yansıtmaktadır. Caydırıcılık teorisinin üç temel dayanağı vardır. Bunlar cezanın şiddeti, hızı ve kesinliğidir (Demirel, 2017, s. 53). Cezanın şiddeti hakkında katılımcılar görüşlerini şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

İdam olabilir, belki ağır ceza olabilir... Çok uzun süre hapis müebbet olabilir... (K1)

Bence idam gelmesi lazım. Ama o da cinayette yani... Şiddette hapse girmesi lazım. (K3)

(Bir müddet düşündükten sonra) Yani şartlar biraz daha ağırlaştırılabilir. Mesela kadına yaptığının aynısı erkeğe de yapılabilir. (K4)

Ağır bir cezası olmalı ki, durabilsin. Artık sayısı azalsın. (K9)

Bence eski kararlar geri gelmeli. İdam olabilir, hırsızlık yapanların mesela ellerini kesiyorlarmış ya, öyle falan şeyler olsa bence daha iyi. Bir suç işliyorsa madem tam anlamıyla bir cezası olmalı. (K10)

Bence büyük olmalı, bilmiyorum yani, büyük olmalı yani. Valla ömürlük hapsolmalı. Çıkamasın yani, orda kalsın yani. (K12)

Aslında onun cezası ağır olmalı ama... (K13)

Bence ağırlaştırılmış bir cezası olmalı diye düşünüyorum. (K15)

Cezanın şiddeti hakkında katılımcılar cezaların şiddetinin artması gerektiğini savunmuş, verilecek cezanın uygulanan şiddete göre değişebileceği, cinayetin cezasının idam, şiddetin cezasının ise hapis cezası olması gerektiği, erkeğe verilecek cezanın şiddetinin kadına uygulanan şiddetin derecesi kadar olması gerektiği ve verilecek cezanın şiddetinin işlenen suçla orantılı olması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Araştırma şiddet mağduru kadınların kadına yönelik şiddetin karşılığında idam cezası, müebbet hapis cezası, para cezası ve hadım etme gibi cezaların verilmesi gerektiğini düşündüklerini ve eskiden uygulanan cezaların tekrar gündeme gelmesini arzuladıklarını ortaya koymuştur. Kadınlar cezalardan bahsederken cezaların şiddeti konusunda günümüz uygulamalarını eleştirmiş ve cezaların ağırlaştırılması gerektiğine dair görüşlerini sıkça dile getirmişlerdir. Araştırmada cezaların şiddetten hemen sonra verilmediğine yönelik sitemlerin dile getirilmiş olması, cezaların hızı konusunda caydırıcılık teorisiyle benzer bir düşüncenin ortaya koyulduğunu göstermiştir. Caydırıcılık teorisiyle paralel bir diğer düşünce ise cezaların kesinliği olmuş ve bu konuda araştırmada şiddetin mutlaka bir cezasının olması gerektiği vurgulanmıştır. Şiddetin zamanaşımına uğramaması, cezanın ertelenmemesi ve şiddetin mutlaka cezalandırılması çok önemlidir. Araştırmada ortaya çıkan bir düşünce de şiddetin cezası konusunda cezadan ziyade kadına şiddetin oluşmadan önce önlenmesinin önemli olduğudur. Şiddet mağduru kadınların şiddet uygulayan kişiye ceza verildiği takdirde şiddet uygulayanın daha çok kinleneceğini düşünmesi ve ceza verilmesinin olası olumsuz sonuçları konusundaki tedirginlikleri dikkat çekmiştir.

Sonuç

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde araştırmamız sembolik etkileşimcilik kuramı, ayırıcı birleşimler teorisi ve caydırıcılık teorisi gibi kuramların görüşleriyle benzer sonuçlar ortaya koymuş, aynı zamanda bu kuramlara katkı sağlamıştır. Her ne kadar feminizm şiddet mağduru kadınlar tarafından tüm yönleriyle benimsenmemiş olsa da kadınların bazı algı ve düşüncelerinde feminizmin etkileri görülmüştür. Emniyet Müdürlüklerinde Asayiş Şube Müdürlükleri bünyesinde Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Büro Amirlikleri kurulmuş ve aile içi ve kadına karşı şiddet vakalarında adli işlemler bu birimlerde yürütülmeye başlanmıştır. Bu güzel gelişmeye ek olarak gerçekleştirilecek bazı düzenlemeler ve uygulamalar, kadınların ve aile içi şiddet mağdurlarının daha etkili hizmet almasını ve soruşturmaların daha sağlıklı yürütülmesini sağlayacaktır. Önerilerden biri kolluğa ilk müracaatı esnasında kadınlarla yapılacak mülakatların aile danışmanlığı alanında yüksek lisans eğitimi almış sosyal çalışmacı, psikolog vb. gibi uzmanlar tarafından gerçekleştirilmesidir. Böylece kadınlar yaşadıkları travmayı atlatabilmeleri ve kendilerini daha sağlıklı bir şekilde ifade edebilmeleri noktasında uzmanlar tarafından desteklenmiş olacaktır. Ayrıca ön görüşmede uzmanlar kadınların içinde buldukları ruhsal ve duygusal durumu tespit edip, ifadeleri sırasında kadınlarla ilgili gözlem ve değerlendirme yaparak soruşturmaya destek sağlayacaktır. Uzmanlar tarafından ön görüşmenin gerçekleştirilmesi, kadının şiddete maruz kalmamasına rağmen aile içi basit sorunların adli vakaya dönüşmesini engelleyecek ve basit anlaşmazlıklarda şiddete başvurma sorunu giderilecektir. Tabi ki başvuran her kadının bir takip sürecine alınması ve bu sürecin zorunlu olması çok önemlidir. Zorunlu kılınma sebebi kadınların bu süreçte tehdit, baskı veya yönlendirme gibi unsurlarla yaşadığı sorunları dile getirmekten imtina etmesinin önlenmesidir. Sürecin takibinin sonlandırılmasının veya alınacak tedbirin daha üst seviyeye çıkarılmasının polis, sosyal hizmet uzmanı ve avukat gibi meslek mensuplarından oluşan bir heyet kararıyla gerçekleşmesi gerekir. Heyetteki her meslek

mensubu, taraflarla kendi alanında görüşmeler yaparak ortak bir kanaate varmalı ve düzenlediği raporla şiddet mağduru olan veya olma ihtimali bulunan kadının takip sürecinin devamı hakkında karar vermelidir. Eğer kadın her şekilde takip edilmesini isterse, bu durumda süreç devam ettirilmelidir. Burada önemli olan nokta bu süreçte heyetin, tarafların arasındaki sorunları çözme gayreti içinde olması gerektiğidir. Uygulamada basit anlaşmazlıklarda dahi kadınların erkeği cezalandırmak gibi sebeplerle evden uzaklaştırma kararı aldıkları görülmektedir. Erkeğin evden uzaklaştırılması erkeği mağdur etmekte, bu mağduriyet ve çaresizlik duygusu erkeğin daha fazla öfkelenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle evden uzaklaştırılan erkeğin çaresiz bırakılmaması, aksine şiddet uygulayan kişilere yönelik hizmet verecek bir kamu kuruluşunda zorunlu olarak yatılı öfke kontrol programlarına dâhil edilmesi gerekir. Bu programlarda şiddet uygulayan kişiye aile içi iletişim, öfke kontrolü, stresle baş etme yöntemleri, krize müdahale vb. konularda eğitimler verilmeli ve varsa davranış bozuklukları, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi sorunları giderildikten veya ruhsal bozuklukları tedavi edildikten sonra evine dönmesi sağlanmalıdır. Aksi takdirde erkeğin evden uzaklaştırılarak yalnızlığa ve çaresizliğe mahkûm edilmesi, erkeğin kaybedecek bir şeyi kalmadığı hissine kapılmasına sebebiyet vererek, kendisini bu noktaya getiren kişiye karşı kin ve nefret duygularını yoğunlaştıracaktır.

Bir diğer yasal düzenleme önerisi de sadakatsizliğin cezalandırılması gerektiğidir. Araştırmamızda aldatma, namusa leke getirme gibi sebeplerle işlenen kadına şiddet suçlarının gerekçeleri şiddet mağduru bazı kadınlar tarafından haklı olarak görülmüştür. Aile içinde bir tarafın sadakatsizliği diğer aile bireyinin derin bir üzüntü duymasına, öfkelenmesine ve şiddete başvurmaya neden olabilmektedir. Günlük yaşamda da bu sebeplerle işlenen kadın cinayetlerinde erkeklerin pişmanlık duymadıkları gözlenmektedir. Kadına şiddetin haklı gerekçesi olarak görülen bu gerekçelerin ortadan kaldırılması için acilen yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012). *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 28239, Tarih: 20.03.2012.
- Akıncı, F. S. (2018). *Kriminoloji*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Aktaş, A. M. (2006). *Aile içi şiddet kadının ve çocuğun korunması*. Ankara: Elma Yayınevi.
- Altınbaş, D. (2006). Feminist tartışmalarda liberal feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9, 21-52.
- Atan, M. (2015). Radikal feminizm: “kişisel olan politiktir” söyleminde aile. *The Journal of Europe/Middle East Social Science Studies*, 2, 1-21.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 231-274.
- Demirel, P. (2017). *Yetişkin suçluluğuna neden olan sosyoekonomik faktörler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Türkiye’de dini hayat araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Göçeri, N. (2010). *Kadın hareketi tarihi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gökulu, G. (2019). Sembolik etkileşimci teorinin gündelik yaşam sosyolojisine katkıları. *Ekev Akademi Dergisi*, 23, 80-92.
- Güneş, H. N. (2018). Feminist akımlarda aile. *Social Sciences Research Journal*, 3, 142-153.
- İçli, T. G. (2007). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- İlter, N. (2014). *Toplumsal cinsiyet gerilimleri üzerinden feminizmi tartışmak*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.

- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2021). *Kadına yönelik şiddetle mücadele iv. ulusal eylem planı*. 2021-2025.
- Köseoğlu, M. (2018). Kadına yönelik şiddet sorununun sosyalleşme süreci ve toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 42, 77-96.
- Sağlam, M. A. (2020). Feminist kuramda kadının politik ekonomisi ve dönüşümü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 46, 394-412.
- Şen, Y. F. (2018). Şiddet siyasal şiddet ve terör. S. Hakkı (Ed.), *Radikalleşme şiddet ve terörizm* (63-75) içinde. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Şenol, Ş. (2012). *Araştırma ve örnekleme yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Taştan, C. & Yıldız, A. (2020). *Kadına yönelik ölümcül şiddet vakalar, maktüller ve failler*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı (2006). *İlmihal İslam ve toplum*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Wallace, R. A. & Wolf, A. (2012). *Çağdaş sosyoloji kuramları: Klasik geleneğin geliştirilmesi*. (M. R. Ayas & L. Elburuz, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %60

2. Yazar: %40

Çatışma Beyanı: Yazarlar arasında veya diğer kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Birey, toplum ve çevre ilişkisi bağlamında sinema: 2040 belgesel filmi örneği

Nebiye Konuk Kandemir* & Selin Kiraz Demir**

Öz

Sanat eserleri toplumsal yapının ipuçlarını taşır, sanat ile muhtemel sorunlar farklı bir anlatı ile topluma taşınır. Bu anlatı distopik, ütopyik kavramlarıyla isimlendirilse de abartılı, gerçekten uzakmış gibi gözükken veya zihin dünyasında kurgulanmış olan tüm sanatsal ürünlerde gelecekte ipuçları yer almaktadır. Dünyadaki doğal kaynakların kullanımına ilişkin ciddi sorunların varlığı ve gelecekte birçok toplumsal soruna neden olabilecek kaynak sıkıntısı da bu tarz bir öngördür. Nüfus artışı, açlık, yoksulluk, doğal afetler, iklim değişiklikleri gibi toplumsal yapıyı bir sarmal şeklinde etkileyebilecek faktörler çevre sorunlarına ilişkin çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ise sinema ve toplum ilişkisi iklim değişiklikleri, gelecekte yaşanması muhtemel kaynak sıkıntıları ile çevre sorunları, 2040 belgesel filmi ile birlikte çevre sosyolojisinin yaklaşımlarıyla ele alınmıştır. Çalışmada, güncel çevre sorunları sebebiyle yok oluşa giden bir dünyada daha iyi bir gelecek için yapılması gerekenlerin anlatıldığı bir belgesel üzerine, türün gerçeklik ve görsel estetikten beslenen nitelikleri göz önünde bulundurularak betimsel bir inceleme yapılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen belgesel film, bugün birey ve toplum olarak doğa ile uyum içerisinde yaşamamızın muhtemel sonuçlarını canlandırma tekniğiyle ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca bu belgesel filmin uluslararası festivaller ile dijital platformlarda gördüğü ilgi, çevre sorunlarının sinemanın görsel-işitsel ve yaratıcı gücü ile daha görünür olması ve muhtemel çözümlerin konuşulabilmesi açısından önemli bir araç olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal değişme, çevre sosyolojisi, belgesel sinema, çevre filmleri, 2040 filmi

The Cinema in the context of the relationship between individual, society, and environment: An example of the 2040 documentary movie

Abstract

Artworks carry the clues of social structure. Possible problems with art are conveyed to the society with a different narrative. Although this narrative is named with the concepts of dystopian and utopian, there are clues from the future in all artistic products that seem exaggerated, far from reality or fictionalized in the mind world. The existence of serious problems related to the use of natural resources in the world and the shortage of resources that may cause many social problems in the future are such a prediction. Factors that can affect the social structure in a spiral, such as population growth, hunger, poverty, natural disasters, and climate changes, reveal the importance of studies on environmental problems. In the study, a descriptive analysis was made on a documentary about what needs to be done for a better future in a world going to extinction due to current environmental problems, taking into account the qualities of the genre fed from reality and visual aesthetics. The documentary, which was examined within the scope of the study, is important in terms of revealing the possible results of our living in harmony with nature as individuals and as a society, with the animation technique. In addition, the interest of this documentary in international festivals and digital platforms has shown that it is an important tool in terms of

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-posta: nebiye.konukkandemir@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2046-1133

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo TV ve Sinema Bölümü,
E-posta: kirazselin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5901-857X

making environmental problems more visible with the audio-visual and creative power of cinema and discussing possible solutions.

Keywords: Social Change, environmental sociology, documentary, environmental movies, 2040 movie

Giriş

Bireyin toplum içinde yer alması, diğer bireylerle etkileşimi ve bir bütün olarak toplumun çevre ile etkileşimi diğer toplumsal yapı bileşenleri kadar önemli bir unsurdur. Klasik dönem sosyologlarının toplum-çevre ilişkilerinden çok insan-insan etkileşimi etrafında biçimlenen eserleri olduğu yönündeki tartışmalarla beraber günümüz toplumları açısından “çevre” faktörünün ehemmiyeti açıktır. Toplumsal yapının şekillenmesinde insan unsuru temelde olmak kaydıyla çevresel koşulların etkisiyle farklı bir yöne evrileceği öngörülebilir. İnsanlığın çözüm bulmakta en çaresiz kaldığı problem olarak iklim değişikliği risklerin ve belirsizliklerin yaygın olduğu bir sorun olarak ekonomik, siyasi, yapıyı, bilimi hatta bireysel anlamda psikolojileri etkilemektedir (Odabaş, 2018, s. 1573). Öngörülen gelecekte küresel düzeyde iklim değişikliği ile bazı bölgelerde sıcaklıklar yıllarca yükselmeyecek, yağmur dönemleri değişebilecektir. Bazı toplumlar su baskınları ve sellerle bazı toplumlar ise kuraklıkla mücadele etmek zorunda kalacak bu ise tarımı ve küresel düzeyde su dengesini etkileyecektir (Şahin, 2009, s. 122).

Birey ve toplum açısından böylesine önemli bir faktör olmasına rağmen “çevre” pek çok yaklaşımda, bu yaklaşımların gölgesinde kalmış bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. “Çevre”, ülkelerin, siyasetin, ekonomilerin, ideolojilerin “meta”sı haline geldiğinden, tereddüt ve belirsizlikleri artan, gerçek önemi genellikle ikinci planda kalan bir araç haline dönüşmüştür. Bu durumda çevreye karşı duyarlı bir birey olmak aynı zamanda bir ideolojinin de ürünü olduğundan aynı çatı altında toplanan bir çevre yaklaşımı güçleşmiş, çevre konusundaki yaklaşımlar üstü örtük olarak bireysel çabalara tevdi edilmiştir. Bu engelin karşısında, birey-toplum-çevre etkileşiminde bilim ve sanatın rolünün diğer çözüm bulma çabalarına oranla bireysel menfaatlerden çok toplumsal olana yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Çevre ve toplum ilişkisinde sanatın etkin bir araç olması savından yola çıkarak bu çalışmada iklim değişiklikleri, gelecekte yaşanması muhtemel kaynak sıkıntıları ile çevre sorunları, 2040 filmi ile birlikte çevre sosyolojisi yaklaşımlarıyla ele alınmıştır.

Sanat duygu ve düşünceleri etkili bir biçimde, farklı bir bakış açısıyla sunma, paylaşma biçimidir. Bu yönüyle her zaman gerçek ile birebir örtüşmeyebilir. Ancak kaynağı insan olan her sanat eseri insan zihninden izler taşır. Dolayısıyla sanat eserleri insanın ve insanlığın korkuları, duyguları, beklentileri hakkında ipuçları barındırır. Diğer yandan sanat ve sanatçı kompleks ve farklı düşünce tarzıyla aslında gelecek hakkında fikir veren ürünler sunar. Her zaman bu faydacı yaklaşım sözkonusu olmasa da sanat ve sanatçı farklı enstrümanlarla geleceği çağırır. Şüphesiz zaman ve mekan algısındaki özgürlük sanatçıya ve eserine geniş alanlar sunar. Öte yandan sanatçı, eserini toplumdan ve belirli bir tarihsel dönemden ilham alarak ürettiği için, toplumun kültür ve değerleri sanat eserinde de görünür. Bu noktada sanat sosyolojisinin sanat eserinin değeri tartışmalarında yer alan “neyin sanat eseri” ve “kimin sanatçı” olduğu ile sanatçıyı meydana getiren tüm süreçleri kapsayan toplum ile etkileşimidir. “Eserin ‘değer’ üretimi gerçekleşmediği sürece maddi üretiminin de bir önemi olmayacaktır. Bourdieu bunu haute couture örneğiyle açıklar:

Daha açık hale getirmek için haute couture örneğini alacağım; bu resim dünyasında olanların geniş bir imajını sağlar. Bir nesneye, parfüme, ayakkabıya ya da başka herhangi bir şeye yapılandırılan tasarımcının etiketinin büyüsunün, bir banyo küvetine değerinin olağandışı bir tarzda verilebileceği gerçek bir örnek olduğunu biliyoruz. Bu gerçekten bir büyü örneği, bir simya örneğidir, çünkü nesnenin sosyal doğası ve değeri, fizik ya da kimyasal doğasında (parfümü düşünün) değişiklik olmaksızın değişir. Resim, Duchamp’tan beri, farkında olduğumuz gibi, bu couturier’ler gibi büyü etkisinin sayısız örneğine sahiptir; daha açık biçimde değerlerini onları üretenlerin sosyal değerlerinden ödünç alırlar, bu nedenle sorulması gereken soru sanatçının ne yarattığı değil,

sanatçıyı kimin yarattığıdır, yani sanatçının deneyimlediği gücün dönüştürülmesi. Bu Marcel Mauss'un büyücünün gücünün mümkün bütün temellerini aradıktan sonra umutsuzluk içinde sorduğu 'büyücüleri kim ortaya çıkarır' sorusudur. (Pierre Bourdieu'dan aktaran Ülker, 2010, s. 57)

Diğer yandan günümüz toplumunda doğa ile etkileşimin azaldığı, kentlerde yaşayan bireylerin çevre algısının ve duyarlılığının oluşmasında medya ve dolayısıyla görsel sanatların rol oynadığı söylenebilir. Bilimsel ve kurumsal referanslar, çatışan tarafların görüşleri, sorunların güncelliği, somut çözüm önerileri, felaket senaryosu yaklaşımı gibi değişkenler sanatsal içeriğin etkin ve kalıcı olmasını belirlemektedir (Eryılmaz, 2017a, s. 125).

Görsel ve estetik algılama ölçütleri bağlamında yapılandırılan sanat çalışmaları mesajını duyurmada ve sezdirmede daha etkili olabileceğinden insanların ve toplumun farkındalıklarını arttırabilmektedir (Mamur, 2017a, s. 1012). Ekolojik sorunlara çözüm getirmeyi amaçlayan sanat eseri, yeni ve kalıcı söylemler üreterek, çevre bilimi ve çevre odaklı sanatın etkililiğine ve iyileştiriciliğine katkıda bulunabilir. Üretilen eserlerle çevre bilimi bilgisi ve felaketlerin muhtemel sonuçları gelecek nesillere sanat dili ile aktarılabilir (Oruç, 2017, s. 72). Mamur'un belirttiği gibi çağdaş sanatçıların önemli bir bölümü sanat ve ekolojiyi ilişkilendirme noktasında sosyal ekoloji, eko feminizm ve ekolojik restorasyon gibi temalar gibi farklı yaklaşımlarla dünya ve çevreye dönük sorunları farklı bağlamlarda ele almaktadırlar.

Strankiewicz ve Krug (1997) pek çok sanatçının sağlıklı yaşam biçimlerinin nasıl sürdürülebileceğini keşfetmek için sanatlarını kullandığından bahsetmektedir. Örneğin; Mel Chin 1990'da gerçekleştirmiş olduğu "Revival Field" adlı bir çalışmada kimyasal atıklarla kirlenmiş bir toprağı arındırarak yeniden yaşamı başlatmayı hedeflemiştir. Andy Goldsworthy ise eserlerini doğadan seçtiği hassas, kısa ömürlü materyalleri yine doğanın yok edebileceği biçimde doğanın içinde düzenleyerek oluşturmuştur (Hollis, 1997). Goldsworthy gibi pek çok çağdaş sanatçı doğadaki sıra dışı materyallerle çalışmayı tercih ederken, bazı sanatçıların atık materyalleri yeniden kullanarak izleyiciye yeni bir bakış açısı sunduğu görülmektedir. Örneğin; Tressa Prsbrey Kaliforniya Simi Vadisi'nde geri dönüşüm materyalleri ile atık şişelerden bir köy yaratmıştır (Mamur, 2017b, s. 770).

Bu noktada, çevre sosyolojisinin, sosyolojinin kuruluş geleneğine rağmen toplum-çevre etkileşimini incelemeyi başaran, disiplinler arası çalışmalarla zenginleşen bir alt alan olduğu belirtilmelidir (Eryılmaz, 2017b, s. 172). Bu çalışmada ise öncelikle birey-toplum-çevre ilişkisi alınmış, bu çerçevede sanat ile ilişkilendirilerek *2040* adlı film betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir.

1. Birey-toplum-çevre ilişkisine sosyolojik yaklaşım

Sosyoloji açısından, 19. yüzyıl, Endüstri Devrimi, Fransız Devrimi koşulları ile felsefeden ayrışarak yeni bir bilim alanı olarak kendini göstermeye başladığı dönem olarak bilinir. Bu yönüyle ele aldığımızda sosyolojinin ve alt alanlarının -sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi- kendini bir bilim alanı olarak ispat etme, sınırlarını netleştirme, yöntem açısından farklılıkları belirleme gayreti görülür. Çevre sosyolojisi de bu çerçevede ele alınmalı, sosyolojinin bir alt alanı olarak bu tablo içerisinde değerlendirilmelidir. Bilindiği gibi sosyolojinin çevre ile ilgili sorunları bir dönem (özellikle klasik dönemde) yok saydığı yönünde bir yaklaşım bulunmaktadır. Sosyolojinin çevreyi reddetmesi ya da yok saymasının ardında "insanları doğadan ayrı ve üstünde kabul eden insan merkezci batı düşüncesi ile sosyolojinin disiplin olarak fiziki çevrenin bir sorun olarak algılanmadığı bir bolluk döneminde gelişmesi" yer almaktadır (Adak, 2010, s. 372). Oysaki toplumların doğal fizik çevreden bağımsız bir yapılanmasından bahsetmek güçtür. Hatta doğa, toplumsal yaşantıyı etkileyen önemli faktörlerden biridir. Yeme içme tarzlarından giyim kuşama, kullanılan dilden folklorik tüm öğeler doğa koşullarının izlerini taşır.

Sosyal sistem, sosyal yapı kavramıyla ele alındığında, toplumun öğelerden meydana gelen ve bu öğelerim bir düzenlilik içinde işleyişini sağlayan bir bütünü ifade etmektedir. Bu

bakımdan Merton, bireyin sosyal yapının öğelerine uyum ve adaptasyonunun sağlanmasıyla toplumun genel anlamda bütünleşmesinden söz etmektedir. Sosyolojide yapısal fonksiyonalistlerin görüşü olarak değerlendirilen bu açıklamaya göre sosyal yapı; nüfus, çevre ve yerleşim düzeni, ekonomi, toplumsal sınıflar, eğitim, siyaset, hukuk, aile ve din gibi kurumlardan oluşmaktadır. Bu öğelerin her birinin toplumda belli bir fonksiyonu yerine getirdiği ve yine bu öğelerin gerek kendi içinde ve birbirleri arasında gerekse sistemin bütünlüğü ile sürekli etkileşim içinde bulunan dinamik bir yapı sergilediği bilinmektedir (Baran, 1993, s. 264).

Sosyologların doğaya ve çevreye ilgisinin diğer sosyal olaylara nispetle daha geç ortaya çıktığı ve klasik sosyoloji kuramlarının çevre-insan ilişkilerinin anlaşılmasına ilham kaynağı olduğu söylenebilir (Demir, 2018, s. 456). Klasik Sosyolojinin kurucuları olan Emile Durkheim, Max Weber ve Karl Marx'ın doğrudan çevre üzerine çalışmaları olmasa da çevre sosyolojisine etkileri olmuştur. Durkheim'in çalışmalarında Darwin'in evrim anlayışından etkilenmesi, Marx'ın tarihsel maddecilik şeması Durkheim'in kıt kaynaklar, nüfus ve uzmanlaşma kavramları bu duruma örnektir. Diğer yandan Weber, çevresel etkenlerin sınıf, statü ve din gibi toplumsal değişkenlerle ilişkisini kabul etmektedir (Durmaz, 2019, s. 25-26). Bu üç klasik kuramcının biyofiziksel çevreyi çok az dikkate aldıkları görülmektedir. Bunun arkasında sosyolojiyi diğer alanlardan (psikoloji, biyoloji, ekonomi, coğrafya vb. gibi) ayırma girişimi ve sosyal olgunun sosyal nedenlerini vurgulama zorunluluğu yer almaktadır (Adak, 2010, s. 374).

Klasik sosyolojinin bu sebeple çevre sosyolojisi literatüründe eleştirildiği bilinmektedir. Özellikle Durkheim'in çevreyi dışladığı, "toplumsal olgular ancak bir diğer toplumsal olguyla açıklanabilir" anlayışında çevrenin yer almadığı eleştirisi çevre sosyolojisinin vurguladığı konulardan olmuştur (Eryılmaz, 2019, s. 154).

Sosyolojinin kendisini tanımladığı kavramsal yapı etkin bir biçimde toplum ve onun fiziksel çevresi veya materyal yapısı ile ilgili soruları dışarıda bırakmış veya mecburen sosyoloji alanının kenarına itmiştir. Durkheim' a göre sosyal birey, fiziksel, psikolojik ve biyolojik baskılardan göreceli olarak bağımsız ayrı bir gerçeklik oluşturur (Benton ve Redclift, 1994:3; Dunlap ve Catton, 1979b, s. 58). Goldblatt'a göre (1996, s. 3) Durkheim'in sosyolojisi ve Weber'in metodolojik savları biyolojik indirgemeci bütün formları reddeder. Sosyolojiyi biyoloji ve doğa bilimlerinden ayırmayı hedeflediği için yine Goldblatt'a göre Marx bu konuları tarımsal ekonominin marjinal alanı ile sınırlamıştır. Durkheim'dan farklı olarak (Murphy, 2002, s. 32) Weber, sosyal olmayan faktörlerin sosyal oluşumları etkilediği görüşüne karşı çıkmamıştır. Durkheim' a göre sosyal olaylar sadece diğer sosyal olgularla açıklanır. Sosyalin önemini vurgulayarak, sosyoloji sadece sosyalin bağımsız değişken olduğunu kabul etmiştir. Bu da sosyolojinin çevresel oluşumlar ve çevresel oluşumlar ve sosyal eylem arasındaki karşılıklı etkileşimi görmemesine neden olmuştur (Konak, 2010, s. 273).

Bu klasik dönemden sonra 'Çevre Sosyolojisi' kavramının ilk kez, Samuel Klausner'in 1971 tarihli *On Man in His Environment* isimli eserinde kullandığı kabul edilir. Ardından,

William Catton ve Riley Dunlap 1970'lerin sonundan itibaren araştırma ve makalelerinde düzenli bir biçimde, sosyologların büyük çoğunluğunun 'insan toplumlarının diğer türleri yöneten ekolojik ilkelerden ve kısıtlamalardan muaf olduğu' temel fikrini paylaştığını ortaya koydu. Sosyologlar eşitlik gibi hedeflere ulaşmak için toplum mühendisliğinin kullanılmasına meylederken yine de (iklim değişikliği gibi çevresel olguların potansiyel kısıtlamalarını ihmal ederek) bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile sonsuz büyüme ve ilerlemenin mümkün olduğunu kabul ettiler. (Hannigan, 2006)

Catton ve Dunlap Yeni Ekolojik Paradigma perspektifi ile insanın refahı ve mutluluğu için doğanın ve diğer canlıların sınırsızca sömürülmesine karşı çıkmışlardır. Yeni Ekolojik Paradigmaya göre; insanlar ayrıcalıklı olmakla birlikte insanın, karşılıklı bağımlılık içinde olan canlılardan birisi olarak görülmesi gerekmektedir. İnsanın toplumsal yaşantısı, biyolojik ve fiziksel çevre tarafından da etkilenmektedir, insan toplumlarının büyümesinin kesin sınırları

vardır ve kalınmanın sürdürülmesi sınırsız değildir (Adak, 2010, s. 379). Yeni Ekolojik Paradigmanın birincil amacının endüstri toplumunda ortaya çıkmış bulunan çevre sorunlarının toplum ile ilişkisini ortaya koymaktır. “Yeni Ekolojik Paradigma, doğal çevre ile bir üstünlük ve denetim ilişkisinin yerine, bir karşılıklı (eşitlik) ilişkisi önerir” (Tuna, 2012, s. 30).

Yeni ekolojik paradigmaya ek olarak diğer çevreci yaklaşımlar eko-marksist yaklaşım (koşu bandı üretim teorisi ve kapitalizmin ikinci çelişki teorisi), sanayileşmiş rasyonelitenin rasyonelsizliği teorisi, risk toplumu, ekolojik modernleşme teorisi ve ekofelsefeler (derin ekoloji, ekofeminizm ve toplumsal ekoloji) olarak tasnif edilebilir (Kökalan Çımrın, 2014, s. 1010). İnsan-insan ve insan-çevre ilişkileri toplumların yaşam biçimlerine göre değişerek çevreye ilişkin hakim paradigmalarda değişmektedir (Adak, 2010, s. 380).

Diğer yandan eko-teoloji dinin çevreye ilişkin yorumlamalarından esinlenen bir alan olarak çevre sosyolojisine katkı sunar. “Eko-teoloji ya da çevre teolojisi kavramı, dini doktrinlerin ekolojiye ilişkin tasavvur ve emirlerinden doğan disiplinlerdir. Geleneksel dinlerin hepsi, modern çevre sorunları karşısında, kutsal metinlerine dönerek, ilk ortaya çıktıkları zamanki perspektiflerinden bugünü yorumlamaktadırlar. Budizm, Hinduizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam eko-teolojilerinden bu bağlamda söz edilebilir” (Kılıç, 2020, s. 119).

Tüm bu yaklaşımlar birlikte ele alındığında çevre sosyolojisinin yukarıda sözü edilen gerekçelerle kısıtlı kalan alanlarının toplumsal yapının diğer unsurlarıyla birlikte ele alınmasının önemi açıktır. Toplum-çevre-sanat ilişkisi de bu çerçevede düşünülebilecek bir zemini işaret etmektedir.

2. Çevre sorunlarının aktarılmasında sinemanın rolü

Sinema, ilk film örneklerini vermesinden kısa bir süre sonra bilimsel bir yenilik olmasının yanı sıra sanatın önemli bir alanı haline gelmiş, toplumlar üzerindeki etkisi fark edilerek ideolojik söylemlerin nitelikli bir aktarım aracı haline gelmiştir. Sinemanın kitleler üzerindeki bu gücü, iktidarlar tarafından propaganda yapmak amacıyla kullanılmış olsa da, toplumsal sorunların gündeme gelmesinin de önü açılmıştır. Yeni Gerçekçilik, Yeni Dalga, Toplumsal Gerçekçilik gibi akımlar altında bireyin ve toplumun içinde yaşadığı düzen ve birbirleriyle ilişkilerindeki sorunlu yanlar beyazperdeye aktarılmış ve böylelikle muhtemel çözümlerin önü açılabilmiştir. Bu duruma en etkili örnek, 60’lı yıllarda Türkiye’de çekilen bir filmin, Metin Erksan yönetmenliğindeki *Susuz Yaz*’ın, köylüler arasındaki su sorununa değinmesi, mevcut yasal düzendeki belirsizlikleri ortaya çıkarması, filmin Türk Sineması’nda Uluslararası alanda ilk kez başarı elde etmesi ve Berlin Film Festivali’nde Altın Ayı ödülünü kazanmasıdır (Scognamillo, 2003, s. 216). Filmin çevre sorunlarını gündeme getirmek gibi özel bir yaklaşımı olmasa da bu örnek filmlerin değindiği konuların kamusal alandaki etkisini görebilmemiz bakımından önemlidir.

Sinemada farklı türlerin ortaya çıkması, spresifik alanlara yönelen filmlerin de ayrı bir kategoride değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Özellikle 1970’ler ve sonrasında tüm dünyada yalnızca toplumsal sorunları değil, çevre sorunlarını dile getiren kurmaca ve belgesel film türlerinde çeşitli filmler yapılmıştır. Bu filmlere en etkili örneklerden biri, 1972 yılında çekilen bir Amerikan bilim-kurgu yapımı *Silent Running*’dir. Film, yeryüzündeki tüm floranın yok olduğu bir zamanda, insanların bitkisel yaşamı ve ormanları yeniden üretebilmek adına uzaya gönderdikleri bir gemide geçmekte, bitkisel hayatı yeniden kurmakla görevlendirilen botanikçi üzerinden geleceği yeniden inşa etme çabası üzerinde durulmaktadır. Tam bir yıl sonra Amerikan ekolojik distopik bir gerilim filmi *Soylent Green*’in yine gelecekte bir zamanı konu edindiği görülmektedir. 2022 yılını resmeden 1973 yapımı bu filmde, teknolojinin gelişmesine, nüfusun artmasına, ulaşım araçlarının çeşitlenmesine, sanayinin gelişmesine kentlerin büyümesine paralel olarak savaşlar, yıkımlar, kıtlıklar, yok olan ormanlar savaş ve hastalıklarla mücadele edilmektedir (Yaslıkaya, 2015, s. 413-414).

Bilim-kurgu türüyle yakın ilişkiler içinde görülen çevre temalı filmlerin en etkili örneklerinden biri de 1982 yapımı *Blade Runner* filmidir. Film, “insanın teknolojiyi kullanarak doğayı yok etme potansiyelini” göstermesi bakımından önemlidir (Doll & Faller, 1986, s. 97).

2006 yapımı *Children of Men* adlı Alfonso Cuarón imzalı filmidir. Filmin senaryosu P.D. James’in 1992 yılında yayımladığı aynı isimli eserinden uyarlanmıştır (Taschler, 2012, s. 55). Türkçe’de *Son Umut* olarak adlandırılan bu filmde insanların doğa ile hoyrat ilişkisi sonucunda yok olmaya yüz tutmuş bir dünya görülür. Denge bozulmuştur, genetik deneyler ve çevre kirliliğine bağlı sorunlar sonucunda insanlığın üremesi ciddi sıkıntılar yaşamakta ve yeni bir insan dünyaya gelememektedir.

Sayırsız örnekle desteklenebilecek birey, çevre ve doğa ilişkisinin bozulmasından kaynaklanan distopik hikayeler ilerleyen yıllarda yerini “çözüm odaklı” filmlere bırakmaya başlamıştır. Felaket senaryoları yerine artık doğa ile uyumlu bir şekilde yaşayabilmenin alternatif yollarının konu edildiği filmler daha ön plandadır. Bu filmlere en etkili örneklerden biri de Matt Ross tarafından 2016 yılında çekilen *Captain Fantastic* adlı filmidir. Çocuklarıyla birlikte doğanın içinde bir yaşam kuran bir babanın kapitalist sistem ve doğal yaşam arasında denge kurma çabası anlatılır (Nguyen, 2017). Filmde, ne tamamen küresel sistemin bir parçası olmanın, ne de toplumsal yaşamın ve teknolojinin dışında olmak ve doğanın içinde izole bir yaşamın mutluluk getirmediğine vurgu yapılır. Mühim olan “denge”dir.

Benzer şekilde Türk Sineması’ndan birkaç örnek de çevre sorunlarını sinemanın diliyle izleyicinin karşısına çıkarması bakımından önem taşımaktadır. Bu konudaki öncü isimlerden biri kuşkusuz Derviş Zaim’dir. Zaim’in doğa üçlemesi olarak çektiği *Devir* (2012), *Balık* (2014) ve *Rüya* (2016) filmlerinde insan ile doğa ilişkisi sorgulanmakta ve doğanın insan tarafından tahrip edilmesinin sonuçları yansıtılmaktadır. Yönetmenin her üç filminde de insanın kendini doğadan üstün gördüğü bir düzenin geri dönülmesi imkânsız olan felakete yol açabileceği anlatılmaktadır (Turan, 2022, 220).

Semih Kaplanoğlu’nun *Buğday* (2017) filmi ise, Türkiye’nin sayılı bilim-kurgu türünde çekilen filmlerinden biri olarak çevre sorunlarını mistik bir arayış hikâyesiyle anlattığı önemli filmlerden biridir. Film, yakın bir gelecekte yaşanan iklim değişikliği nedeniyle yaşamın yok oluşa doğru gidişine odaklanmaktadır. Filmdeki ana karakter aracılığıyla insan ve doğa ilişkisi ile egonun bireyi nasıl yıkıma götürdüğü anlatılır (Özçınar, 2019, 46).

Bugün, sinema alanında yalnızca kurmaca türünde değil, aynı zamanda belgesel film türünde de çevre sorunlarıyla ilgilenen pek çok yapım bulunmaktadır. Bu filmler, izleyiciyi harekete geçiren, sürdürülebilir bir dünya için çözümler sunan, karamsar bir atmosfer yaratmaktan çok neler yapılabileceği konusunda yönlendiren ve bilgilendiren içeriklerde üretilmektedirler. Belgesel film türünde hazırlanan bu tür içeriklerin öncü olanı kuşkusuz ki National Geographic serileridir. Pek çok dijital platformdan erişim imkanı bulunan bu seride ormanlardan, okyanuslara, tarımdan, atmosfere dek pek çok konu irdelenmektedir. Özellikle görsel-işitsel etki gücü yüksek olan bu belgesel filmler izleyicinin pek çok konuda bilinçlenmesini sağlamaktadır. Örneğin, *City of Future* temasıyla şehir yaşamının doğa ile entegre bir şekilde nasıl kurulabileceğine vurgu yapan serisinde Singapur’un merkezinde bulunan Garden By the Bay adlı parkın yapısı anlatılır (YouTube, 2022).

Bu çalışmada sanat ve toplum ilişkisi muhtemel çevre sorunlarını ve iklim değişikliği gibi küresel bir meseleyi belgesel filmin gerçekliğe yaslanan yapısını ve sinemanın dramatik öğelerini kullanarak ele alan *2040* adlı filmi üzerinden betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma kapsamında analiz edilen *2040* belgesel filmi, National Geographic’in bu serisiyle benzer bir yapıda, fakat özellikle canlandırma tekniklerini kullanmasıyla ön plana çıkan filmlerdendir. Yukarıda bahsedilen örneklerden farklı olarak bu film, ne doğayla ilişkisi bozulan insanların maruz kalacağı distopik dünyayı tüm karamsarlığıyla tasvir etmekle yetinmiş, ne de yalnızca bugünün iyi örneklerini ortaya koyarak kötüyü iyiye çevirmenin

yollarını göstermekten geri kalmıştır. Bu nedenle ele aldığımız örnek, kapsayıcı bir bakış açısıyla çevre sorunlarını ele alması dolayısıyla nitelikli bir bağlam kurulmasını sağlamaktadır.

Çalışma kapsamında belgesel film türünün seçilmesinin öncelikli nedeni, belgesel filmin gerçekleri dramatik öğelerle birleştirerek ve sinemanın görsel işitsel tüm unsurlarını kullanarak günümüzün yükselen türlerinden biri olmasıdır. Bu kapsamda seçilen 2040 filmi ise Festival'in Human Rights Arts & Film açılış filmi olarak seçilmesi ve ardından tüm dünyada ses getirerek birçok dijital platformda gösterim olanağı bulan konuya yönelik önemli bir film olmasıdır (Documentary Australia, 2022). 2040 aynı zamanda Türkiye'nin önemli oluşumlarından biri olan, sürdürülebilirlik kavramının ve birbiriyle etkileşim içinde olan sistematik sorunların daha iyi anlaşılmasını sağlamayı amaç edinen "Sürdürülebilir Yaşam Film Festivali"nin de seçkinde yer almıştır. Küresel ölçekte yaşadığımız çevre sorunlarını belgesel filmin anlatı yapısıyla birleştirerek izleyiciye sunan 2040 filmi, hem geniş bir izleyici kitlesine ulaşabilmesi bakımından, hem de kullandığı yöntem ve teknikler nedeniyle çalışmanın amacına uygun bulunmuş ve çalışmaya dahil edilmiştir.

3. 2040 belgesel filminin çevre sosyolojisi bağlamında incelenmesi

2040 filmi, Damon Gameau'nun yönetmenliğini yaptığı, 2019 yılında çekilmiş Avustralya yapımı çevre temalı bir belgeseldir. Belgesel film, 2040 yılında 21 yaşında olacak olan kızına iyi bir gelecek ve yaşanabilir bir çevre bırakma umudu ile harekete geçen yönetmen Damon Gameau, dünyanın doğa ile dengeli bir şekilde sürdürülebilmesi için toplumun neler yapabileceğini anlatmaktadır. Gameau'nun gösterdiği bu çaba, yeni ekolojik paradigma yaklaşımına da paralel olarak, doğa ve çevre ile uyumun bireye mutlak bir ideal yaşam sunduğu görüşünden yola çıkmaktadır. Dolayısıyla, filmdeki baba-kız ilişkisi bugünün ebeveynlerine çevreye karşı bilinçli bireyler yetiştirmelerinin önemini de hatırlatmaktadır. Yönetmen Damon Gameau aynı zamanda 2040: *A Handbook for the Regeneration* adlı çalışmasıyla da tıpkı belgesel filmde olduğu gibi, iklim değişikliğinin her birimizin küçük adımlarla üstesinden gelebileceğimiz pratik bir sorun olduğunu ve ne yapacağımızı bilirsek gerçek bir fark yaratabileceğimizi anlatmaktadır (Gameau, 2019).

Çevre Çalışmaları Akademisi, Gameau'nun iklim kriziyle mücadele için sunduğu 5 temel çözüm önerisini; enerjiye ihtiyaç duyduğumuz her alanda yenilenebilir enerji kullanmak, tarımı iklim değişikliğinde sorunun parçası değil çözümün parçası haline getirmek, okyanusları yeniden canlandırmak, sürdürülebilirlik ve döngüsel ekonomi ve son olarak hem yetişkin kadınların hem de kız çocuklarının eğitilmesi ve güçlendirilmesi şeklinde özetlemiştir. Bu başlıklar, belgesel filmin üzerinde durduğu temel sorunları açıklamaktadır (Atik, 2020).

2040, doğanın en net simgesiyle, kuş sesleriyle başlar. Sesin, parlak çekimin, doğanın içinden yakın plan kadrjaların izleyiciye verdiği huzur, filmde hikâyesinin anlatıldığı Damon, kızı Velvet ve karısı Zoe'nin toprakla haşır neşir olması gibi ilk izlenimler, doğa-insan ilişkisi ile ilgili verilecek mesajı ortaya koymaktadır.

Damon, kendi evine bir gezegenmiş gibi davranarak kızına karşı karşıya kalabileceği felaketlere karşı bir kesit sunmaya başlar. İlk olarak karbon meselesine değinen Damon, milyonlarca yıldır içinde yaşadığımız gezegenin doğal bir karbon döngüsünün parçası olduğuna dikkat çeker. Bazılarının açığa çıktığı, bazılarının ise depolandığı bu süreçte mühim olan "denge" ve "denklik"tir. Sanayi devriminden bu yana bu dengenin bozulduğunun altını çizen Damon, dünyanın atmosferde biriktirdiği karbon miktarının artma sebebi olarak insanları işaret eder. Karbon miktarının artmasından okyanusların da etkilendiği vurgulanırken filmde durumun canlandırıldığı ve farklı animasyon tekniklerinin kullanıldığı görülür. Yayılan karbonun ısıyı arttırması, hava kirliliğine sebep olması ve okyanusların asitlenmesi gibi sonuçlar, yalnızca bilimsel bilginin izleyiciye bir anlatıcı aracılığıyla aktarılmasıyla değil, aynı zamanda görüntüyle de desteklenerek etkileyici hale getirilmiştir.

Ekolojik dengenin önemine dikkat çeken bu sahne, bireyin sebep olduğu bir tehlikenin büyüyerek doğanın pek çok noktasına zarar verdiğini ve bu felaketlerin birbirlerine zincirleme bir şekilde bağlı olduğunu göstermektedir. Çünkü karbon salınımı yukarıda bahsedilen sebeplerin yanı sıra, biyolojik çeşitliliği ve iklim değişikliğini de etkileyebilecek, yani doğaya karşı çok daha kalıcı zararlara yol açabilecek bir durumdur. İnsanın doğaya verdiği bu zarar, benzer bir döngüde, öteki ucu kendisine dönüşecek bir hal almaktadır. İklim değişikliği ve buzulların erimesi, deniz seviyelerinin yükselmesine sebep olmakta ve kıyı şehirlerdeki milyonlarca insanın geleceği adına büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla, toplumun doğa ve çevre ile olan ilişkisi kendi yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için elzem konulardan biridir.

Belgesel film, toplumun karşı karşıya kaldığı küresel sorunlara dikkat çekmekle kalmamakta, aynı zamanda çözüm önerileri sunmaktadır. Bu önerileri yerine getirdiği takdirde, içinde yaşadığı dünyanın nasıl değişebileceğini göstermektedir. Tüm bunları anlatmakla kalmayıp animasyon tekniğiyle anlatması hem olayların ciddiyetinin daha iyi idrak edilmesini sağlamakta, hem de izleyicinin ilgisini sürekli ayakta tutmaktadır.

Bu açılış sahnesinin ardından baba Damon, gelecek nesiller için başka bir geleceğin mümkün olduğunu ve negatif varsayımların değişebileceğine olan inancını izleyiciye aktarır. Bunu, kameraya yani izleyicinin gözüne bakarak ifade eder. Bu seçim önemlidir. Son dönem belgesel filmlerde özellikle birey hikayeleri üzerinden toplumsal meselelerin irdelenmesi yöntemi yaygınlaşmıştır. Hiç görmediği ve empati kuramayacağı bir “dış ses” anlatıcı yerine bizzat olayları yaşayan kişinin ağzından yaşananları ve yapılacakları izleyebilmek, izleyicinin filme dahil olabilmesini kolaylaştırmaktadır. Damon, bugün bulunduğu çözümler uygulanırsa dünyanın nasıl bir yer olacağını kızı Velvet’e göstermeye karar vermiştir. Eğer şu an alternatif çözümlerimiz arasından en iyisini seçer ve benimserseniz, dünya 2040 yılında nasıl görünecektir? (Brammer, 2019, s. 76). Küçük kız, aslında bugün içinde yaşadığı dünyanın karşı karşıya olduğu tüm tehlikelerden habersiz toplumun tüm üyelerini temsil etmektedir. Bu nedenle, küçük kızın öğrenme yöntemi, bireyin doğa ve çevresiyle olan ilişkisini de sorgulayabilmesi adına önemli bir adımdır.

Damon, artık bu amacını gerçekleştirmek için yola çıkmaya hazırdır. Bunun için ilk durağı kızıyla aynı dünyayı paylaşacağına inandığı bir nesle ulaşmaktır: çocuklar. Tüm dünyayı dolaşarak onlara nasıl bir dünya hayal ettiklerini sormaya başlar. Çocukların hayalleri, bütün çöpleri yutan yeni bir sistem icat etmek, ağaçları yok etmeye son verilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve dolayısıyla hayvanların yuvalarını kaybetmesinin engellenmesi gibidir. Bir çocuk: “Daha temiz su, bu beni çok mutlu eder.” diye ekler. Diğer: “Büyüdüğüm zaman temiz bir çevre istiyorum. Böylece hasta olmam.” diyerek devam eder. Devletin küresel ısınma ve hava kirliliği konusunda önemli adımlar atmamasını eleştiren ve mutlaka bir şeyler yapması gerektiğini düşünen çocuklar, dünyaya saygılı olunmasını isteyenler ve daha pek çoğu... Tüm bu röportajlardan yola çıkarak çocukların yaşadıkları dünya, doğa ve çevre ile ilgili oldukça endişeli oldukları söylenebilir.

Çocuklardan aldığı verilerle harekete geçen Damon’un ilk olarak enerji sorununa bir çözüm bulabilmek amacıyla ziyaret ettiği yer Bangladeş’tir. Çünkü burada, özellikle kırsal kesimlerde şaşırtıcı bir şekilde 5 milyonun üzerinde güneş enerjili ev sistemi bulunmaktadır. Güneş enerjisi, Bangladeş’in ana enerji kaynağıdır. Belgesel filmde vurgulanan bu durum göstermektedir ki insanın doğaya zarar vermeden, alternatif çözüm yollarıyla enerji üretebilmesinin yolu aslında oldukça basit ve pratik bir uygulamadır. Bunun önündeki tek engel; bunu istememektir. Ekonomik koşulların, doğa ile toplumların arasına mesafe koymak bir yana, bir arada “denge” içinde yaşayabilmenin olanaklarını kısıtlamadığı da söylenebilir.

Güneş enerjisi sistemini evlerine kurabilecek kadar ekonomik gücü olmayanlar için geliştirilen basit bir yöntem, yan yana olan evler ve köyler arasında enerji iletimini sağlamakta, böylelikle enerji sistemi de bölündükçe çoğalmaktadır. Bu sistem, doğayı taklit etmekte,

hücrelerin çoğalıp bir şey üretmesi ve onu güçlendirmesi prensibine dayanmaktadır. Bireyler artık birlikte hareket eden arı ya da balık sürüsü gibidir ve hayatlarını çevreye zarar vermeden devam ettirebilmeleri için birlikte hareket etmeleri gerekir. Görüldüğü gibi ekolojik denge ve doğa ile olan etkileşim aslında doğanın toplumlara sağladığı referanslar ile daha güçlü hale gelebilmektedir.

Belgesel filmin yansıttıklarıyla görülmektedir ki enerji sorunu ve insanların doğaya yönelttiği bu tahribata karşılık aldığı yanıt çok ağır sonuçlara sebep olmaktadır. Orman yangınları, sel felaketleri ve iklim krizinin (aslında insanların) sebep olduğu pek çok olay, toplumların yaşam alanlarının sonunu getirmektedir.

Belgesel filmin en çarpıcı tarafında, Damon'un kızı Velvet'in (aslında yine tüm insanların) 2040 yılında nasıl bir hayata sahip olabileceğini gösterdiği sahnedir. Filmde, 2040 yılında insanların iki türlü hayatı olabilir: Bunlardan ilkinin tasvir ederken raflarında bitkiler olan, parlak bir mutfak gösterilir. İkincisinde ise karanlık, dağınık bir şekilde hazır yemek paketlerinin bulunduğu ve obez görünümlü birinin bu mutfakta bir şeyler yerken görüntülediği kompozisyonudur. Bu kompozisyonu belirlemek, bugünden yarına bakabilmek ve nasıl bir dünya hayal ettiğimizi bilmekle ilgilidir ve toplumun kendisinin elindedir. Film, sık sık bu konuyu vurgular. "Düşün ki" ile başlayan bu bir dizi sahne, hayali bir 2040 tasvirini canlandırırken ileri teknolojinin aktif bir şekilde kullanıldığı fakat doğayla uyum içinde ve ona zarar vermeyen yöntemler geliştirilebildiği bir dünyaya işaret etmektedir (Rodesiler & Mayo, 2020, s. 78). Belgesel filmin burada üzerinde durduğu nokta, doğa ve toplum arasındaki dengenin toplumun teknolojiyi tamamen hayatından çıkartarak, tamamen doğaya dönerek ve modern yaşamın sunduğu olanakları bir kenara iterek yaşamasıyla sağlanmayacağını, aksine teknolojinin doğa koşullarını göz ardı etmeden de insan hayatına entegre edilebileceğini göstermektedir. Çünkü çağ değiştikçe kullanılan araç tiplerinin değişimi de dikkat çekmektedir. Her çağ için birbirinden farklı araç kullanımları gerçekleşmektedir. Konuşma, basım ve televizyon araçları dönemsel değişim ve gelişimlere yön vermiştir. Innis'in de belirttiği gibi imparatorluk araçları yaşamlarımızı etkilemekte ve yönlendirmektedir. McLuhan; iletinin içeriğinin değil, aracın önemli olduğunu savunmaktadır. Bu varsayımı ise teknoloji ile desteklemektedir. Teknolojik yapının belirleyici olduğunu vurgulayan McLuhan'a göre teknolojinin ciddi gücü bulunmakta ve bu güç beraberinde yeni toplumlar ve yeni yaşam koşulları da üretmektedir (Yengin & Bayrak, 2022).

İnsan, doğayı geri kazanmak için sahip olduklarından vazgeçmek zorunda değildir, yalnızca kolektif hareket etmeli, gelecek nesilleri de düşünmelidir. Örneğin; siyasetçilerden daha çok temiz enerji isteyen insanların bir araya gelmesi gerekir. Film, yönetenlere değil, yönetilenlere, yani daha büyük bir çoğunluğa seslenmektedir. "İsteyin", eğer "siz istemezseniz hiçbir şey değişmez" vurgusu yapılıp ve kitlelerin sinema sanatı aracılığıyla harekete geçmesi sağlanmaya çalışır. Çünkü eğer toplum istemezse, 2040 yılında, şu an ölümle sonuçlanan pek çok felaket gündelik hayatın mutlak bir parçası haline gelecek, her akşam haberlerde karşımıza çıkan, kanıksadığımız bir noktaya varacaktır. Belgesel film, bunu yalnızca sözle dile getirmez, olası doğa felaketlerini yine animasyonlarla destekleyerek canlandırır ve izleyicinin bu çarpıcı sahnelerle karşılaşmamak için harekete geçmek zorunda kaldığı hissettirilir. Görsel olanın gücü, belgesel filmde tüm olanakların kullanılmasıyla filmin etkileyiciliğini artırmıştır. Olası tüm senaryolar tasvir edilir. Toplumun ileride yaşayacağı hayatın kumandası kendisinin elindedir, onu değiştirebilir, dolayısıyla yaşanacak hayatı da değiştirebilir.

Bu olumlu ve olumsuz olası senaryolar yalnızca enerji krizi ve iklim değişikliklerinin sonuçlarını canlandırmakla kalmaz. Aynı zamanda fosil yakıt sanayisinde çalışan insanların yeni kariyer eğitimleri için destek ve para alması ile hükümetlerin bu konudaki politikaları üzerinden de değerlendirmelerde bulunulur. Film, uzman ekonomistlerin görüşlerine de yer vererek yeni ekonomik sistem önerileri de sunar. Buna göre, bugünkü ekonomide üretimin getirisi yüzde 1'e denk gelmektedir, dolayısıyla toplum içinde büyük bir eşitsizlik durumu

ortaya çıkmaktadır. Yaratılan değerini onu yaratan kişiler arasında daha adil bir şekilde dağıtıldığı bir ekonomi yaratılmalıdır. Böylelikle doğa, çevre ve insan dengesi, ekonomik sistemden kaynaklanan adaletsizlikler nedeniyle bozulmayacaktır.

Belgesel filmde, sahip olduklarımızın, örneğin bir araba, bizi A noktasından B noktasına götürmesinden ziyade, bizim hakkımızda söylenenlerin bir sonucu olduğunun altı çizilmiştir. Bağımsızlık ve özgürlük sembolleri haline gelen bu meta sahipliği, kişinin sosyal sınıfını belirlemede önemli araçlar haline gelmiştir. Film, yalnızca Los Angeles'ta bulunan otopark alanlarının San Francisco büyüklüğünde üç şehir kadar bir alanı kapladığını gösterir. Bu noktada, toplum olarak birlikte karar vermenin önemi vurgulanmıştır. Boş kalacak onca park yeri ne olacaktır? 2040 yılında, bu otopark alanlarının ve yollardaki arabaların yerini insansız toplu taşıma araçlarının alabileceği tasvir edilir. Toplu taşıma kullanan insanların daha fazla iletişim kurdukları, sosyalleştikleri görülür. Tüm bunlardan yola çıkarak, ihtiyaç ve gösterişi birbirinden ayırabilmenin, doğaya zarar verebilecek ürünleri (ya da zarar veren versiyonlarını) kullanmayı bırakmanın ön koşulu olduğu söylenebilir. Hepsinin birer alternatifinin bulunabileceği düşüncesi, toplumun geleceğine yönelik bir şeylerin düzelebileceğine dair umudu artırır. Özellikle reklam sektörüyle kurulan bu düzen, belgesel filmin gerçekleri ortaya çıkaran işleviyle kırılabilir.

2040, dünyayı daha yaşanabilir hale getirebilmenin, doğa ve canlıların sömürülmeden kolektif bir yaşam ortamı yaratabilmenin "mümkün" olduğunu kitlelere hatırlatması bakımından önemlidir. Film, gezegenimizin bugünkü vahim durumunu pesimist bir perspektiften sunmaktansa, iyi örnekleri ve çözüm yollarını ortaya koymakta, gelecekte bir gün atmosferdeki tüm sera gazlarının miktarının düşmeye başladığı, bunu sağlayan çözümlerin insanlığa pek çok fayda getirdiği ve gelecek nesillerin bunları kutlamak için doğanın içinde bir araya geldiği bir ortam yaratmaktadır. Bu nesle, "yenilenme nesli" adı verilir.

Sonuç

Sanat ve toplum ilişkisi, birbirini besleyen, birbirinden etkilenen ve dönüştürme potansiyeli taşıyan bir yapıda yüzyıllardır devam etmektedir. Toplumsal meselelerin sanat aracılığıyla görünür olması farklı anlatı tarzlarının oluşmasını beraberinde getirmiş, ütopyik veya distopyik hikayelerle desteklenmiştir. Bu tarzın benimsendiği sanat eserleri kavramların özü itibarıyla abartılı, gerçekten uzakmış gibi gözükür veya zihin dünyasında kurgulanmış olarak düşünülse de aslında gelecekte ipuçları taşımaktadır. Dünyadaki doğal kaynakların kullanımına ilişkin ciddi sorunların varlığı ve gelecekte birçok toplumsal soruna neden olabilecek kaynak sıkıntısı da bu tarz bir öngördür. Nüfus artışı, açlık, yoksulluk, doğal afetler, iklim değişiklikleri gibi toplumsal yapıyı bir sarmal şeklinde etkileyebilecek faktörler çevre sorunlarına ilişkin çalışmaların önemini ortaya koymakta, iklim çalışmalarının kitlelere ulaşılmasında sanat alanı da önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada ise sinema ve toplum ilişkisi iklim değişiklikleri, gelecekte yaşanması muhtemel kaynak sıkıntıları ile çevre sorunları, *2040* belgesel filmi ile birlikte çevre sosyolojisinin yaklaşımlarıyla ele alınmıştır. Muhtemel çevre sorunları, öngörülen, gelecek senaryosu şeklinde ele alınan *2040* belgesel filmi, yok oluşa giden bir dünyada daha iyi bir gelecek için bugün yapılması gerekenler üzerinde durmaktadır.

2040, yalnızca gelecekte bir kesit sunmaz. Bugün var olan alternatif yaşam biçimlerinden örneklerle doğa, çevre ve toplum ilişkisinin nasıl şekillenebileceği üzerine odaklanır. Toplumun esenliğinin aslında bu gezegenin dengesi ve sağlığına bağlı olduğunun fark edilmesini ister. Çünkü eğer bu farkındalık yaratılabilirse, yaratılan küresel ekonomik sistemin merkezine konabilir.

Film, belgeselin anlatı yapısındaki güncel tüm yöntemleri kullanarak hem kayda değer bir izleyici kitlesine ulaşmayı başarmış, hem de dijital teknolojilerin sunduğu olanaklarla doğa olaylarını canlandırarak gösterme olanağına sahip olmuştur. Tüm bunların ışığında şöyle bir soru ortaya çıkabilir. Çalışma içinde örnek verilen, henüz gelişmekte olan ülkelerde dahi

demokratik ve doğa ile uyum içinde bir enerji tüketimi mümkün hale gelebilirken küresel ölçekte dünya hala neden bu krizle karşı karşıyadır?

Belgesel filmde anlatılanlar, yukardaki soruya bir cevap niteliğindedir. Bu nedenle filmde üzerinde durulan konular dünyanın her yerindeki insanlara başka bir dünyanın mümkün olabileceğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle film, insanların toplumun bir parçası olarak hareket etmesi gerekliliğini etkili yöntemlerle göstermiştir. Gündelik hayat içinde farkına varılmayan, politik ve ekonomik faydacılık uğruna ortaya çıkan istenmedik durumlar, aslında çözümü mümkün alternatifler barındırmaktadır. Bu nedenle denilebilir ki belgesel filmlerin gerçekliği aktarma, açığa çıkarma işlevi göz önünde bulundurulduğunda gelecek nesillerin hayatını etkileyecek çok önemli bir konuda daha geniş kitleleri, bilinçlendirmek için etkili bir araçtır.

Kaynakça

- Adak, N. (2010). Geçmişten bugüne çevreye sosyolojik yaklaşım. *Ege Akademik Bakış*, 10(1), 371-382.
- Atik, E. B. (2020). 2040 Belgeseli. Erişim adresi (30 Ağustos 2022): <https://akademikcevre.com/2040-belgeseli-ozet/>
- Baran, A. G. (1993). Toplum, birey ve çevre ilişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 261-278.
- Brammer, R. (2019). Seeds of change: Damon Gameau's 2040 and sustainable futures. *Metro Magazine: Media & Education Magazine*, 201, 76-80.
- Demir, N. Ö. (2018). Sosyoloji. E. B. Sağlam, A. Öğün Boyacıoğlu & A. Gelçek Bakacak (Ed.), *Sosyal değişim- küreselleşme* (s. 453-471) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Doll, S. & Faller, G. (1986). Blade Runner and Genre: Film Noir and Science Fiction. *Literature Film Quarterly*, 14(2), 89-100.
- Durmaz, M. (2019). Türkiye'de çevre eğitiminin sosyolojik çözümlemesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Eryılmaz, Ç. (2017a). Çevresel medya içeriklerinin inşası: National Geographic Türkiye dergisi örneği. *Folklor/Edebiyat*, 91, 125-142.
- Eryılmaz, Ç. (2017b). Sosyal bilim paradigmaları çerçevesinde çevre sosyolojisinin kuramları ve kavramları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 159-174.
- Eryılmaz, Ç. (2019). Durkheim'da toplum-çevre etkileşimi dışlayıcı toplumsal olgulara karşı çevreci potansiyel. *Istanbul University Journal of Sociology*, 39(1), 135-157.
- Gameau, D. (2019). *2040: A Handbook for the regeneration*. Australia: Pan Macmillan.
- Hannigan, J. (2006). *Environmental sociology*. Londra: Routledge.
- Kılıç, N. S. (2020). COVID-19 Küresel Salgınına eko-dini tepkiler: Çevre hareketleri üzerine sosyolojik bir inceleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 116-127.
- Konak, N. (2010). Çevre sosyolojisi: Kavramsal ve teorik gelişmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 271-283.
- Kökalan Çımrın, F. (2014). Turkish studies-international periodical for the languages. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2),1007-1020.
- Mamur, N. (2017a). Ekolojik sanat: Çevre eğitimi ile sanatın kesişme noktası. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1000-1016.
- Mamur, N. (2017b). Sanat eğitiminde sürdürülebilirlik ve çevre eğitimi üzerine bir çalışma. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 774-794.
- Nguyen, T. (2017). Disconnect to connect: The politics of disconnectivity in the film Captain Fantastic. Erişim adresi (30 Ağustos 2022): <https://www.digitmagazine.com/papers/disconnect-connect-politics-disconnectivity-film-captain-fantastic>

- Odabaş, Y. (2018). İklim değişikliği ve küresel ısınma çevre ve afet sosyolojileri açısından bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1559-1575.
- Oruç, Z. (2017). Çevre ve ekoloji kavramları kapsamında ideolojik yaklaşımlar ve sanat (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özçınar, M. (2019). Semih Kaplanoğlu sinemasında hakikat arayışının Buğday filmi üzerinden okunması. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 3, 37-49.
- Rodesiler, L. & Mayo, R. (2020). The future is now: A '2040' study guide. *Screen Education*, 96, 78-83.
- Scognamillo, G. (2003). *Türk sinema tarihi*, İstanbul: Kabalcı.
- Şahin, İ. (2009). Değişen toplum-çevre ilişkisinin bir göstergesi İklim değişikliği. *Bilimname* 16(1), 107-139.
- Taschler, B. (2012). The representation of violence in five dystopian film narratives : myth, catharsis and adaptation in '28 Days Later', '28 Weeks Later', 'Children of Men', 'The Road' and 'V for Vendetta' : five case studies, Università Ca' Foscari Venezia. Erişim adresi (17 Eylül 2022): <http://dspace.unive.it/handle/10579/1154>
- Tuna, M. (2012). *Çevre sosyolojisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Turan, S. (2022). Derviş Zaim filmlerinin ekoeleştirel yaklaşımla incelenmesi: Devir, Balık ve Rüya. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 199-223.
- Ülker, Ö. (2010). Sanat sosyolojisine giriş: Kavramlar, yaklaşımlar ve temel ayrımlar (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yaslıkaya, R. (2015). Ekolojik paradigmadaki bir kavşak: Çevreci sinema. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3, 410-428.
- Yengin, D. & Bayrak, T. (2022). *Yeni medya kuramları 101*. İstanbul: Der Yayınevi.
- YouTube. (2022). Erişim adresi (15 Eylül 2022): <https://documentaryaustralia.com.au/project/2040/>
- Documentary Australia. (2022). Erişim adresi (15 Eylül 2022): <https://www.youtube.com/watch?v=xDn6VOS4IdA>

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %50

2. Yazar: %50

Çatışma Beyanı: Yazarlar arasında veya diğer kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Türkiye’de kadınların siyasal katılımı ve sosyal sermaye ilişkisi

Samet Talha Turgut*

Öz

Sosyal sermaye kavramı ulusal ve uluslararası literatürde pek çok farklı düşünür tarafından incelenmiştir. Bu çalışmada Bourdieu’nun yaklaşımıyla sosyal sermaye kavramı analiz edilmiştir. Sosyal sermaye kavramı ulusal ve uluslararası literatürde pek çok farklı konu ile ilişkilendirilmiştir. Ancak ulusal araştırmalar incelendiğinde toplumsal cinsiyet perspektifinden sosyal sermaye analizi yapan çalışmaların sayısı oldukça az olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kadınların siyasal katılımının erkeklere oranla düşük olmasının nedenlerini, sosyal sermaye ve toplumsal cinsiyet perspektifinden incelemektir. Türkiye’de kadınların pek çok ülkeden daha önce seçme ve seçilme hakkını elde etmiş olmalarına karşın halen siyasal katılımları diğer ülkelere kıyasla düşük orandadır. Siyaset, erkeklerin sosyal dayanışma ağları üzerine kurulu eril bir alan olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. Kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle sosyal sermaye biriktirmesi erkeklere göre daha zor olmaktadır. Sosyal sermaye siyasette var olma veya siyasi kariyerde yükselme için önem arz etmektedir. Bu nedenle kadınların aktif siyasal aktörler olarak siyasal katılımları halen düşük orandadır. Kadınlar açısından durum incelendiğinde, toplumdaki geleneksel cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların sermaye çeşitlerine erişimi erkeklere oranla daha zor veya kısıtlı olmaktadır. Bu nedenle toplum içerisinde eğitim, istihdam ve siyaset gibi alanlarda aktif rol almaları güçleşmektedir. Siyaset özelinde düşünüldüğünde Türkiye’de kadınların kâğıt üzerinde pek çok hakkı olmasına karşın pratikte halen eril bir alan olan siyasete aktif katılımlarında engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu çalışmada, herhangi bir parti veya ideoloji esas alınmadan rastgele seçilen, üç kadın siyasetçi örneği üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Seçilen kadın siyasetçiler, spesifik olarak bu çalışmadaki tartışma için geçerlidir. Bu çalışma Türkiye’de aktif siyaset yapan veya daha önce siyaset sahnesinde bulunmuş diğer kadın siyasetçilere genellenemez.

Anahtar Kelimeler: Kadınların siyasal katılımı, sosyal sermaye, Bourdieu, toplumsal cinsiyet

The relationship between political participation of women and social capital in Turkey

Abstract

The concept of social capital has been studied by many different thinkers in the national and international literature. In this study, the concept of social capital was analyzed with Bourdieu's approach. The concept of social capital has been associated with many different subjects in the national and international literature. However, when national studies are examined, the number of studies that analyze social capital from a gender perspective is very few. The aim of this study is to examine the reasons for the low political participation of women in Turkey compared to men, from the perspective of social capital and gender. Although women in Turkey have obtained the right to vote and be elected in many countries before, their political participation is still low compared to other countries. Today, politics continues to be a masculine field built on the social solidarity networks of men. It is more difficult for women to accumulate social capital than men due to their traditional gender roles. Social capital is important for being in politics or for promotion in a political career. Therefore, the political participation of women as active political actors is still low. When the situation is examined in terms of women, women's access to capital types is more difficult or limited compared to men due to traditional gender roles in society. For this reason, it becomes difficult for them to take an active role in areas such as education, employment and politics in the society. Considering politics in particular, although women in Turkey have many rights on paper, they face

*Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: turgutsamettalha@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3646-6817

obstacles in their active participation in politics, which is still a masculine field in practice. In this study, an evaluation was made on the sample of three women politicians who were randomly selected without any party or ideology. The selected female politicians apply specifically to the discussion in this study. This study cannot be generalized to other female politicians who are active in politics or have been on the political scene before.

Keywords: Political participation of women, social capital, Bourdieu, gender

Giriş

Dünyada ve Türkiye’de kadınların siyasi haklar mücadelesi¹, kadınların siyasete katılmasına olanak sağlamış, kadın hak ve özgürlükleri ile ilgili siyasi politikaların çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur. Ancak kadınların siyasete katılımı denildiğinde sadece seçme ve seçilme hakkını elde etmiş olmalarının ötesine geçilmelidir. Bu anlamda kadınların siyasal katılımı, aktif siyasal özne olmaktan başlayıp, siyasal bir habere ilgi duymaya değin çok boyutlu durumları anlatan bir kavramdır. Bu açıdan bakıldığında kadınların hangi oranda siyasal temsile sahip oldukları ve ne derecede karar alma süreçlerine dâhil oldukları incelendiğinde, siyasette toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin halen devam ettiğini görmek mümkündür. Çoğu toplumda seçmenlerin yarısını oluşturan kadınlar, o topluma ait siyasal kurumlarda bu orandan çok daha düşük oranlarda temsil edilmektedirler. Dahası siyasi partilerde ve siyasi partilerinin yapılanmasında çok az yer almaktadırlar. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve siyaset açısından hemen hemen bütün ülkeler için geçerli sorun, ülkenin siyasi kurumlarında aktif rol alan kadın sayısının erkeklere oranla halen düşük olmasıdır. Siyaset, ister devlet yönetimi ile ilişkili olarak isterse toplumdaki otorite ve iktidar ilişkilerine göre tanımlansın, toplumsal cinsiyet perspektif açısından da incelenmesi gereken süreçler ve pratikler alanıdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kadınların elde ettiği haklara rağmen, erkeklere oranla siyasal temsil ve katılımın neden düşük kaldığı sorusuna cevap aramaktır.

Türkiye’de siyaset ve siyasal eylemler incelendiğinde siyasetin erkeklere göre şekillendiği görülmektedir. Başka bir deyişle, siyaset ve siyasal pratikler toplumdaki kadın erkek ilişkileri üzerinden biçimlenmiştir. Bu açıdan, siyaset alanı erkeklerin sosyal ağları üzerinden kurulan erkek egemen bir alandır demek yanlış olmaz. Bu alanda kadınların yer alabilmesi veya temsil edilebilmesi için bahsi geçen sosyal ağlara sahip olmaları veya bu sosyal ağları kullanabilecek yetkinlikte olmaları gerekmektedir. Bu çalışmada, kadınların var olan toplumsal eşitsizlikler nedeni ile eğitim ve istihdamda yaşadıkları eşitsizlik sonucu sosyal sermaye oluşturacak ekonomik ve kültürel sermaye biriktiremedikleri ifade edilmektedir. Bu nedenle erkek egemen sosyal ağlarla kurulmuş olan siyaset alanında erkeklere oranla daha düşük temsil edildikleri ve daha düşük oranlarda kadın katılımı olduğu iddia edilmektedir.

Sosyoloji literatüründe sosyal sermaye, üyelerin amaçları ve hedefleri için eylemde bulunabilmeleri adına sosyal dayanışma ağlarını kullanma, güven ve dayanışma gibi normları ifade eder. Ekonomik ve sosyal anlamda önemli kavramlardan biri olan sosyal sermaye, insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal etkinliklerinde rolü olan bir kavram olarak görülmektedir. Sosyal sermaye siyasal katılımı pozitif etkileri olan bir unsur olarak düşünülmektedir. Siyasal sistemlerde etkin olmak isteyenler yalnızca ekonomik sermayeleri ile değil aynı zamanda sosyal sermayelerini de kullanarak siyasal katılım sağlamaya çalışırken, hali hazırda siyasal sistem içerisinde olanlar da sosyal sermayelerini kullanarak siyasal katılımı etkinliklerini geliştirmeye ve yükseltmeye çalışmaktadırlar. Siyasal katılım sağlamak isteyenler aile, arkadaş, akraba ve üyesi oldukları gruplar veya dernekler aracılığı ile sosyal sermayelerini kullanarak siyasal sistemler içerisinde var olma olanaklarını araştırmaktadırlar

¹Türkiye’de her ne kadar 1934’te resmi ve yasal hakların Cumhuriyet’in kurucu kadroları tarafından kadınlara sağlandığı görülse de bu süreçten önce dönemin kadın yazar ve aktivistlerinin “oy hakkı” için mücadele ettikleri ve dünyadaki süfajetlerle etkileşim içinde oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda 15 Haziran 1923 tarihinde genel başkanlığını Nezihe Muhittin’in yaptığı “Kadınlar Halk Fırkasının” kuruluşu kadınların siyasal hak mücadelesinin geldiği noktayı işaret etmektedir.

ve yine sahip olunan sosyal sermaye, insanların siyasal katılımlarını da kolaylaştırmaktadır. Kadınların eğitime katılım oranlarının düşüklüğü, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü nedeni ile çocuk, yaşlı, hasta bakımı ve ev işleri ile sorumlu tutulmaları, ataerkil toplum yapısının kadının ev dışında çalışmasına olumlu bakmayan görüşlerinden dolayı kadınlar sosyal sermaye biriktirmekte zorlanmaktadırlar. Yukarıda da değinildiği gibi sosyal sermaye olanaklarından yoksun olmak siyasal katılımı güçlükler nedeni olmaktadır. Bu nedenle kadınların bahsi geçen sebeplerden ötürü sosyal sermaye biriktirememeleri nedeni ile halen siyasal katılımlarının erkeklere oranla düşük olduğu görülmektedir.

Bu kapsamda öncelikle siyasal katılım ve kadın ilişkisine odaklanılarak dünyada Türkiye’de kadınların siyasal katılımı tartışılacaktır. Daha sonra ise kadınların siyasal katılım meselesi sosyal sermaye kavramı ekseninde Türkiye’deki kadın siyasetçi örnekleri üzerinden analiz edilecektir.

1. Siyasal haklar ve kadın mücadelesi

Siyasi partiler ve demokrasi anlayışı ilk olarak 1789 Fransız Devrimi sonrası siyasal mücadeleler sonunda oluşmuştur. Fransız İhtilali’nden sonra yayınlanan Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi bu konuda atılan ilk adımlardandır. Ancak beyanname incelendiğinde özgür vatandaş olarak tanımlanan aktörün erkek olduğu görülmektedir². Bu durum döneminin kadın hareketi tarafından eleştirilmiştir. Fransız Devrimi ve sonrasındaki gelişmeler cinsiyetler arası eşitsizliği devam ettirmiştir. Devrimin ve sonrasındaki siyasal gelişmelerin kadını bir siyasi aktör olarak içine almadığı görülmüştür. Bu dönemde en önemli eleştiriler Olympe de Gouge tarafından gelmiştir. Olympe de Gouge, evrensel olduğu iddia edilen beyannamenin kadınlar için hak ve özgürlükler sunmadığını savunarak, kendisi kadınlar için Kadın Hakları Beyannamesi hazırlamıştır. Bu metinde de Gouge kadınların da insan olduğunu ve erkeklerle aynı haklara doğuştan sahip olduklarını vurgulamıştır (Gökçimen, 2008). Ancak dönemin yöneticileri tarafından asi olarak ilan edilmiş ve idam edilmiştir³. Bu olaylardan birkaç yıl sonra İngiltere’de Mary Wollstonecraft kadınların erkekler gibi yasal haklarının olması gerektiği konusunda tartışma başlatmıştır. Yasalar önünde sağlanan eşitliğin toplumsal hayatta da eşitlik getireceğine dair bir mücadele içinde olmuştur⁴ (Adak, 2015, s. 20). Daha sonraki dönemlerde kadınların eşitlik talep ettikleri en önemli alanlardan biri de siyasettir. İngiltere’de başlayan oy mücadele hareketi olarak da adlandırabileceğimiz “Sufraj⁵ Hareketi” pek çok ülkede etkili olmuştur (Çakır, 2016, s. 57). İngiltere’de başlayan bu hareket kısa bir sürede diğer Avrupa ülkeleri ve hatta Amerika’da da yaygınlaşmıştır. Uzun süre boyunca, binlerce kadın pek çok farklı ülkede seçme ve seçilme hakkı için eylem, miting, konferans düzenlemiş ve bildiriler hazırlamıştır. Farklı toplumlarda oy hakkı için ortak mücadele veren kadınlar, *Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Uluslararası Birliği* adında bir örgüt kurmuşlardır (Adak, 2015, s. 22).

Dünyada pek çok toplumda süregelen kadınların eşitlik mücadelesi ve yaşanan dönüşümler 1900’lerde Osmanlı toplumunu da eklemiştir. İkinci Meşrutiyetin sağladığı modernleşme reformları bu dönemde Osmanlı toplumu içinde kadınları, toplum içindeki konumlarını, gelenekleri ve yaşadıkları eşitsizlikleri sorgulamaya itmiştir (Çakır, 2016). Osmanlı Devleti’nde başlayan İslahat hareketleri bu dönemde kadınların özellikle eğitim, aile ve çalışma hayatlarında değişiklik talebinde bulunmalarına sebep olmuştur (Gökçimen, 2008, s. 10). Osmanlıda yaşanan modernleşme hareketlerinden önce toplum içinde yalnızca anne ve

²Fransızca cinsiyetli bir dildir. Fransızcada bazı kelimeler dişi bazı kelimeler eril olarak tasvir edilir. “İnsan” kelimesi de bahsi geçen beyannamede “eril” kelime ile tasvir edilmiştir.

³İdam edilmeden önceki son sözleri kadın hakları açısından önemlidir. Gouge şöyle demiştir: “Madem erkekler eşit şekilde giyotine gönderilebiliyorum, o zaman erkeklerle eşit şekilde temsil hakkım da olmalı”.

⁴Feminist kuram açısından Wollstonecraft ile başlayan bu tartışmalar dünyada Birinci Dalga Feminizm’i başlatmıştır ve hatta yasalar ile eşitlik sağlama talebi Liberal Feminizm’in de başlangıcı sayılmaktadır.

⁵ Latince “oy” anlamına gelmektedir.

eş rolüne sahip olan Osmanlı Kadınları, eğitim, toplumsal yaşama katılma, çalışma hayatında yer alma, hukuk önünde eşitlik ve siyasal haklar konusunda değişimler yaşamışlardır. Bu değişimde dünyada yaygınlaşan Birinci Dalga Feminizm etkili olmuştur (Gökçimen, 2008; Adak, 2015; Çakır, 2016). Bu dönemde kadınların çıkarmış olduğu gazete ve dergiler kadınların dünyayı takip etmelerinde ve değişimi içselleştirmelerine katkı sağlamıştır (Aydın, 2015, s. 90).

Çıkarılan dergi ve gazetelerin yanında kurulan derneklerin de bu süreçte kadınların destekçisi olduğu söylenilebilir. Örnek olarak, *Osmanlı Kadın Hakları Savunma Derneği* verilebilir. Bu mücadele cumhuriyetin kuruluşu ile 1923'te *Türk Kadınlar Birliği*'nin kurulmasıyla devam etmiştir (Dişbudak, 2008). Bu dönemde her ne kadar TBMM'de kabul edilmese de Nezihe Muhittin'in başkanlığında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi için *Kadınlar Halk Fırkası* kurulmuştur (Zihnioğlu, 2003). Fakat dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası hükümeti kadınların parti kurmasına izin vermeyince, kadınlar dernek olarak çalışmalarına devam etmişlerdir (Özdemir, 2014). Derneğin siyasal haklar konusundaki ilk icraatı, Ocak 1925 yılında İstanbul'da boşalan bir milletvekilliği için yapılacak ara seçimde, milletvekili adayı olarak Halide Edip Adıvar'ı aday göstermeleridir (Zihnioğlu, 2003, s. 156). Bu adaylık mevcut dönemde yasal olarak mümkün olmamaktaydı. Ancak derneğin bu hareketi kadınların seçme ve seçilme hakkı kazanması noktasında önem arz etmektedir. Benzer şekilde kadınların siyasal haklarının yoksunluğuna dikkat çekmek için 1926'da dernek üyesi bir grup kadın Cumhuriyet Halk Fırkasına üye olma talebinde bulunmuş ancak yine bu talepleri de reddedilmiştir (Zihnioğlu, 2003; Özdemir, 2014). Tüm bu mücadelelerin sonunda kadınlar, Türkiye'de 1930 yılında Belediye Kanunu'nda yapılan değişikliklerle yerel yönetimlerde, 1934'te ise yasal düzenleme ile ulusal düzeyde seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir.

2. Sosyal sermaye kavramı

Sermaye kavramı tarihte ilk kullanılmaya başlandığından beri ekonomi veya ekonomik işlerle ilişkilendirilen bir kavram olmuştur. Ancak son yıllarda sermaye kavramının sadece ekonomik birikim ile ilgili olmadığı yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu açıdan bu çalışmada siyaset bilimi çalışmalarında öne çıkan bir kavram olarak sermaye kavramı, sosyal boyutu ile ele alınacaktır. Başka bir deyişle, bu bölümde sosyal sermaye kavramına ve onun siyasal katılma etkisi incelenecektir.

Sosyal sermaye insanların bir toplum içerisinde yaşarken oluşturduğu sosyal ilişkiler aracılığı ile sağladığı fayda ve avantajları tanımlayan bir kavramdır. Pierre Bourdieu (1986), James Samuel Coleman (1988), Robert Putnam'ın (1993) çalışmaları sosyal sermaye kavramının gelişmesinde etkin rol almıştır. Kavramı kuramsallaştıran ilk düşünür Hanifan'dır. 1916 yılında eğitim ve okul ile ilgili çalışmaları sırasında sosyal sermaye kavramını çıkarmıştır (Çekiç & Ökten, 2009, s. 206). Hanifan'dan sonra kavram pek çok düşünür tarafından sosyolojik açıdan yeniden ele alınmıştır.

2.1. Coleman ve sosyal sermaye

Coleman sosyal sermaye kavramını eğitim hakkındaki çalışmaları sırasında ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalarında Coleman, gençlerin okulu bırakma ve akademik başarısızlık nedenlerini değerlendirirken, ailelerin sadece ekonomik durumlarıyla ve eğitim seviyeleriyle ilgili olmadığını aynı zamanda ailelerin sosyal çevrelerinin de gençlerin eğitim ile ilgili sorunlarında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Coleman'ın sosyal sermaye tanımlaması, gençlerin aileleri ile olan ilişkileri ve içinde yaşadıkları toplumla kurdukları bağı içermektedir (Coleman, 1988). Coleman'ın sosyal sermaye kavramı bir toplumda yalnızca gücü elinde bulunduran aktörlerin faydalandıkları bir şey değil aksine toplumdaki avantajlı olmayan aktörlerin de fayda sağlayabildiği bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Field, 2008, s. 28). Örneğin, bir iyiliğin getirdiği fayda Coleman için bir sosyal sermaye türüdür. Coleman sosyal sermayeyi rasyonel seçim kuramı içerisinde yerleştirir. Bu anlamda Coleman sosyal sermayeyi insanların nasıl

birlikte çalışabildiğini gösteren bir kavram olarak tanımlamaktadır. Coleman aktörlerin kendi çıkarlarına ulaşmak için gerektiğinde diğer aktörlerle sosyal bağ kurabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlar sayesinde aktörler çıkarları olan kaynakları üzerinde kontrol kurabilmektedirler. Coleman sosyal sermaye ile beşeri sermaye arasında bir bağ kurar ve sosyal sermayenin beşeri sermayeyi oluşturduğunu dile getirmektedir (Coleman, 1988). Bu durum ilerleyen bölümlerde de anlatılacağı üzere Bourdieu'nun kültürel sermayesi ile eş değerdedir denilebilir.

2.2. Putnam ve sosyal sermaye

Putnam sosyal sermaye kavramını sivil toplum kuruluşları üzerinden tanımlamaktadır. Putnam'ın sosyal sermaye kavramı içerisinde güven, gönüllü iş birliği, iletişim ağları ve toplumsal verim unsurları bulunmaktadır (Putnam, 1993). Putnam'a göre sosyal sermaye tartışmalarının odak noktası, toplum içindeki iletişim ağlarının sahip olduğu değerdir. Sosyal ağlar aktörlerin, aktörlerin üye olduğu grupların ve içinde yaşadıkları toplumun verimliliğini etkilemektedir. Sosyal sermaye, aktörler arasında kurulan toplumsal bağlar ile ortaya çıkan karşılıklılık ve güvenilirliğin sonucudur (Putnam, 1993). Sosyal sermaye Putnam'a göre "karşılıklı yarar için koordinasyon ve işbirliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve sosyal güven gibi sosyal organizasyonun özelliklerini ifade eder" (Putnam, 2000, s. 225). Putnam'a göre güven, sosyal sermayenin temel unsurlarından biridir. Bu açıdan Putnam sosyal sermayenin sosyal, ekonomik ve siyasi bağları bir araya getiren bir köprü kavram olduğunu dile getirmektedir. En başında, bu ilişkiler güven üzerine kurulu değildir (Putnam, 2000). Aktörler bireysel etkileşime girdikçe diğer aktörlerin güvenilir olup olmadıklarını anlamaya çalışmaktadır. Özellikle sivil toplum kuruluşları ile aktörler, diğer aktörlerin güvenilirlikleri hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Aktörlerin aralarındaki farklılıklara rağmen birbirlerine daha iyi uyum sağladıklarını ve bunun akabinde işbirliği ile birlikte çalışma olanağını artırdığını ileri sürmektedir.

2.3. Bourdieu ve sosyal sermaye

Pierre Bourdieu, 20. yüzyılın sonlarında farklı sermaye biçimleri hakkında çalışmalar yapmıştır. Bu sermaye biçimlerini tartışmadan önce Bourdieu'nun alan kavramından bahsetmek faydalı olacaktır. Bourdieu'ya göre alan, aktörlerin içinde buldukları sosyal yapıdır. Bourdieu'nun sosyolojisinde toplum fikri, toplumsal alanların çoğulluğu ile ilişkilidir. Bu alanların, alanlara girenleri etkileyen kendine has kuralları ve düzenlemeleri vardır. Kısacası alan kendine ait kuralları ve düzenlemeleri olan, toplum içerisinde orta çıkan mikro evrendir (Bourdieu & Wacquant, 2021). Bourdieu alan kavramını bir oyun metaforu üzerinden anlatmaktadır. Buna göre her alan birer oyundur (Bourdieu & Wacquant, 2021, s. 144). Bu anlamda sermaye biçimleri aktörlerin yer aldıkları herhangi bir alanda konumlarını ve imkânlarını belirleyen temel unsurlardandır. Her bir alanın kendine has bir karakteristiği vardır. Farklı aktörler tarafından kontrol edilen sermaye biçimleri aktörlerin oyunu kazanma ihtimallerini arttıran kozlarıdır (Siisiäinen, 2003).

Bourdieu'ya göre aktörlerin alanda sahip olabilecekleri dört farklı sermaye biçimi bulunmaktadır. Bunlardan ilki ekonomik sermayedir. Ekonomik sermaye, satın alma gücünü temsil etmektedir. İkincisi kültürel sermayedir. Kültürel sermaye aile veya okul vasıtasıyla elde edilen eğitim, diplomalar gibi fiziksel ayrımın yanı sıra aktörlerin yetiştirilme tarzı ile elde ettikleri eğilimleri de içermektedir (Bourdieu, 1986). Üçüncü sermaye çeşidi sembolik sermayedir. Sembolik sermaye, Bourdieu'nun teorisinde diğer sermayelerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan güç ilişkilerini ifade etmektedir. Dördüncü ve son sermaye biçimi ise sosyal sermayedir. Bourdieu çalışmalarında, sermaye kavramının tanımını sadece ekonomik temelde olmaktan çıkartıp aynı zamanda toplumda ekonomik ilişkilerle ilişkilendirilen sermaye birikimlerinin de mümkün olduğunu göstererek sosyal sermaye kavramını tanımlamıştır.

Aktörlerin toplum içerisinde sahip oldukları konumları maddi olasılıklar ve aldıkları eğitim dışında kurdukları ilişkilerden elde ettikleri desteklerle de oluşmaktadır. Bu destekleri elde edebilmek için kurulan ilişkiler yalnızca maddi temelli değil maddi olmayan unsurlara da dayanmaktadır (Devamoğlu, 2008, s. 8). Bu anlamda, Bourdieu'ya göre sosyal sermaye, bir toplum içerisindeki grubun veya grup içerisindeki aktörün, “kurumsallaşmış karşılıklı tanıma ve tanınmalara sahip olması sayesinde elde ettiği güncel ve potansiyel kaynakların toplamıdır” (Wacquant & Bourdieu, 2021, s. 169-170).

Sosyal sermaye kavramının birbiri ile ilişkili iki unsuru vardır. Bunlardan ilki grup üyeliği ve sosyal ağlarla bağlantılı olmasıdır. Bireyin sahip olduğu sosyal sermayenin hacmi, onu etkili bir şekilde kullanabileceği bağlantı ağlarının büyüklüğüne bağlıdır (Bourdieu, 1986, s. 249). Gruplara üyelik ve bu üyelikten doğan sosyal ilişkilere katılım, bireylerin toplum içinde çeşitli alanlarda sosyal konumlarını değiştirmek veya güçlendirmek için kullanılabilir (Bourdieu, 2021, s. 406). Bu anlamda sosyal sermaye elde edilebilecek örneklere, dernekler, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, siyasi partiler, özel topluluklar, vb. sayılabilir. Bahsi geçen bu gruplara üyeliklerle elde edilen bu sosyal sermayenin, diğer sermaye türleri üzerinde “çarpma etkisi” vardır (Siisiäinen, 2003). Bourdieu'a göre sosyal sermaye, toplumsal ya da doğuştan verili gelen bir sermaye türü değildir. Sosyal sermayenin üzerine kurulduğu sosyal ilişkiler ağı bireysel veya kolektif yatırım stratejilerinin ürünüdür (Field, 2008, s. 27). Komşuluk, iş arkadaşlığı veya akrabalık; minnettarlık, saygı, dostluk gibi öznel olarak hissedilen ilişkilere dönüştürülürken aynı zamanda kurumsal olarak garanti edilen haklar anlamına gelen ilişkilere de dönüştürülmektedir (Bourdieu, 1986). İkinci unsur, sosyal sermayenin karşılıklı biliş ve tanınma üzerine kurulmasıdır (Bourdieu, 2015). Bir ilişkiden elde edilen sosyal sermaye onun nesnesi olan bireye sembolik sermaye kazandırmaktadır. Ekonomik ve kültürel sermayenin kendilerine has biçimleri (para, hisseler, sertifikalar veya diplomalar) vardır. Öte yandan sosyal sermayenin sağladığı sembolik sermaye “diğerlerinin gözünde” var olma durumudur (Bourdieu, 1986).

Kısacası Bourdieu'nun çalışmalarında sosyal sermaye kavramı, bazı grupların kendilerine ait çıkarları için toplumsal bağlantıları ve ilişkileri kullanması demektir. Aktörlerin sosyal sermayeyi kullanmasındaki temel motivasyon, bu sosyal ağların bir yatırım stratejisi olarak görmeleridir. Bourdieu bunu vurgulayarak sosyal ağları, sosyal sermaye kavramı ile daha anlaşılır hale getirmiştir.

Sosyal sermaye oluşturma süreçlerinde toplumsal cinsiyetin önemi çoğunlukla gözden kaçmıştır. Kadınların bakım ve duygusal emek konusundaki geleneksel rolleri ve sorumlulukları düşünüldüğünde, kadınların aileleri ve toplulukları birbirine bağlayan sosyal ilişkiler oluşturma ve devam ettirme konusunda başarılı olduğu söylenebilir. Ancak kadınların oluşturduğu bu sosyal ilişkiler kamusal alanda görünür olma şansı vermemektedir. Kadınların ücretsiz çocuk bakımı ve ev işleri ile ilgilenme konusundaki geleneksel rolleri, kadınların derneklere, gönüllü gruplara veya tam zamanlı ücretli işlere daha az katılmalarının nedenidir. Geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkileri ve rolleri, kaçınılmaz olarak kadınların sosyal sermaye biriktirmeleri konusunda önemli ve çalışılması gereken unsurlardır. Bahsi geçen bu sorumluluklar, kadınların resmi dernekler, işyerleri vb. ortamlar gibi kamusal alanlara katılımlarını sınırlarken, erkeklerin sosyal faaliyetlere katılımını ve dolayısıyla erkeklerin sosyal sermaye biriktirmesini kolaylaştırmakta ve mümkün kılmaktadır. Ailelerdeki geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların sosyal sermaye yaratma kapasitesini belirlemektedir. Ayrıca, bu roller kadınların kamusal alana katılımlarını ve katılım için kritik bağlantılar sağlayan erkek partnerlerine ve onların koşullarına büyük ölçüde bağlı olmasını sağlamaktadır.

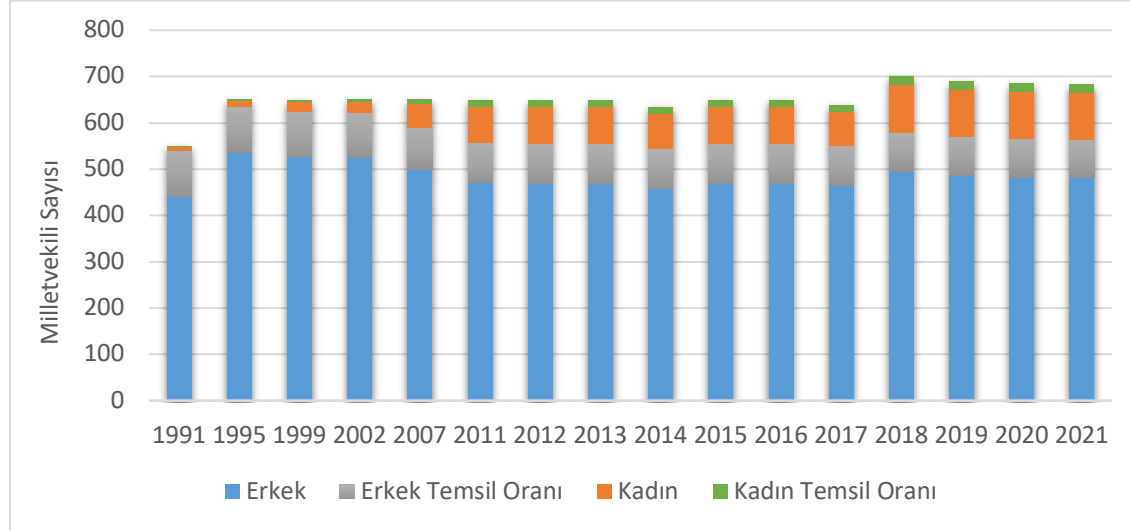
3. Sosyal sermaye ekseninde kadınların siyasal katılımı

Siyasal haklar mücadelesi kadınların siyasette etkin olmasının yollarını açmış ve kadınların siyasete katılmasında etkili olmuştur. Ancak siyasal katılım yalnızca seçme ve seçilme hakkının

elde edilmesi ile sınırlandırılmamalıdır. Siyasal katılım denildiğinde kadınların aynı zamanda aktif siyasal aktörler olarak politika üretmek ve politik karar alma süreçlerine dâhil olması da anlaşılmalıdır. Bu anlamda aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi kadınların siyasal katılımına bakıldığında, siyasette halen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin var olduğu görülmektedir.

Grafik 1.

Cinsiyete göre milletvekili sayısı ve temsil oranı

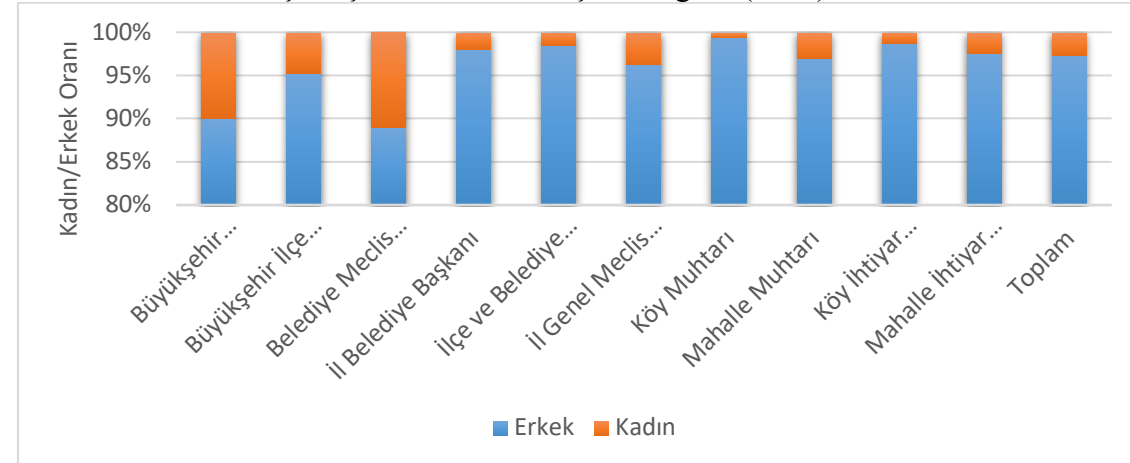

Kaynak: www.tuik.gov.tr adresindeki “İstatistiklerle Kadın” kısmından alınan veriler ile grafik oluşturulmuştur.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye’de kadınlar, siyasal katılım ekseninde erkeklerle karşılaştırıldığında geride kalmaktadırlar. Türkiye’de son 30 yılda cinsiyete göre milletvekili sayıları incelendiğinde, seçmenlerin yarısını oluşturan kadınların, TBMM’de bu oranın çok altında bir oranla yer aldığı görülmektedir. Kadınların siyasal katılımı günümüzde eskiye nazaran artmış olsa da halen erkeklerin siyasal katılımı ile arasında derin bir uçurum bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, karar alma mekanizmalarında ve politika üretme süreçlerinde aktif rol alan kadın sayısı da oldukça azdır. Çünkü kadınların aktif siyasal roller alamayışı, kadınların mücadele vermesine rağmen, erkeklerin bu konudaki negatif, baskıcı ve cinsiyetçi tutumlarıyla ilgilidir.

Grafik 2.

Mahalli İdarelerin Seçilmiş Görevlilerine İlişkin Bilgiler (2019)

Kaynak: www.tuik.gov.tr adresindeki “Mahalli İdareler Seçim Sonuçları” kısmından alınan veriler ile grafik oluşturulmuştur.

Yukarıdaki mahalli idarelerin seçilmiş görevlilerine ilişkin bilgilerden oluşturulan grafik incelendiğinde, 2019 Yerel Seçimlerinde siyasi partileri temsil eden kadın sayısının erkeklere oranla düşük olduğu da görülmektedir.

Kadınlar ve erkeklerin sosyal sermayelerini kullandıkları alanların başında iş ve eğitim ortamı gelmektedir. Bu sosyal sermayenin sağladığı sosyal ağlar içerisindeki etkileşimler özellikle kadınların mesleki pozisyonlar elde etmelerinde önemli rol almaktadır. İş alanında var olabilme ve elde edilen pozisyonları kullanmada ekonomik sermaye tek başına etkin ve belirleyici olmamaktadır. Söz konusu siyaset alanı ve siyasal katılım olduğunda kadınların bu alandaki bilgi ve becerilerinin kendileri açısından kullanabilmelerini sosyal ağlar güçlendirmekte veya zayıflatmaktadır (Timberlake, 2005, s. 37). Kadınların siyasal katılımlarını engelleyen önemli unsurlardan biri ataerkil toplum yapısı ve bu toplum yapısının ortaya koyduğu norm ve değerlerin halen güçlü olmasıdır. Ataerkil toplum yapısında var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınları toplumda pek çok alanda erkeklerden geride konumlandırmaktadır. Örneğin, kadınlar eğitime devam etme veya en başından eğitim fırsatı elde etme şansları erkeklere oranla daha düşüktür (Bora, 2012). Aynı zamanda kadınların dünyada ve Türkiye’de halen istihdam oranları erkeklerle eşit seviyede değildir. Buna bağlı olarak kadınların erkeklerle kıyaslandığında daha yoksul⁶ olduğu görülmektedir (Acar Savran, 2002). Eğitim bireylerin kültürel donanım edinmelerinde etkin bir rol oynadığı için kadınların eğitim olanaklarına erişimindeki kısıtlamalar kadınların kamusal alanda varlık göstermelerini de kısıtlamaktadır. Dahası, belirli bir eğitimi tamamlayamadıkları için iş piyasasında da etkin olarak yer alamamaktadırlar. Bunun sonucu olarak ne kamusal alanda ne de çalışma hayatında deneyimleri erkekler kadar iyi olamamaktadır.

Ataerkil toplumlarda toplum yapısını oluşturan pek çok kurum da ataerkil norm ve değerlere göre kurulmuştur. Bunların başında da siyaset yer almaktadır. Siyaset dünyada ve Türkiye’de en başından bir erkek oyun alanı olarak kurgulanmıştır. Bu nedenle bu alanın kuralları ve düzenlerinin erkek egemen sisteme göre şekillendiği görülmektedir (Adak, 2015, s. 26). Kadınlar bahsi geçen bu dezavantajlı durumdan dolayı, siyaset arenasında giderek önem kazanan ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye biriktiremedikleri için kadınların erkeklere oranlara siyaset sahnesinde daha az katılım gösterdikleri görülmektedir.

Sosyal sermaye birikimi toplumsal cinsiyet perspektifinden incelendiğinde, kadınların toplum içerisindeki rolleri nedeniyle erkeklerden farklı seviyelerde sosyal sermaye biriktirdikleri düşünülmektedir. Türkiye’de kadınlar öncelikli olarak annelik ve ev işlerinden sorumlu tutulduğu için kadınların toplum içindeki konumları yalnızca özel alanla sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle kadınlar sosyal sermayeyi resmi alanlarda kullanamamaktadırlar (Gök, 2014, s. 45). Feminist çalışmalar açısından özel alan kamusal alan ayrımı toplumsal cinsiyet iş bölümünün bir sonucudur. Bu açıdan, özel alan “hane içi alan” olarak konumlandırılmıştır. Kadının ev içi etkinliklerini ve ev içi yaşam olarak anlaşılmaktadır. Kamusal alan ise “hane dışı alan” olarak konumlandırılmıştır. Erkeklerin hane dışındaki etkinliklerini ve ev dışı “çalışma” yaşamı olarak anlaşılmaktadır. Kadınların siyasette rol almalarının önündeki engellerin başında ataerkil toplum yapısı gelmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadına verdiği roller ve görevler genel olarak “aile içi faaliyetleri” kapsamaktadır ve bu faaliyetlerinin mekânsal alanı ev, yani özel alandır. Erkeklere ise daha çok aile dışı faaliyetlere sorumluluk verilmiştir. Sonuç olarak, bu yapı içerisinde erkeğin siyasetle ilgilenmesi olağan ve normal kabul edilmiştir.

Türkiye’de partilerin siyasal yapısı ve aday seçme kriterleri de kadınların temsilinde engel oluşturmaktadır. Türkiye’de siyasal partiler adaylarını belirleyebilmek için ön seçim, örgüt yoklaması veya merkez yoklaması gibi faaliyetlerden yararlanmaktadırlar. Bu noktada kadın adayların parti içinde ve dışında sosyal dayanışma ağları yoksa veya yeterli etkinlikte

⁶Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı tartışmalar için “kadın yoksulluğu” veya “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramına bakılabilir.

değilse bu ön elemelerde ön plana çıkmaları zorlaşmaktadır (Gökçimen, 2008). Kadınlar geleneksel olarak aile ve aile bağlarından sorumlu tutuldukları için sosyal sermaye biriktirme alanları akrabalar, komşular ve yakın arkadaşlar ile sınırlanmaktadır. Bu nedenle kadınların edindikleri sosyal sermayeleri resmi olmayan birincil ilişkileri kuran ve destekleyen bir yapıya sahip olduğu söylenilebilir. Kadınların kurduğu bu tarz sosyal ağları çoğunlukla erkekler iş piyasasında veya siyaset alanında kullanmaktadırlar. Kadınların ataerkil toplum yapısı içerisinde tanımlanan birincil sorumlulukları ev ve çocuk bakım işleri olduğu için kamusal alanda erkeklerin kurduğu sosyal ağlara benzer ilişkiler kurmak için gerekli olan sosyal sermaye oluşturacak boş vakitleri bulunmamaktadır. Kadınlar ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak farklılaşan zaman kullanımları nedeniyle, erkeklerin homo-sosyal bağlar kurabilmek, dernek ve sivil toplum kuruluşlarında faaliyet gösterebilmek için daha fazla zamanları bulunmaktadır (Eker, 2018). Bahsi geçen bu alanlarda kurdukları sosyal bağlar siyaset gibi alanlarda etkin olabilmek veya yükselbilmek için gerekli sosyal sermayeyi erkeklere sağlamaktadır. Buna ek olarak kadınların öncelikli sorumluluklarının ev ve bakım işleri olması nedeniyle iş hayatında aktif olsalar dahi *çifte mesai*⁷ yapmaktadırlar. Başka bir ifadeyle hem evde hem de işte çalışmaya devam etmektedirler. Bu nedenle kadınların siyasette aktif aktörler olabilmesi için çocuk ve ev sorumluluklarını azaltabilmiş olması gerekmektedir (Çakır, 2019). Aktif siyasete girebilen kadınlar incelendiğinde “genellikle ya evli ve 45 yaşından büyük ve toplumca bir erkeğin korumasına ihtiyaç duymayacağına inanılan ya da bekâr yahut özel yaşam noktasında arayış içerisinde olmadığı görülen kişilerden oluşmaktadır” (Ayata, 1995 aktaran Arslan & Biçer, 2015, s. 425). Aktif siyasete katılan kadınlar sosyal dayanışma ağlarını siyasette yükselmek için kullanmaya çalıştıklarında erkeklerden farklı olarak *cam tavan*⁸ ile karşılaşmaktadırlar. Başka bir ifade ile kadınlara dayatılan geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin getirdiği sorumluluklar siyasette kendilerinin aleyhine kullanılabilir (Çakır, 2019).

Türkiye’de siyasette aktif olmak ve parlamentoya seçilebilmek için sosyal sermaye anlamında sosyal statü sahibi olan veya ekonomik sermayesi olan kişiler grubu içerisinde olmak gerekmektedir (Deniz, 2007). Kadın siyasetçiler arasında öğrenimlerini yurt dışında sürdürmüş olan kişilerin olması onların maddi yönden sıkıntı içerisinde olmadıklarını veya çevrelerinde de tanınan insanların olduğuna işaret etmektedir. Deniz’e (2007, s. 8) göre “sosyal statüsü yüksek olmayan birinin parlamentoya girme şansının olmadığı söylenmemektedir” Sonuç olarak Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve bu eşitsizliğin yarattığı ayrımcılık eğitim, çalışma hayatı ve siyasete katılımında kadınlar açısından halen önemli sorunlardır. Bu eşitsizlik ve ayrımcılık yalnızca kadınları etkilememekte aynı zamanda Türkiye’nin demokratikleşme süreci için mühim bir dezavantaj olarak varlığını sürdürmektedir.

4. Türkiye’de kadın siyasetçiler ve sosyal sermaye ilişkisi

Bu bölümde yukarıda sözü edilen tüm tartışmaların Türkiye’deki yansımalarını görmek için Türk siyasal hayatında etkin olmuş birkaç kadın siyasetçi örneği üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Ele alınacak kadın siyasetçiler rastgele seçilmiş olup, herhangi bir parti veya ideoloji esas alınmamıştır. Seçilen kadın siyasetçiler, spesifik olarak bu çalışmadaki tartışma için geçerlidir. Bu çalışma Türkiye’de aktif siyaset yapan veya daha önce siyaset sahnesinde bulunmuş diğer kadın siyasetçilere genellenemez.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kadın başbakanı olması hasebiyle çalışmada ilk ele alınan isim Tansu Çiller’dir. Çiller’in biyografisi incelendiğinde yukarı bahsedildiği gibi kültürel ve sosyal sermayenin, Çiller’in siyasete katılımında ve siyasi kariyerinde etkili olduğu iddia

⁷Çifte vardiya şeklinde de tanımlanan bu kavram kadınların ev dışında bir işte çalışmaları ve işten eve döndüklerinde de ev içinde, ev işlerinden tek başlarına sorumlu tutulmalarını ifade etmektedir.

⁸Kadınların herhangi bir iş yerinde yükselmelerinin önüne geçen görünmez engelleri (toplumsal cinsiyet rolleri vd.) sembolize etmek için kullanılan kavramdır.

edilebilir. Bourdieu'nun kültürel sermaye edinilmesi sürecinde aileye verdiği önem düşünüldüğünde, Çiller'in de aile yaşamının kültürel sermaye ediniminde etkili olduğu söylenebilir. Çünkü babası dönemin Bilecik valisi ve daha sonra CHP milletvekili adayı olan, aktif bir siyasetçidir. Bu açıdan düşünüldüğünde Çiller'in aile içerisinde siyasi, sosyal dayanışma ağları ile büyüdüğü söylenilebilir. Dahası Bourdieu'nun kültürel ve sosyal sermaye ediniminde eğitime yaptığı vurgu göz önüne alındığında Çiller'in eğitim yaşamının, onun kültürel sermaye kazanmasına katkıda bulunmuştur. Örnek olarak, lise eğitimini Amerikan Kız Kolejinde, Üniversite eğitimini Boğaziçi Üniversitesinde, lisansüstü eğitimini ise yurtdışında prestijli üniversitelerde (Yale University gibi) tamamlaması verilebilir. Çiller'in aktif siyasette yer aldığı süre boyunca, bir kadın siyasetçi olmaktan öte Süleyman Demirel ile kurduğu sosyal ağın siyasette yükselmesine yardımcı olduğu söylenilebilir. Ancak Demirel ile kurduğu bu ilişki erkek egemen bir alan olan siyasette, yine eril bağlar üzerinden "baba-kız" ilişkisi olarak yansıtıldığı için, aktif bir kadın siyasetçi olmasından öte belirli bir süre babasının (Demirel'in) gölgesinde kaldığı söylenilebilir. Başka bir ifadeyle Çiller'in kadın olarak kurduğu sosyal sermaye aktif siyaset yapmasında yeterli görülmemiş, Demirel'in sosyal sermayesine bağlı olarak siyaset hayatında yükseldiği tespiti yapılabilir. Bu tespitten yola çıkarak, Çakır'ın (2019) da çalışmasında belirttiği gibi kadınlar siyasete katılmış olsalar dahi, eril bir alan olan siyasette varlık gösterebilmek veya yükselebilmek için bu alanın eril kurallarına göre strateji belirlemek zorunda kalmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı olarak atanan Zehra Zümrüt Selçuk çalışmanın ikinci kadın siyasetçi örneğini oluşturmaktadır. Bourdieu'nun (1987, s. 4) Fransız ve Amerikan toplumlarını incelerken ortaya koyduğu sermaye biçimleri içerisinde kültürel ve ekonomik sermayenin etkileşimi sonucunda bağlantılardan ve grup üyeliğine dayalı kaynaklardan oluşan sosyal sermaye, Zehra Zümrüt Selçuk'un biyografisi incelendiğinde, ailesinden süregelen kültürel ve ekonomik sermaye sonucunda bir sosyal sermayeye sahip olduğu iddia edilebilir. Çünkü Selçuk'un babası 59. Dönem Hükümetinde Kültür ve Turizm bakanı olarak görev yapmaktadır. Bu durum Selçuk'un siyaset sahnesine girişinde ve aktif bir siyasetçi olmasında önemli bir sosyal sermaye olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Bourdieu'ya göre bireylerin toplum içerisindeki konumlarını güçlendirmek için kullandıkları sosyal sermayenin önemli bir bileşeni de grup üyeliğidir (Bourdieu, 2021). Selçuk'un yaşamı göz önüne alındığında çeşitli sivil toplum kuruluşlarına üye olduğu ve bazılarında yönetici olarak görev yaptığı görülmektedir. Bu derneklere örnek olarak, Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM), Kadın Platformu, Satrançla Büyüyorum Derneği vs. verilebilir. Hiç şüphesiz bu dernek üyeliklerinin Selçuk'a, sosyal ağlar sağladığı ve buna bağlı olarak sosyal sermaye biriktirme noktasında katkıda bulunduğu söylenebilir.

Türkiye'de grafik-2'de de görüldüğü gibi yerel yönetimlerde aktif görev alan kadın sayısı erkeklere oranla oldukça azdır. Fatma Girik yerel yönetimde aktif rol almış kadın belediye başkanlarından biridir. Girik'in hayatı incelendiğinde diğer iki örnekteki kadın siyasetçiden farklı olarak kültürel ve ekonomik sermayesinin görece düşük olduğu söylenilebilir. Ancak sosyal sermaye perspektifinden hayatı incelendiğinde, Türk sinemasında oyunculuk yapmasından dolayı kazandığı sosyal sermaye, Girik'in aktif siyasete katılımı noktasında ona önemli fayda sağladığı ifade edilebilir. Nitekim Girik'in sosyal sermayesinin ona 1989 yerel seçimlerinde Şişli Belediye Başkanlığı makamını kazandırdığı ileri sürülebilir.

Erkeklerin sosyal alanda kadınlardan daha etkin olmaları nedeni ile eğitim durumları (kültürel sermayeleri) o kadar da önemli olmadan siyaset yapabildikleri görülmüştür. Türkiye parlamenter yapısını inceleyen araştırmalara göre üniversite mezunu olan erkek siyasetçi oranı kadınlara oranla daha azdır (Deniz, 2007). Öte yandan, hali hazırda kadınların sosyal alanda daha pasif konumda olmaları (sosyal sermayeleri) nedeni ile eğitim ve öğretim (kültürel sermaye) durumları kadınların siyasete girmeleri için bir araç olarak görülmektedir. Sonuç

olarak, Altındal'a (2009) göre, kadınların siyasette aktif olabilmeleri için güçlü sosyal ağlar, eğitim ve deneyim gibi unsurları sağlamaları gerekmektedir.

Sonuç

Günümüzde halen Çakır'ın da (2019) tanımladığı “Erkekler Kulübü” olan siyasette, kadınların yer alabilmesi için sosyal sermaye başat bir faktör olsa da tek başına yeterli değildir. Çünkü Bourdieu'nun da çalışmalarında vurguladığı gibi sermaye türleri birbirleriyle dönüşüm halindedir (Wacquant & Bourdieu, 2021). Başka bir ifadeyle kültürel sermaye ekonomik getiri sağlayabilmekte, ekonomik sermaye kültürel getiri sağlayabilmekte, bunların hepsi sosyal sermayeye dönüşebilmektedir. Kadınlar açısından durum incelendiğinde, toplumdaki geleneksel cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların bahsi geçen bu sermaye çeşitlerine erişimi erkeklere oranla daha zor veya kısıtlı olmaktadır. Bu nedenle toplum içerisinde eğitim, istihdam ve siyaset gibi alanlarda aktif rol almaları güçleşmektedir. Siyaset özelinde düşünüldüğünde Türkiye’de kadınların kâğıt üzerinde pek çok hakkı olmasına karşın pratikte halen eril bir alan olan siyasete aktif katılımlarında engellerle karşılaşmaktadırlar.

Bu çalışma Türkiye’de kadınların siyasete katılımının erkeklere oranla oldukça düşük olmasını yalnızca toplumsal cinsiyet temelli incelememiştir. Aynı zamanda sosyal sermaye tartışmaları içerisinde önemli yer tutan Bourdieu'nun perspektifinden Türkiye’deki kadın siyasetçilerin sosyal sermaye ile olan ilişkileri ve bunun siyaset sahnesine olan etkisi analiz edilmiştir. Sosyal sermaye kavramı günümüzde pek çok kavram ile ilişkilendirilmektedir. Ancak ulusal literatürde sosyal sermaye ve toplumsal cinsiyet ilişkisine dair çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın spesifik bazı örnekler üzerinden bu iki kavramı ilişkilendirerek analiz yaptığı için önemli olduğu düşünülmektedir. Bu konuda ileride çalışma gerçekleştirecek araştırmacılar için sunulan öneri ise şudur: Toplumsal cinsiyet, sosyal sermaye ve kadın siyasetçiler ile ilgili saha çalışması yapılabilir.

Kaynakça

- Acar Savran, G. (2002). Özel/kamusal, yerel/evrensel ikilikleri aşan bir feminizme doğru. *Praksis Dergisi*, 8, 255-306.
- Adak, S. (2015). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Altındal, Y. (2009). Erkeksi siyasetin ‘erk’siz dublörleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 351-367.
- Arslan, E. & Biçer, B. (2015). Sosyal sermaye, kadına verilen değer ve kalkınmışlık. *1. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: “Sosyal Sermaye”*, Konya.
- Aydın, H. (2015). Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de kadın. *Current Research In Social Sciences*, 1(3), 84-96.
- Bora, A. (2012). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık. *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar*, 2(1), 175-187.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. G. Richardson (Ed.), *The sociology of economic life* (s. 78-92) içinde. New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1987). What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley Journal Of Sociology*, 32, 1-17.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik nedenler: eylem kuramı üzerine*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayırım beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal Of Sociology*, 94, 95-120.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, S. (2019). *Erkek kulübünde siyaset*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çekiç, T. İ. & Ökten, A. N. (2009). Sosyal sermaye perspektifinden kırsal kalkınma sorunsalına yeniden bakış. *Megaron*, 4(3), 203-213.

- Deniz, Ş. (2007). Kadın parlamenterlerin bakış açısıyla Türkiye’de kadınların siyasal hayattaki temsili. *Journal Of Management And Economics Research*, 5(7), 2-16.
- Devamoğlu, S. (2008). Sosyal sermaye kuramı açısından Türkiye’de demokrasi kültürü üzerine bir değerlendirme. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Eker, H. (2018). Toplumsal cinsiyet bağlamında iş dışı zaman kullanımı: kamuda çalışanlar üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1218-1240.
- Field, J. (2008). *Sosyal Sermaye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gök, M. (2014). Toplumsal kalkınmanın ve sosyal sermayenin bilinmeyen aktörleri: kadın odaklı sivil toplum kuruluşları. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi. *Yasama Dergisi*, 10, 5-59.
- Özdemir, N. (2014). Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınması üzerine yapılan kutlamalar. *History Studies*, 6(5), 177-191.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America’s declining social capital. *Culture And Politics*, 6(1), 223-234.
- Siisiainen, M. (2003). Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam. *International Journal Of Contemporary Sociology*, 40(2), 183-204.
- Timberlake, S. (2005). Social capital and gender in the workplace. *The Journal Of Management Development*, 24(1), 34-44.
- TÜİK (2019). Mahalli idareler genel seçim sonuçları. Erişim adresi (09 Mayıs 2022): www.tuik.gov.tr
- TÜİK (2021). İstatistiklerle kadın. Erişim adresi (09 Mayıs 2022): <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=1statistiklerle-kadin-2021-45635>
- Wacquant, L. & Bourdieu, P. (2021). *Düşünümsel sosyolojiye davet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız inkılap: Nezihe Muhiddin, kadınlar halk fırkası, kadın birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.

Yeni-sosyal medyanın sosyo-siyasi boyutu

Seyedmorteza Mousavi*

Öz

Yeni sosyal medyanın yükselişi, ekonomik ve siyasi fırsatlara eşit erişimin sağlanması, kolektif eylemi mümkün kılma ve yeni ifade biçimlerini kolaylaştırma potansiyeli ilgili literatürde büyük bir iyimserliğe ilham vermiştir. Bu çalışma kapsamında yeni-sosyal medyanın sosyo-siyasi boyutu ele alınmıştır. Yeni medyanın sosyal ve siyasi boyutu genel bir çerçevede farklı düşünceleri ortaya koyarak tartışıldıktan sonra, yeni-sosyal medya ve sokak protestoları alt başlığı altında, yeni-sosyal medyanın sokak protestolarına katkısı, bu protestoları kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı, sosyal hareketlere bir araç olarak hizmet edip etmediği tartışılmaya açılmıştır. Yeni medyanın sosyo-siyasi boyutu başlığı altında yer alan diğer önemli bir alt başlık, yeni medya yankı odaları ve siyasi kutuplaşma olarak sunulmaktadır. Söz konusu bu alt başlık altında yeni medyanın toplumda kutuplaşmaya ve yankı odaları yaratmaya kolaylık sağlayıp sağlamadığı, ayrıca yeni-sosyal medyanın bu konuyla ilgili ne ölçüde etkili olduğu tartışılmaktadır. Yeni-sosyal medyanın sosyo-siyasi boyutu başlığı altında ele alınan bir diğer önemli konu, yabancı düşmanlığı ve nefret söylemidir. Söz konusu bu alt başlık altında yeni-sosyal medyanın nefret söyleminin dolaşımını kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı, nefret suçlarından yeni-sosyal medyanın sorumlu tutulup tutulmadığı ve sosyal medyanın kullanılabilirliğinin nefret suçlarının tetiklenmesinde oynayabileceği rol tartışılmıştır. Son olarak, yeni-sosyal medya ve siyasi ikna konusu tartışılmaya açılmış ve yeni medyanın siyasi ikna konusundaki etkisi ve yeni-sosyal medyanın demokratik söyleme katkısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni-sosyal medya, siyasi ikna, nefret söylemi, sokak protestoları, yankı odaları

The socio-political dimension of the new-social media

Abstract

The rise of new-social media, its potential to provide equal access to economic and political opportunities, enable collective action, and facilitate new forms of expression has inspired great optimism in the relevant literature. In this study, the socio-political dimension of new-social media has been discussed. After discussing this issue in a general framework by presenting different ideas, under the sub-title of new-social media and street protests, the contribution of new-social media to street protests, whether it facilitates these protests, whether it serves as a tool for social movements has been opened to discussion. Another important sub-title under the socio-political dimension of new media is presented as new media echo chambers and political polarization. Under this sub-title, it is discussed whether the new media facilitates polarization and creating echo chambers in the society, and how effective the new-social media is on this issue. Another important issue under the socio-political dimension of new-social media is xenophobia and hate speech. Under this sub-title, it has been discussed whether new-social media facilitates the circulation of hate speech, whether new-social media is held responsible for hate crimes, and the role that social media can play in triggering hate crimes. Finally, new-social media and political persuasion issue was opened to discussion and the effect of new media on political persuasion and the contribution of new - social media to democratic discourse were discussed.

Keywords: New-social media, political persuasion, hate speech, street protests, echo chambers

*Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: alpaysan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4420-7225

Giriş

Siyaset (özellikle demokrasi) ve medya ilişkisi geleneksel medyaların ortaya çıkması ile beraber birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Özellikle son yıllarda yeni-sosyal medya platformları bu konudaki çalışmaların odak noktası olmuştur. Şüphesiz yeni medya özellikle de kullanıcı sayıları göz önüne alındığında sosyal medya platformları siyasette ve demokratikleşme sürecinde sundukları yeni ve etkin araç ve ortam setiyle büyük bir öneme ve potansiyele sahiptir. Ancak yeni-sosyal medyaların tekel karakterindeki şirketler tarafından yönetilmesi bu platformların sermaye sisteminden ve bu sistemin öncelikli çıkarlarından bağımsız olmadığına bir işarettir. Ayrıca devletler tarafından siyasal kontrol altına alınan bu platformlar, insanların düşünce ve ifade özgürlükleri kapsamında yer alan haklarını rahatça kullanmalarına da elverişli değildir.

Yeni-sosyal medya günümüzde insan yaşamının tüm yönlerine tesir etmekte, bireysel ve toplu yaşamımız bir şekilde bu iletişim teknolojilerinden etkilenmektedir. Siyaset bilimciler, yeni-sosyal medyanın; bilginin yayılması ve özgürce edinilmesi, kamuoyu ve onun yönü üzerinde geniş bir etki yaratması, toplumlarda genel ve kısmi yapısal reformlar, elektronik demokrasi, seçimlerin düzenlenmesi gibi siyasi gelişmeler açısından olumlu etkileri olduğuna vurgu yapmaktadır. Genel olarak yeni-sosyal medyanın kalkınma ve siyasal katılımın yaygınlaşması için uygun bir platform olduğu söylenebilir. Yeni-sosyal medya gibi yeni iletişim alanları, siyasi mücadelelere yeni beceri ve yetenekler getirmiştir. Bunların kullanımı, siyasette kartların yeniden dağıtımına etkisi olabilir ve farklı sosyal grupların toplumdaki görece etkisini değiştirerek, bu grupların siyasi katılımına neden olabilir. Elbette, yeni-sosyal medyanın ulusal egemenlik için tehdit oluşturması, insan mahremiyetinin daraltılması ve daha birçok olumsuz sonuçları vardır. Ancak genel olarak yeni-sosyal medya; etkileşim, eş zamanlı iletişim kurma, her yerde bulunabilme, sansürden kaçınma gibi özellikleri nedeniyle siyasal katılım ve demokrasinin kayıp boyutlarını yeniden canlandırmak için uygun bir alan olabilir ve bu sayede siyasal katılımın yaygınlaşması için uygun bir zemin oluşturabilir. Demokratik politikanın amacının, bireylerin toplumun geleceğinin belirlenmesinde bilinçli ve geniş katılımını sağlama olduğunu varsayarsak, doğal olarak medyanın, devlet ile vatandaşlar arasında bir köprü oluşturma anlamında merkezi öneme sahip olması gerekmektedir. Günümüzde yeni-sosyal medya ortamındaki bilgi seli, yaşamın medyalaşması, sıradan yurttaşları özerkliklerini derinleştirmek için ilerici bir politik eylemler girişmekle sanal âlemdeki bilgi seline kapılıp aldırma ve şaşkınlık içinde merkezi kontrolün bir parçası olmak ikileminde bırakılmaktadır. Ayrıca demokrasinin amacının insan yeteneklerinin serbest gelişimi ve söz konusu gelişim için koşullar yaratmak olduğunu varsayarsak günümüzde yaygın olan demokrasi anlayışının da yeniden yapılanması gerekmektedir. Bu sağlanmadıkça medya merkezli bir toplumda metodolojik bir yaklaşımdan öteye gidilebilmesi ve yaşamın gerçek-ontolojik anlamının keşfedilebilmesi mümkün olamayacaktır.

Günümüzde sosyal medya araştırmaları iletişim disiplini içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Bunun nedeni sosyal medyanın giderek yaygınlaşması ve iletişim araştırmacılarının dikkatlerini bu alana yöneltmesidir (Törenli & Kıyan, 2020, s. 173). Ayrıca, Yurdakul (2020, s. 90) göre, çok disiplinli bir konu olma özelliği taşıyan politik iletişim konusu çağdaş sosyal mecralarının etkisiyle belirgin bir biçimde dönüşüme uğramıştır.

Yeni-sosyal medyanın artık her yerde var olması ve tüm yaşam alanlarımıza nüfuz etmesi, bu araçların siyaset ve demokratik kurumlar üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaları önemli kılmaktadır. Bu çalışmada yeni-sosyal medyayı geleneksel medyadan ayıran özellikleri göz önünde bulundurarak, son zamanlardaki çalışmalardan bazı ampirik ve teorik bulguları bir literatür incelemesi yaptıktan sonra, yeni-sosyal medyanın siyasi ikna sürecindeki etkisi, nefret söyleminin yayılmasındaki rolü, sokak protestoları üzerindeki olumlu sayılabilecek yönleri ve yankı odaları yaratmadaki tesiri tartışılmaya açılmıştır.

Ayrıca, bu konuda dünya literatüründe yeni-sosyal medyayı bir kamusal alan niteliği taşıyan ve bu alanlarda müzakereci bir ortamın sağlanmasına inanan ve diğer taraftan bu argümanlara karşı çıkan çalışmaları inceleyerek dikkate alınabilir sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca araştırma, yeni- sosyal medyanın siyasetteki rolüne ilişkin akademik literatüründen elde edilen bulguları gözden geçirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın bu kısmında yeni-sosyal medyanın sosyo-siyasi boyutu üzerinde kısa bir literatür taraması yerinde olacaktır.

1. Yeni-sosyal medyanın sosyo siyasi boyutu üzerine bir literatür incelenmesi

Dhavan V. Shah'ın (2016, s. 12) söylediği gibi, diyalog demokrasinin ruhudur. Shudson'dan (1997, s. 307) farklı olarak, şimdi, kendiliğinden, ancak bazen medeni olmayan ve yasadışı diyalogun -hem yüz yüze hem de çevrimiçi - demokratik bir yaşam veya en azından katılımcı bir sorumluluğu sürdürmek için kritik öneme sahip olduğuna dair önemli miktarda ampirik kanıt vardır (Shah, 2016, s. 12). Arkadaşlar ve aile arasında, sosyal medya ve mobil teknolojiler aracılığıyla yapılan siyasi sohbetler ve çağrılar, sivil gönüllülüğe ve siyasi katılıma katkıda bulunur (Rojas & Abril, 2009, s. 912; Shah vd., 2007, s. 695; Valenzuela, 2013, s. 21).

Shah (2016, s. 12), siyasi söylemin önemli olduğuna, ancak bunun sadece demokratik teorisyenlerin bizi yönlendireceği nedenlerle olmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre, e-posta ve sosyal medya üzerinden rastgele siyasi alışverişler, pek çok kişinin sivil toplum için gerekli olduğunu söylediği ve övdüğü yüksek fikirli kamusal müzakere biçimleri değildir. Bu siyasi alışverişler her zaman gerçeklere dayanmazlar, oryantasyonda dengelenmezler veya dönüş alma ve tamlık konusunda kararlı değildirler. Bununla birlikte, İnternet'in anlamlı söylemsel fırsatlar sağladığına dair kanıtlar birikmeye devam etmektedir (Shah vd., 2005, s. 544; Wojcieszak & Mutz, 2009, s. 40-56).

Rawls'un (1993, s. 62) gerekçeli biçimliliğinin ve Benhabib'in (1996, s. 80) söylemsel prosedürelciliğinin aksine, Young (1996, s. 125-399) tarafından geliştirilen "iletişimsel demokrasi kavramı", selamlaşma, retorik ve hikâye anlatımı dâhil olmak üzere geniş bir dizi söylemsel etkileşimi politik olarak anlamlı kabul etmektedir (Enslin, Pendlebury ve Tjiattas, 2001, s. 125). Bu bağlamda onun yaklaşımı, Dewey'in (1927, s. 365) yalnızca müzakere değil, "tartışma, sohbet ve ikna" ile ilgili kaygısının genişliğini yansıtmaktadır. Ayrıca ister düşünceli bir argüman üretsin ister tutkulu bir hikayeyi paylaşsın, kompozisyon ve ifade eyleminin göndereni nasıl dönüştürdüğünün farkında bulunmaktadır (Shah, 2016, s. 13). Young'ın (1996, s. 125) belirttiği gibi, "bu süreçte, insanların kendi ilk tercihleri öznel den nesnel iddialara dönüştürülür ve bu tercihlerin içeriği de onları kamuya açık hale getirmek için değiştirilmelidir." Fikirleri kelimelelere dökmek psikolojik olarak zorlayıcı ve zihinsel olarak açıklayıcıdır. Olguların ve rakamların alınması yoluyla edinilen pasif bilgi biçimlerinin aksine, dil kompozisyonu ve ifadesinde yer alan fikirlerle aktif katılım, Dewey'in (1927) eğitime pragmatik yaklaşımının merkezinde yer alır ve Seneca'nın dictum Docendo'suna "öğretirken öğreniriz" kadar izlenebilir. Birinin görüşleri için hesap verebilirlik beklentisi bile tıpkı önceki medya kullanımı ve tartışması üzerine düşünme gibi bilişsel faydalar sağlar ve elbette, sosyal medyadaki anlamlı eylemler katılımı öngörmektedir (Shah, 2016, s. 13).

Dahlgren'e (2005, s. 149) göre, "demokrasi, nihayetinde birbirleriyle konuşan yurttaşlarla birlikte ortaya çıkar." Siyasi konuşma genellikle, ister ikili ister büyük gruplar halinde olsun, yurttaş etkileşimlerinin temelini oluşturan, vatandaşların medya içeriğini anlamlandırması ve yorumlamasıyla başlar (Katz, 2006, s. 267). Bilgi ve iletişim teknolojileri, genellikle sosyal etkileşim ve kişisel ifade olasılığı ile bilgi toplama ve bilgi üzerinde yansıtma fırsatlarını birleştirir. Bununla birlikte, Muhlberger'in (2005, s. 175) gözlemlediği gibi, internet kullanımının doğası gereği etkileşim tarafından yönlendirildiği göz önüne alındığında, bu tür söylemsel katılım, nihayetinde bireysel motivasyonun bir işlevi olarak

görülmektedir. İletişim aracılık modeli, sivil katılımı açıklayan tek bir çerçevede motivasyon, bilgi ve ifadeyi birleştirir. İletişim aracılık modeli ister çevrimdışı ister çevrimiçi olsun, haber tüketiciminin ve siyasi tartışmanın, sivil ve siyasi katılım üzerindeki eğilimsel etkileri kanalize etme sürecini ayrıntılarıyla anlatır (Shah vd., 2005, s. 551).

Mesajların etkisi bir dizi süreci içerebilir. Örneğin; maruz bırakma, dikkat, hazırlama, ipucu verme, çerçeveleme ve çeşitli kaynaklardan tipik olarak gazeteler, TV ve Web gibi medyadan olduğu gibi, aynı zamanda akranlar ve kanaat önderleriyle yapılan konuşmalardan da gelebilir. Bu uyarılar daha sonra medya içeriği üzerinde düşünmeyi, konuşma beklentisini, ifade için fikirlerin bileşimini veya entegrasyon ve anlamayı teşvik edebilir.

Shah'a (2016, s. 14) göre haber ve konuşma, bilgi kaynakları ve mevcut bilgi, gelecekteki etkileşimlerin öngörülmesi ve iletişimin oluşturulması ve yaratılması hakkında düşünmenin tetikleyicileri olarak ele alınırsa, alımlama ve ifade sorunu karmaşıklaşacaktır. İfadeyi hem yüz yüze hem de çevrimiçi olarak demokratik katılımın merkezine yerleştiren bu yaklaşım, güçlü bir destek olsa da konuşmayı gözlemlemenin, konuşmanın kendisi ile aynı etkiye sahip olmadığını kabul etmek gerekir. Aslında, Price, Nir ve Cappella (2006, s. 61) tarafından yapılan araştırma, başkalarının argümanlarını dinlemenin tartışma sonrası görüşe etkisinin kişinin kendi ifadesi ile yapıldığını göstermektedir.

Bağlı vatandaşlık için önemli bir kanal işlevi gören siyasi konuşma olmadan katılımın kısıtlanacağını varsayarsak, ister kişilerarası ister bilgisayar aracılı olsun, konuşmanın rolünü anlamak yüksek bir önem taşımaktadır. Çevrimiçi siyasi konuşmalar, coğrafi olarak dağınık geniş bir izleyici kitlesiyle herhangi bir zamanda bakış açılarının ve endişelerinin paylaşılmasına olanak tanır. Cho ve diğerleri (2009, s. 71) siyasi mesajların sivil katılım için bu kadar güçlü bir kanal olabilmesi için başka bir neden sunmaktadırlar. Bu tür mesajlaşma aynı zamanda sözlü olmaktan ziyade büyük ölçüde metinseldir ve bu nedenle iletişime hazırlanma ve kişinin kendi bakış açıları hakkında yazma ile ilgili daha güçlü kompozisyon etkileri üretebilir.

Shah'a (2016, s. 15) göre yeni-sosyal medya, diğer dijital medya formlarından daha derin bilgi işleme ve muhakeme gerektirebilir. O, sosyal ağ sitelerine gönderi göndermeden önce göz önünde bulundurulması gereken daha karmaşık ve çok yönlü bir hedef kitle olduğuna işaret etmektedir. Çoğu zaman sözel ve görsel öğelerin oluşturulmasını ve sıklıkla ilgili içeriğe bağlantılar içerdiğini görmekteyiz. Anlayışlı açıklama ve anlatımın yoğunlaştırılması, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin olağan özellikleridir ve etkileşim beklentisi doğurmaktadır.

Protesto davranışıyla ilgili yakın tarihli bir çalışmada, Valenzuela (2013, s. 21) sosyal medyanın fikir ifadesi için kullanılmasının, katılımcı yükümlülüğün üzerindeki etkilerinin kilit arabulucusu olduğu, hatta sosyal medyanın aktivizm için açıkça kullanılmasından bile daha önemli olduğunu buldu. Özellikle, genç nesil grup için, dijital kanallar aracılığıyla siyasi ifade, katılımın hem düzeyini hem de büyümesini açıklayarak, katılımlı vatandaşlığın itici gücü olarak yüz yüze konuşmayı çok geride bıraktı (Shah, 2016, s. 15).

Park'a (2019, s. 253) göre normatif demokrasi teorisinde, vatandaşlar politik olarak bilgili olduklarında demokratik bir sistem daha iyi çalışır (Bode vd., 2013, s. 509; Curran vd., 2009, s. 15; Eveland & Schmitt, 2015, s. 171-173). Bilgilendirilmiş vatandaşlar daha iyi temsilciler seçebilirler ve bu seçilenler temsil edilenler için daha iyi politikalar yapabilir. Pew Araştırma Merkezi (2018) tarafından yapılan bir ankete göre, ABD vatandaşlarının %39'u sosyal medyadan günlük olarak haber alıyor. Bir haber aracı olarak sosyal medyanın bu kadar yaygın kullanımı, politik öğrenmede sosyal medyanın rolüne yönelik yeni bir ilgiyi gündeme getiriyor. Son zamanlarda, sosyal medyanın siyasi bilgi üzerindeki etkisini araştıran birkaç araştırma mevcuttur ancak elde edilen bulgular tutarsızdır. İyimserler, sınırsız bağlantı, sayısız bilgiye erişim ve akıllı iletişim araçlarının bolluğu ile sosyal medyanın vatandaşlara siyasi içerik elde etmek için yeterli fırsat sağladığını iddia etseler de (Gottfried vd., 2017, s. 174-

185) şüpheler sosyal medyanın siyasi bilgi için faydalı olmadığına inanmaktalar (Shehata & Strömbäck, 2018, s. 141). Çünkü ağırlıklı olarak eğlence veya ilişki odaklıdırlar (Bright, 2016, s. 358-359) ve insanlar bu yüksek seçimli medya ortamında haberlerden uzaklaşarak eğlenceyi takip etmeyi tercih etmektedirler (Prior, 2007, s. 281).

Bode (2016, s. 27, 41-42) kullanıcıların sosyal medya aracılığı ile siyasi bilgi öğrenme potansiyeline sahip olduklarını iddia etmektedir ancak O'na göre, bu, çoğunlukla siyasi olarak motive olmuş kişiler arasında gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada ayrıca sosyal medya aracılığıyla tesadüfi haberlere maruz kalmanın siyasi bilgi üzerindeki etkisine de değinmiştir (Bode, 2016, s. 28).

Bilgili bir seçmen demokrasiye iyi gelir, cahil bir halk ise demokratik sorumluluklarını yerine getirmekten aciz olabilir (Cohen, 1973; Lippmann, 1955). Böyle bir varsayım altında, Park (2019, s. 265) sosyal medyanın siyasi haberler için nasıl kullanıldığının siyasi meseleler ve süreçler hakkındaki bilgiyle nasıl ilişkili olduğu ve bu alandaki teorik gelişmelere katkıda bulunabilecek bazı önemli sonuçlar bulmuştur. Ona göre, insanlar yeni-sosyal medyayı siyasi haberler için kullandıklarında, siyaset hakkında bilgi sahibi olma olasılıklarının daha yüksek olması önemli bir bulgudur. Böyle bir sonuç, sosyal medya üzerinden bilgi akışının kendine has özellikleri ile açıklanabilir. Park'a (2019, s. 265) göre sosyal medya platformlarının en güncel bilgileri sunabilmesi ile vatandaşların siyasi haberlere maruz kalma olasılıkları daha yüksektir. Sosyal medyada insanlar sadece profesyonel haber medyasından değil, çeşitli alternatif kaynaklardan da haberlere ulaşabilmektedir (Shehata & Strömbäck, 2018, s. 129). Sosyal medyadaki haber kaynaklarının bu kadar çeşitli olması (Garrett, 2009, s. 280) farklı haberlerle karşılaşma olasılığını artırmaktadır. Ayrıca haberlerin önemli bir kısmının arkadaşlardan ve medyadan gelmesi, kullanıcıların güncel konulara ve güncel olaylara dikkat etme olasılığını artırmaktadır. Bazı sosyal medya kullanıcıları, mevcut haberlerin bir özetini yaparak veya bunlara yorum ve değerlendirmeler ekleyerek ve bu içerikleri başkalarıyla paylaşarak haber kullanıcılarının haberi anlamalarına yardımcı olabilir (Park & Kaye, 2018, s. 1106). Sosyal medya ayrıca, kullanıcıların yorum yapma ve iletme gibi haberlere katılmalarını sağlayan çeşitli yüksek etkileşimli iletişim araçlarıyla donatılmıştır (Oeldorf-Hirsch, 2018, s. 240). Yeni-sosyal medyada tesadüfi haberlere maruz kalma, yaygınlaşmakta ve bu eğilim hem siyasi olarak motive olmuş insanların hem de daha az motive olmuş insanların siyasi haberlere dâhil olmasını sağlamaktadır (Park, 2019, s. 266). Yüksek düzeyde siyasi ilgiye sahip kişiler, hem profesyonel haber medyasından hem de sosyal medyadan haber arama eğilimindedirler (Shehata & Strömbäck, 2018, s. 134-140). Park (2019, s. 268) sosyal medyadaki siyasi haberlerin, siyasi konuları öğrenme söz konusu olduğunda geleneksel haber medyasının ve çevrimiçi haber sitelerinin rolünü tamamlayabileceğini göstermektedir. Etkileşim analizi, insanların sosyal medyayı siyasi haberler için kullanarak, haberlerden elde ettikleri bilgiler hakkında başkalarıyla konuşurken siyaset hakkında daha fazla şey öğrendiklerini göstermektedir. Bulgular, siyasi bilgi hakkında konuşmanın siyasi konuların anlaşılmasını ve öğrenilmesini desteklediğini ima etmektedir (Scheufele, 2002, s. 57). Farklı insanlarla sık sık siyasi tartışmalar yapmak, bireyleri haber içeriğini daha yakından incelemeye ve mesajları daha aktif işlemeye sevk edebilir (Scheufele, 2002, s. 51). Park'a (2019, s. 268) göre sosyal medya, halkın siyasi cehalet eğilimini azaltabilir ve yeni bir siyasi öğrenme fırsatı sunabilir. Sosyal medya, politik olarak bağlantısız olan ancak sosyal medyayı baskın bir iletişim platformu olarak kullanan bazı genç vatandaşlar arasındaki politik ilgisizlik eğilimini yavaşlatabilir (Pew Research Center, 2016; Youth Research Center, 2014).

Çevrimiçi de dâhil olmak üzere siyasi konuşmanın, sosyal medya haber kullanıcılarının siyasi öğrenimini artırmada önemli bir rol oynadığına dair bulgular, demokrasi için iç açıcudur. Son on yılda dünya çapında demokrasi konusunda hızlı ve radikal değişimler meydana gelmiş ve Avrupa demokrasilerinde önemli sayıda seçmenin bazıları otoriter eğilimlere sahip popülist politikacıları desteklemeye yönelmişlerdir (Pirro vd., 2018,

s. 378). Bu eğilimleri inceleyen akademik literatür, popülizmin artmasını, otomasyon, küreselleşme, kemer sıkma, mülteci krizleri ve iklim değişikliği gibi fenomenler tarafından yönlendirilen hem ekonomik hem de kültürel şikayetler yoluyla açıklayan bir dizi faktör tanımlamıştır (Algan vd., 2017, s. 1; Dal Bó vd., 2018, s. 26; Guiso vd., 2017, s. 2-38; Dustmann vd., 2017, s. 10-11).

Aynı zamanda, dünya çapında bir dizi otokratik rejime karşı, protesto hareketleri ve devrim dalgaları görüldü. 2010'ların başında Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya yayılan Arap Baharı en dikkat çekici örnektir ancak Şili, Hong Kong, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Sırbistan, Ukrayna ve Venezuela gibi dünyanın birçok farklı yerinde başka önemli protestolar da patlak verdi. Pek çok yorumcu, genel olarak internetin ve özel olarak yeni-sosyal medyanın dünya genelinde ekonomik, politik ve kültürel şikâyetleri artırmada kilit bir rol oynadığını öne sürmekte ve belki daha da önemlisi, hem yerleşik demokrasilerde hem de otokratik rejimlerde siyaset üzerinde kendi bağımsız etkilerini göstermektedir (Zhuravskaya, 2020, s. 416).

Protestoları koordine etmede sosyal medyanın bariz rolü ve otokratik rejimlerde muhalefete ses vermek (Ghonim 2012) internet ve yeni-sosyal medya için bir "özgürlük teknolojisi" (liberation technology) olarak büyük umutlar yarattı (Diamond & Plattner, 2010). Ancak, Morozov'un (2011, s. 315-320) kitabından *The Net Delusion, The Dark Side of Internet Freedom* başlayarak, yorumcular otokratik rejimlerin interneti ve sosyal medyayı hem gözetleme ve propaganda için hem de seçmenleri siyasetten uzaklaştırmak için nasıl kullandıklarına da dikkat çekmiştir. Daha yakın zamanlarda, gözlemciler popülizmin yükselişi, yabancı düşmanı fikirlerin yayılması ve sahte haberlerin çoğalması için demokrasilerde yeni-sosyal medyayı suçlamaya başladılar (Mitchell vd., 2019, s. 1-73; Pomerantsev 2019, s. 137-139, Tüfekçi, 2018). Geleneksel medyanın gazete, radyo ve televizyon hem başlangıç döneminde hem de yaygınlaştıktan sonra siyasi haber ve eğlence sağlayarak, siyasi sonuçlar üzerinde önemli bir etkisi olduğuna dair çok sayıda kanıt mevcuttur. (DellaVigna & La Ferrara 2015, Enikolopov & Petrova 2015). Çevrimiçi medyanın geleneksel medyaya benzediği ölçüde, ikna etkilerinin geleneksel medyaninkileri yansıtması beklenmelidir. Yeni-sosyal medyanın en önemli iki ayırt edici özelliği, giriş engellerinin düşük olması ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğe güvenmesidir. Düşük giriş engelleri, daha önce siyaset kurumu tarafından kenara atılan yeni girişlere izin vererek, siyasi bilgilerin yayılmasının kapı denetimini çok daha az etkili hale getirir (Zhuravskaya vd., 2020, s. 416). Bununla birlikte, yeni-sosyal medya, muhalefete ve muhbirlere bir çıkış yolu sağlayarak, siyasi ve ticari aktörlerin potansiyel olarak zararlı bilgileri saklamasını zorlaştırıyor. İnternet aktivisti Micah Sifry (2011, s. 167) WikiLeaks'in çalışmasının "eski güç politikaları dengesini temelden bozabileceğini" öne sürdü. Mevcut teorik literatür, bunun potansiyel olarak siyasi rejimleri daha savunmasız (Edmond 2013, s. 1446) ve daha hesap verebilir (Besley & Prat 2006, s. 24-25) yapabileceğini öne sürüyor. Yeni-sosyal medya, sadece otokratik rejimlerdeki meşru muhalefete değil, belki daha önce marjinalleştirilmiş tüm gruplara bir platform sağlamaktadır. Örneğin, yeni-sosyal medya aşırılıkçı fikirleri yaymak, erişimlerini ve potansiyel olarak etkilerini artırmak için kullanılabilir. Burada, İnternet ve yeni-sosyal medyanın onları geleneksel medyadan ayıran özelliklerinin etkilerini anlamaya çalışmamız gerekiyor. Yeni-sosyal medyanın siyasi katılım, oylama ve siyasi protestolar üzerindeki etkilerini anlamamız gereken başka bir husustur. Bir diğer mesele sosyal medya ve kutuplaşma arasındaki ilişkiye yöneliktir (Zhuravskaya, 2020, s. 417).

Birçok araştırma, internetin siyasi katılım ve olgun demokrasilerde oy verme sonuçları üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Bu çalışmalardan geniş bir resim ortaya çıkmaktadır. Zhuravska'ya (2020, s. 418) göre başlangıçta, yeni telekomünikasyon teknolojisi siyasi amaçlar için kullanılmadı ve bu nedenle internete erişimi olan seçmenlerin, seçimlere ve genel olarak siyasete olan ilgileri kayboldu. O, zamanla durumun değiştiğini ve seçmenlere doğrudan internet üzerinden bağlanarak onları harekete geçirmeyi başaran yeni popülist siyasi

aktörlerin ortaya çıktığına vurgu yapar. Ona göre bu değişim, yeni-sosyal medyanın ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelmiştir.

Başka bir çalışmada, Falck ve diğerleri (2014, s. 2238-2263) internetin katılımı azalttığını, ancak herhangi bir siyasi partinin oy payını etkilemediğini tespit etti. Gavazza vd., (2019, s. 2125-2126) benzer şekilde geniş bant internetin seçim katılımı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Buna karşın, eğlence içeriğine çevrimiçi maruz kalmanın, daha fazla siyasi haber içeren geleneksel medyanın yerini aldığını gösteriyorlar. Avrupa'daki popülist oyların analizi, Guriev ve diğerleri tarafından (2020, s. 9-11) bu varsayımı desteklemektedir.

Guriev ve diğerleri, Avrupa'daki düzen karşıtı popülist muhalefet partilerinin mobil internet altyapısının genişlemesinden siyasi faydalar elde ettiğini göstermek için 2007 ve 2018 yılları arasındaki 3G mobil kablosuz ağ kapsamına ilişkin küresel verileri kullandılar. Onlar, ister sağ ister sol popülist muhalefet partilerinin, mobil internet ağlarının daha geniş bir şekilde genişletildiği yerlerde oy paylarını orantısız bir şekilde arttığını buldular. Ayrıca görevdekilerin, popülist olsun ya da olmasın, geniş bant mobil internet genişlemesinden siyasi desteği kaybettiklerini gösteriyorlar. Yerleşik demokrasilerden elde edilen bulgular, olgunlaşmamış demokrasilerde ve otokratik rejimlerde yürütülen benzer çalışmaların sonuçlarından önemli ölçüde farklıdır. Bu çalışmalardan önemli bir çıkarım, İnternet'in genellikle, bazen rejim değişikliğine yol açan sansür nedeniyle siyasi bilgi almak için başka hiçbir yolu olmayan seçmenleri bilgilendirmeye yardımcı olmasıdır (Guriev vd., 2019, s. 9-11).

2. Yeni-sosyal medya ve sokak protestoları

Yeni-sosyal medyanın sokak protestolarına katkısı konusuna gelince, asıl mesele yeni-sosyal medyanın bu protestoları kolaylaştırıp veya kolaylaştırmadığıdır. Devletlerden ve rejimlerden memnuniyetsizlik, seçimler üzerine kurulmuş bir demokratik mekanizma olduğunda siyasiler için daha düşük oy sayılarına dönüşebilir. Otokratik rejimlere gelince, milletler genellikle seçimler yoluyla siyasi devir alma lüksüne sahip değillerdir. Bu rejimlerin değişikliğine yol açabilecek memnuniyetsizlikler ancak halkın sokaklarda protesto etmeleri yoluyla gerçekleşebilir. Buradaki varsayım, yeni-sosyal medyaya giriş engellerinin düşük olması sebebi ile geleneksel medyanın sıkı siyasi kontrol altında olduğu otokratik rejimlerde, özellikle hükümeti eleştiren bilgilerin yayılmasını kolaylaştırabilir. Bu varsayımın göre, iktidarlardan memnun olmayan ve dolayısıyla potansiyel olarak siyasi protestolara katılmaya hazır bilgili vatandaşların sayısını artırmaktadır. Ayrıca sosyal medya kullanıcıları arasındaki yatay bilgi akışı, yaklaşan olaylar hakkında lojistik bilgi alışverişinde bulunmalarına ve taktiklerini yerinde koordine etmelerine olanak tanımaktadır (Zhuravskaya, 2020, s. 420). Buna göre yeni-sosyal medya, toplu eylem sorunlarının çözülmesine yardımcı olur ve potansiyel olarak siyasi protestolara katılmaya hazır olan kişilerin fiilen katılma ve protesto olasılığını artırır. Sosyal medyanın siyasi olmayan protestoları koordine etmeye de yardımcı olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Hendel ve diğerleri (2017, s. 994) 2011 yazında İsrail'de Facebook'ta düzenlenen ve tüketicilerin haksız olarak gördüğü keskin bir fiyat artışının ardından düzenlenen süzme peynir tüketici boykotunu incelemiştir. 30 kullanıcının boykotu tanıtan bir Facebook sayfasının oluşturulmasından bir gün sonra, yaklaşık 30.000 kullanıcı katılmış ve iki hafta içinde takipçi sayısı 100.000'e ulaşmıştır. Sosyal/ yeni medyanın protestolar üzerindeki tahmin gücünü gösteren çalışma, sosyal medya içeriğinin etkilerini incelemeyi amaçlıyor. Genel olarak, düşük giriş engelleri ve yatay bilgi akışı potansiyeli, sosyal medyayı siyasi protestoları kolaylaştırmak için bir araç haline getirdiğine dair ikna edici kanıtlar vardır.

Yeni-sosyal medya, etkileşime dayalı katılımcı bir medya ortamı sağladığı için sosyal hareketlere bir araç olarak görülebilir. Diani'nin (1992, s. 13) söylediği gibi, sosyal hareketler,

“ortak bir kolektif kimlik temelinde siyasi veya kültürel bir çatışmaya giren çok sayıda birey, grup ve/veya kuruluş arasındaki gayri resmi etkileşimler ağı” olarak tanımlanır. Bu tanımda vurgulandığı gibi, toplumsal hareketler için ‘kolektif’ bir doğa gereklidir. Tajfel (1981, s. 247) toplumsal harekete katılımın kolektif özdeşleşmeye dayalı bir davranış olarak görüldüğünü ileri sürmüştür. Kolektif stratejiler ise kişinin buna inandığı ölçüde benimsenir. “Bu [dezavantajlı] koşulları değiştirmesinin tek yolu, bir bütün olarak grubuyla birlikte” hareket etmesidir.

Klandermans (1997) toplumsal hareketler tarafından organize edilen kolektif bir eylemin, beklenen maliyet ve faydalarına ve toplumsal harekete katılımın önerilen kademeli adımlarına bağlı olduğunu belirtti. Simon ve diğerleri (1998, s. 646-47) göre bu adımlar: seferberlik potansiyelinin bir parçası olmak, seferberlik girişimlerinin hedefi haline gelmek, katılmaya motive olma ve katılımın önündeki engellerin üstesinden gelmek olarak sıralanmıştır. Bu adımlar, belirli bir eylemin engelleriyle ilgili toplumsal hareketlere farklı katılım düzeylerini göstermektedir. Bu açıdan, bilgisayar aracılı iletişimin toplu eylemin önündeki engelleri azalttığına dair bazı argümanlar mevcuttur (Hampton ve Wellman, 2003, s. 304-305). Meek’e (2011, s. 1443-1444, 1430) göre yeni-sosyal medyanın yeni toplumsal hareket biçimleri haline geldiği tartışılmaktadır. Ona göre, yeni-sosyal medya, medya aracılığıyla toplumsal hareketlere katılma yollarını dönüştüren, katılımcı kültürü kolaylaştıran ve etkileşimli özelliklere sahiptir.

Laer ve Aelst (2010, s. 1162) yeni-sosyal medyaya dayalı toplumsal hareketlerle ilgili olarak, bir tür “klavye aktivizmi”nin gerçek eylemlerin yerini alabileceğine dair bir endişeyi ortaya koydular. Ayrıca Wright (2004, s. 73) bilgisayar aracılı iletişimin yüzeysel ilişkiler kurabileceğini ve böylece insanların sosyal hareketlere katılımını düşük seviyede tutabileceği endişesine kapıldılar. Diğer yandan bazı eleştirmenler, sosyal medya aracılığıyla insanların önemli bir taahhütte bulunmadan sosyal hareketlere katılabileceğini dolayısıyla aktif üyeler yerine pasif kullanıcılar olarak kalabileceklerini belirtiyorlar (Van Laer & Van Aelst, 2010, s. 1163). Ayrıca sosyal medyadaki sosyal hareketlerin yalnızca daha az çaba gerektiren belirli türdeki eylemleri desteklediği ve bu hareketlerin yüzeysel tıklamacılıktan başka bir şey yapmadığı endişesi de vardır (Van Laer & Van Aelst, 2010, s. 1150-1151). Yani insanlar düğmelere tıklayarak sosyal hareketlere her zamankinden daha kolay katılabilirler de, daha yüksek eşik eylemlerine katılmak için daha az motive olabilirler. Bununla birlikte, sosyal hareketler için kanalların gelişmesiyle, çevrim dışı aktivizmi çevrim içi aktivizmden ayırmak zorlaşıyor (Meek, 2011, s. 1444). Sosyal medyada sosyal hareketler, açık platformları ve kullanıcı tarafından oluşturulan içerikleri nedeniyle merkezi olmayan yatay bir yapıya sahiptir (Bailon vd., 2011, s. 5-6). Bu yapı, toplumsal hareketlerin sosyal medya aracılığıyla nasıl verimli ve etkili olabileceğini iki açıdan göstermektedir. Birincisi, sosyal medya kullanıcıları, mesajları geniş bir kitleye ileterek küreselleşen toplumsal hareketlere katkıda bulunabilirler (Wright, 2004, s. 76-77-78). İkincisi, sosyal medya, kullanıcıları yeni aktivasyonları teşvik eden mesajlar üretmeye motive eder, bu da sosyal medyanın geleneksel medyanın aksine yatay bir sivil alan sunduğu anlamına gelmektedir (Bailon vd., 2011, s. 5-6). Wright’a (2004, s. 82) göre yeni-sosyal medyanın olumlu bir yönü, tipik olarak halkın katılımı dışında bırakılanların katılımını teşvik edebilmesidir, bu da sonuç olarak, sosyal hareketlerin iletişim biçimleri ve katılımcıların işe alınması açısından demokratik karakterini geliştirecektir. Tanımlanan medya kullanım kalıplarına göre Hwang ve Kim (2015, s. 485), sosyal medyayı daha çok kullanan ve bağımlı olanların sosyal hareketlere hem katılma niyetinin hem de fiili katılım düzeylerinin daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Fraser (1990, s. 67) madun kamusal alanına vurgu yaparak, bir madun kamusal alan olarak yeni-sosyal medya, azınlıklar ve marjinal gruplar için alternatif bir platform sağlayarak demokratik bir işlev gördüğünü ve kamusal alanda ana akım söylemlere meydan okuduğunu söyleyebiliriz. Lee ve diğerlerine (2018, s. 1949) göre sosyal medya, belirli bir grup insan için

ikincil bir kamusal alan olarak hizmet etmekle, Habermas'ın rasyonel söylemlerle karakterize edilen üniter bir kamusal alan fikrinden farklıdır. Onlara, madun kamusal alanların, azınlıkların ve marjinalleştirilenlerin çıkarlarına hizmet ettiğinden söz etmektedirler. Buna karşın, Kellner (2013, s. 19) yeni-sosyal medyanın, kamusal meseleler üzerine gerçek diyaloglar ve rasyonel müzakerelerde bilgi, fikir ve tartışmaların serbest bırakıldığı Habermasçı kamusal alanı genişlettiği veya canlandırdığını düşünmektedir.

Sosyal medya ve siyasi partizanlık konusunda araştırmasında (Lee vd., 2018, s. 1955) gösterildiği gibi, sosyal medya alt grupların çıkarlarını egemen kamusal alan dışında ifade etmelerine yardımcı olur. Dolayısıyla yeni-sosyal medya, sağlıklı bir demokrasi için gerekli olan görüşlerin çokluğuna ve çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Burada amaç yeni-sosyal medyanın siyasi değerler ve sosyal meselelerde yüksek oranda ilişkili mesafelerde olmadığını göstermektir.

3. Yeni-sosyal medya, yankı odaları ve kutuplaşma

Son yıllarda birçok çalışma, çevrimiçi medya kullanıcılarının tek taraflı içerik tüketme konusundaki ayrışmasının ve kutuplaşmasının, konuları veya inançlarıyla eşleştiğini ortaya koymuştur (Stroud, 2010, s. 569-571). İnsanlar medya içeriğini ilgi ve beğenilerine göre seçme eğilimindedirler. “Seçici maruz kalma” (selective exposure) (Sear ve Freedman, 1967, s. 195-196) ve “bilişsel uyumsuzluk” (cognitive dissonance) (Festinger, 1957, s. 41) teorileri uzun zamandır bu fenomeni ele almıştır.

Bununla birlikte, yeni-sosyal medyanın ortaya çıkması, demokratik gelişmeye zararlı kabul edilen görüşlerin kutuplaşması ve siyasetin Balkanlaşması (Balkanize) konusundaki endişeleri artırdı. Örneğin, Facebook ve YouTube kullanıcılarının davranışlarına ilişkin bir araştırma, Facebook kullanıcılarının %94'ünün ve YouTube kullanıcılarının %88'inin kutuplaştığını, yani çevrimiçi okumalarını ve etkileşimlerini (en az %95) iklim değişikliği gibi belirli bir tartışmalı konuyla ilgili belirli bir anlatı üzerinde yoğunlaştırdıklarını buldu. Çalışma ayrıca, grubun çoğunluğunun başlangıçta içeriğin her iki tarafına da açık olmasına rağmen, katılımcıların sonunda yalnızca bir tür bilgiyi tüketmeye geçtiğini ve böylece tek bir anlatıya doğru kutuplaştığını buldu (Uzzi, 2017). Birleşik Krallık'ta partiler arası bir düşünce kuruluşu olan Demos tarafından Twitter kullanımı üzerine yapılan bir başka araştırma, “yankı odası etkisinin” ana akım siyasetten en uzak olanlar arasında en güçlüsü olduğunu buldu. Lee ve diğerlerine (2018, s. 1950) göre yeni-sosyal medya, duygu ve kişisel inanca hitap eden kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçeklerin daha az etkili olduğu bir “hakikat-ötesi” çağın yükselişini hızlandırmaya yardımcı olabilir. Yankı odaları, tabi halklar tarafından benimsenen mevcut görüşleri ve eğilimleri güçlendirebilir. Burada kendilerini karşıt veya alternatif görüşlere maruz bırakmayı reddeden gruplar ve insanlar söylemlerinde ve eylemlerinde aşırı eleştirel ve radikal olabilirler. Lee ve diğerleri (2018, s. 1956) toplumdaki mevcut siyasi ayrışma ve kutuplaşmanın temel nedeninin büyük bir olasılıkla yeni-sosyal medya kullanımından olmadığını savunuyorlar. Onlara göre eğer mantıksız, bilgisiz ve radikal kamuoyunun ortaya çıkmasıyla demokrasinin temeli sarsılırsa, yeni-sosyal medyadan ziyade siyasi ayırım, partizan kitle iletişim araçları ve muhtemelen sosyal adaletsizlik daha büyük bir sorumluluk payına sahip olmalıdır.

Buna karşı, Sunstein'e (2017, s. 157) göre, yankı odaları yaratma ve balonları filtreleme kapasitesi ağır politik sonuçları olan sosyal medyanın potansiyel maliyetlerinden birisidir. Bu konuda Sunstein internetin ve son zamanlarda, yeni-sosyal medyanın, insanların kendilerinden farklı fikirleri öğrenmesini engellediğini öne sürmektedir. İnternet, “insanların gördüklerini filtrelemek için artan gücünü” mümkün kılıyor ve bilgi sağlayıcılara, “hakkımızda bildiklerine dayanarak her birimiz için bilgileri filtreleme gücü artıyor” (Sunstein, 2017, s. 6).

Sunstein'e (2002, s. 186) göre "yaygın düşünceye sahip, diğerlerinden yalıtılmış insanlar, yalnızca sınırlı argüman havuzları ve dar görüşlü etkiler nedeniyle aşırı yönlerde hareket ettiğinde, yaygın hata ve sosyal parçalanmanın ortaya çıkması muhtemeldir."

Zhuravska'ya (2020, s. 424) göre, burada önemli mesele, insanların karşıt siyasi ideolojilere kıyasla ideolojik olarak kendi siyasi görüşlerine daha yakın olan çevrimiçi siyasi içeriğe maruz kalma olasılığının daha yüksek olup olmadığıdır. Ona göre, son araştırmalar bunun doğru olduğu konusunda fikir birliğine varmıştır.

"Yankı odası etkisi, kişinin bir yandan kendi mevcut dünya görüşünü güçlendirirken öte yandan bu görüşü daha doğru ve evrensel olarak kabul etmesi yanlısamasına neden olmaktadır. Bu kapsamda yankı odası etkisi, internet ortamında karşıt görüşlerin dolaşıma girdiği ve yeni medyanın kamusal alanın bir taşıyıcısı olduğuna dair iyimser görüşlere yönelik bir eleştiri niteliğindedir"(Narin, 2018, s. 240).

Bakshy ve diğerleri (2015, s. 1130-1132) 10 milyondan fazla kullanıcının paylaşım davranışına ilişkin verileri kullanarak Facebook'ta ideolojik olarak çeşitli içeriğe maruz kalmayı incelemişlerdi. Bu araştırmaya göre, insanların kendi ideolojilerinden ziyade karşıt ideolojilerle uyumlu siyasi içerikle daha az karşılaştıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, kullanıcıların homofili, yani benzer düşünen insanlarla bağlantı kurma eğilimi, sayısal olarak, kullanıcıların karşıt ideolojilerin siyasi içeriğine sınırlı maruz kalmasının çok daha önemli bir nedenidir.

Halberstam ve Knight (2016, s. 73-88) 2012 ABD seçimleri sırasında yaklaşık 500.000 retweeti analiz ederek Twitter'da siyasetle ilgilenen 2,2 milyon kullanıcı arasında oluşturulan ağları incelediler ve siyasal iletişimin, siyasi görüşlere sahip insanlarla bağlantı kurma eğilimi ile karakterize edildiğini gösterirler. İnsanların çevrimiçi etkileşimlerinin homofili ile karakterize edildiğini bilmek, çevrimdışına kıyasla çevrimiçi olarak daha fazla veya daha az siyasi ayırım olduğu sonucuna varmak için yeterli değildir. Aynı zamanda homofili ile karakterize edilmesi muhtemel olan çevrim dışı etkileşimlerle çevrimiçi etkileşimlerin nasıl karşılaştırıldığını anlamak gerekiyor.

Gentzkow ve Shapiro (2011, s. 1799-1839) çalışmalarında, çevrimiçi ve çevrimdışı ayırım endekslerini hesaplamak için anket verilerini kullanmışlardı. Onlar çevrimiçi haber kaynaklarına maruz kalmadaki ayırımın çevrimdışı haber tüketimindeki ayırımla karşılaştırılabilir olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca, çevrimiçi etkileşimler, arkadaşlar, meslektaşlar, aile üyeleri veya komşularla çevrimdışı etkileşimlere kıyasla daha az ayrılmıştır. Onlar, çevrimdışı bağlantıları aracılığıyla siyasi içeriğe maruz kalan kişilerin, siyasi haberlerini çevrimiçi alan insanlara göre daha çarpık bir siyasi haber aldıklarını öne sürmüşlerdir. Ayrıca, Gentzkow ve Shapiro, zaman içinde çevrimiçi siyasi ayırımı bir artışa dair hiçbir kanıt bulamamışlardır.

Halberstam ve Knight (2016, s. 73-88) sosyal medyadaki iletişimlerin ayrılmasının, çevrimiçi siyasi haberlerin tüketimindeki ayırımdan ziyade çevrimdışı etkileşimlerdeki ayrımlara daha yakın olduğunu bulmuşlardır. İnternet ve sosyal medya, çevrimdışı etkileşimlere kıyasla benzer düşüncelere sahip haberlere maruz kalmayı artırsa bile, bu maruz kalmanın gerçek hayatta, siyasi kutuplaşma üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığı açık değildir. Bu konuda, tartışmanın her iki tarafını da destekleyen argümanlar ve kanıtlar sunan literatürün bu konuda yetersiz olduğunu görmekteyiz. Bazı araştırmalar, verilerin yeni-sosyal medyanın siyasi kutuplaşmanın itici gücü olmasıyla tutarsız olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, Barbera (2015a, s. 1539-1540) sosyal medyanın, yankı odaları yaratmak yerine, bireylerin "zayıf bağlarına" maruz kalmasını güçlendirdiğini savunmaktadır. O, çoğu Twitter kullanıcısının ideolojik olarak çeşitli ağlara sahip olduğunu tespit etmiştir. Barberá, ağın çeşitliliğini siyasi ılımlılıkla ilişkilendiriyor. Ona göre, zayıf bağlara maruz kalmanın artması siyasi kutuplaşmayı azaltır. Bu çalışmalar, insanların sosyal medya aracılığıyla başkalarıyla bağlantı kurmaya çok değer verdiğini ikna edici bir şekilde göstermektedir ve bu, sosyal

medyanın önemli miktarda tüketici fazlası ürettiğini ima etmektedir. Genel olarak, Barberá'a göre sosyal medyanın siyasi kutuplaşmayı artırıp artırmadığına dair mevcut kanıtlar kesin değildir.

Başka bir çalışmada, Tucker ve diğerleri (2018, s. 40) göre çevrimiçi içerik ve siyasi kutuplaşma meselesinin incelenmesi altı tematik alan etrafında düzenlemiştir. Ona göre, bu alanlar; partizan ipuçları, grup ipuçları, duygusal ipuçları, maruz kalma ve güncellik, canlılık ve görsel-işitsel içerik olarak sıralanabilir. Onların incelemesinden ortaya çıkan ana bulgular şöyle açıklanabilir; siyaset biliminde hâkim olan fikir birliği, iletişimden ziyade elit davranışının siyasi kutuplaşmayı tetiklediğidir. Bununla birlikte, partiler arası çatışmayı vurgulayan mesajlar kutuplaşmayı güçlendirirken, parti içi çatışmayı vurgulayan mesajların onu azaltma potansiyeline sahiptir. Partizan imalar ve ipuçları, partizanları yanlış bilgileri kabul etmeye ve yaymaya da teşvik edebilir. Grup ipuçlarını ve klişeleri hazırlayan mesajlar, dış grup hakkında yanlış bilgilerin kabul edilmesini kolaylaştırabilir. Duygular önemlidir, örneğin, öfke, insanları görüşlerini destekleyen yanlış bilgilere güvenmeme olasılığını azaltır ve dağıtma olasılığını yükseltir; kaygı, tam tersi bir etkiye sahip olabilir ve bireyleri yönlü hedefler yerine doğruluk peşinde koşmaya sevk edebilir. Dezenformasyonun hacmi ve yeniliği önemlidir, insanlar, doğru olup olmadıklarına bakılmaksızın, gerçekleri bildiren daha yeni mesajlar görürlerse, yanlış bilgilerden etkilenme olasılıkları daha yüksektir. Mesajların viral kitle ölçeğinde yayılması nispeten nadirdir. Kitlesele yayılmayı sağlayan bilgi, genellikle bir ağdaki merkezi yayıncılara veya kitle iletişim araçları tarafından büyötmeye dayanır. Komplo teorisyenleri gibi inanç toplulukları, bu tür sürekli ilgiyi yaratmada ve yanlış bilgileri yaymada önemlidir. Son derece tartışmalı içeriğin yeni-sosyal medya kullanıcıları tarafından paylaşılma olasılığı daha yüksektir. Görsel-işitsel mesajların metinsel mesajlardan hem daha ikna edici hem de daha kolay yayılabileceğine inanmak için sebepler mevcuttur ancak bu dinamikler hakkında neredeyse yeterince bilgimiz yoktur. Bugüne kadar yapılan araştırmaların çoğu görsel ve işitsel yanlış bilgilerden ziyade metinsel yanlış bilgilere odaklanmıştır.

Tucker ve diğerleri (2018, s. 40) siyasetle ilgili haberlerde yer alan partizan ipuçlarının, partizan tutumların belirginliğini artırarak kutuplaşmaya katkıda bulunduğunu bulunmuştur. Levendusky (2013, s. 613-614, 620) siyaseti uzlaşmaz biçimde karşıt taraflar arasındaki bir mücadele olarak sunarak, partizan medyanın izleyicilerin partizan kimliklerini daha belirgin hale getirdiğini, böylece hem bilişsel hem de duygusal kutuplaşmaya katkıda bulunduğunu savunuyor. Garrett ve diğerleri (2016, s. 332-335, 338) çalışmalarında, ideolojik olarak eğimli web sitelerine maruz kalmanın -bireyler bu tür inançlarla çelişen doğru gerçeklerin farkında olsalar bile- politik olarak ilgili konularda yanlış inançlara sahip olmakla olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ana akım haber kapsamı, benzer kutuplaştırıcı etkilere sahip olabilir. Bu konuyla ilgili bir araştırmada, Arcenau ve Johnson (2015, s. 322-323) haber hikâyelerinin genellikle partilerin meselelerde nerede durduğunu bildirdiğini ve parti elitlerinin meseledeki duruşları kutuplaşırsa, haber yayınının bunu üreten haber kaynağının partizan mı yoksa ana akım mı olduğuna bakılmaksızın, haber kapsamının bunu yansıtmak zorunda olduğunu savunuyorlar. Seçmenler elitlerden ipuçlarını aldıkları ölçüde, "parti elitleri ülkenin kutuplaşmış durumu için daha fazla sorumluluk alabilir. Ana akım ve partizan yayın organları da dâhil olmak üzere haber medyası, partizan kutuplaşmasının motive edicilerinden çok megafonlardır." Tucker ve diğerlerine (2018, s. 41) göre, bir tartışmanın her iki tarafına da ses verme şeklindeki ana akım haber uygulaması, izleyiciler için elitlerin parti çizgileri arasında keskin bir şekilde bölündüğünü daha da netleştirebilir. Başka bir deyişle, hem kendi tarafını hem de karşı tarafı dinleyen kullanıcılar, kendi görüşlerinin doğruluğuna, yalnızca kendi görüşlerini doğrulayan kaynaklardan haber alan kullanıcılara göre daha fazla ikna olma eğilimindedir.

Tucker ve diğerleri (2018, s. 42) gruplara yönelik olumsuz tutumların, hem bilişsel hem de duygusal boyutlarında kutuplaşmanın önemli bir bileşeni olduğunu söylüyorlar. Belirli grupların olumsuz algıları, bu gruplar hakkında yanlış bilgilere olan inancı da artırabilir. Kosloff ve meslektaşlarının (2010, s. 384) söylediği gibi, “kişiler belirgin şekilde farklı olarak görüldüğünde, olumsuz etiketleme sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilir, çünkü her türlü kötü özelliği ‘onlara’ atfetmenin çok az zararı vardır.” Böylece, Kosloff ve diğerleri yaş meselesini belirgin hale getirmenin, kararsız seçmenlerin 2008 ABD başkanlık kampanyası sırasında John McCain’in bunak olduğuna dair karalamalara inanma olasılığını artırdığını ve ırk meselesini belirgin hale getirirken, kararsızların Barack Obama’nın Müslüman olduğuna dair karalamalara inanma eğilimini artırdığını buldular. Bu grup ipuçlarının ateşlenmesi, partizanların bu karalamalara inanma olasılığını da artırdı ancak yalnızca parti çizgisinde, örneğin Cumhuriyetçilerin Obama’nın Müslüman olduğuna ve Demokratların McCain’in bunak olduğuna inanma olasılığı daha yüksektir. Kutuplaşmayı ve olumsuz grup yüklemelerini hazırlayan yanlış bilgilere olan inancı ortadan kaldırmanın bir yolu, dış gruplara karşı olumsuz tutumları iyileştirebilecek mesajlar geliştirmektir (Tucker vd., 2018, s. 43).

Tucker ve diğerleri (2018, s. 44), izleyicilerin bir mesaja maruz kaldıkları zaman hissettikleri duygular, mesajın inandırıcılığını artırdığını söylemektedir. Weeks (2015, s. 699) çalışmasında, öfke hissinin partizanlığı teşvik ettiğini ve kaygı hissinin partizanlığa daha az ve bilgi ortamına daha çok dayanan ilk inançları teşvik ettiğini söylemektedir. Tucker ve diğerleri (2018, s. 44) ayrıca duyguların bilginin sosyal medya aracılığıyla dolaylı olarak yayılmasına da katkıda bulunduğunu söylemektedirler. Bail (2016, s. 1173-1180) otizm spektrum bozukluklarıyla ilgili savunma teşkilatı örgütleri tarafından Facebook’ta yayınlanan mesajları gören kullanıcıların sayısını takip ederek, bu gönderilerin duygusal özelliklere sahip olduğunda, Facebook’ta örgütleri takip edenlerde duygusal yorumlar uyandırdığını buldu. Ona göre bu hem olumlu hem de olumsuz duygular için geçerliydi. Bu mekanizma mesajların sosyal medya kullanıcıları tarafından kendi seçiminin ötesine yayılabilmesini gerektirmektedir.

Bu konuda, Brady ve diğerleri (2017, s. 7316-7317) tweet’lerde üç siyasi kutuplaşmaya (silah kontrolü, eşcinsel evlilik ve iklim değişikliği) ilişkin “ahlaki-duygusal” kelimelere yer verilmesinin, bu mesajların Twitter’da paylaşılma olasılığını önemli ölçüde artırdığını tespit etti. Yanlış bilgilere basit bir şekilde maruz kalmak onu daha güvenilir hale getirebileceğini önen süren araştırmalar mevcuttur. Bunun nedeni, tekrarlanmanın işleme akıcılığını artırması ve bunun da doğruluğu ortaya çıkarmak için bir buluşsal yöntem olarak kullanılmasıdır (Tucker vd., 2018, s. 45). Berinsky (2017, s. 258-260), akıcılığın söylentilere olan inancı ve hatırlamayı artırmada güçlü bir faktör olduğunu ve akıcılığı artırarak bazı düzeltmelerin yanlış inançları azaltmaktan ziyade artırabileceğini savunmuştur.

Pennycook ve diğerlerine (2017, s. 29-30) göre yanlış haber manşetlerini bir kereden fazla gören deneysel deneklerin, onları ilk kez görenlere göre önemli ölçüde daha doğru olduğunu inanıyorlar. Bu etkiler, denekler, maruz kaldıkları haberlerin tartışıldığına dair bir ön uyarı almış olsalar bile devam etmektedir ve bir hafta sonraki bir takip çalışmasında görünür kalmaktadır.

Bir öncül olarak, bir hastalığın yayılmasına benzer şekilde kişiden kişiye temaslar yoluyla bir mesajın yayılmasındaki büyüme olarak anlaşılan viralitenin, çevrimiçi ağlarda bilginin yayıldığı en yaygın mekanizma olmadığını anlamak önemlidir. (Tucker vd., 2018, s. a.y). Goel ve diğerleri (2015, s. 191-192) Twitter’da bir milyar yayılma olayını analiz ederek, mesajların yayılmasının ana sebebinin, onların “yayıncılar” veya geniş izleyici kitlesi olan kullanıcılar tarafından paylaşılması olduğunu buldular. Mesajların çok sayıda bireysel eşler arası aktarım yoluyla kitlesel yayılmaya ulaştığı “viral” model ise daha az yaygındır. Rojecki ve Meraz (2016, s. 37-38) tarafından yapılan araştırma, web’in yanlış bilgiyi kitlesel ölçekte

yaymak için her zaman yeterli olmadığını, ancak buna kitle iletişim araçlarının yardım edebileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle çevrimiçi kaynaklar, ancak kitle iletişim araçları tarafından kapsandıktan sonra viral hale gelen yanlış hikâyelerin tohumlanmasında önemli bir role sahip olabilir.

Tucker ve diğerlerine (2018, s. 47) göre kutuplaştıran ve yanlış bilgilendiren mesajların yayılması ve etkileri üzerine yapılan araştırmaların çoğu, bu mesajların görsel ve görsel-işitsel bileşenlerinden ziyade metinsel bileşenlerine odaklanmıştır. Yine de günümüzde sosyal medya içeriğinin önemli bir kısmı görsel ve işitsel olup, görsel içeriğin paylaşılması metinsel içerikten daha olasıdır. Hubspot verilerine göre sosyal medyada infografikler diğer tüm içerik türlerinden üç kat daha fazla beğenilip paylaşılmakta; resimli tweetler, resimsiz tweetlere göre %150 daha fazla retweet almakta, her 75-100 kelimedede bir resimli makaleler, sosyal medyanın daha az resimli makalelerin iki katı paylaşılmakta ve görsel içeren Facebook gönderileri, görsel içermeyenlere göre 2.3 kat daha fazla etkileşim sağlamaktadır (Hubspot, 2022).

Bu konuda, Goel ve diğerleri (2015, s. 184), video ve resimleri içeren çağlayanların (cascades), haber ve dilekçe paylaşan çağlayanlardan daha fazla popülerlik kazanma eğiliminde olduğunu tespit etmiştir. İnsanların resimleri kelimelerden daha kolay kavradığı ve hatırladığı uzun zamandan beri bilinmektedir. Stenberg'e (2006, s. 836-838) göre resimler uyaran açısından metinsel ve sözlü içerikten daha zengindir ve beyin tarafından daha etkin bir şekilde işlenir. Bu bağlamda daha da problemlili olan, nispeten küçük orijinal video eğitim setlerine dayalı olarak gerçek konuşmaya çok benzeyen insan konuşmasının görsel-işitsel kliplerini sentezleyebilen teknolojilerin hızlı gelişimidir (Thies vd., 2016, s. 2387-2395). Tucker ve diğerlerine (2018, s. 48) göre, insanlar orijinal ve sentezlenmiş görsel-işitsel içerik arasında ayırım yapamıyorsa ve görsel-işitsel içeriğin diğer içerik türlerine göre paylaşılması, izlenmesi ve hatırlanması daha olasıysa, bu teknolojilerin yayılması, kullanıcıları metinsel içerikten çok daha fazla yanıltma potansiyeline sahip olabilir.

4. Yeni-sosyal medya, yabancı düşmanlığı ve nefret söylemi

Bazı araştırmacılara göre, yeni-sosyal medya kısmen de olsa, nefret söyleminin dolaşımını kolaylaştırıyor, bu araştırmacılar, yabancı düşmanlığı tutumlarında belirgin bir artıştan ve nihayetinde nefret suçlarında yeni-sosyal medyanın sorumlu olduğundan söz etmektedirler (Laub, 2019). Kavramsal olarak bakıldığında, sosyal/ yeni medya, nefret suçlarını farklı kanallar yoluyla etkileme potansiyeline sahiptir. İlk olarak, yeni-sosyal medya koordinasyonu ve toplu eylemi kolaylaştırdığını göz önünde bulundurursak (Enikolopov vd., 2020, s. 1511-1512) bunu potansiyel nefret suçu faileri için de yapmasının mümkün olduğunu da söyleyebiliriz. İkincisi, yeni-sosyal medya tutumları değiştirebilir (Wang vd., 2021, s. 6).

Yeni-sosyal medya interaktif yapısı sebebiyle, nefret söylemlerinin yayılmasına ve söz konusu yorumların hızlı bir şekilde yayılmasına olanak tanımaktadır (Yaşa & Öksüz, 2020, s. 1383). Burada dikkat etmemiz gereken diğer bir husus, yeni-sosyal medyanın nefret söyleminin yaygınlaşmasına olumsuz bir katkı sağlayan söz konusu özellikleri, aynı zamanda nefret söylemiyle mücadelenin en etkin araçları olmaktadır (Vardal, 2015, s. 154).

Zhuravskaya ve diğerleri (2020, s. 426) söylediği gibi, daha önce hoşgörülü olan bireyler, çevrimiçi olarak, yabancı düşmanı görüşlere maruz kaldıktan sonra nefret dolu hale gelebilirken, orta düzeyde yabancı düşmanı görüşlere sahip bireyler, yankı odalarının kutuplaştırıcı etkilerinin bir sonucu olarak daha aşırı hale gelebilirler. Üçüncüsü, yeni-sosyal medya, yabancı düşmanı bireylere, benzer düşünen insanlarla bağlantı kurmaları için bir platform sağlayarak ve bu tür eylemlerin normalliği hakkında yanlış fikirler sunarak nefret söyleminin ve hatta muhtemel nefret suçlarının toplumsal damgasını [kusurunu] azaltabilir.

Bu konuda, Bursztyn ve diğerleri (2019, s. 15-24) Rusya'da sosyal medya sızmasının nefret suçları üzerindeki nedensel etkisini Enikolopov ve diğerlerinin (2020) tanımlama

stratejisini kullanarak değerlendirmeye çalışmışlardır. Onlar sosyal medyanın nüfuzunun artışı ile sosyal medyanın tanıtılmasından önce temel düzeyde milliyetçi duyguların yüksek olduğu şehirlerde nefret suçlarının görülme sıklığını artırdığını bulmuşlardır. Aynı zamanda, milliyetçiliğin, daha önceden düşük olduğu şehirlerde sosyal medyanın nefret suçları üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır.

Müller ve Schwarz (2019, s. 4) sosyal medyanın kullanılabilirliğinin nefret suçunu tetiklemede oynayabileceği rolü araştırmışlardır. Onlar, 2015-2017 yıllarında Almanya'dan gelen verileri kullanarak, belirli bir günde Facebook'ta mülteci karşıtı duyarlılığın olduğunu göstermişlerdir. Örneğin, aşırı sağcı AFD partisinin Facebook sayfasındaki aktivite ile ölçülen, sosyal medya kullanımının yüksek olduğu yerlerde mültecilere yönelik şiddet içeren suçların daha yüksek oranda görülmesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu araştırmanın diğer önemli kısmı, yerel internet kesintilerinin olduğu günlerde ve yerlerde ve Facebook'a erişimin ülke çapında kesintiye uğradığı günlerde bu etkinin ortadan kalktığını göstermektedir. Zhuravskaya ve diğerlerinin (2020, s. 427) vurguladığı gibi, kanıtlar aşırı seslerin sosyal medya aracılığıyla yayıldığını ve bunun nefret suçları için gerçek bir anlamı olduğunu göstermektedir.

5. Yeni-sosyal medya ve siyasi ikna

Yeni medyanın siyasi ikna meselesine gelecek olursak, yeni-sosyal medya ve haber kullanımı, tartışmalı siyasetin yaygınlığına katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Burada bireyler haberleri tüketirken, aynı anda sosyal ağlar aracılığıyla muhalefetlerini ve görüşlerini de ifade edebilirler. Gil ve diğerlerinin (2018, s. 303) söyledikleri gibi, yeni bilgi olmadan, insanların görüşlerini yeniden gözden geçirmeleri pek olası değildir ve konu siyaset olduğunda, haber medyası, vatandaşların güvendiği yeni bilgilerin birincil kaynaklarından birisidir. Siyasi ikna veya yeni bilgilere maruz kalmak açısından birinin siyasi tutumlarını yeniden gözden geçirmesi, üç başlık altında yani:

Tutum kararsızlığı, (Levitan & Visser 2009, s. 1057-1058) kişinin tutum ve görüşlerinin gücü ve tutarlılığı (Kim vd., 1999, s. 370-379) ve kişinin sosyal çevrelerinde karşılaştığı bilgilere dayanarak fikrini değiştirme eğilimi olarak araştırılmıştır (Wood, 2000, s. 550). Son elde edilen bulgular, siyasi meselelerle ilgili haber kullanımının siyasi ikna üzerinde doğrudan ve nispeten güçlü etkileri olabileceğini göstermektedir (Diehl, Weeks & Gil de Zu niga, 2016, s. 1888-1889). Araştırmacılar doğrudan etkiler konusunda çeşitli yorumlar yapmışlardır. Örneğin, Feldman ve diğerleri (2012, s. 7) üç ana haber kanalındaki iklim değişikliği haberlerini incelemiştir ve bu kanalların izleyici sayısı ile küresel ısınma hakkındaki inançlar arasındaki ilişkiyi değerlendirme çalışmasında, bireylerin kendi partilerinin seçkinlerinden gelen ipuçlarını takip edebileceklerini söylemektedirler. Aynı zamanda Nelson ve diğerleri (1997, s. 223-224) haber medyasının gündem belirleme ve çerçevelemesinden etkilenebileceğinden söz ederler.

Feldman (2011, s. 22-23), haber kullanımının, partizan eğilimlerine bakmaksızın, insanları ikna edebileceğini göstermektedir. Yeni-sosyal medyadaki siyasi bilgiler, özellikle ikna üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabilir, çünkü sosyal medya formatlarında haberler, sosyal özellikler ve kamuoyu hakkında bilgilerle birlikte sunulmaktadır (Gil vd., 2018, s. 303). Bode (2016, s. 26), ağ bağlantılı alanlarda, bireylere genellikle yalnızca haber medyasındaki partizan ipuçlarına değil, aynı zamanda hikâyeyi yayınlayan kişisel sosyal bağlantılarından gelen ipuçlarına dayanan çelişkili düşünceler sunulduğuna vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, yeni-sosyal medya ortamlarında siyasi haber kullanımı, kullanıcılara örtüşen ve çoğu zaman çelişen bilgi iletişimin boyutlarını sunmaktadır (Kwon vd., 2014, s. 1356-1357). Sosyal/ yeni medyada haber kullanımı, yeni siyasi bilgilere maruz kalmak için ideal bir katalizör oluşturabilir. Sosyal bağlantılar aracılığıyla, potansiyel bilgi çeşitliliği, insanları nispeten daha kararsız ve dolayısıyla fikir değişikliğine daha açık hale

getirebilir. Bu yüzden, Gil ve diğerleri (2018:303) sosyal medyada politik haber kullanımının, sosyal medyadaki politik ikna ile pozitif ilişkili olacağını savunmaktadırlar. İnsanlar yeni bilgilerle sadece haber medyası aracılığıyla değil, aynı zamanda sosyal ağlarındaki etkileşimler yoluyla da karşılaşmaktadırlar.

Uzmanlar, siyasi bilgilerin yayılması için kişilerarası ağların önemine uzun süre dikkat çekmiş olsalar da (Granovetter, 1983, s. 1377-1378) Gil ve diğerleri (2018, s. 303), yeni bir bilim dalgası, çevrimiçi ve çevrimdışı sosyal ağların giderek daha fazla eşbiçimli (isomorphic) hale gelme yollarına odaklandığını söylemektedir (Barnidge & Abril 2016, s. 212, Rojas 2015). Çevrimdışı sosyal bağları büyük ölçüde çevrim içi platformlara çeviren yeni-sosyal medya çevrim içi sosyal ağ siteleri sayesinde, çevrim içi ve çevrimdışı sosyal ağların yapısında ve bileşiminde tartışılabilir çok sayıda yakınsama mevcuttur (Heatherly, vd., 2017, s. 1271-1289). Yeni-sosyal medyanın siyasi bilgi kaynakları olarak öneminin arttığını gözlemleme önemlidir, günümüzdeki araştırmalar, özellikle bu platformları haber için kullananlar arasında siyasi anlaşmazlıklara maruz kalmayı teşvik edebileceğini göstermektedir (Heatherly, vd., 2016, s. 1283). Anket kanıtları ve “büyük veri” analizi, yeni-sosyal medyanın insanları siyasi yelpazenin her iki tarafından haberlere maruz bıraktığını ve bunun sonucunda yeni-sosyal medya kullanıcılarının normalde olabileceklerinden daha geniş bir dizi habere maruz kaldığını göstermektedir (Bakshy vd., 2015, s. 1130-1131; Barbera, 2015b, s. 28-29; Barnidge 2015, s. 211-217). Bu araştırmaların bulguları, kısmen de olsa, sosyal medya kullanıcılarının daha çeşitli ağlara kolay erişime sahip olma eğiliminde olmaları ve sonuç olarak daha çeşitli görüşlere maruz kalmalarını göstermektedir. Öte yandan, Gil ve diğerlerinin (2018, s. 304) söylediği gibi, sosyal ağlarda siyasi anlaşmazlıklarla daha fazla karşı karşıya kalmaya yönelik artan eğilim de önem taşımaktadır, zira siyasi farklılıklarla karşılaşmak siyasi iknayı daha olası kılmaktadır.

Huckfeldt ve diğerlerinin (2004) öne sürdüğü gibi, bireyler yalnızca hemfikir oldukları bilgilerle karşılaşılırsa sosyal etki daha az olasıdır.” Siyasette sosyal iletişimin sık sık tasviri, çoğu vatandaşın siyasi olarak homojen gruplarda yer alması, siyasi görüş ve tutumlarını paylaşan bireylerle çevrili olması ve böylece siyasi anlaşmazlığı nadir bir olay haline getirmesidir” (65-66). Potansiyel olarak bu süreç, siyasi anlaşmazlıkların insanları önceki tutumları ve tercihleri konusunda daha kararsız hale getirme kapasitesine sahip olması ve bu kararsızlığın insanları yeni bilgilerin etkisine daha açık hale getirmesi nedeniyle oluşur (Mutz 2006, s. 94).

Gil ve diğerlerine (2018, s. 304) göre, bu teorik perspektif göz önüne alındığında, çevrimiçi ve çevrimdışı tartışmalarda siyasi muhalefete maruz kalmanın, sosyal medyada siyasi iknaya açıklık ile olumlu bir şekilde ilişkili olacağını görebiliyoruz. Ona göre, siyasi tartışma anlaşmazlığı, sosyal medyadaki siyasi ikna ile olumlu yönde ilişkili olacaktır. Daha spesifik olarak, anlaşmazlığın insanları kamusal alanda karşılaştıkları çeşitli bilgilere karşı daha kararsız ve dolayısıyla daha açık hale getirdiği fikri, siyasi anlaşmazlığa maruz kalmanın, haberlere maruz kalma ile siyasi ikna arasındaki ilişkiyi yumuşattığını ima eder.

Siyasi iletişim araştırmacıları, medya kullanımının siyasi etkilerinin genellikle dolaylı olduğuna vurgu yapmışlardır. Bireyler haberler hakkında konuştuğunda, aynı zamanda tartıştıkları şey üzerinde daha fazla düşünmeyi etkileyen bilişsel süreçlerle meşgul olurlar ve bu yansıma, motive edilmiş haber kullanımı veya ek politik tartışma gibi diğer davranışları yönlendirir (Cho vd., 2009, s. 71-81). Böylece, siyaseti elinde tutanlarla tartışmanın basit eylemi karşıt görüşler, bireyleri siyasi görüşlerinde daha az inatçı kılmalıdır, çünkü bu onları karşılaştıkları bilgiler hakkında düşünmeye zorlar (Mutz & Martin 2001, s. 109-110). Gil ve diğerlerine (2018, s. 304) göre sosyal medya haber kullanımı ile sosyal medyadaki siyasi ikna arasındaki ilişki, siyasi tartışma anlaşmazlığı tarafından yönetilecektir. Tartışmalarında anlaşmazlık yaşayan bireyler için yeni-sosyal medya haber tüketimi ve politik ikna arasındaki pozitif ilişki daha güçlü olacaktır. Başka bir deyişle, insanların sosyal medyada karşı, ancak

iyi niyetli ve medeni bilgilerle karşılaştıklarında inat etmek olasılığı daha düşüktür. Ancak ikna, büyük olasılıkla her iki faktör de söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Başka bir deyişle, insanlar sosyal medya ortamlarında aldıkları haberler ve bilgiler hakkında iyi niyetli, sivil anlaşmazlıklara girdiklerinde görüşlerini yeniden gözden geçirme olasılıkları daha yüksektir. Gil ve diğerlerine (2018, s. 310) göre, bu sonuçlar, özellikle batı toplumlarında artan çekişme eğilimi ışığında, yeni-sosyal medyanın demokratik söyleme katkısına ilişkin nispeten iyimser bir görüş sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada yeni-sosyal medyanın sosyo-siyasi boyutu ele alınmış, son yıllarda bu konuda gerçekleştirilen teorik ve deneysel çalışmaları içeren literatür incelemesi yapılmış ve konuyu farklı boyutlarda ele alan araştırmaların özeti ortaya konularak değerlendirme yapılmıştır.

Yeni-sosyal medyanın siyasi boyutunun önemli alt başlıkları incelendiğinde, kamu hizmetlerinin önemli bir kısmının elektronik ortam üzerinden vatandaşın hizmetine sunulması devlet otoritesinin demokrasiye katkısı açısından önem arz etmektedir. Kullanıcıların yeni-sosyal medya aracılığı ile siyasi bilgi öğrenme potansiyeline sahip olduklarını, yeni-sosyal medya platformlarının en güncel bilgileri sunabildiğini ve dolayısıyla vatandaşların siyasi haberlere maruz kalma olasılıklarının daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Yeni-sosyal medya ve internet imkânlarının artması ve toplumun her kesiminin fikrinin hızlı bir şekilde görülebilmesi karar verme süreçlerinde siyasetçilerin önlerini de açmaktadır. Ayrıca, yeni-sosyal medya, halkın siyasi cehalet eğilimini azaltabilir ve yeni bir siyasi öğrenme fırsatı sunabilir, politik olarak bağlantısız olan ancak yeni-sosyal medyayı baskın bir iletişim platformu olarak kullanan bazı genç vatandaşlar arasındaki politik ilgisizlik eğilimini yavaşlatabilir. Çevrim içi siyasi konuşma da dâhil olmak üzere siyasi konuşmanın, yeni-sosyal medya haber kullanıcılarının siyasi öğrenimini artırmada önemli bir rol oynadığına dair bulgular, demokrasi için iç açıcudur.

Protestolar konusuna gelecek olursak, sokakların örgütlenmeye ve hak aramaya kapatıldığı zamanlarda hak arama merkez ve noktalarının yeni-sosyal medya alanlarına taşınması önemli sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, otokratik rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde, yeni-sosyal medyanın yardımıyla halk bilgilendirilir, protestoların örgütlenmesi kolaylaştırılır ve devletin hesap verebilirliği geliştirilir. Günümüzde birçok ülkede özellikle otokrat olan rejimlerde yeni-sosyal medyaya devamlı bir şekilde düzenlemelerin getirildiğini göz önünde buldurursak bu araçların önemi daha belirginleşir. Yeni-sosyal medyaya yönelik düzenlemelerin, siyasal iktidarı hedef alan söylemleri kısıtlamak, iktidarın eylemlerine yönelik söylemlerin önüne geçmek amacıyla sıkı biçimde kullanılması, internet iletişiminin geniş kitleler üzerindeki gücünü göstermektedir. Yeni-sosyal medyaya giriş engellerinin düşük olması sebebi ile geleneksel medyanın sıkı siyasi kontrol altında olduğu otokratik rejimlerde hükümeti eleştiren bilgilerin yayılması kolaylaştırılabilir. Ayrıca, kullanıcıları arasındaki yatay bilgi akışı, yaklaşan olaylar hakkında lojistik bilgi alışverişinde bulunmalarına ve taktiklerini yerinde koordine etmelerine olanak tanımaktadır. Buna göre yeni-sosyal medya, toplu eylem sorunlarının çözülmesine yardımcı olmaktadır ve potansiyel olarak siyasi protestolara katılmaya hazır olan kişilerin fiilen katılma ve protesto olasılığını artırmaktadır. Ayrıca, yeni-sosyal medya, sağlıklı bir demokrasi için gerekli olan görüşlerin çokluğuna ve çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Buna karşın, yeni-sosyal medyaya dayalı toplumsal hareketlerle ilgili olarak, bir tür “klavye aktivizminin” (Masa başı aktivisti veya klavye şövalyesi) gerçek eylemlerin yerini alabileceğine dair endişeler mevcuttur. Buna ek olarak, sosyal medya aracılığıyla insanların önemli bir taahhütte bulunmadan sosyal hareketlere katılabileceğini, dolayısıyla aktif üyeler yerine pasif kullanıcılar olarak kalabilecekleri hususu bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

Yankı odaları ve siyasi kutuplaşma konusuna bakacak olursak, çevrim içi içerik ve siyasi kutuplaşma meselesinin incelenmesi yeni-sosyal medyadan ziyade partiler, gruplar, popülist liderler, duygusal ipuçları, maruz kalma ve güncellik, canlılık ve görsel-işitsel içerik olarak ele alınması daha doğru bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Ayrıca, yeni-sosyal medyanın çeşitliliği siyasi ılımlılıkla ilişkilendirilebilir. Buna ek olarak, zayıf bağlara maruz kalmanın artması siyasi kutuplaşmayı azaltma gücüne sahiptir. Ayrıca, sosyal medyadaki iletişimlerin ayrılmasının, çevrim içi siyasi haberlerin tüketimindeki ayırmadan ziyade çevrim dışı etkileşimlerdeki ayrımlara daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, İnternet ve yeni-sosyal medya, çevrim dışı etkileşimlere kıyasla benzer düşüncelere sahip haberlere maruz kalmayı artırsa bile, bu maruz kalmanın gerçek hayatta siyasi kutuplaşma üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığı açık değildir. Ayrıca, bulgular yeni-sosyal medyanın yankı odaları yaratmak yerine, bireylerin “zayıf bağlarına” maruz kalmasını güçlendirdiğini göstermiştir. Bununla birlikte, mantıksız, bilgisiz ve radikal kamuoyunun ortaya çıkması ve bundan dolayı demokrasinin temelini sarsılması, yeni-sosyal medyadan ziyade siyasi ayırım, partizan kitle iletişim araçları ve muhtemelen sosyal adaletsizliğin sonucudur. Ayrıca, kutuplaşmanın toplumda ve geleneksel medyada daha önceden var olması, yeni-sosyal medyanın kutuplaşmanın tek sebebi olmadığı belki mevcut kutuplaşmanın sonucu olabileceğini ve kutuplaşmayı beslediğini söyleyebiliriz. Yeni-sosyal medyanın yankı odalarını harlaması, yeni medya platformlarının algoritmalarının devreye girmesinin neticesinde kutuplaşmanın yukarıya doğru hareketlenmesi, toplumdaki bölünmüşlüğü yeni medya alanına yansımaları ve yeni medya şirketlerinin meseleye ticari açıdan baktığını ve bu konuda müşteri memnuniyetinin öne çıkması değinmemiz gereken başka önemli konulardır. Bunlara ek olarak, kutuplaşmanın siyasi iktidarlar tarafından beslenmediği sürece, yeni-sosyal medyanın buna etkisinin sınırlı olduğunu ve popülist liderlerin toplumun kutuplaşmasında çok büyük role sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Nefret söylemi konusunda bulgular özetle, aşırı seslerin yeni-sosyal medya aracılığıyla yayıldığına ve bunun nefret suçları için gerçek anlam taşıdığına işaret etmektedir. Ancak bu sorunları çözmek adına bu araçları engellemek ve kısıtlamak yerine, bu araçları doğru bir şekilde kullanmak ve bu alanlarda demokratik müzakereci bir ortam yaratmak daha doğru yaklaşım olacaktır. Kısacası, nefret söyleminin bu alanlarda yayılmasını engellemenin yolu yine bu araçları doğru argümanların yaymasıyla çözmektir.

Yeni-sosyal medyanın siyasi ikna üzerindeki etkilerine bakılırsa, bu konuda literatür incelemesinden elde edilen bulgular, siyasi tartışma anlaşmazlığının, yeni-sosyal medyadaki siyasi ikna ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Anlaşmazlığın insanları kamusal alanda karşılaştıkları çeşitli bilgilere karşı daha kararsız ve dolayısıyla daha açık hale getirdiği fikri, siyasi anlaşmazlığa maruz kalmanın haberlere maruz kalma ile siyasi ikna arasındaki ilişkiyi yumuşattığını göstermektedir. Ayrıca, insanların yeni-sosyal medyada karşı ancak iyi niyetli ve medeni bilgilerle karşılaştıklarında inat etmesi olasılığının daha düşük olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Algan, Y., Guriev, S., Papaioannou, E. & Passari, E. (2017). The European trust crisis and the rise of populism. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 309-382.
- Arceneaux, K. & Johnson, M. (2015). More a symptom than a cause. J. Thurber & A. Yoshinaka (Ed.), *American gridlock: The sources, character, and impact of political polarization* (s. 309-36) içinde. Cambridge University Press.
- Bail, C. A. (2016). Emotional feedback and the viral spread of social media messages about autism spectrum disorders. *American Journal of Public Health*, 106(7), 1173-1180.

- Bailon, G. S., Borge-Holthoefer, J., Rivero, A. & Moreno, Y. (2011). The dynamics of protest recruitment through an online network. *Scientific Reports*, 1(197). Erişim adresi (14 Ağustos 2022): <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1111/1111.5595.pdf>
- Bakshy, E., Messing, S. & Adamic, L. (2015). Political science. Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, 348(6239), 1130-11302.
- Barberá, P., John, T. J., Nagler, J. (2015a). Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber? *Psychological Science*, 26(10), 1531-1542.
- Barbera, P. (2015b). How social media reduces mass political polarization: Evidence from Germany, Spain, and the United States. 2015 APSA Conference. Erişim adresi (14 Ağustos 2022): http://pablobarbera.com/static/barbera_polarization_APSA.pdf
- Barnidge, M. (2015). The role of news in promoting political disagreement on social media. *Computers in Human Behaviour*, 52, 211-2018.
- Benhabib, S. (1996). Toward a deliberative model of democratic legitimacy. S. Benhabib (Ed.), *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political* (s. 67-94) içinde. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Berinsky, A. J. (2017). Rumors and health care reform: Experiments in political misinformation. *British Journal of Political Science*, 47(2), 241-262.
- Besley, T. & Prat, A. (2006). Handcuffs for the grabbing hand? Media capture and government accountability. *American Economic Review*, 96(3), 720-736.
- Bode, L. (2016). Political news in the news feed: Learning politics from social media. *Mass Communication & Society*, 19(1), 24-48. doi:10.1080/15205436.2015.1045149.
- Bode, L., Edgerly, S., Sayre, B., Vraga, E. K. & Shah, D. V. (2013). Digital democracy: How the Internet has changed politics. A. N. Valdivia & E. Scharrer (Ed.), *The international encyclopedia of media studies* (s. 505-524) içinde. New York, NY: Wiley-Blackwell.
- Brady, W., Willis, J., Jost, J. T., Tucker, J. A. & Bavel, J. J. (2017). Emotion shapes diffusion of moral content in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(28), 7313-7318.
- Bright, J. (2016). The social news gap: How news reading and news sharing diverge. *Journal of Communication*, 66(3), 343-365.
- Bursztyn, L., Egorov, G., Enikolopov, R., Petrova, M. (2019). Social media and xenophobia: Evidence from Russia. *NBER Working Paper No. 26567*, 1-34.
- Cho, J., Shah, D. V., McLeod, D. M., Scholl, R. M. & Gotlieb, M. R. (2009). Campaigns, reflection, and deliberation: Advancing an O-S-R-O-R model of communication effects. *Communication Theory*, 19(1), 66-88.
- Cohen, C. (1973). Democracy. *Philosophical Review*, 82(2), 249-252.
- Curran, J., Iyengar, S., Brink, Lund, A. & Salovaara-Moring, I. (2009). Media system, public knowledge and democracy: A comparative study. *European Journal of Communication*, 24(1), 5-26.
- Dahlgren, P. (2005). The internet, public spheres, and political communication dispersion and deliberation. *Political Communication*, 22(2), 147-162.
- Dal Bó, E., Finan, F., Folke, O., Persson, T., Rickne, J. (2018). Economic losers and political winners: Sweden's radical right. February 2019, 1-69.
- Della, V. S. & La Ferrara, E. (2015). Economic and social impacts of the media. S. Anderson., J. Waldfogel & D. Stromberg (Ed.), *Handbook of media economics, Vol. 1* (s. 723-768) içinde. Amsterdam: Elsevier.
- Dewey, J. (1927). The public and its problems. J. A. Boydston (Ed.), *The later works, 1925-1953 Vol. 2* (s. 235-372) içinde. Carbondale: Southern Illinois University Press.

- Diamond, L. & Plattner, M. F. (2010). Liberation technology. *Journal of Democracy*, 21(3), 69-83.
- Diani, M. (1992). The concept of social movement. *Sociological Review*, 40(1), 1-25.
- Diehl, T., Weeks, B. E. & Zuniga, H. G. D. (2016). Political persuasion on social media: Tracing direct and indirect effects of news use and social interaction. *New Media and Society*, 18(9), 1875-1895.
- Edmond, C. (2013). Information manipulation, coordination, and regime change. *Review of Economic Studies*, 80(4), 1422-1458.
- Enikolopov R, Petrova, M. (2015). Media capture: Empirical evidence. S. P. Anderson, J. Waldfogel, & D. Stromberg (Ed.), *Handbook of media economics*, (s. 687–700) içinde. Amsterdam: Elsevier.
- Enikolopov, R., Makarin, A. & Petrova, M. (2020). Social media and protest participation: evidence from Russia. *Econometrica*, 88(4), 1479-1514.
- Enslin, P., Pendlebury, S. & Tjiattas, M. (2001). Deliberative democracy, diversity and the challenges of citizenship education. *Journal of Philosophy of Education*, 35(1), 115-130.
- Eveland, W. P. & Schmitt, J. B. (2015). Communication content and knowledge content matters: Integrating manipulation and observation in studying news and discussion learning effects. *Journal of Communication*, 65(1), 170-191.
- Falck, O., Gold, R. & Heblich, S. (2014). E-lections: Voting behavior and the Internet. *American Economic Review*, 104(7), 2238-2265.
- Feldman, L. (2011). The opinion factor: The effects of opinionated news on information processing and attitude change. *Political Communication*, 28(2), 163-178.
- Feldman, L., Maibach, E. W., Roser-Renouf, C. & Leiserowitz, A. (2012). Climate on cable: The nature and impact of global warming coverage on Fox News, CNN, and MSNBC. *The International Journal of Press/Politics*, 17(1), 3-31.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, 25(26), 56-80.
- Garrett, R. K. (2009). Echo chambers online? Politically motivated selective exposure among Internet news users. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(2), 265-285.
- Garrett, R. K., Weeks, B. E. & Neo, R. L. (2016). Driving a wedge between evidence and beliefs: How online ideological news exposure promotes political misperceptions. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 21(5), 331-348.
- Gavazza, A., Nardotto, M. & Valletti, T. (2019). Internet and politics: Evidence from U.K. local elections and local government policies. *Review Economic Study*, 86(5), 2092-2135.
- Gentzkow, M. & Shapiro, J. M. (2011). Ideological segregation online and offline. *Quarterly Journal of Economics*, 126(4), 1799-1839.
- Ghonim, W. (2012). *Revolution 2.0: The power of the people is greater than the people in power: A memoir*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Gil de, Z., Barnidge, M. & Diehl, T. (2018). Political persuasion on social media: A moderated moderation model of political discussion disagreement and civil reasoning. *The Information Society*, 34(5), 302-315.
- Goel, S., Anderson, A., Hofman, J. & Watts, D. J. (2015). The structural virality of online diffusion. *Management Science*, 62(1), 180-196.
- Gottfried, J. A., Hardy, B. W., Holbert, R. L., Winneg, K. M. & Jamieson, K. H. (2017). The changing nature of political debate consumption: Social media, multitasking, and knowledge acquisition. *Political Communication*, 34(2), 172-199.

- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Guiso, L., Herrera, H., Morelli, M. & Sonno, T. (2017). Demand and Supply of Populism. *Dondena Working Papers, Working Paper*, 99, 1-49.
- Guriev, S., Melnikov, N. & Zhuravskaya, E. (2020). 3G Internet and confidence in government. *CEPR Work. Pap.* 14022, Cent. Econ. Policy Res, London. Erişim adresi (14 Ağustos 2022):
<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/3ff0cd3bf0d813bec233f3583aaa46910050022021/original/3G-Internet>.
- Halberstam, Y., Knight, B. (2016). Homophily, group size, and the diffusion of political information in social networks: Evidence from Twitter. *Journal of Public Economics*, 143, 73-88.
- Hampton, K. & Wellman, B. (2003). Neighboring in Netville: how the internet supports community and social capital in a wired suburb. *City & Community*, 2(4), 277-311.
- Heatherly, K. A., Yangin, Lu & Lee, J. K. (2017). Filtering out the other side? cross-cutting and like-minded discussions on social networking sites. *New Media & Society*, 19(8), 1271-89.
- Hendel, I., Nyhan, B. & Reifler, J. (2017). Consumers activism: The cottage cheese boycott. *Rand Journal Economics*, 48(4), 972-1003.
- Hubspot. (t.y). Hubspot. Erişim adresi (1 Ekim 2022):
<https://blog.hubspot.com/marketing/visual-content-marketing-strategy>.
- Huckfeldt, R., Mendez, J. & Osborn, T. (2004). Disagreement, ambivalence, and engagement: The political consequences of heterogeneous networks. *Political Psychology*, 25(1), 65-95.
- Hwang, H. & Kee-Ok, K. (2015). Social media as a tool for social movements: The effect of social media use and social capital on intention to participate in social movements. *International Journal of Consumer Studies*, 39(5) 478-488.
- Katz, E. (2006). Rediscovering gabriel tarde. *Political Communication*, 23(3), 263-270.
- Kellner, D. (2013). Habermas, the public sphere, and democracy: A critical intervention. Erişim adresi (15 Ağustos 2022):
<http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/habermas.htm>
- Kim, J., Wyatt, R. O. & E. Katz. (1999). News, talk, opinion, participation: The part played by conversation in deliberative democracy. *Political Communication*, 16(4), 361-85.
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kosloff, S., Jeff G., Tom, S., Tom, D. & David, W. (2010). Smearing the opposition: Implicit and explicit stigmatization of the 2008 U.S. presidential candidates and the current U.S. president. *Journal of Experimental Psychology: General*, 139(3), 383-398.
- Kwon, K., H., Stefanone, M. A. & Barnett, G. A. (2014). Social network influence on online behavioral choices: Exploring group formation on social network sites. *American Behavioral Scientist*, 58 (10), 1345-1360.
- Laer, V. J. & Aelst, P. V. (2010). Internet and social movement action repertoires: Opportunities and limitations. *Information, Communication & Society*, 13(8), 1146-1171.
- Laub, Z. (2019). Hate speech on social media: Global comparisons. *Council on Foreign Relations, New York*. Erişim adresi (14 Ağustos 2022):
<https://www.cfr.org/background/hate-speech-social-media-global-comparisons>
- Lee, P. S., N., So, C. Y. K., Lee F., Leung, L. & Chan, M. (2018). Social media and political partisanship – A subaltern public sphere’s role in democracy. *Telematics and Informatics*, 35 (7), 1949-1957.

- Levendusky, M. S. (2013). Why do partisan media polarize viewers? *American Journal of Political Science*, 57(3), 611-623.
- Levitan, L. C. & Visser, P. S. (2009). Social network composition and attitude strength: Exploring the dynamics within newly formed social networks. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45 (5), 1057-1067.
- Lippmann, W. (1955). *Essays in the public philosophy*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Meek, D. (2011). YouTube and social movements: A phenomenological analysis of participation, events and cyberspace. *Antipode*, 44(4), 1429-1448.
- Mitchell, A., Gottfried J., Fedeli. S., Stocking, G. & Walker, M. (2019). Many Americans say made-up news is a critical problem that needs to be fixed. *Rep. Pew Research Centre Washington, DC*, 5, 1-73.
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom*. New York: Perseus.
- Muhlberger, P. (2005). Human agency and the revitalization of the public sphere. *Political Communication*, 22(2), 163-178.
- Mutz, D. C & P. S. M. (2001). Facilitating communication across lines of political difference: The role of mass media. *American Political Science Review*, 95(1), 97-114.
- Mutz, D. C. (2006). *Hearing the other side: Deliberative versus participatory democracy*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Müller, K. & Schwarz, C. (2019). Fanning the flames of hate: Social media and hate crime. *SSRN Electronic Journal*, 1, 1-37.
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş çevrimiçi haber akışının yankı odası etkisi, filtre balonu ve siberbalkanizasyon kavramları çerçevesinde incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 11(2), 232-251.
- Nelson, T. E., Oxley, Z. M. & Clawson, R. A. (1997). Toward a psychology of framing effects. *Political Behavior*, 19(3), 221-46.
- Oeldorf-H, A. (2018). The role of engagement in learning from active and incidental news exposure on social media. *Mass Communication and Society*, 21(2), 225-247.
- Park, C. S. & Kaye, B. K. (2018). News engagement on social media and democratic citizenship: Direct and moderating roles of curatorial news use in political involvement. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(4), 1103-1127.
- Park, C. S. (2019). Learning politics from social media: Interconnection of social media use for political news and political issue and process knowledge. *Communication Studies*, 70(3), 253-276.
- Pennycook, G., Cannon, T. D. & Rand, D. G. (2017). Prior exposure increases perceived accuracy of fake news. *American Psychological Association: Journal of Experimental Psychology*, May, 1-36.
- Pirro, A. L., Taggart, P. & Kessel. S. T. (2018). The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: Comparative conclusions. *Politics*, 38(3), 378-390.
- Pomerantsev, P. (2019). *This is not propaganda: adventures in the war against reality*. New York: Faber & Faber
- Price, V., Nir, L. & Cappella, J. N. (2006). Normative and informational influences in online political discussions. *Communication Theory*, 16(1), 47-74.
- Prior, M. (2007). *Post-broadcast democracy: How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. New York, NY: Columbia University Press.
- Rojas, H. (2015). Egocentric publics and perceptions of the worlds around us. H. Gil de Zuniga (Ed.), *New technologies and civic engagement: New agendas in communication* (s.93-102) içinde. New York: Routledge.

- Rojas, H., Barnidge, M. & Abril, E. P. (2016). Egocentric publics and corrective action. *Communication and the Public*, 1(1), 27-38.
- Rojas, H., Puig, I., Abril, E. (2009). Mobilizers mobilized: Information, expression, mobilization and participation in the digital age. *Journal of ComputerMediated Communication*, 14(4), 902-927.
- Rojecki, A. & Sharon., M. (2016). Rumors and factitious informational blends: The role of the web in speculative politics. *New Media & Society*, 18(1), 25-43.
- Scheufele, D. A. (2002). Examining differential gains from mass media and their implications for participatory behaviour. *Communication Research*, 29(1), 46-65.
- Schudson, M. (1997). Why conversation is not the soul of democracy. *Critical Studies in Media Communication*, 14(4), 297-309.
- Sear, D. & Freedman, J. (1967). Selective exposure to information: A critical review. *The Public Opinion Quarterly*, 31(2), 194-213.
- Shah, D. V. (2016). Conversation is the soul of democracy: Expression effects, communication mediation, and digital media. *Communication and the Public*, 1(1), 12-18.
- Shah, D. V., Cho, J., Eveland, W. P. & Kwak, N. (2005). Information and expression in a digital age modeling Internet effect on civic participation. *Communication Research*, 32(5), 531-565.
- Shah, D. V., Cho, J., Nah, S., Gotlieb, M. R. & Hwang, H. (2007). Campaign ads, online messaging, and participation: Extending the communication mediation model. *Journal of Communication*, 57(4), 676-703.
- Shehata, A. & Strömbäck, J. (2018). Learning political news from social media: Network media logic and current affairs news learning in a high-choice media environment. *Communication Research*, 48(1), 125-147.
- Sifry M. L. (2011). *Wikileaks and the age of transparency*. Berkeley, CA: Counterpoint.
- Simon, B., Loewy, M., Strmer, S., Weber, U. (1998). Collective identification and social movement participation. *Journal of Personality and Social psychology*, 74(3), 646-658.
- Stenberg, G. (2006). Conceptual and perceptual factors in the picture superiority effect. *European Journal of Cognitive Psychology*, 18(6), 813-847.
- Stroud, N. J.(2010). Polarization and partisan selective exposure. *Journal of Communication*, 60(3), 556-576.
- Sunstein, C. R. (2001). *Republic.com*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press
- Sunstein, C. R. (2017). *#republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, England.
- Thies, J., Zollhofer, M., Stamminger, M., Theobalt, C. & Nießner, M. (2016). Face2face: Realtime face capture and reenactment of rgb videos. *In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*, 2387-2395.
- Törenli, N. & Kıyan, Z. (2020). Sosyal Medya Eksenli İletişim Araştırmaları: Konular, Kuramlar, Yöntemler. *Moment 2020*, 7(2), 173-201.
- Tucker, J. A., Vaccari, C., Andrew, G. (2018). Social media, political polarization, and political disinformation. *A Review of the Scientific Literature*. Prepared for Hewlett Foundation. Article in SSRN Electronic Journal, 1-71.
- Tufekci, Z. (2018). How social media took us from Tahrir Square to Donald Trump. *MIT Technology Review*, 14. Erişim adresi (14 Ağustos 2022): <https://www.technologyreview.com/2018/08/14/240325/how-social-media-took-us-from-tahrir-square-to-donald-trump/>

- Uzzi, B. (2017). Why echo chambers are becoming louder and more polarizing. *Kellogg School of Management*. Retrieved from <https://journal.thriveglobal.com/whyecho-chambers-are-becoming-louder-and-more-polarizing-44aba2a231e7>.
- Valenzuela, S. (2013). Unpacking the use of social media for protest behavior the roles of information, opinion expression, and activism. *American Behavioral Scientist*, 57(7), 920-942.
- Vardal, Z. B. (2015). Nefret Söylemi Ve Yeni Medya. *Maltepe Üniversitesi · İletişim Fakültesi Dergisi · 2015 Bahar*, 2(1), 132-156.
- Wang, Y., Dai, Y., Li, H. & Song, L. (2021). Social Media and Attitude Change: Information Booming Promote or Resist Persuasion? *Frontiers in Psychology*, 12, 1-9.
- Weeks, B. E. (2015). Emotions, partisanship, and misperceptions: How anger and anxiety moderate the effect of partisan bias on susceptibility to political misinformation. *Journal of Communication*, 65(4), 699-719.
- Wojcieszak, M. E. & Mutz, D. C. (2009). Online groups and political discourse: Do online discussion spaces facilitate exposure to political disagreement? *Journal of Communication*, 59(1), 40-56.
- Wright, S. (2004). *Informing, communicating and ICTs in contemporary anti-capitalist movements*. In *Cyberprotest: New Media, Citizens and Social Movements*. Routledge, London, UK.
- Yaşa, H. & Öksüz, O. (2020). Nefret söyleminin inşasında sosyal medyanın rolü: Ekşi Sözlük örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1383-1408.
- Young, I. M. (1996). Communication and the other: Beyond deliberative democracy. Benhabib, S (Ed.), *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political* (s.120-136) içinde. Princeton, NJ: Princeton University Press,
- Yurdakul, H. (2020). Bilgi, doğruluk ve twitter. *Yeni Medya*, 2020(8), 86-91. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/yenimedya/issue/56548/786501>
- Zhuravskaya, E., Maria, P. & Ruben, E. (2020). Political effects of the internet and social media. *Annual Reviews of Economics*, 12, 415-38.

Araştırmacıların Katkı Oranı:

1. Yazar: %100

Çatışma Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Belirtilmemiştir.